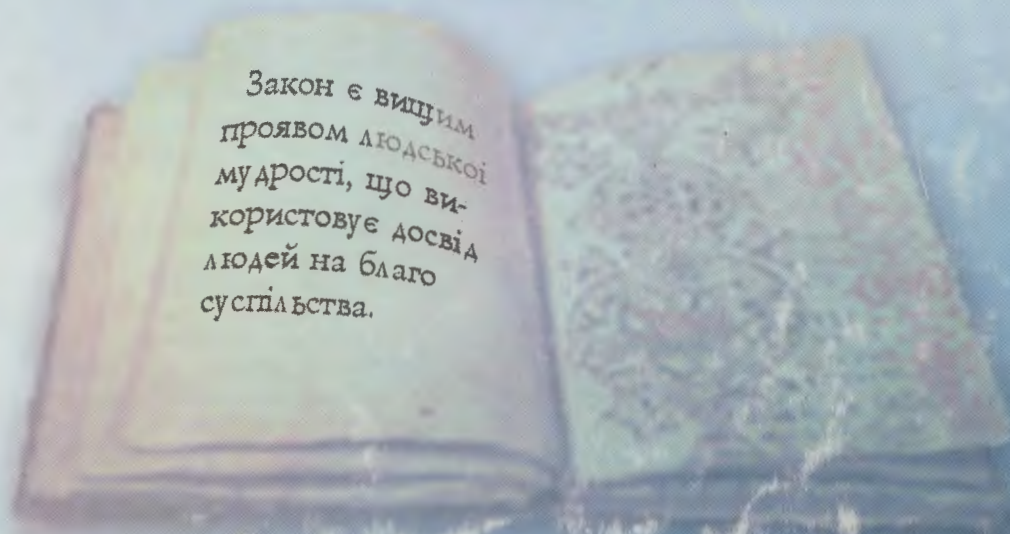

Х062,031
3-19

Законотворчість

Проблеми гармонізації
законодавства України
з міжнародним та європейським правом

(збірник науково-практичних матеріалів)

Бібліотека Української
школи законотворчості

Випуск 4

Київ 2005

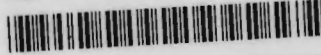
**Інститут законодавства
Верховної Ради України**

**Українсько-європейський
консультативний центр з питань
законодавства (UEPLAC)**

**Українська школа законотворчості
Інституту законодавства
Верховної Ради України**

код екземпляра

242100

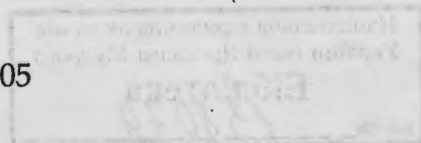

Законотворчість

**Проблеми гармонізації
законодавства України
з міжнародним та європейським правом**
(збірник науково-практичних матеріалів)

Випуск 4

Київ 2005

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту законодавства
Верховної Ради України

Це видання підготовлене Інститутом законодавства Верховної Ради України разом з Українсько-європейським консультативним центром з питань законодавства (UEPLAC). Його метою є представлення науково-аналітичних та інформаційних матеріалів з питань законотворчої діяльності в контексті процесів інтеграції України до Європейського Союзу, адаптації національного законодавства України до законодавства ЄС та орієнтування розвитку національної правової системи на міжнародні принципи й стандарти.

Воно буде корисним для народних депутатів України, депутатів місцевих рад, працівників секретаріатів комітетів і фракцій Верховної Ради України, помічників-консультантів народних депутатів України, слухачів Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України, а також практичних працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, науковців, які займаються законо- чи нормопроекуванням і досліджують проблеми законотворчої діяльності.

Редакційна рада може не поділяти думку авторів опублікованих матеріалів.

Українська школа законотворчості
Інституту законодавства
Верховної Ради України

ЗМІСТ

Наукові статті, доповіді та дискусії

Адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу

- Копиленко О., Мурашин Г. Міжнародний досвід правового моделювання і його значення для гармонізації законодавства України в аспекті її євроінтеграції. 5
- Богачова О., Федорін М. До питання стратегії законотворчості: Україна та Європейський Союз. 9
- Муравйов В. Правові засади імплементації положень права Європейського Союзу у правопорядку України. 13
- Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен Європейської інтеграції. 18
- Гернфельд Г.-Г. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. 34
- Лукас Р. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС та економічна реформа. 38
- Лукас Р. Путівник по матрицях показників ефективності наближення законодавства України до законодавства ЄС. 41
- Кушель Г.-Д. Гармонізація законодавства: досвід держав – членів ЄС і країн Східної та Центральної Європи. 59
- Шпакович О. Особливості правових актів та правотворча діяльність Європейського Союзу. 61
- Шпакович О. Особливості процедур ухвалення постанов Європейського Союзу. 67
- Муравйов В. Договірні та інституційні засади економічного співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами. 73
- Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському та українському публічному праві. 79

Права людини

- Заблоцька Л. Формування ідеї прав людини в Європейському Союзі. 99

Судова практика та методологія правотворчості

- Козюбра М. Суд і правотворення. 103
- Погребняк С. Роль судової практики у правовій системі. 105
- Паліюк В. Суддівське тлумачення законів – веління часу (цивільно-правовий аспект). 107
- Хорольський Р. Застосування закону з нечітким змістом (досвід США та Європейських судів і можливість його застосування в Україні). 109

Законодавча техніка

- Зайцев Ю. Текстова складова закону: потреба унормування. 114
- Огляд правил законодавчої техніки при викладенні норм міжнародного права та права ЄС. Досвід ФРН. 116
- I. Офіційне друковане видання ЄС у ФРН 116*
- II. Позначення міжнародно-правових договорів і міжнародних організацій 116*
- III. Особливі посилання до норм права Європейського Союзу 117*
- ✓ Позначення Європейського Союзу, Європейських співтовариств, їх установчих договорів, учасників, органів і правових приписів, а також Європейського економічного простору 117
- ✓ Техніка викладення права Європейського Союзу 119
- ✓ Дотримання принципу субсидіарності 120
- ✓ Порядок виконання постанов Європейських співтовариств 121
- ✓ Реалізація директив Європейських співтовариств 122
- ✓ Техніка відтворення при трансформації директив 122
- ✓ Інформація про створення або зміну технічних норм і приписів служб Інформаційного Товариства (Директива про нотифікацію) 123

Науково-інформаційне забезпечення законотворчої діяльності

- Маруженко О. Правові адреси Internet. 125
- Гладкова Т. Інформаційне забезпечення законодавчого процесу у Європейському Союзі. 168
- Кресін О. Наукові інститути, центри міжнародного та порівняльного права іноземних держав. 172

Додаток

- Картотека законів України про ратифікацію та приєднання до міжнародних угод. 182

Адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу

Олександр Копиленко

Геннадій Мурашин

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ЇЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

З надбанням державної незалежності і самостійним правосуб'єктним входженням у світове співтовариство Україна почала жваво включатись у міжнародну правову систему, перш за все у континентальне правове поле європростору. На порядок денний постали складні, масштабні завдання – використовуючи напрацьовані сучасною цивілізацією найдієвіші засоби і форми забезпечення правової гармонії у міжнародному житті, досягти об'єктивно необхідного зближення законодавства України із законодавством країн, з якими вона співробітничас. Адже у сучасних умовах, коли на Європейському та інших континентах відбулися і активно відбуваються процеси об'єднання багатьох країн у різного роду міждержавні спільноти, закономірно мусять посилюватися їх взаємодія і співпраця у багатьох сферах життєдіяльності, в тому числі у галузі правовідносин. За зазначених обставин зростає нагальна потреба в гармонізації законодавства цих країн не тільки у міждержавних відносинах, а й у кожній з них. Це зумовлюється потребою створення узгодженого правового простору, який сприяв би всебічному розвитку економічних, торговельних, культурних, інших зв'язків між країнами та плідно впливав на розвиток прогресивних процесів також у їх внутрішньодержавному житті.

Серед ефективних засобів нормативно-правової уніфікації у правотворчій діяльності є так зване правове моделювання, яке переконливо довело свою доцільність й продуктивність і, втілюючи цілий ряд суттєвих переваг, насамперед здатність акумулювати позитивний законотворчий досвід різних країн, навіть тих, що знаходяться на неоднакових стадіях розвитку, дає змогу об'єднати їх зусилля для вирішення загальних насущних проблем, досягти певної спільної мети. Це підтверджена багаторічним досвідом форма міжнародної взаємодії та взаємодопомоги у правотворчій, перш за все законотворчій, сфері, концентрації спільних зусиль держав і народів на шляху до досконалості і прогресу суспільства, забезпечення кращих правових реалій життя і діяльності людей.

Центральне місце у правовому моделюванні посідає модельний правовий акт. Це документ рекомендаційного характеру, в якому містяться типові норми, що дають нормативний орієнтир для законодавців. Він, як правило, не є обов'язковим для законодавчих органів, а покликаний, головним чином, виконувати функцію певного нормативно-орієнтуючого стандарту. Такі акти розробляються і приймаються міждержавними об'єднаннями для держав-членів, міжнародними організаціями, конструюються вченими-правознавцями та фахівцями. Вони мають доктринальний характер.

Правове моделювання має давню історію. Так, у 1858-1859 рр. у Пруссії та Австрії дискутувалося питання щодо загальнонімецького Торговельного кодексу. У США з 1892 р. діє Національна конференція уповноважених по уніфікації права штатів. Там модельні закони зайняли свою нішу в діючій правовій системі. Ще у 1952 р. був опублікований офіційний текст Взірцевого Торговельного кодексу. У 1962 р. прийнято Взірцевий Кримінальний кодекс, у 1984 р. схвалено модельний Закон про підприємницькі корпорації, який магістратури штатів можуть змінювати і скасовувати.

Характерними щодо цього є акти міжнародних міжпарламентських інститутів. Зокрема, Міжпарламентський союз, що утворений як міжнародна неурядова організація ще у 1889 р., а сьогодні налічує 138 національних парламентських груп, у тому числі національну парламентську групу України, та п'ять асоційованих членів: Антський парламент, Європейський парламент, Латиноамериканський парламент, Центральноамериканський парламент, Парламентську Асамблею Ради Європи, як правило, приймає свої рішення у формі рекомендацій. Останні нерідко певним чином впливають на всю світову громадськість. Для Парламентської Асамблеї Ради Європи характерним є прийняття рішень у формі рекомендацій урядам (простою більшістю голосів), резолюцій, конвенцій, що є обов'язковими для тих держав, котрі їх ратифікували, а також висновки і вказівки підпорядкованим органам. Становить інтерес Європейський кодекс соціальних гарантій (Рим, 1990 р.), в якому сформульовані стандарти для національних законів. Рекомендаційний характер має Європейська хартія про статус суддів, ухвалена у 1998 р. на нараді представників судових органів європейських країн, у тому числі України, скликаній Радою Європи у рамках проекту "Феміда" у м. Страсбург. У 1997 р. Україною ратифікована Європейська хартія місцевого самоврядування, яка набула обов'язкової сили на території нашої країни.

Значна частина подібних міжнародно-правових документів будується на принципах і нормах міжнародного права, одночасно вони легко сприймаються і внутрішнім правом, тому, після визнання, схвалення і прийняття національним парламентом часто без особливих проблем одержують силу закону в межах того чи іншого державного утворення.

На XVIII сесії Міжнародної морської організації було прийнято Міжнародний кодекс з управління безпечною експлуатацією суден і попередженням забруднення. У ньому містяться, зокрема, функціональні вимоги до систем управління безпекою та до персоналу. В межах Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) діють Кодекс митної оцінки, Кодекс субсидій і компенсаційного мита та Кодекс стандартів.

У січні 1995 р. Організація економічного співробітництва і розвитку, діючи в рамках програми співробітництва з республіками колишнього СРСР, запросила всі країни СНД взяти участь у роботі груп експертів з іноземних інвестицій. У підсумку було підготовлено проекти модельного Закону про іноземні інвестиції, побудованого на трьох головних принципах – національного режиму, міжнародних стандартах, ринкової функції. Цей документ, окрім інформаційної користі, сприяв виробленню в державах СНД загального підходу і термінології, зближенню їх законодавства із законами інших країн, певній узгодженості цих законів між собою.

Робочою групою Комісії з питань реклами Міжнародної торговельної палати (Париж) було розроблено Міжнародний кодекс рекламної практики, що містить мінімум норм етики, що мають дотримуватися у рекламній діяльності. Цей документ призначається для кожної країни як основа для прийняття самодисциплінарних заходів проти такої практики, яка могла б підірвати громадську довіру до реклами. Рада з питань рекламної практики Міжнародної торговельної палати несе відповідальність за дію цього Кодексу там, де компетентний дисциплінарний орган ще не створено. Можна навести чимало прикладів, коли нормативні акти, розроблені й прийняті у процесі правового моделювання, плідно впливають на законотворчість у багатьох країнах.

Велику роль у правовому моделюванні відіграють вчені, насамперед правознавці. Таке моделювання відбувається у формі розробки наукових концепцій, зразкових, типових проектів актів, їх основних принципів, структур правових систем тощо. Тут можна послатись на такий приклад, як розробка у 1992 р. фахівцями Гарвардського університету Базового світового податкового кодексу у рамках міжнародної податкової програми. У цьому документі давались відповідні нормативні визначення, поняття, принципи, спрямовані на формування загальних податкових норм для держав всього Європейського Союзу.

Світовий досвід свідчить, що правове моделювання й, особливо розробка і прийняття модельних правових актів потрібні, перш за все в економічній сфері. Адже там, де є торгівля, оборот товарів, послуг, необхідно створювати ідентичне цивільне, митне, податкове законодавство країн-учасниць інтегративних економічних зв'язків.

Разом з тим слід усвідомити повною мірою, що правове моделювання – це не тільки елемент законотворчого процесу, а й серйозна теоретико-прикладна наука, яка формується на базі практики і вимог життя, спираючись на величезний обсяг знань, накопичених всім цивілізованим людством.

Однією з суттєвих умов забезпечення високої ефективності і реальної результативності правового моделювання є його всебічний і послідовний науковий супровід, використання сучасних законотворчих технологій, динамізація процесу розробки модельних актів. Життя свідчить, що створювати справді демократичні, об'єктивно вивірені, науково обгрунтовані правові акти, особливо закони, можна лише за наявності професійних парламентських кадрів, висококваліфікованих вчених – юристів, економістів, соціологів, представників інших галузей наук, які мають глибокі теоретичні знання і практичні навички правотворчої роботи.

Дуже важливим є те, що підготовці й прийняттю модельного нормативно-правового акта передують процес детального дослідження закономірностей суспільних відносин, які виправдали себе у реальному житті та мають право на існування й, відповідно, закріплення у нормативних актах.

Підготовка, розгляд і схвалення кожного правового акта, особливо закону, вимагають певних процедур щодо їх розробки й прийняття. Такі процедури вироблені й існують у законодавчих органах практично всіх країн світу.

Останнім часом більшість європейських та розвинутих держав інших континентів досягли етапу правових. У своєму юридичному житті вони зробили великий крок уперед. У сучасних умовах правове моделювання і, насамперед, законотворчий процес завдяки комп'ютеризації і використанню "Інтернет" одержали величезні технічні та інформаційні можливості, значно збагатилися їх методологія і методика. Суспільство вимагає від законотворців діяти швидко та якісно.

Правове моделювання є перспективною формою правотворчості й одержує міжнародне визнання. В останні роки правове моделювання широко застосовується й у Співдружності незалежних держав в рамках Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД.

Вагоме значення щодо цього має схвалений Міжпарламентською Асамблеєю у травні 1995 р. рекомендаційний акт "Про нормативні правові акти держав - учасниць СНД". Він спрямований на впорядкування системи діючих у країнах Співдружності нормативно-правових актів, створення необхідних стандартів підготовки й оформлення їх проектів, підвищення юридичної культури правотворчості, забезпечення законності у процесі прийняття правотворчих рішень і верховенства закону у загальній системі правових актів.

У цьому документі дається типове визначення понять і видів правових актів, які приймаються компетентними органами держав, викладено орієнтовний порядок планування роботи по розробці проектів законів та інших правових актів, регулюються правила підготовки документів та їх оформлення, розглядається техніка визнання нормативних правових актів або їх частин такими, що втратили чинність, а також порядок внесення в них змін і доповнень. У ньому містяться рекомендації стосовно питань опублікування нормативних правових актів, а також способів забезпечення законності у правотворчій діяльності і вирішення юридичних колізій. Цей рекомендаційний акт охоплює, по суті, все коло основних питань, пов'язаних зі створенням,

упорядкуванням і дією нормативних правових актів і може стати в нагоді учасникам законотворчого процесу різних країн та їх об'єднань.

Законодавчі рекомендації мають різні форми. Це змістовно і структурно оформлені модельні акти - закон, статут, кодекс, правила (положення) і т.п., а також принципово відмінні від них законодавчі рекомендації у вигляді концептуальних зауважень і пропозицій до національних законодавчих актів. Текстуально і структурно оформлений модельний закон, як правило, є законом у традиційному розумінні, прийнятому в державах континентальної "правової сім'ї". Тут чіткий виклад змісту поєднується з логічною постатейною побудовою закону. Це означає, що модельний правовий акт може бути запропонований до розгляду у національних парламентах. Однак, на жаль, українські парламентарії далеко не завжди враховують у законотворчій діяльності тексти модельних актів, котрі часто не відіграють роль зразка, на який би орієнтувався законодавець. Нерідко не враховується навіть те, що пропозиції законодавчих рекомендацій у вигляді модельних законів спираються на багату практику інтеграції у європейських країнах.

У державах Євросоюзу метою таких законів (вони називаються зразковими, типовими, рекомендаційними тощо), як правило, є обов'язкове внесення змін до національного законодавства, які у переважній більшості повинні бути однакові для всіх держав і розглядаються парламентами в повному обсязі. Якщо вони і мають якісь відмінності, то мінімальні. Там чітко розставлені акценти в процедурі їх підготовки. Основна робота щодо цього лежить на інтеграційних органах, які готують акти з таким ступенем узгодженості, щоб "перетворення" їх в акт національного законодавства відбувалося без внесення суттєвих змін до них.

Зазначимо, що у рамках СНД модельний закон може бути прийнятий законодавчим суб'єктом лише добровільно. В основному держави - учасниці Співдружності схвалюють консультативну допомогу парламентарям у законотворчій роботі. Хоча модельні закони і мають рекомендаційний характер, участь у їх розробці, безумовно, має сенс, перш за все внаслідок можливості використання цих законів при розробці актів національного законодавства.

Для України у зв'язку з прийнятим нею курсом на гармонізацію національного законодавства з європейським правом постає питання відповідності правового простору СНД правовому простору Європейського Союзу. У даному випадку можна говорити про взаємодоповнення процесів уніфікації законотворчої діяльності в рамках двох міжнародних організацій і доцільності більш активної участі України в розробці модельних законів МПА СНД і підготовці рекомендаційних правових актів, які здійснюються парламентами та іншими структурами Ради Європи.

Діяльність Парламентської Асамблеї Ради Європи та її структур - оптимальний варіант спільних підходів до правотворчості, особливо розробки модельних законів відповідними фахівцями, ефективного використання кадрового потенціалу всіх її країн-учасниць.

Раціональне начало участі України полягає в тому, що в неї важливе місце у модельній правотворчості Міжпарламентської Асамблеї СНД посідають акти міжнародного права. Так, прийнятий Асамблеєю модельний закон "Про узгоджені принципи регулювання громадянства" містить положення Загальної декларації прав людини ООН, міжнародних пактів - про економічні, соціальні і культурні права, про громадянські і політичні права, а також конвенцій ООН про права дитини, про статус натуралізованих осіб, які поновлюють своє постійне місце проживання у державах походження, та Гаазької конвенції про деякі питання, що належать до колізії законів про громадянство. Прийняті Асамблеєю модельні закони "Про авторське право і суміжні права", "Про музейний фонд і музеї" та модельний Бібліотечний кодекс акумулювали положення укладених у рамках ЮНЕСКО "Угоди про ввезення матеріалів освітнього, наукового і культурного характеру (Флорентійська угода)", конвенції "Про заходи, спрямовані на заборонення і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі прав власності на культурні цінності", а також рекомендації Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). При розробці модельного закону "Про загальні принципи організації місцевого самоврядування" використані положення Європейської хартії про місцеве самоврядування. Практика забезпечення пріоритетності принципів і норм міжнародного права надійно закріпилася при розробці Асамблеєю законопроектних рекомендацій. Деякі проекти модельних правових актів готуються за допомогою або участю міжнародних організацій. Так, зокрема, той же модельний закон "Про ринок цінних паперів" готувався за безпосередньою участю Європейського банку реконструкції та розвитку. Заплановано разом з його експертами розробити модельні закони "Про захист прав інвесторів" та "Про банкрутство банків". У розробці проекту модельного Цивільного кодексу крім вчених-цивілістів країн СНД брали участь фахівці з Франції, Голландії, Великобританії, США, Німеччини, Монголії та інших держав.

Окрім того, Міжпарламентською Асамблеєю організуються і проводяться наукові та науково-практичні конференції, в тому числі міжнародні, а також симпозиуми, засідання "круглих столів" з питань проектно-модельної нормотворчості. У її виданнях - міжнародному журналі "Вестник Межпарламентской Ассамблеи" та "Информационный бюллетень" - друкуються статті не тільки представників країн СНД, а й держав Балтії, і так званого "далекого" зарубіжжя.

У системі Міжпарламентської Асамблеї створено фонд правової, аналітичної і довідкової інформації. До нього, зокрема, входять правові акти міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, ОБСЄ та ін.).

Все це сприяє процесу гармонізації законодавства країн СНД, в тому числі України, із законодавством Євросоюзу та інших міждержавних об'єднань.

Враховуючи реальні обставини, обсяг і характер спільних завдань, важливі є у міждержавних стосунках, що вимагає загальної або узгодженої урегульованості, модельні законодавчі акти з точки зору їх застосування поділяються на такі види: повнотекстові модельні акти, що встановлюють загальні або узгоджені

принципи регулювання; модельні акти, спрямовані на врегулювання частини тої сфери, де в майбутньому будуть прийняті конкретні національно-державні законодавчі акти; модельні акти, де містяться взірцеві норми, що без змін можуть вводитись у закон, а також варіантні положення, що дають можливість вибору тих або інших правових рішень; модельні адресні законодавчі акти, в яких є вказівка на відповідні органи та інші суб'єкти права, або "невизначені", що дає законодавчому органу можливість їх прийняття з урахуванням особливостей тієї чи іншої країни.

Як свідчить накопичений міжнародний досвід, підготовка модельних законів, їх запровадження у національне законодавство є досить складною справою. Тут не можна поспішати й копіювати готові тексти. Необхідно ретельно з'ясувати потреби у майбутньому законодавчому регулюванні, беручи до уваги існуючі реальні умови та зацікавленість у прийнятті відповідних законодавчих актів. Реагування законодавчого органу на модельний акт може бути досить різним – врахування, розгляд, ігнорування, використання, схвалення. Разом з тим практика застосування модельної законотворчості говорить на її безумовну користь.

Правове моделювання передбачає підготовку не тільки модельного правового акта у вигляді повного тексту закону, а й модельних законодавчих правил і положень. Розробка останніх менше розповсюджена, однак доцільність їх використання очевидна. Модельні правила і положення застосовуються для однакового врегулювання певних питань у національному законодавстві. Особливо корисні вони для випадків, коли національна законодавча регламентація здійснюється через прийняття не одного, а декількох актів.

Накопичений міжнародний досвід правового моделювання, розробки й прийняття різноманітних типологій, форм і видів законопроектних рекомендацій, можна сказати, є унікальним і надзвичайно корисним у сучасних умовах гармонізації законодавства різних країн в процесі їх міжнародного співробітництва.

Слід підкреслити, що деякі модельні закони суттєво випереджають законодавство окремих держав. Цьому може сприяти розробка програм модельної законотворчості на певні періоди, що додає процесу правового моделювання необхідних передбаченості, плановірності та динамізму. В названих програмах слід визначати пріоритетні напрямки інтеграційного співробітництва у правовій сфері, зокрема в галузі економіки, вдосконалення платіжних і розрахункових відносин, розвитку інвестиційної діяльності, встановлення міцніших юридичних гарантій соціального захисту населення, охорони навколишнього середовища, культури, освіти, інформації та спорту, локалізації збройних конфліктів, протидії організованим злочинності та тероризму.

Останніми роками все активніше йде процес укладання договорів і угод між європейськими державами. Це одна із сфер, де модельні правила і положення можуть відігравати позитивну роль. Для таких договорів слід було б на європейському рівні розробляти поряд із загальними принципами окремі модельні статті, особливо коли планується укладання кількох договорів чи угод з певного питання, зокрема статті, спрямовані на вирішення міждержавних спорів з приводу їх виконання або праворозуміння та тлумачення.

Багато корисних спроб розширення і вдосконалення взаємовигідних договірних міждержавних відносин буквально гальмуються через відсутність чи недосконалість правової бази. У договірній практиці ще багато суперечностей, колізій і неузгодженостей, не розроблено дієвих механізмів подолання цих негативних явищ. Слід звернути увагу на їх суто правове оформлення, виробити відповідні рекомендації щодо ефективності існуючої договірної практики, підвищення правової культури при міжнародно-договірній роботі, сформулювати необхідні стандарти, які могли б слугувати як модельні при укладанні та здійсненні міжнародно-правових договорів і угод. Доцільно було б провести парламентські слухання щодо стану виконання Україною міжнародних зобов'язань і шляхів вирішення проблем, що виникають при розробці, укладанні, ратифікації, виконанні та використанні міжнародних договорів і угод.

Україна, як і інші держави, є учасницею кількох міждержавних об'єднань, у яких виникають різні пріоритети. Але всі стандарти, наявні в офіційних міждержавних домовленостях, мають бути реалізовані. Разом з тим постають питання, що вважати більш важливим, а що менш, що має робитись першочергово, а що пізніше, що повністю, а що частково. Проблема неоднакового значення міжнародних стандартів не є простою для різних держав. Орієнтація стосовно її вирішення може закладатись у модельні норми для країн - учасниць даного об'єднання. Однак на її практичне застосування іноді суттєво впливає політична кон'юнктура всередині тієї чи іншої держави або зовнішній тиск чи непередбачені міжнародні обставини. Останнє викликає нестабільність у міждержавних відносинах, негативно впливає на імідж держави, яка не дотримується власних договірних зобов'язань.

За кризових умов перехідного періоду, в якому перебуває Україна, складного, багатофакторного процесу суспільного розвитку під впливом реальних соціально-історичних явищ, функціонування в суспільстві різних політичних партій і рухів ставлення до модельних законів далеко не однозначне – від позитивної оцінки до неприйняття. Останнє аргументується нібито нав'язуванням чужої волі іззовні. Іноді викликає заперечення сама назва "модельний закон". А чому, скажімо, не "рекомендаційна модель проекту закону"? За наявності опозиції майже завжди присутня протилежна думка, незгода, гостра дискусія, аж до прямої конфронтації, тому при використанні модельних законів у законотворчому процесі вимагаються особлива зваженість, більша увага до врахування національних інтересів, які можуть краще реалізуватися в умовах гармонізації законодавства, створення спільного правового простору, ліпших умов для співробітництва, досягнення паритету, взаємовигідних результатів тощо.

Визнаючи позитивний міжнародний досвід, накопичений у правовому моделюванні, насамперед створенні модельних законів, безумовну корисність цієї спільної творчої діяльності парламентів різних країн, необхідно звернути увагу на ряд проблем, пов'язаних з недостатньою підготовкою модельних правових актів. Деякі з них не мають належного науково-концептуального і практичного обґрунтування, декларативні за

характером, неактуальні, іноді дублюють вже чинні закони, раніше прийняті рекомендації, внаслідок чого вже з часу прийняття не мають перспектив швидкої і повноцінної реалізації, а то і зовсім стають не потрібними. Щоб уникнути помилок в оцінці модельного правового акта, не допустивши його необачного у законотворчій діяльності вищого законодавчого органу, слід ретельно вивчити такий документ, провести експертну оцінку його юридичної якості щодо можливості використання останнього для розробки й прийняття відповідного національного правового акта з урахуванням ситуації, яка склалася в країні. Ці вимоги мають застосовуватися до модельних актів Міжпарламентської Асамблеї СНД, а також модельних документів міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, їх структур тощо.

Перш за все, треба визначити у Верховній Раді України систему одержання і використання модельних правових документів, встановити відповідальність за належне проведення цієї роботи, мати дієві постійні контакти з органами й організаціями, які надсилають такі документи, налагодити їх відповідний облік. Кожний модельний правовий документ має бути зареєстрованим у спеціальному реєстрі. Якщо необхідно, його слід перекласти на українську мову і довести до відома структурних підрозділів, які ведуть законотворчу роботу за визначенням для них профілем.

Почати варто з інвентаризації модельних документів минулих років, встановити, які з них мають інноваційний характер: можуть бути використані у роботі над законопроектами, що готуються зараз чи розроблятимуться у майбутньому. Порядок використання модельних правових актів необхідно закріпити у Регламенті Верховної Ради України.

Бажано було б провести семінар чи науково-практичну конференцію з проблем використання модельних правових актів у законотворчості Верховної Ради України, а також законопідготовчій та іншій правотворчій діяльності, включаючи Президента України, Кабінет Міністрів України, інші урядові структури та органи місцевого самоврядування.

Слід розробити методику використання модельних актів у законотворчій роботі та проведення експертизи модельних законів, а може, створити і затвердити положення щодо застосування у законопроектній діяльності документів, які розробляються і приймаються органами міждержавних об'єднань, міжнародними організаціями тощо.

Актуальною і корисною була б подальша активізація участі структур Верховної Ради України й окремих народних депутатів України в спільній з парламентаріями та вченими інших держав підготовці модельних законів. Це мало б вагоме значення, покращило б якість розроблених документів, було б для народних депутатів України певною школою законотворчості. Ці депутати могли б належним чином представляти розроблені міжнародними структурами за їх участю модельні акти при розробці і прийнятті законів Верховною Радою України. Важливу роль у актуалізації і піднесенні рівня розв'язання правотворчих проблем відіграють різні міжнародні заходи: конференції, міжнародні "круглі столи", семінари, симпозіуми з правових питань, участь у яких дозволяє глибше знайомитись з міжнародним досвідом, використовувати інтелектуальний потенціал міжнародної спільноти.

Листопад 2004 р.

Олена Богачова

Микола Федорін

ДО ПИТАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ: УКРАЇНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Основний напрямок стратегічного зовнішньополітичного курсу нашої держави полягає в інтеграції до складу Європейського Союзу, що цілком відповідає її національним інтересам. Важливою передумовою вирішення численних проблем, які при цьому виникають, є поетапне приведення національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС. Тобто мова йде про необхідність реформування національного правового поля з використанням принципів та критеріїв законотворчої діяльності органів ЄС. Варто підкреслити, що нині питання приведення національного законодавства у відповідність із законодавством Європейського Союзу набуло універсального характеру і фактично не залежить від ймовірної зміни головного вектора зовнішньоекономічної політики України. У всякому разі, євроінтеграційна модель української політики може перейти з площини характерного для нашого часу євроромантизму до європрагматизму. А останнє означає побудову моделі Європи всередині України, самостійне досягнення нею відповідних соціальних стандартів.

В юридичній літературі для характеристики процесу приведення українського законодавства у відповідність із європейським використовуються такі терміни як "гармонізація" та "зближення" ("апроксимація").

При використанні терміна "гармонізація" законодавство ЄС передбачає повну ідентичність норм права всіх держав-членів через прийняття у рамках цієї міжнародної організації спеціальних директив, які мають обов'язкову юридичну силу. Що ж стосується терміна "зближення", то він характеризує лише досягнення певного рівня відповідності національного законодавства законодавству ЄС.

В українському законодавстві під терміном “гармонізація” розуміється діяльність щодо його приведення у відповідність із законодавством ЄС. Так, у *Постанові Верховної Ради України від 7 грудня 2000 р. № 2130-III “Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики”* робиться наголос на тому, що в нашій державі “недостатня увага приділяється гармонізації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Кабінету Міністрів України та іншим органам виконавчої влади пропонується “...вжити конкретних заходів щодо прискорення процесу гармонізації екологічного законодавства України до законодавства ЄС”. Очевидно, що, з точки зору законодавства ЄС, використовувати термін “гармонізація” в цьому нормативно-правовому документі недоречно. Термінологічно у цьому випадку більш точно підходить визначення “зближення”.

Поряд з названими в національному законодавстві стосовно його приведення у відповідність із законодавством Європейського Союзу активно використовується термін “адаптація”. Це також можна вважати порушенням вимог законодавчої техніки. Адже під час законотворчої діяльності слід вживати терміни у значеннях, які не суперечать їх загальновизнаному змісту. Іншими словами у галузі законотворчості термін “адаптація” має використовуватися у значенні пристосування діючих норм до нових умов у відповідності зі змінами, що відбуваються у нашому житті.

Уже наведені приклади свідчать, що розв’язання питання наближення національного законодавства до законодавства Європейського Союзу потрібно починати з вирішення проблеми узгодження їх законодавчої термінології. Законодавці України мають користуватися термінами, які відповідають термінам європейського права.

Як відомо, необхідність реформування національного законодавства впливає, насамперед, із міжнародних зобов’язань нашої держави перед Європейським Союзом у рамках *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (далі – УПС) (ратифікована Верховною Радою України 10 листопада 1994 р., набула чинності 1 березня 1998 р.)*.

Згідно із зобов’язаннями, прийнятими в рамках цієї Угоди, наша держава здійснює, хоча і не завжди послідовно та у бажаному обсязі, заходи, спрямовані на поступове зближення національної правової системи з правом Європейського Союзу, зокрема у таких сферах, як митне законодавство, законодавство про компанії, банківську діяльність, бухгалтерський облік, оподаткування, інтелектуальну власність, охорону праці, фінансові послуги, конкуренцію, державні закупки, охорону здоров’я, захист природного середовища, захист прав споживачів, непряме оподаткування, технічні правила та стандарти, ядерна енергетика, транспорт. Україна взяла на себе названі зобов’язання з урахуванням того, що їх реалізація сприятиме прискоренню ринкових реформ, а також вирішенню питання створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом.

Варто зазначити, що введення європейських стандартів у правове поле України має здійснюватися послідовно та виважено. Норми та принципи законодавчих актів Євросоюзу повинні враховуватися настільки, наскільки це доцільно для України з огляду на економічні, політичні та соціальні наслідки прийняття узгоджених з європейськими стандартами законодавчих актів. Намагання будь за що прискорити цей процес може мати серйозні негативні наслідки. Саме тому ця діяльність має вестися відповідно до особливостей соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні.

Необхідно також наголосити на тому, що зближення національного законодавства із законодавством Євросоюзу має відбуватися, насамперед, у тих галузях соціально-економічних відносин, що сприяють розвитку двосторонніх торговельно-економічних зв’язків.

Слід зауважити, що робота по узгодженню національного законодавства із стандартами Європейського Союзу фактично тільки почалася. Її своєрідність полягає у тому, що УПС не передбачає прямого впливу законодавства Європейського Союзу на правопорядок у нашій державі, як це має місце стосовно держав – членів цього інтеграційного об’єднання. Головним методом узгодження національного законодавства України із законодавством Євросоюзу є непряма гармонізація, згідно з якою прийняття законодавчих актів повинно відбуватися поетапно, в першу чергу з урахуванням інтересів нашої держави.

Як свідчить аналіз, обсяги законопроектних робіт з питань зближення законодавства України із законодавством Євросоюзу не можна визначати на довгострокову перспективу. Насамперед, це пов’язано з неузгодженістю дій законодавчої та виконавчої влади, несистемним підходом законотворчих органів до проведення експертизи законопроектів щодо їх відповідності європейським стандартам, а також відсутністю моніторингу реалізації європейських стандартів у правовому полі України.

Потрібно також брати до уваги наявність в Україні проблем суто технічного характеру (відсутність офіційних перекладів нормативно-правових актів Європейського Союзу, нестача висококваліфікованих спеціалістів у галузі європейського права, відсутність моніторингу практики Суду Європейських Співтовариств тощо).

До першочергових завдань реформування національного законодавства слід віднести забезпечення правового регулювання проблем, що стоять на перешкоді створенню зони вільної торгівлі нашої держави з Євросоюзом. Наступним кроком має стати укладення двосторонніх договорів з державами - членами Центрально-Європейської асоціації вільної торгівлі, а також Організації Чорноморського Економічного Співробітництва.

Одночасно Україна має закріпити у національному законодавстві режим найбільшого сприяння державам - членам Євросоюзу в питаннях торговельно-економічного співробітництва. Такий режим повинний бути не менш сприятливим, ніж той, що зазначені держави створюють для України на території цього міждержавного об'єднання. Зокрема, українське законодавство має створювати умови щодо надання всім судам Євросоюзу не менш сприятливого режиму, ніж той, що існує для суден українських компаній, насамперед у питаннях доступу в порти, використання інфраструктури тощо. Регулювання питань міжнародних перевезень на комерційній основі повинно передбачати ліквідацію двосторонніх адміністративних, технічних та інших заходів, які обмежують вирішення питань вільного надання послуг при міжнародних морських перевезеннях. Як вважається, реалізація такого роду заходів сприятиме зближенню позицій України та Європейського Союзу щодо підписання угоди між двома сторонами про вільну торгівлю.

Для вирішення проблем регулювання торгівлі ядерними матеріалами має бути укладена угода між Україною та Європейським Співтовариством з атомної енергії. Слід укласти двосторонні угоди, що регулюють питання соціального забезпечення громадян України, які працюють на території Європейського Союзу, та громадян цього міждержавного об'єднання, що працюють в Україні.

Згідно з положеннями УПС першочергового вирішення потребує питання вдосконалення національного законодавства про інвестиційну діяльність. Адже воно має регламентувати створення умов, необхідних для забезпечення вільного переміщення капіталів, пов'язаних із прямими інвестиціями компаній Євросоюзу, що працюють на території України, а також можливість репатріації цих інвестицій та прибутків з них. Нормативно-правові акти України, що регулюють відносини в цій сфері, повинні забезпечити гарантовані правила переміщення таких капіталів та поточних платежів.

Необхідно також терміново реформувати законодавство України про конкуренцію, яке має забезпечити вільну і чесну конкуренцію у торговельних відносинах з Євросоюзом (потрібно вдосконалити антимонопольне законодавство, привести державну підтримку підприємств у відповідність з європейськими стандартами тощо). Законодавство в галузі захисту прав інтелектуальної, промислової та комерційної власності також повинно забезпечити рівень захисту зазначених видів власності, аналогічний існуючому в Євросоюзі.

Крім того, зближення правової системи України з правовим полем Європейського Союзу передбачає гармонізацію українського законодавства з нормами та вимогами ГАТТ/СОТ, приєднання нашої держави до конвенцій Ради Європи, а також інших міжнародних угод, передусім у галузі прав людини, стороною яких є Європейський Союз, тощо.

Разом із тим існують інші галузі національного законодавства, що потребують приведення його норм у повну відповідність з нормами та стандартами міжнародно-правових актів. Насамперед, це пов'язано з виконанням міжнародних зобов'язань України, а тому покладає на неї велику відповідальність, вимагає ретельного реформування чинного законодавства у встановлені міжнародною угодою строки. Так, наша держава як учасниця Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням має забезпечувати класифікацію небезпечних відходів при їх транскордонному перевезенні згідно з Міжнародним кодом ідентифікації відходів, крім випадків, коли таке перевезення здійснюється на підставі відповідного міжнародного договору, де передбачено інший метод класифікації. У разі невиконання цих вимог до неї можуть бути застосовані міжнародні санкції.

Очевидно, що для координації та узгодження діяльності стосовно зближення законодавства України із законодавством Євросоюзу центральне місце в законодавчому процесі має зайняти Комітет Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції, який має активніше планувати етапи розвитку законотворчого процесу в контексті зближення законодавства України з європейськими стандартами, визначати відповідні пріоритети у законодавчій діяльності Верховної Ради України, організовувати розробку щорічних програм з питань гармонізації, здійснювати контроль за ходом їх виконання, працювати над удосконаленням механізму зближення законодавства України з європейськими нормами і стандартами, сприяти розвитку співробітництва Верховної Ради України та Європейського Парламенту.

Варто наголосити, що, вирішуючи проблеми правового врегулювання питань європейської інтеграції, українські законотворчі та нормотворчі органи підходять до їх розв'язання порушуючи принцип верховенства закону.

Так, відповідно до Конституції України, засади (принципи та методи здійснення) внутрішньої та зовнішньої політики визначаються виключно законами України. Як свідчить аналіз, згадане конституційне положення не виконується. Зокрема, у 1993 р. Верховна Рада України прийняла *Постанову "Про Основні напрями зовнішньої політики України"*, в якій продекларувала одним з головних напрямів державної політики

європейську інтеграцію. На нашу думку, цей чинний документ є неприйнятним не тільки за формою прийняття, а й через застарілість змісту. Так, у ньому наголошується, що “перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам”. Тобто в Постанові йдеться про членство в Європейських Співтовариствах (зараз їх залишилося тільки два, адже Європейське об’єднання вугілля та сталі припинило існування). Але ж з часу прийняття названого нормативного акта на базі Європейських Співтовариств сформувався принципово нове інтеграційне об’єднання, а саме Європейський Союз. І стратегічною метою зовнішньої політики України є інтеграція саме до його складу.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу взагалі була прийнята на рівні підзаконного акта. Він був підписаний Головою Адміністрації Президента України та затверджений президентським Указом від 11 червня 1998 р. До речі, ця Стратегія, будучи розроблена на період до 2007 р., визначила основні пріоритети діяльності тільки органів виконавчої влади. Тобто президентська Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу не визначила роль та місце законодавчої та судової гілок влади, а також інститутів громадянського суспільства у вирішенні проблем, пов’язаних із інтеграційними процесами.

Всупереч вимогам Конституції урядова *Програма інтеграції України до Європейського Союзу* була затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. (зі змінами, внесеними Указом Президента України від 6 листопада 2004 р.). Але ж згідно зі ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля тощо. Більшість з названих сфер суспільних відносин мають відношення до питань європейської інтеграції.

21 листопада 2002 р., незважаючи на відсутність необхідного законодавчого забезпечення, Верховна Рада України затвердила на рівні закону *Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу*, а 18 березня 2004 р. - *Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу*.

Вищевикладене однозначно свідчить про безсистемність підходів до організації законодавчого процесу в Україні, зокрема у сфері його наближення до європейських стандартів.

Принагідно варто зазначити, що попри порушення системного підходу, здійсненого під час розробки згаданої Програми, її прийняття було важливим заходом. Тим самим були створені реальні передумови приведення національного законодавства у відповідність з європейськими стандартами на планомірній основі. Керуючись положеннями цієї програми, центральні органи виконавчої влади зможуть приймати узгоджені з Верховною Радою України щорічні плани відповідних робіт та періодично звітувати перед народними депутатами України про хід їх реалізації. Варто підкреслити, що в залежності від результатів впровадження європейських стандартів у законодавство України темпи законотворчих робіт, їх перелік та строки мають час від часу переглядатися. Але такі зміни повинні здійснюватися тільки за узгодженої волі законодавчої та виконавчої гілок влади.

Для виправлення асиметрії, яку зазнало законодавство з питань європейської інтеграції, Верховній Раді України було б доцільно, насамперед, прийняти Закон України “Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України”, а також розробити та затвердити на рівні закону *Концепцію європейської інтеграції України*, в якій, зокрема, визначити правовий механізм розв’язання проблеми приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС, сформулювати цілі, напрямки та етапи даного процесу, а з урахуванням стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу прийняти спеціальний Закон України “Про основні засади інтеграції України до Європейського Союзу”, де визначити мету входження нашої країни до згаданого інтеграційного об’єднання, етапи та завдання, які необхідно вирішити суспільству та державі. Метою законодавчого процесу на етапі сучасних відносин між Україною та Європейським Союзом буде розробка *Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу та Концепції зближення законодавства України із законодавством Європейського Союзу*, які, на наш погляд, теж мають бути затверджені Верховною Радою України на рівні закону.

На нашу думку, прийняття згаданих нормативно-правових актів створить сприятливі умови для активізації роботи з питань зближення національного законодавства із законодавством Європейського Союзу і в кінцевому підсумку сприятиме євроінтеграційному процесу.

Особливе значення має також проведення моніторингу ймовірного впливу на суспільні відносини процесів, пов’язаних із наближенням національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Перш за все, мається на увазі з’ясування впливу європейських стандартів на розвиток національної економіки нашої держави, а також формування правової культури та соціальних стереотипів різних категорій громадян України. Отримані результати повинні враховуватися під час розробки програм та планів законопроектних робіт в Україні.

Варто також зазначити, що процес наближення національного законодавства до норм і стандартів європейського права може стати невід’ємною частиною законотворчої діяльності тільки за умов утвердження в

українському суспільстві правової ідеології, заснованої на європейських цінностях. Адже остання завжди виступала і виступає своєрідним концептуальним фундаментом розвитку законодавства. З одного боку, правова ідеологія здійснює величезний вплив на формування праворозуміння, правосвідомості та правової культури кожної людини, а з іншого - розвиток такої ідеології визначається рівнем правової культури та професійним рівнем всіх учасників законотворчого процесу в Україні. Саме з огляду на надзвичайну важливість запровадження європейських цінностей при Інституті законодавства Верховної Ради України була створена **Українська школа законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України** (ліцензія Міністерства освіти і науки України АА № 903848 від 22.07.2004 р.), пріоритетними напрямками роботи якої є:

викладання 72-годинного навчального курсу “Законотворча діяльність”, підготовка та видання серії “Бібліотека Української школи законотворчості” та збірника “Енциклопедія законотворчості”.

Перша сесія зазначеного курсу включає 20-годинний підкурс “Європейське право і законотворчість в Україні”, який викладається разом з Українсько-європейським консультативним центром з питань законодавства (тематичний зміст підкурсу полягає у висвітленні питань законотворчої діяльності в Європейському Союзі та його країнах-членах, впровадження європейських стандартів та імплементації норм міжнародного права в українське законодавство: Законотворча діяльність в Європейському Союзі; Законотворчість в зарубіжних країнах; Питання впровадження європейських стандартів з прав людини в українське законодавство; Проблеми імплементації норм міжнародного права у законодавство України; Проблеми гармонізації національного законодавства у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів; Гармонізація законодавства в ЄС та Україні (в сферах державних закупок та транспорту); Інформаційне забезпечення процесу законотворчості; Практичні заняття; Колоквіум).

До випусків серії “Бібліотека Української школи законотворчості” для цього курсу підготовлені: *Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права та Збірник матеріалів з міжнародного та європейського права (інформаційні матеріали та статті українських і зарубіжних фахівців з питань європейського права, законотворчої діяльності Європейського Союзу та держав - членів ЄС, а також з проблем адаптації українського законодавства до законодавства ЄС).*

Питання європейського права та нормотворчої діяльності будуть розглядатися на регіональних семінарах з представниками органів місцевого самоврядування.

Діяльність Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України, на нашу думку, поряд з іншими зазначеними в статті чинниками сприятиме належному вирішенню в Україні питання узгодження національного законодавства із законодавством Європейського Союзу.

Листопад 2004 р.

Віктор Муравйов

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ПРАВОПОРЯДКУ УКРАЇНИ

Інтеграція України в Європейський Союз неможлива без створення відповідних національно-правових передумов для її здійснення. І хоча Україна поки що не є навіть країною — кандидатом на вступ до європейських інтеграційних організацій, уже існують особливі відносини між нею та Євросоюзом, започатковані Угодою про партнерство та співробітництво (УПС), укладеною з Європейськими Співтовариствами та їх державами — членами ЄС у 1994 році. Вони вимагають удосконалення чинного законодавства України з метою створення належних умов для поглиблення співпраці з ЄС.

Правові передумови для застосування положень права Євросоюзу у правопорядку нашої держави створює Конституція України, а також інші законодавчі акти.

Відповідно до статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, які були схвалені Верховною Радою, є частиною національного законодавства країни. Це положення надає нормам схвалених Верховною Радою міжнародних договорів статусу норм національних законів. З іншого боку, стаття 9 Конституції створює засади для безпосереднього застосування норм міжнародних договорів у національному правопорядку України.

При цьому треба звернути особливу увагу на те, що положення статті 9 Конституції України не надають нормам міжнародних договорів безумовного пріоритету по відношенню до норм національного права.

Виникає також питання, чи стосуються положення статті 9 Конституції міжнародних угод, які були ратифіковані до набрання чинності Основним законом.

Положення статті 18 Конституції, в яких підкреслюється, що у своїй зовнішньополітичній діяльності Україна керується загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, також не розв'язують проблему щодо верховенства міжнародно-правових норм, оскільки тут немає чіткого посилання на пріоритет міжнародно-правових приписів, з одного боку, а з іншого — вони стосуються тільки міжнародних звичаєвих норм.

Однак, на відміну від статті 9 Конституції, стаття 18 цього документа нічого не говорить про включення загальновизнаних принципів та норм міжнародного права у внутрішній правопорядок України.

Крім того, ані Конституція України, ані інші законодавчі акти взагалі не згадують актів міжнародних організацій, хоча значення у правовому регулюванні міжнародного співробітництва постійно зростає.

Слід зауважити, що надання певним міжнародним договорам (схваленим Верховною Радою) статусу національних законів за відсутності посилання на пріоритет перших по відношенню до других створює низку проблем, пов'язаних із застосуванням норм цих договорів у національному правопорядку України. Зокрема, одним із наслідків надання такого статусу нормам міжнародних договорів може стати зупинення дії таких норм після ухвалення національного закону, положення якого суперечать цим нормам міжнародної угоди, що створює загрозу порушення Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань. З такою проблемою стикаються всі країни, які дотримуються дуалістичного підходу до співвідношення міжнародного та національного права, включно із країнами — членами Євросоюзу. Для вирішення питання забезпечення дії норм права Євросоюзу в національних правопорядках, як цього вимагає право європейських інтеграційних організацій, переважна більшість цих країн була змушена внести до своїх конституцій відповідні зміни, насамперед такі, що закріплюють пріоритет права ЄС по відношенню до норм національного права. Це саме роблять і країни — претенденти на вступ до європейських інтеграційних організацій.

З іншого боку, як уже зазначалося, надання положенням міжнародних договорів статусу національних законів створює передумови для безпосереднього застосування положень міжнародних договорів у національному правопорядку України. Це можна було б розглядати як фактичний монізм, але за умов існування традиції прямого застосування положень міжнародних угод у національному правопорядку з наданням цим положенням пріоритету навіть по відношенню до норм національних законів, що ухвалюються пізніше. Про існування такої традиції в Україні важко говорити, оскільки до розпаду СРСР панівна доктрина та практика виключали безпосередню дію норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку на основі декларування пріоритету міжнародного права по відношенню до внутрішньодержавного права, незважаючи на наявність у законодавчих актах положення про те, що якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в якій бере участь СРСР або союзна республіка, встановлені інші правила, ніж ті, що містяться в радянському законодавстві чи законодавстві республіки, які регулюють певну сферу відносин, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди (наприклад, стаття 129 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік, стаття 64 Основ цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, стаття 3 Положення про дипломатичні та консульські представництва іноземних держав на території Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стаття 425 Цивільно-процесуального кодексу України тощо). Вважалося, що положення про пріоритет міжнародно-правових норм у випадках колізії з нормами внутрішньодержавного права мають силу тільки в межах внутрішнього правопорядку держав, тобто є способом забезпечення виконання державою своїх міжнародних зобов'язань у певній галузі на основі визнання права держави на регулювання всіх відносин на її території як складової визнання державного суверенітету, а не визнання верховенства міжнародного права по відношенню до національного права взагалі.

Проте, як свідчить практика застосування норм міжнародного права, проголошення пріоритету міжнародно-правових норм по відношенню до норм національного права не гарантує того, що міжнародно-правові приписи застосовуватимуться поряд з національно-правовими. Як слушно підкреслює проф. В. Денисов, за такого підходу залишається невирішеним питання щодо юридичного характеру правил міжнародного договору і, зокрема, чи стають ці правила внутрішнім правом з усіма правовими наслідками, які з цього випливають, чи вони діють у ньому *ad hoc*, зберігаючи юридичне значення норми міжнародного права. Тобто декларація примату міжнародного права сама по собі не забезпечує ефективного виконання міжнародно-правових зобов'язань.

Уже в процесі набуття незалежності Україна зробила певні кроки, які мали змінити традиційний радянський підхід до міжнародного права як інструменту для регулювання відносин між державами, для застосування якого потрібне санкціонування з боку держави. Було ухвалено фундаментальні правові акти, спрямовані на затвердження пріоритету міжнародного права і створення правових засад для застосування норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку. Передусім це стосувалося принципів міжнародного права. Зокрема, у Декларації про державний суверенітет України, схваленій 16 липня 1990 року, визнавалася перевага загальнонародських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Тобто насамперед ідеться про спробу, хоча й надто непевну, бодай окреслити верховенство основних принципів міжнародного права. Дещо чіткіше питання пріоритету загальновизнаних принципів і норм міжнародного права урегульовані в статті 18 Конституції України. Але, на відміну від положень багатьох конституцій європейських держав, які стосуються загальновизнаних принципів і норм міжнародного права (стаття 24 Основного закону ФРН, стаття 11 Конституції Італії тощо), в національному законодавстві України мова не йде про включення цих принципів і норм у внутрішньодержавне право.

Положення про перевагу норм міжнародного права були розвинуті в ухваленому 10 грудня 1991 року Законі України «Про дію міжнародних договорів на території України». У вступній частині цього документа було закріплено загальний принцип примату міжнародного права над внутрішнім законодавством, який викладено таким чином: «Виходячи з пріоритету загальнонародських цінностей, загальновизнаних принципів міжнародного права, прагнучи забезпечити непорушність прав і свобод людини, включитись у систему правових відносин між державами на

основі взаємної поваги державного суверенітету і демократичних засад міжнародного співробітництва, Верховна Рада України постановляє:

Встановити, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства».

Такий статус міжнародних договорів у національному законодавстві було підтверджено в Законі України «Про міжнародні договори України». Але в цьому законодавчому акті чіткіше викладено положення щодо примату міжнародного права. З цією метою застосовується таке формулювання: «1. Укладені і належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

2. Якщо міжнародним договором України, укладання якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України».

Як бачимо, Конституція України закріпила тільки положення цих актів про включення частини міжнародних угод у національне законодавство, але нічого не говорить про верховенство міжнародних норм по відношенню до норм національного права, а також про порядок застосування положень міжнародного права у національному правопорядку України.

В інших законодавчих актах також є положення, в яких ідеться про дію положень певних міжнародних договорів у правопорядку України. Зокрема, в статті 4 Закону «Про міліцію», ухваленому 20 грудня 1990 року, до правових засад для діяльності міліції віднесені міжнародно-правові норми («Загальна декларація прав людини», ратифіковані у встановленому порядку міжнародні угоди). Проте зі статті 4 зовсім не випливає, що положенням міжнародних документів буде надано пріоритет за наявності суперечностей між ними та положеннями національного права.

У деяких інших національних законодавчих актах використовується традиційна для положень багатьох законів радянського часу формула про застосування норм міжнародного договору у випадку колізії з нормами національного законодавства (наприклад, у статті 17 Закону України «Про міжнародні договори» від 1991 року, статті 14 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 року, статті 6 Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року, статті 17 Закону України «Про стандартизацію» від 17 травня 2001 року, статті 22 Закону України «Про підтвердження відповідності» від 17 травня 2001 року, статті 2 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17 січня 2002 року тощо). При цьому, однак, треба мати на увазі, що ці колізійні норми стосуються тільки конкретних законів, а не розв'язують проблему взаємодії між національним правом України та міжнародним правом загалом.

Що стосується вирішення питання про статус актів міжнародних організацій у національному правопорядку України, то в статті 27 Закону України «Про поштовий зв'язок», ратифікованого 4 жовтня 2001 року, сказано: «Національний оператор у порядку, визначеному законодавством України, підтримує співробітництво з операторами поштового зв'язку інших держав, забезпечує виконання рішень, визначених нормативними актами Всесвітнього поштового союзу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». З цього положення може випливати, що йдеться про забезпечення виконання постанов Всесвітнього поштового союзу (ВПС) у формі рішень. Якщо ж це постанови органів ВПС, то не зрозуміло, які правові засади визначають повноваження Верховної Ради на надання згоди на обов'язковість цих актів, оскільки Конституція України згадує тільки міжнародні угоди.

З іншого боку, формулювання статті 27 може свідчити про певні зміни у підходах до визначення статусу постанов органів міжнародних організацій у національному правопорядку України, тобто про можливість їхнього застосування національними органами у порядку, визначеному законодавством України.

Втім, незважаючи на відсутність у Конституції України положень про пріоритет міжнародного права по відношенню до норм національного права, вона разом із Законом України «Про дію міжнародних договорів на території України», іншими законодавчими актами закладає такі засади для дії положень міжнародних звичаєвих та договірних норм у національному правопорядку країни, які фактично означають відмову від радянського підходу до співвідношення міжнародного та національного права і наближають Україну до інших європейських демократій.

Проте запропоноване в актах національного права України формулювання теж не вирішує достатньою мірою проблему забезпечення виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. У зв'язку з цим доречним видається зауваження проф. В. Євінтова, що при такому формулюванні залишається невирішеним питання, на якій підставі віддаватиметься перевага одній із двох норм національного права у випадках, коли вони суперечать одна одній.

У країнах — членах Євросоюзу, які дотримуються дуалістичного підходу до співвідношення міжнародного та національного права, доктрина посилається на загальний принцип права *lex posterior*. Проте в Україні, як ми вже відзначали, також практично існує дуалістичний підхід до співвідношення міжнародного та національного права, але поки що немає якихось документів, або судових рішень, або вже визнаної доктрини, які вказували б на те, що колізії між нормами міжнародних угод, які стали частиною національного законодавства, та нормами національних законів вирішуватимуться шляхом застосування правила *lex posterior*.

Одним з ефективних способів забезпечення виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань може стати безпосереднє застосування міжнародно-правових норм національними судовими установами. Одним з аргументів за залучення національних судових установ у процес застосування положень міжнародних угод у національному правопорядку може бути той, що європейський вибір України передбачає необхідність враховувати практику, яка існує у країнах — членах Євросоюзу і свідчить про ключову роль національних судів цих країн у забезпеченні захисту прав, наданих нормами права європейських інтеграційних організацій. Визнання примату права Євросоюзу по відношенню до національного права країн-членів та прямої дії його положень у національному правопорядку цих країн

передбачає вжиття заходів, які забезпечували б максимально ефективну дію його норм. Слід також зазначити, що доктрина прямої дії поширюється й на міжнародні договори. Зокрема, це стосується міжнародних угод, укладених ЄС із державою, що не є його членом, коли, виходячи з тексту такої угоди, її мети і характеру, положення міжнародної угоди містять чіткий і зрозумілий обов'язок, який не потребує при його імплементації чи дії ухвалення будь-якого додаткового правового акта.

Доктрини верховенства та прямої дії положень права європейських інтеграційних організацій означають, що забезпечувати дієвість права Євро-союзу повинні всі органи держав-членів, але головну роль у цьому процесі відіграють національні суди, оскільки переважно вони, а не судові установи ЄС, здійснюють юридичний захист прав фізичних та юридичних осіб шляхом прямого застосування положень права європейських інтеграційних організацій. Тим самим національні суди виступають одним із правових гарантів реалізації основних завдань та цілей європейської інтеграції. А наслідком залучення національних судових органів до забезпечення виконання положень права Євросоюзу, які мають характер прямої дії, є більша юридична стабільність та юридична певність у процесі європейської інтеграції.

У зв'язку з цим виникає питання про те, наскільки правопорядок ЄС, для якого характерною є практика застосування національними судами країн-членів права європейських інтеграційних організацій, може впливати на правопорядок України. Одним із небагатьох інструментів впливу права ЄС на внутрішньодержавне право України є УПС, яка, з одного боку, є складовою частиною права Євросоюзу, а з іншого — частиною українського законодавства на засадах, визначених статтею 9 Конституції України.

Оскільки деякі положення УПС, що впливають на підприємницьку діяльність та інвестиції, закріплюють чітко визначені права та обов'язки для фізичних і юридичних осіб щодо права на працевлаштування (стаття 24), недискримінації компаній, у тому числі тих, які надають послуги через комерційну присутність (статті 30 (2), 43), права компаній приймати на роботу ключовий персонал (стаття 35), права на доступ до ринку морських перевезень і перевезень на комерційній основі (стаття 39), то виникає питання про можливість забезпечення цих положень у судовому порядку.

Слід одразу зазначити, що УПС як міжнародна угода передбачає створення міжнародно-правового механізму для врегулювання спорів між Україною та ЄС на засадах статті 96, яким виступає Рада з питань співробітництва. На рівні Ради з питань співробітництва можуть розглядатися і скарги фізичних та юридичних осіб, але тільки у випадку, якщо якась зі сторін матиме намір порушити таке питання під час зустрічі в рамках цього органу. Як свідчить практика відносин України та Євросоюзу, в сучасних умовах на цей механізм вирішення спорів припадає переважна більшість звернень, що стосуються скарг на порушення положень УПС. І це не випадково. Річ у тім, що, розробляючи УПС, представники ЄС доклали максимум зусиль, щоб сторони не могли тлумачити її положення як такі, що мають характер прямої дії. Проте, як уже зазначалось, УПС закріплює низку положень, які відповідають вимогам щодо прямої дії — вимогам, що їх встановив Суд ЄС. Однак поки що до Суду ЄС не було звернень стосовно відповідності положень УПС цим вимогам. Втім, це стосується насамперед правопорядку Євросоюзу.

З іншого боку, УПС все-таки містила положення, які створюють потенційні можливості для фізичних та юридичних осіб звертатися до національних судових установ для захисту своїх прав, наданих Угодою. Зокрема, стаття 93 зазначає: «У рамках сфери дії цієї Угоди кожна Сторона зобов'язується забезпечити фізичним та юридичним особам іншої Сторони доступ, вільний від дискримінації щодо своїх власних фізичних та юридичних осіб, до компетентних судів та адміністративних органів Сторін для захисту їх особистих та майнових прав, включаючи права на інтелектуальну, промислову та комерційну власність». Хоч у цій статті, внаслідок уже згаданої обережної позиції, зайнятої представниками ЄС при формулюванні положень УПС, прямо не йдеться про можливість захисту в національних судах прав, наданих Угодою, проте не слід недооцінювати визнання важливості захисту прав у суді фізичними та юридичними особами.

Таким чином, шляхом включення УПС до національного правопорядку України закладаються тільки можливості для застосування національними судами України положень цієї угоди, які не вимагають для своєї реалізації ухвалення актів з імплементації. Але реалізація цих можливостей залежить від існування відповідних механізмів чи від судової практики.

Слід відзначити, що до підписання УПС в Україні вже ухвалювалися законодавчі акти, які передбачали застосування положень міжнародних договорів національними судами. Зокрема, у статті 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», ухваленого 16 квітня 1991 року, зазначено, що зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути визнаний недійсним у судовому чи арбітражному порядку, якщо він не відповідає вимогам законів або міжнародних договорів України.

Треба зауважити, що й радянська доктрина та практика допускали можливість застосування національними судовими органами норм міжнародного права при вирішенні спорів у судовому порядку, зокрема у таких сферах, як забезпечення дії міжнародних угод із перевезень пасажирів та вантажів.

На можливість застосування судами положень міжнародних угод спрямовує і стаття 9 Конституції України. У Конституції також закріплено поняття прямої дії її положень (стаття 8). Проте поки що не створено відповідного механізму такого застосування. Як цілком слушно зауважує у зв'язку з цим В. Євїнтов, судді «мають отримати закріплені процесуальним законом право і обов'язок звертатись до міжнародного права і застосовувати його. Мають бути розроблені умови і порядок такого застосування. Не менш важливим є завдання по забезпеченню судді, центральної фігури правозастосування, всіма необхідними джерелами права, навчити його міжнародному праву й прищепити йому навички його реалізації».

Крім того, при вирішенні питання про можливість застосування національними судовими установами України положень міжнародних угод, зокрема УПС, необхідно, на нашу думку, брати до уваги той факт, що потребує розробки і проблема визначення, які з положень міжнародних договорів суди можуть застосовувати безпосередньо, тобто проблема встановлення вимог до положень міжнародних угод із метою з'ясування, чи можуть вони мати пряму дію в національному правопорядку України.

Створення правових передумов для інтеграції України в Євросоюз вимагає розв'язання на національному рівні й проблеми вибору способів реалізації Україною своїх міжнародних зобов'язань. Слід зазначити, що радянська доктрина та практика у питаннях застосування міжнародно-правових норм завжди розділяла сфери дії міжнародного та національного права. Вважалося, що норми міжнародного права створюють права та обов'язки насамперед для держав, тоді як норми національного права регулюють поведінку фізичних та юридичних осіб. Тому для дії норм міжнародного права в національному правопорядку їх треба трансформувати у національне право. При цьому трансформацію розглядали як «спосіб виконання міжнародного права шляхом видання державою внутрішніх нормативних актів (законів, актів ратифікації та публікації міжнародних договорів, адміністративних постанов, розпоряджень тощо) з метою забезпечення виконання нею свого міжнародного зобов'язання або в інтересах застосування нею своєї міжнародної правоможності». Тобто ця концепція виходила з того, що трансформація включає всі інші способи імплементації. Фактично ця концепція не розмежовувала поняття трансформації та національно-правової імплементації.

Згідно з іншою концепцією, до основних способів імплементації міжнародно-правових зобов'язань належали відсилка, інкорпорація (рецепція) і трансформація. Вважалося, що відсилка має місце, коли держава вводить у своє законодавство норму, яка санкціонує застосування міжнародно-правових положень для регулювання внутрішньодержавних відносин. Инкорпорація (рецепція) є включенням міжнародно-правових норм у національний правопорядок без зміни їхнього змісту. При цьому інкорпорація (рецепція) може бути загальною, коли в національний правопорядок включається міжнародне право в цілому, або спеціальною, коли йдеться про залучення окремих міжнародно-правових норм. Трансформація означає перетворення норм міжнародного права у норми національного права шляхом видання спеціального закону або іншого нормативного акта, який регулює те саме питання, що й відповідна норма міжнародного права. Але обидві концепції за своєю суттю мало чим відрізнялися, оскільки заперечували можливість безпосередньої дії міжнародно-правових положень як частини національного права.

Зрозуміло, що загалом українська доктрина та практика у питаннях імплементації міжнародно-правових норм у національний правопорядок країни не відрізнялася від загальносоюзної, хоча українські вчені висловлювали оригінальні ідеї щодо вирішення цього питання.

Після здобуття Україною незалежності у неї з'явилися можливості зайняти самостійну позицію у розв'язанні проблеми імплементації норм міжнародного права в національний правопорядок, використовуючи при цьому належним чином міжнародний досвід. Логічним кроком після визнання пріоритету за міжнародним правом по відношенню до національного законодавства, який ознаменував певну відмову від традиційного для радянських часів підходу до способу імплементації міжнародного права в національному правопорядку у вигляді трансформації, стала загальна інкорпорація (рецепція) норм міжнародних договорів шляхом включення відповідних положень до Конституції та деяких законодавчих актів (Закон України «Про міжнародні договори України», Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» тощо), у яких схвалені належним чином міжнародні договори визнано частиною національного законодавства. Тобто йдеться не тільки про міжнародні договори переважно у сфері міжнародного приватного права, як це мало місце в Радянському Союзі, коли певні законодавчі акти (Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік, Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік тощо) вбирали в себе колізійну норму про застосування у випадку конфлікту з положеннями радянського законодавства положень міжнародного договору. Мова йде про всі міжнародні договори, схвалені належним чином. Слід зазначити, що шляхом інкорпорації на основі спеціально ухваленого закону у правопорядки деяких держав-членів, які дотримуються дуалістичної концепції до співвідношення міжнародного та національного права, було введено норми права Євросоюзу.

Таким чином, в Україні триває процес вироблення оптимального підходу до розв'язання проблеми щодо дії міжнародних договорів у національному правопорядку. Запропоновані національним законодавством різні підходи до вирішення цього питання потребують подальшого вдосконалення та, можливо, універсалізації.

Те саме стосується і проблеми застосування принципів міжнародного права. Самого по собі визнання за ними пріоритету по відношенню до національних законів не достатньо, воно вимагає ухвалення додаткових актів, які гарантували б їх застосування в національному правопорядку України. Поки що в законодавстві України відсутні положення стосовно дії норм звичаєвого міжнародного права у внутрішньому праві.

Усе це повною мірою стосується і положень права європейських інтеграційних організацій у національному правопорядку України. Такі положення не здобувають переваги над нормами внутрішнього права, і застосування положень права Євросоюзу фактично ставиться у пряму залежність від національного законодавства України.

Треба також звернути увагу на те, що ані в Конституції України, ані в інших законодавчих актах нічого не сказано про статус актів міжнародних організацій у національному правопорядку країни. Але подальший розвиток інтеграції України в Євросоюз обов'язково потребуватиме внесення відповідних положень у національне законодавство, для того щоб створити передумови для дії вторинного законодавства європейських інтеграційних організацій у національному правопорядку країни.

Можна погодитися з позицією проф. В. Євітова, який, провівши ретельний аналіз положень українського законодавства щодо взаємодії норм міжнародного права та національного права України, слушно зазначає, що запропоновані в законодавчих актах формули «самі по собі не містять рішень важливих правових проблем, які виникатимуть в процесі правозастосування. З іншого боку, не можна поділяти думку про абстрактність, непрактичність, а отже, недоцільність наведених вище положень. Вважаємо, що введення подібних норм є закладанням перших цеглин у підмурок нової міжнародно-правової позиції України. Створення розгалуженої системи застосування міжнародного права надасть можливість перетворити загальні декларативні передумови в правову дійсність».

Таким чином, подальша інтеграція України в Євросоюз вимагатиме вдосконалення правових засад, які забезпечували б реалізацію Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань, включно з тими, що виділяють із

положень про співробітництво з європейськими інтеграційними організаціями. Зокрема, цей процес потребуватиме подальших кроків на шляху приведення у відповідність європейському конституційному та іншому законодавству українських законодавчих актів, які створюють засади для дії права Євросоюзу в національному правопорядку країни. Головну увагу слід зосередити на механізмі застосування норм міжнародного права в національному правопорядку. Основні напрями реформування українського законодавства мають включати:

- закріплення в Конституції України пріоритету норм міжнародного права по відношенню до норм національного права;
- створення механізму застосування норм міжнародного права;
- удосконалення юридичної техніки застосування міжнародно-правових норм, враховуючи широке використання в країнах — членах Євросоюзу загальної рецепції.

Усе це дасть змогу створити дієвий національний механізм імплементації норм міжнародного права, який наблизить Україну до досягнення її стратегічної мети — інтеграції в Євросоюз.

Грудень 2002 р.

Віктор Муравйов

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Економічна інтеграція передбачає об'єднання національних ринків країн-учасниць з метою створення спільного ринку, який мав би всі ознаки внутрішнього ринку окремої країни. Важливим правовим інструментом забезпечення вільного пересування осіб, капіталів, товарів та послуг у межах інтеграційного об'єднання є гармонізація законодавства країн-членів. Вона є гарантом створення однакових правових засад для функціонування суб'єктів підприємницької діяльності на спільному ринку.

Подальше поглиблення економічної співпраці приводить до поширення інтеграції на країни, які перебувають поза межами інтеграційного об'єднання. Тим самим навколо інтеграційного об'єднання виникає периферійна зона з ринків третіх країн, які тяжіють до зближення зі спільним ринком. І тут одним із правових інструментів зближення є гармонізація законодавства третіх країн з правилами, що регулюють функціонування спільного ринку.

Таким чином, гармонізація законодавства відіграє ключову роль у здійсненні інтеграції.

У цій статті зроблено спробу розглянути різні аспекти гармонізації законодавства як важливого правового інструменту інтеграції в європейському регіоні.

1. Правові засади гармонізації законодавства в Європейському Союзі

Одним з найдієвіших засобів подолання перешкод на шляху до створення спільного ринку в межах Європейського Союзу вважається гармонізація. Вона полягає у приведенні норм національного права країн — членів європейських інтеграційних організацій у відповідність із вимогами права Євросоюзу. В ЄС накопичено солідний практичний досвід здійснення гармонізації законодавства. Вивчення такого досвіду є дуже важливим для України, оскільки воно може допомогти їй у просуванні до поступової інтеграції в Євросоюз.

Як Договір про заснування Європейського Співтовариства (Договір про Співтовариство), так і Договір про Євросоюз передбачають необхідність гармонізації національного законодавства з правом Євросоюзу, а також визначають її галузі та механізми.

У Договорі про Євросоюз гармонізація передбачена тільки в межах співробітництва у сфері кримінального права (СОПКС). Зокрема, стаття 29 Договору про Євросоюз серед засобів досягнення високого рівня безпеки для громадян усіх держав-членів називає зближення, по можливості, кримінально-правових норм цих держав. Відповідно до статті 31/д, співпраця держав-членів у галузі кримінального права поряд з іншим передбачає «прийняття заходів, що встановлюють мінімальні правила стосовно складових елементів кримінальних дій та покарань у сфері організованої злочинності, тероризму та незаконного розповсюдження наркотичних речовин».

Основними правовими формами реалізації заходів щодо гармонізації національних законів та підзаконних актів країн-членів у сфері кримінального права є рамкові рішення (стаття 34.2/б).

На відміну від директив, які приймаються в рамках Договору про Співтовариство, рамкові рішення не можуть мати прямої дії. Але за всіма іншими параметрами вони збігаються з директивами. Головне, що рамкові рішення, як і директиви, є обов'язковими стосовно очікуваного результату, але держави-члени зберігають за собою право вибору форм і методів їх реалізації. Ще однією правовою формою гармонізації у сфері охорони порядку та судочинства в кримінальних справах можуть стати конвенції, їх готує Рада Євросоюзу і подає на розгляд окремих держав-членів, які можуть схвалити їх відповідно до своїх конституційних процедур (стаття 34.2/г).

Правові засади гармонізації законодавства в рамках ЄС визначені в статтях 4/ж, 94—97 Договору про заснування ЄС, у рішеннях Суду ЄС, а також в актах інститутів Співтовариства. Слід зазначити, що в установчих договорах про Європейські Співтовариства та в інших документах, які створюють правові засади для регулювання європейської інтеграції, використовуються різні терміни для визначення процесу приведення у відповідність

національного законодавства з правом ЄС. Зокрема, в Договорі про Співтовариство такими термінами є «зближення» (статті 3/ж, 94, 136) та «гармонізація» (статті 93, 129, 149, 150, 174).

Як свідчить практика реалізації права ЄС, обидва терміни вживаються як синоніми. Проте більш поширеним є застосування терміна «гармонізація», який, на думку багатьох фахівців з права Євросоюзу, адекватніше за інші терміни віддзеркалює суть процесу створення гомогенного правового середовища в межах європейських інтеграційних організацій відповідно до моделей, запропонованих інститутами ЄС.

Гармонізація законодавства не вимагає від держав-членів ухвалення однакових правових актів. Ідеться насамперед про те, щоб держави-члени застосовували схожі закони чи інші правові акти. У зв'язку з цим важливе значення може мати питання підходу до моделювання актів з гармонізації, а саме: чи в такому акті буде об'єднано кілька національних законів, чи основою стане якийсь національний закон, чи це будуть нові положення, які не матимуть аналогів у національному законодавстві? У межах ЄС перевагу було віддано останній з трьох моделей. Тому не випадково, що основними правовими актами, за допомогою яких здійснюється гармонізація в Європейських Співтовариствах, є директиви. Про це прямо сказано у статті 94 Договору про заснування ЄС, але це не означає, що було повністю відкинуто дві інші моделі.

Як уже зазначалося, гармонізація на рівні Співтовариства має за мету створення однакових правових умов для економічної діяльності на спільному ринку. Гармонізація законодавства доповнює заборону прямої та непрямой дискримінації учасників ринкових відносин. Встановлюючи такі заборони, право ЄС іде далі, ніж правила ГАТТ/СОТ. Річ у тому, що в рамках ГАТТ/СОТ також діє заборона прямої та непрямой дискримінації, але така недискримінація обмежується встановленням національного режиму відповідно до статті III ГАТТ. Поза межами цього режиму вона не забороняється.

Згідно зі статтею 94 Договору про заснування ЄС, гармонізація на рівні Співтовариства охоплює закони, нормативні постанови та адміністративні акти, які безпосередньо впливають на створення та функціонування спільного ринку. З цього випливає, що практично гармонізація може охоплювати переважну більшість сфер співпраці держав-членів у межах ЄС.

Сфери застосування директив можна поділити залежно від того, яка процедура використовується при їхньому ухваленні. Зокрема, переважна більшість директив, що приймається односторонньо, відповідно до процедур, встановлених у статті 94, використовується для ухвалення правових заходів з гармонізації поза межами створення внутрішнього ринку як території без внутрішніх кордонів, на якій гарантується вільне пресування осіб, капіталу, товарів і послуг (стаття 14). Як виняток, та сама процедура застосовується й до фіскальних положень, положень про вільне пересування осіб і положень про основні права та інтереси осіб, що працюють за наймом (стаття 95.2). Відповідні процедури з гармонізації законодавства у галузях, що стосуються функціонування внутрішнього ринку, встановлені також іншими статтями Договору, зокрема статтею 93.

Проте переважна більшість директив, які стосуються створення та функціонування внутрішнього ринку відповідно до статті 14, приймаються більшістю голосів держав-членів на засадах, визначених у статті 251. Запровадження такої процедури приводить до важливих правових наслідків у регулюванні інтеграційних процесів. З одного боку, тим самим значною мірою посилюється роль Європарламенту у здійсненні гармонізації в цій сфері, оскільки він може накладати вето на правові акти, в яких не враховано його зауважень. З іншого боку, ухвалення актів більшістю голосів заохочує держави-члени шукати компромісні рішення, які враховували б інтереси всіх учасників, а не займати жорстку позицію і чекати, доки опинишся у меншості.

Перехід на ухвалення директив у деяких сферах співпраці більшістю голосів супроводжувався наданням державам-членам можливостей відходити від положень щодо гармонізації у чітко визначених випадках і за умови дотримання певних процедур.

Договір про Співтовариство та судова практика ЄС визначили обставини, які дають змогу не застосовувати заходів з гармонізації законодавства: необхідність захисту суспільної моралі, громадського порядку та державної безпеки тощо (стаття 30), а також захист довкілля та умов праці (стаття 95.4).

Передбачено також певні випадки тимчасового незастосування заходів з гармонізації на підставах, визначених у статті 30 Договору про Співтовариство.

Невиконання державою-членом заходів з гармонізації може спричинити звернення до Суду ЄС зі скаргою на державу-порушницю з боку Комісії чи іншої держави-члена (стаття 95).

Загальні положення щодо основних засад гармонізації та механізмів її здійснення дістали свій подальший розвиток у рішеннях Суду ЄС та актах інститутів Співтовариства. Це насамперед стосується вдосконалення правових засобів гармонізації та вимог до її здійснення.

З початком діяльності Європейських Співтовариств гармонізація здійснювалася здебільшого шляхом ухвалення директив, які закріплювали розроблені до деталей базові моделі поведінки, і в держав-членів практично не залишалася свободи вибору при ухваленні актів з їх імплементації. Це так звана базова форма гармонізації. Окрім встановлення технічних стандартів у сфері промисловості, базові директиви стосувалися також вмісту, маркування, пакування і стандартів безпечного споживання харчових продуктів, косметики і фармацевтичних виробів, а також виробів, небезпечних для здоров'я, вимірювального обладнання, механічних виробів тощо. Така гармонізація не виправдала себе, оскільки, з одного боку, підготовка директив з виписаними до дрібниць стандартами вимагала багаторічних узгоджень на рівні держав-членів, а з іншого — дуже непросто йшов процес реалізації державами-членами положень уже ухвалених директив. Зокрема, розробка директив щодо стандартів у галузі освіти та професійної підготовки зайняла понад 10 років.

З часом з'явився такий підхід, як вибіркова гармонізація, її особливості полягають у тому, що інститути ЄС приймають директиви, у яких державам-членам дозволено мати суворіші стандарти, ніж ті, що встановлені цими документами. І навпаки, деякі директиви дозволяють державам-членам використовувати нижчі стандарти від тих, що

діють на рівні Співтовариства. Такі стандарти стосуються переважно невеликих національних виробників, які збувають свою продукцію на місцевих ринках. Цей підхід частково закріплений в Амстердамському договорі про заснування Європейського Співтовариства (стаття 95).

Вибіркова гармонізація здійснюється здебільшого шляхом взаємного визнання та встановлення мінімальних стандартів.

Принцип взаємного визнання було проголошено в рішенні Суду ЄС у справі *Cassis de Dijon* (1979 р.) (так званий «другий принцип Касіс»). Він означає, що, за відсутності обґрунтованих підстав для допуску товарів, що виробляються та реалізуються, і послуг, що надаються на законних підставах на території держави-члена, такі товари і послуги мають бути допущені для реалізації на території всіх інших держав-членів. Законними підставами для обмежень допуску на свою територію товарів, які виробляються і реалізуються, та послуг, що надаються на території інших держав-членів, можуть бути перелічені у статті 30 Договору про Співтовариство.

Важливо також мати на увазі, що взаємне визнання діє доти, доки не буде ухвалено положення права Співтовариства у тій чи іншій сфері.

Гармонізація через взаємне визнання національних стандартів, які стосуються виробництва та реалізації товарів і надання послуг, призводить до того, що контроль за їх дотриманням обмежується країною походження. Завдяки цьому усувається необхідність у його дублюванні в інших країнах-членах, на територію яких надходять такі товари чи в яких надаються послуги від виробників та провайдерів з країни походження, а це, у свою чергу, призводить до його спрощення та здешевлення.

З іншого боку, підвищується відповідальність національних контрольних установ країн походження за свою діяльність і посилюється рівень довіри між державами-членами.

Основними сферами, в яких здійснюється гармонізація шляхом взаємного визнання національних стандартів, є фінансові послуги, визнання кваліфікації, технічні стандарти.

Порівняно новим способом, який прийшов на зміну базовій гармонізації, стала мінімальна гармонізація, її поява пов'язана з так званим новим підходом до запровадження гармонізованих технічних стандартів на рівні Співтовариства, який, у свою чергу, був зумовлений необхідністю ліквідації появи на шляху вільного пересування товарів та надання послуг нових перешкод у вигляді великої кількості технічних бар'єрів, що з'явилися в результаті швидкого розвитку нових технологій, а також спроб держав-членів використати цей об'єктивний чинник для того, щоб обмежити для національних виробників та провайдерів послуг конкуренцію з боку інших держав-членів.

Новий підхід до гармонізації було викладено у повідомленні, направленому Комісією ЄС Раді Євросоюзу та Європарламенту. У ньому зазначалося, що гармонізація законодавства має бути обмежена встановленням найважливіших вимог щодо безпеки або інших вимог, які стосуються інтересів суспільства і яким мають відповідати всі товари, якщо вони претендують на вільне пересування в межах Співтовариства.

Пріоритетними сферами для здійснення мінімальної гармонізації є виробництво будівельних матеріалів, електричного устаткування тощо.

Для сертифікації продукції на відповідність гармонізованим стандартам на рівні Співтовариства діють такі органи, як Європейський комітет із стандартизації (CEN), Європейський комітет з технічної стандартизації (CENELEC) тощо. Продукція, що пройшла сертифікацію в органах Співтовариства зі стандартизації, отримує спеціальне маркування за допомогою літер CE. Воно означає, що така продукція може реалізуватися на території всіх країн-членів.

Мінімальна гармонізація дає державам-членам можливість самим вирішувати, яким чином досягати встановленої мети, використовуючи правові інструменти, надані в їхнє розпорядження національним правом. Вона не забороняє країнам-членам користуватися для власних потреб більш високими стандартами, але це не повинно перешкоджати доступу на їхню територію імпортованих товарів і послуг, які відповідають гармонізованим мінімальним стандартам. Тобто мінімальна гармонізація не стає перепорою для подальшого наукового і технічного прогресу. На це також спрямоване положення Договору про Співтовариство, у якому зазначено, що при підготовці пропозицій з гармонізації в таких галузях, як охорона здоров'я, безпека, охорона довкілля та захист споживачів, за основу має братися високий рівень захисту, з урахуванням нових досягнень, що ґрунтуються на наукових фактах (стаття 95.3).

Серед основних принципів гармонізації, які склалися в результаті рішень Суду ЄС та ухвалення законодавчих актів Співтовариства, можна виділити принцип прозорості, взаємної довіри, контролю в країні походження та єдиної ліцензії.

Принцип прозорості ґрунтується на зобов'язанні держав-членів інформувати Комісію ЄС про запровадження нових вимог щодо якості, експлуатаційних характеристик, безпеки, тестування, пакування та маркування будь-якого продукту. У свою чергу, Комісія ЄС інформує про це інші країни-члени. Він також означає, що країни-члени повинні обмежитися наданням інформації споживачеві щодо компонентів продукту або послуги замість контролю їхнього вмісту. Нарешті, цей принцип вимагає забезпечення прозорості фінансової інформації між державними та приватними підприємствами.

Принцип взаємної довіри впливає з положень Договору про Співтовариство та їх тлумачення Судом ЄС. Зокрема, це стосується положень статті 10, які вимагають від держав-членів уживати всіх необхідних заходів з метою виконання встановлених для них Договором зобов'язань, а також утримуватися від будь-яких дій, що можуть суперечити таким зобов'язанням. Посилаючись на ці положення, Суд ЄС обґрунтував верховенство права ЄС по відношенню до національного права та оголосив, що приписи статті 10 закріплюють лояльність держав у їхніх відносинах. Це означає, що держави-члени у випадках порушень права ЄС із боку інших держав-членів не повинні використовувати як засіб протидії таким порушенням аналогічні заходи у відповідь.

Крім того, дотримання положень права ЄС має забезпечуватися в державах-членах на всіх рівнях усіма органами та фізичними і юридичними особами.

Певні обмеження на розширення сфер гармонізації встановлює принцип субсидіарності, закріплений у статті 5 Договору про Співтовариство. У цій статті зазначено, що «у сферах, які не є винятковою компетенцією Співтовариства, воно має право діяти на основі принципу субсидіарності лише настільки, наскільки поставлене завдання не може бути повною мірою розв'язане окремими державами-членами, і тому, зважаючи на його масштаби і результати, буде краще виконане Співтовариством.

Будь-які дії Співтовариства не повинні виходити за межі того, що необхідно для досягнення цілей даного Договору».

Подальше уточнення змісту принципу субсидіарності міститься у Протоколі № 30, який є додатком до Амстердамського договору про заснування Європейського Співтовариства.

Принцип субсидіарності визначає засади розподілу компетенції між європейськими інтеграційними організаціями та державами-членами. Закріплення цього принципу в установчому договорі дало змогу встановити певні обмеження на подальше неконтрольоване розширення компетенції європейських інтеграційних організацій за рахунок її звуження у держав-членів. Одним із дієвих інструментів розширення компетенції європейських інтеграційних організацій була і все ще залишається гармонізація, оскільки при її здійсненні було дуже важко встановити чіткі межі між сферами, охопленими гармонізацією, і тими сферами, яких вона не зачіпає. Наприклад, гармонізація у сфері охорони довкілля почала здійснюватися ще до того, як ця ділянка співробітництва була включена в установчі договори про Європейські Співтовариства.

Таким чином, у європейських інтеграційних організаціях гармонізація національного права країн-членів із правом Євросоюзу охоплює насамперед сферу функціонування внутрішнього ринку ЄС. Основними способами гармонізації тут виступають взаємне визнання державами-членами існуючих національних стандартів, імплементація в національному праві положень директив, застосування загальноєвропейських стандартів. Новою сферою гармонізації національного законодавства країн — членів Євросоюзу стало СОПІКС. Правовими інструментами гармонізації тут є рамкові рішення та конвенції.

2. Гармонізація внутрішнього права асоційованих країн з правом Європейського Союзу

Гармонізацію національного права третіх країн з правом Євросоюзу треба розглядати як етап у процесі поступової уніфікації правових норм європейських інтеграційних організацій та держав-не-членів, що співпрацюють з ними. Завдяки гармонізації національне право країн-не-членів поповнюється нормами права Євросоюзу, що створює правові засади для залучення цих країн до європейської інтеграції.

Слід зазначити, що включення, починаючи з 90-х років минулого століття, в угоди про створення асоціацій положень стосовно політичного співробітництва (так званий політичний діалог) виводить співпрацю учасників асоціацій з ЄС за межі виключно економічних відносин. Це стосується також заходів з гармонізації у рамках Співробітництва у сфері охорони порядку та судочинства у кримінальних справах (СОПІКС). Як відомо, Амстердамський договір про Євросоюз (стаття 34.2) запровадив гармонізацію законодавства країн-членів у рамках СОПІКС, що відкрило шлях до створення вторинного законодавства Євросоюзу в цій галузі. І хоча практично всі угоди про асоціацію з ЄС (за винятком частини угод з країнами Середземномор'я та угод з Балканськими країнами) були укладені ще до набуття чинності Амстердамськими договорами, вони містили положення про співпрацю у боротьбі з відмиванням грошей та з розповсюдженням наркотиків, а ці положення також передбачають гармонізацію національного законодавства асоційованих країн із правом Євросоюзу в цих галузях.

Наявність різних типів асоціації країн-не-членів з Європейськими Співтовариствами певною мірою впливає на інтенсивність процесів гармонізації у відносинах сторін, а також на підходи щодо визначення способів гармонізації.

Як уже зазначалося, найтісніша співпраця в рамках асоціації передбачена Угодою про створення Європейського економічного простору (ЄЕП), вона фактично відтворює основні положення Договору про Співтовариство та актів інститутів Співтовариства, передбачаючи найповніше визнання *acquis communautaire* у відповідних сферах, охоплених «спільним доробком» Співтовариства. Наголос тут робиться на включенні в національне право держав — учасниць ЄЕП цілих блоків норм права Євросоюзу як шляхом відтворення положень Договору про Співтовариство в Угоді про створення ЄЕП, так і шляхом відсилання до постанов Співтовариства, які згадуються в додатках до Угоди й актах органів асоціації та положення яких стають частинами національних правопорядків асоційованих держав.

Проте це лише певною мірою стосується підходів до гармонізації національного законодавства держав — учасниць ЄЕП із правом Євросоюзу, які відрізняються від запропонованих у Євросоюзі.

Загалом же можна вважати, що процес гармонізації національного права з правом Європейського економічного співтовариства, який багато років тому розпочали на добровільній основі країни — члени ЄАСТ, після підписання угоди про ЄЕП набув цілеспрямованого характеру.

Слід відзначити, що Угода про ЄЕП не оперує термінами «гармонізація», «зближення», «адаптація» тощо. Радше в ній ідеться лише про конкретні галузі гармонізації та про дії сторін, що мають до неї привести.

Одним із способів гармонізації тут виступає впровадження директив інститутів ЄС, у національне законодавство асоційованих країн через посилання на ці акти або включення їх у додатки до Угоди про ЄЕП чи постанови такого органу асоціації, як Спільний комітет (стаття 7). Шляхом імплементації положень директив ЄС у національних правопорядках асоційованих країн і здійснюється гармонізація їхнього національного права з

правом Євросоюзу. У зв'язку з цим слід зауважити, що такий самий спосіб гармонізації національного законодавства, проте вже країн-членів, застосовується в Євросоюзі.

Крім того, Угода про ЄЄП передбачає встановлення і дотримання сторонами спільних вимог щодо охорони здоров'я і безпеки на виробництві та відповідних технічних стандартів у цій галузі, яким присвячені спеціальні положення Угоди (Протокол № 12 та додаток II) (стаття 67).

Угода вимагає від сторін застосовувати гармонізовані методи, визначення та роз'яснення, а також спільні програми і процедури щодо організації роботи в галузі статистики (стаття 76). Проте в Угоді не визначено, яким чином цього буде досягнуто.

У таких галузях, як дослідження і технологічний розвиток, інформаційні послуги, охорона довкілля, освіта, професійна підготовка, молодіжна і соціальна політика, захист прав споживачів, діяльність малих та середніх підприємств, туризм, використання аудіовізуальних засобів, цивільний захист тощо, гармонізація національного законодавства асоційованих країн має здійснюватися шляхом паралельного ухвалення ідентичних або схожих за своїм змістом законів (стаття 80). Слід відзначити, що гармонізація через паралельне прийняття асоційованими країнами ідентичних або схожих за своїм змістом законів відповідно до права Євросоюзу передбачена лише в межах ЄЄП.

Гармонізації національного права асоційованих країн з правом Євросоюзу в рамках Угоди про ЄЄП сприяє також діяльність інститутів асоціації. Зокрема, на стадії підготовки інститутами Євросоюзу всіх проектів постанов, положення яких стосуються питань, охоплених Угодою про ЄЄП, експерти з асоційованих країн беруть участь із правом надання консультацій у діяльності робочих груп при Комітеті постійних представників (КОРЕПЕР) (стаття 99). Такі робочі групи або комітети створюються на засадах внутрішнього регламенту Ради Євросоюзу (стаття 19) і складаються з делегатів від кожної країни — члена Євросоюзу, що мають бути фахівцями у своїй галузі. Підготовлені робочою групою проекти постанов подаються до КОРЕПЕР у, який передає їх Раді Євросоюзу для розгляду й остаточного ухвалення акта. Беручи до уваги той факт, що Угода про ЄЄП охоплює майже всі сфери, на які поширюється компетенція європейських інтеграційних організацій, експерти асоційованих країн мають нагоду брати участь у підготовці переважної більшості актів інститутів Євросоюзу і, таким чином, отримувати завчасно інформацію про підготовку нового законодавства з питань європейської інтеграції. А це дає асоційованим країнам змогу в разі потреби вчасно вносити необхідні зміни до національного законодавства з метою приведення його у відповідність із правом Євросоюзу.

Експерти з асоційованих країн разом з експертами країн — членів Євросоюзу також беруть участь у підготовці проектів постанов Комісії ЄС, які ухвалюються в рамках делегування їй повноважень Радою Євросоюзу (стаття 100). Тим самим представники асоційованих країн дістають можливість інформувати відповідні національні установи про акти, які планується ухвалити з метою імплементації постанов Ради Євросоюзу.

Крім того, в рамках Спільного комітету ЄЄП здійснюється узгодження положень постанов цього органу асоціації з новими законодавчими актами Євросоюзу (стаття 102.1). Оскільки рішення Спільного комітету після ухвалення стають частиною національних правопорядків асоційованих країн, тим самим у цих країнах починають діяти правові норми, приведені у відповідність із правом Євросоюзу.

З іншого боку, Спільний комітет ЄЄП також займається погодженням питань, пов'язаних з підготовкою нових законодавчих актів асоційованих країн відповідно до права Євросоюзу (стаття 102.3).

Загалом створення в межах ЄЄП зони вільної торгівлі передбачає визнання з боку асоційованих країн приблизно 1400 актів Євросоюзу, які становлять переважну частину «спільного доробку» Співтовариства. Головним чином це директиви інститутів Євросоюзу, ухвалені у зв'язку зі створенням внутрішнього ринку ЄС.

Слід також зазначити, що Угода про ЄЄП не передбачає ніякої фінансової чи експертної допомоги з боку Євросоюзу асоційованим країнам для здійснення гармонізації національного законодавства з правом Євросоюзу.

Отже, завдяки своєму поширенню на всі важливі сфери співробітництва, визначені Угодою про ЄЄП, а також застосуванню широкого набору способів її здійснення, гармонізація законодавства асоційованих країн — учасниць ЄЄП з правом Євросоюзу забезпечує надзвичайно високий рівень інтеграції економік країн — учасниць асоціації. Для повноти оцінки ролі та наслідків гармонізації в межах ЄЄП слід обов'язково звернути увагу на те, що механізм гармонізації, запроваджений Угодою про ЄЄП, доповнюють сформовані за десятиліття співробітництва національні механізми гармонізації, створені з власної ініціативи в кожній асоційованій країні. Їхня діяльність дала змогу без істотних труднощів приєднатися до Євросоюзу таким колишнім країнам — учасницям ЄЄП, як Швеція, Фінляндія та Австрія, які заздалегідь узгодили своє національне законодавство із «спільним доробком».

Гармонізація національного законодавства країн Центральної та Східної Європи, що мають з Європейськими Співтовариствами угоди про асоціацію, також вважається в Євросоюзі одним із найдієвіших засобів поширення правової інтеграції на ці країни.

Варто зазначити, що загалом європейські угоди про асоціацію мають однакову структуру і дуже часто навіть однакову нумерацію розділів та статей, положення яких регулюють ту чи іншу сферу відносин. Це повною мірою стосується й положень щодо гармонізації.

Характерним також є те, що всі європейські угоди фактично передбачають однакові підходи до здійснення гармонізації.

Як правило, положення європейських угод, які стосуються гармонізації національного законодавства асоційованих країн Центральної та Східної Європи з правом ЄС, мають характер як «твердих», так і «м'яких» зобов'язань сторін залежно від сфер, у яких здійснюється гармонізація. Проте визначення самих таких сфер зазвичай враховує особливий характер відносин з конкретною країною, хоча певні сфери, зокрема захист права на інтелектуальну власність, законодавство у галузі конкуренції тощо, закріплені в усіх без винятку європейських угодах про асоціацію.

Важливо також зазначити, що положення європейських угод про асоціацію з ЄС, які стосуються гармонізації, дещо відрізняються від аналогічних положень угод про співробітництво (УПС), зокрема з Україною, тому основну увагу ми приділимо розгляду особливостей таких угод.

Характерно, що в усіх європейських угодах спеціально вказується на нерозривний зв'язок між гармонізацією та інтеграцією. Зокрема, стаття 67 Угоди про асоціацію Угорщини з ЄС зазначає, що головною передумовою економічної інтеграції країни у Співтовариство є зближення її існуючого та майбутнього законодавства із законодавством ЄС. Угорщина повинна діяти таким чином, щоб її майбутні законодавчі акти були якомога більш сумісними із законодавством Співтовариства. Аналогічні положення закріплені і в інших європейських угодах. При цьому слід наголосити, що це положення є не гарантією на вступ асоційованих країн до Євросоюзу, а тільки свідченням важливої ролі, відведеної гармонізації у створенні умов для підготовки цих країн до тіснішої інтеграції в Європейські Співтовариства.

Практично всі європейські угоди закріплюють положення однакового змісту про гармонізацію в галузі захисту прав на інтелектуальну власність шляхом створення рівня захисту, аналогічного тому, який існує в країнах — членах Євросоюзу, включаючи належні засоби забезпечення цих прав, а також шляхом приєднання асоційованих країн до багатосторонніх міжнародних конвенцій, які діють у цій ділянці.

Зокрема, такі положення є в європейських угодах з Угорщиною (стаття 65), Естонією та Польщею (стаття 66), Чехією, Болгарією, Литвою, Латвією, Румунією (стаття 67) та ін.

Проте Європейська угода зі Словенією вимагає забезпечити аналогічний рівень захисту одразу після набуття нею чинності (стаття 68).

В європейських угодах дається перелік міжнародних конвенцій, до яких повинні приєднатися асоційовані країни. До нього входять, зокрема, Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів (Париж, 1971 р.), Міжнародна конвенція про охорону прав акторів-виконавців, виробників фонограм і органів радіомовлення (Рим, 1961 р.), Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію торгових знаків (Мадрид, 1989 р.), Ніццька угода про міжнародну класифікацію виробів та послуг для цілей реєстрації знаків (Женева, 1977 р., із поправками, внесеними 1979 р.), Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів для цілей патентних процедур (1977 р., зі змінами, внесеними 1980 р.), Міжнародна конвенція про захист нових сортів рослин (Женевський акт, 1978 р.) та ін.

На відміну від УПС з Україною, до списку багатосторонніх міжнародних угод у сфері захисту прав на інтелектуальну власність, до яких повинна приєднатися Угорщина, внесено ще й Мюнхенську конвенцію про надання європейських патентів від 5 жовтня 1973 року (стаття 65.2).

Що стосується інших сфер та способів здійснення гармонізації національного законодавства країн — учасниць європейських угод із правом ЄС, то тут слід зазначити, що всі європейські угоди, як правило, включають окремі статті, де міститься загальний перелік галузей, у яких має здійснюватися гармонізація національного законодавства асоційованих країн з правом Євросоюзу. Це галузі митного права, права компаній, банківського права, бухгалтерського обліку компаній та оподаткування, захисту права на інтелектуальну власність, охорони праці, фінансових послуг, правил конкуренції, охорони здоров'я та життя людей, флори і фауни, захисту прав споживачів, непрямого оподаткування, технічних правил і стандартів, транспорту і довкілля (стаття 68 Європейської угоди з Угорщиною, стаття 69 Європейської угоди з Естонією та Польщею, стаття 70 європейських угод із Чехією, Болгарією, Словаччиною, Латвією, Литвою, Румунією). Гармонізація в цих галузях має сприяти створенню зони вільної торгівлі, у межах якої буде забезпечено свободи пересування товарів, робочої сили, капіталів та надання послуг.

Більшість цих сфер поряд з багатьма іншими знову згадуються у спеціальних положеннях європейських угод, присвячених визначенню напрямів співробітництва сторін. Проте зазначено також і способи здійснення гармонізації законодавства асоційованих країн з правом Євросоюзу. Зокрема, Європейська угода з Угорщиною відносить до таких галузей промислові стандарти й оцінку відповідності (стаття 73), сільське господарство (стаття 76), охорону довкілля (стаття 79), управління водними ресурсами (стаття 80), транспорт (стаття 81), телекомунікації, поштові послуги та радіомовлення (стаття 82), банківську справу, страхування та інші фінансові послуги (стаття 83), аудит і фінансовий контроль (стаття 85), боротьбу з відмиванням грошей (стаття 86), соціальні питання (стаття 88), туризм (стаття 89), інформацію та комунікації (стаття 91), митну справу (стаття 92), співпрацю в галузі статистики (стаття 93), боротьбу з торгівлею наркотиками (стаття 96) тощо. Серед способів гармонізації згадуються насамперед підготовка та імплементація національного законодавства відповідно до стандартів Співтовариства, укладання сторонами угод щодо взаємного визнання діючих стандартів.

Крім того, європейські угоди з Литвою, Латвією та Естонією передбачають також гармонізацію національного законодавства у сфері захисту прав на інтелектуальну власність щодо програм, які передаються через супутник або кабелем, а також у забезпеченні відповідності національних норм технічним стандартам у галузі аудіовізуальної продукції (стаття 103).

Завдяки тому, що європейські угоди спрямовані на підготовку країн Центральної та Східної Європи до членства в Євросоюзі, на основі їхніх положень з ініціативи ЄС було створено дієві правові механізми гармонізації. При Раді асоціації Угорщини з ЄС діє комітет експертів, який відповідає за зближення угорського законодавства з правом ЄС. З іншого боку, стаття 107 Європейської угоди з Угорщиною дає повноваження Раді асоціації створювати підкомітети у цій сфері. Ці структури надають допомогу в реалізації постанов інститутів ЄС. З часом представники Угорщини зможуть брати участь у роботі допоміжних органів Комісії Євросоюзу, як це практикується у відносинах між Євросоюзом та країнами ЄЄП. Проте вже зараз вони беруть участь у роботі допоміжних комітетів при Раді асоціації та спеціалізованих європейських організацій зі стандартизації (*CEN, CENELEC, ETSI, EOTS*).

Однак, на відміну від співпраці сторін у рамках ЄЄП, європейські угоди не передбачають якогось механізму попереднього інформування асоційованих країн про підготовку нових законодавчих актів у Євросоюзі, що ставить їх у складні умови при здійсненні гармонізації національного законодавства з правом європейських інтеграційних організацій, оскільки вони будуть змушені увесь час наздоганяти.

Але Співтовариство бере на себе зобов'язання надавати допомогу для здійснення гармонізації шляхом обміну експертами, надання інформації стосовно законодавства Євросоюзу, організації семінарів, професійної підготовки при здійсненні перекладів законодавчих актів ЄС у відповідних секторах тощо.

Слід зазначити, що гармонізація національного законодавства асоційованих країн з правом Євросоюзу проводиться в рамках *acquis communautaire*. Це, однак, зовсім не означає, що при здійсненні гармонізації всі асоційовані держави мають справу з одними й тими самими актами Євросоюзу. На практиці має місце вибірковий підхід, коли для окремих асоційованих країн чи груп таких країн, залежно від визначених угодою цілей та сфери співробітництва, Співтовариство з усієї маси актів ЄС, що входять до «спільного доробку», спеціально відбирає ті, реалізація яких має забезпечити виконання сторонами взятих на себе зобов'язань. Так, для асоційованих країн Центральної та Східної Європи з метою визначення конкретних зобов'язань щодо вступу до Євросоюзу Комісія ЄС у травні 1995 року прийняла документ — Білу книгу «Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу». Особливу увагу в цьому документі приділено гармонізації національного законодавства асоційованих країн із правом Євросоюзу, яка розглядається як заміна поширення дії права цього об'єднання на згадані країни.

Біла книга складається з двох частин. У першій частині даються суттєві характеристики внутрішнього ринку Співтовариства, пояснюється роль законодавства ЄС у створенні цього ринку, описується ситуація в законодавстві та структурах асоційованих країн, визначаються заходи допомоги у цій сфері тощо. Другу частину Білої книги становить додаток, у якому наведено перелік 800 актів ЄС, що стосуються внутрішнього ринку Співтовариства. Усі вони систематизовані за 23 секторами (правила конкуренції, фінансові послуги, інтелектуальна власність тощо), з визначенням пріоритетів для кожного сектору. Пріоритетність самих секторів по відношенню один до одного мають самостійно визначати асоційовані країни — кандидати на вступ у своїх національних програмах гармонізації законодавства. Проте ці програми мають бути погоджені з пріоритетами, визначеними для кожної країни у Програмі партнерства заради майбутнього членства та з урахуванням звітів Комісії про прогрес.

Біла книга являє собою довідник для нинішніх і майбутніх асоційованих країн, її положення не мають обов'язкового характеру, хоч їхнє значення як путівника на шляху до вступу в Євросоюз не слід недооцінювати.

Що стосується практики реалізації асоційованими країнами Центральної та Східної Європи актів Євросоюзу, вміщених до Білої книги, то вона зводиться здебільшого до рецепції положень постанов інститутів ЄС. Незважаючи на створені в цих країнах відповідні парламентські та урядові структури, які повинні займатися гармонізацією національного права з правом Євросоюзу, їхня роль фактично обмежується ухваленням перекладених національною мовою постанов європейських інтеграційних організацій. Такий підхід до «гармонізації» національного законодавства з правом Євросоюзу дістав назву «революційного».

Слід також підкреслити, що Біла книга не має конкретних адресатів у вигляді чітко визначеного переліку тих чи інших країн Центральної та Східної Європи, хоча в ній ідеться про асоційовані країни цього субрегіону. Тому, на наш погляд, вона може бути певною мірою використана й Україною ще до підписання угоди про асоціацію. У цьому плані Україна також може використати досвід країн Північної та Центральної Європи, які почали гармонізувати своє законодавство з правом ЄС задовго до підписання з Європейськими Співтовариствами угод про асоціацію і коли відносини сторін регулювались угодами про створення зони вільної торгівлі, положення яких взагалі не передбачали гармонізації національного законодавства цих країн із правом ЄС.

Таким чином, гармонізація законодавства асоційованих країн Центральної та Східної Європи з правом Євросоюзу має більш обмежений характер, ніж та, що здійснюється в рамках ЄЄП, оскільки вона стосується набагато меншої кількості актів європейських інтеграційних організацій, охоплює тільки чітко визначені європейськими угодами сфери співробітництва. Інша відмінність полягає в тому, що гармонізація законодавства країн — учасниць європейських угод із правом Євросоюзу здійснюється на двох рівнях — на міжнародному та на рівні Європейських Співтовариств. Способи гармонізації зводяться головним чином до приєднання асоційованих країн до багатосторонніх міжнародних конвенцій у сфері захисту права на інтелектуальну власність та до ухвалення ними нормативних актів, положення яких мають відповідати діючим у визначеній європейськими угодами сфері приписам права Євросоюзу. Слід також зазначити, що асоційовані країни Центральної та Східної Європи не мають досвіду добровільної гармонізації. Нарешті, на відміну від співробітництва у цій галузі в рамках ЄЄП, гармонізація національного законодавства асоційованих країн Центральної та Східної Європи з правом Євросоюзу не обмежується створенням зони вільної торгівлі, а має на меті приєднання країн до європейських інтеграційних організацій.

Угоди про асоціацію з ЄС неєвропейських країн Середземномор'я також передбачають широкий спектр заходів з гармонізації національного законодавства цих країн із правом Євросоюзу. Проте при їх укладанні береться до уваги той факт, що, оскільки переважна більшість цих країн розташована поза межами Європи, вони, окрім Туреччини, Мальти і Кіпру, не матимуть перспективи стати членами Євросоюзу в майбутньому. Тому значення гармонізації законодавства країн Середземномор'я з правом Євросоюзу зводиться головним чином до створення правового середовища для економічного розвитку цих країн і поступового запровадження зони вільної торгівлі між ЄС та країнами регіону. Однак, на відміну від асоціації з ЄС країн Центральної та Східної Європи, гармонізація тут стосується переважно зобов'язань на рівні Співтовариства.

Характерним прикладом може бути Тимчасова угода про асоціацію між ЄС та Організацією визволення Палестини. Вона містить загальне положення, в якому наголошується на тому, що метою співробітництва сторін є гармонізація палестинського законодавства з правом ЄС у галузях, на які поширюється дія угоди (стаття 41). Проте кількість галузей, у яких передбачається гармонізація, порівняно незначна. Фактично до них віднесені сфера заохочення інвестицій (стаття 39), стандартизація та оцінка відповідності (стаття 40), сільське господарство та рибальство (стаття 44), транспорт (стаття 46), митна справа (стаття 52), статистика (стаття 53). Гармонізація у цих галузях зводиться до запровадження на Східному Березі та в Секторі Газа стандартів і технічних правил, приведених у відповідність із тими, що діють у Співтоваристві. Аналогічні положення існують і в інших угодах про асоціацію, укладених ЄС із країнами Середземномор'я.

Крім того, в угодах про асоціацію між ЄС та країнами Середземномор'я відсутні положення, які містять загальні зобов'язання з боку Співтовариства щодо надання технічної та фінансової допомоги з метою забезпечення процесу гармонізації. В деяких угодах передбачено лише технічну допомогу в певних галузях співробітництва. Зокрема, в Угоді про асоціацію між ЄС і Тунісом Співтовариство взяло на себе зобов'язання щодо надання адміністративної й технічної допомоги з метою встановлення стандартів, що відповідають діючим у Євросоюзі та міжнародним нормам у сфері боротьби з відмиванням грошей (стаття 61).

Тим самим угоди про асоціацію країн Середземномор'я з ЄС відрізняються не лише від угод про асоціацію країн Європи зі Співтовариством, а й від УПС, наприклад, з Україною, в яких передбачено надання фінансової і технічної допомоги державам, які здійснюють гармонізацію свого національного законодавства з правом ЄС (стаття 51.3).

Окрім положень міжнародних угод Співтовариства, гармонізація національного законодавства третіх країн з правом Євросоюзу може бути передбачена також у постановах органів, створених у рамках таких угод. Постанови органів асоціації є інструментом імплементації положень угоди. Ухвалюючи їх, сторони можуть уточнювати закріплені в базовому документі права та обов'язки. При цьому слід зазначити, що самі постанови органів співробітництва не є актами гармонізації. Проте вони можуть містити відсилання до актів Євросоюзу з гармонізації. Вони також можуть покладати на асоційовані країни зобов'язання щодо приведення свого законодавства у відповідність із нормами права Євросоюзу у певних галузях. Нарешті, в положеннях таких постанов можуть бути закріплені норми актів європейських інтеграційних організацій щодо гармонізації. Тим самим акти органів асоціації створюють правові засади для гармонізації національного права асоційованих країн з правом Євросоюзу.

Зокрема, рішення Спільного комітету ЄЕП, які після ухвалення стають частиною національних правопорядків асоційованих країн, можуть відсилати до директив Співтовариства або включати їхні положення і таким чином породжувати зобов'язання щодо гармонізації національного права асоційованих країн з правом Євросоюзу (статті 7, 92 та 93 Угоди про ЄЕП). Шляхом виконання приписів директив асоційовані країни гармонізують своє законодавство з правом Євросоюзу.

У Рішенні № 1/95 Ради асоціації між ЄС і Туреччиною закріплено зобов'язання з гармонізації турецького законодавства з правом Євросоюзу в таких сферах, як захист інтелектуальної власності (стаття 31), правила конкуренції (статті 32—43). З цією метою вони передбачають використання таких способів гармонізації, як ухвалення національних нормативних актів у країні-нечлені, приведених у відповідність із постановами Євросоюзу у формі директив.

Отже, рішення органів співробітництва, створених у рамках міжнародних угод про асоціацію з ЄС, можуть визначати сфери та способи гармонізації законодавства країн-нечленів із правом ЄС.

Виходячи з аналізу досвіду співпраці асоційованих країн з Євросоюзом, можна виділити такі основні способи зближення національного права цих країн із правом ЄС.

✓ Перший спосіб має на меті прийняття національних правових актів, які тією чи іншою мірою враховували б положення права ЄС.

✓ Другий спосіб передбачає приєднання країни, що не є членом ЄС, до міжнародних угод, які зобов'язують Європейське Співтовариство та держави — члени цього об'єднання.

✓ Третім способом виступає інкорпорація в національне право правових актів ЄС із гармонізації (директив).

✓ Ще одним способом є взаємне визнання сторонами діючих у кожній з них стандартів.

✓ Нарешті, як спосіб гармонізації може використовуватися паралельне ухвалення асоційованими країнами нормативних актів, що є ідентичними або схожими за своїм змістом з актами Євросоюзу.

Слід відзначити, що особливістю гармонізації, яка здійснюється в рамках правового співробітництва між ЄС та асоційованими країнами, є те, що вона стосується переважно вторинного права Євросоюзу, тобто правових норм, закріплених в актах інститутів європейських інтеграційних організацій. У сфері захисту права на інтелектуальну власність, у якій діє тільки невелика кількість актів Співтовариства, гармонізація національного законодавства третіх країн з правом Євросоюзу забезпечується шляхом приєднання до багатосторонніх міжнародних конвенцій.

На нашу думку, широке застосування гармонізації законодавства третіх країн із правом Євросоюзу віддзеркалює певною мірою особливо тісний характер співпраці, який існує в рамках асоціації. Як підкреслив Суд ЄС, угода про асоціацію створює спеціальні привілейовані відносини між ЄС та країною-нечленом, яка завдяки цьому повинна певною мірою брати участь у системі Співтовариства. Проте це не означає, що в разі укладення угоди про асоціацію з ЄС третя країна приєднується до Євросоюзу.

Загалом усі сучасні угоди про асоціацію третіх країн з ЄС містять положення щодо гармонізації законодавства асоційованих країн із правом Євросоюзу. Гармонізація в рамках асоціації здійснюється на міжнародному рівні та на рівні Співтовариства. Основними способами гармонізації тут виступають ухвалення третіми країнами нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою враховують положення права Євросоюзу, інкорпорація у внутрішнє право третіх країн актів інститутів ЄС, визнання сторонами угоди про асоціацію діючих у країнах-учасниках

стандартів, приєднання до міжнародних угод, сторонами яких є держави — члени європейських інтеграційних організацій.

3. Питання гармонізації внутрішнього права неасоційованих країн із правом Європейського Союзу

Положення щодо гармонізації внутрішнього права держав з правом Євросоюзу існують тільки у певних видах міжнародних угод, укладених між ЄС і третіми країнами, які не мають за мету створення асоціації. Це стосується насамперед угод про торгівлю та комерційне й економічне співробітництво (УТКЕС), а також угод про партнерство та співробітництво (УПС). Як правило, передбачена цими документами гармонізація спрямована на створення таких правових умов для діяльності фізичних та юридичних осіб, що існують у межах спільного ринку ЄС. Тобто і в цих угодах гармонізація розглядається європейськими інтеграційними організаціями як форма поширення права Євросоюзу на правопорядки країн, з якими укладено угоди про торгівлю та співробітництво або партнерство. Слід також звернути увагу на те, що тільки як виняток до них включаються положення про взаємне визнання сторонами угоди діючих норм одна одної в певних галузях.

Треба зазначити, що положення про гармонізацію законодавства стали невід'ємною частиною міжнародних угод ЄС із країнами, з якими не передбачено створення асоціації, порівняно недавно, лише починаючи з 90-х років минулого століття. Практично всі міжнародні угоди, які уклало Співтовариство у 1970-ті й 1980-ті роки у сфері торгівлі та комерційного й економічного співробітництва, незалежно від соціально-політичної орієнтації країни та рівня її розвитку, не мали положень про гармонізацію. Навіть у такій широкомасштабній угоді, як Договір про торгівлю та комерційне й економічне співробітництво, укладений у 1989 році між СРСР та ЄС, нічого не говорилося про гармонізацію. В цій угоді йшлося лише про створення умов для належного захисту та реалізації прав на інтелектуальну власність. У зв'язку з цим сторони погоджувалися поважати свої міжнародні зобов'язання у сфері захисту прав на інтелектуальну власність, а також заохочувати досягнення домовленостей між підприємствами й організаціями у Співтоваристві та в СРСР з метою належного захисту цих прав (стаття 19). Тобто Договір у досить загальній формі передбачав заходи, які в кінцевому підсумку могли б сприяти створенню однакового правового режиму в кожній з них щодо захисту прав на інтелектуальну власність. Певною мірою це можна пояснити тим, що тільки на початку минулого десятиліття міжнародні угоди ЄС із третіми країнами виходять за межі правового регулювання переважно торговельних відносин і поширюються на інші сфери співпраці завдяки отриманню Співтовариством нових повноважень.

До числа перших міжнародних угод, у яких з'явилися положення про гармонізацію, належать укладені на початку 1990-х років угоди ЄС із країнами Центральної та Східної Європи. І хоча перші з них називалися угодами про торгівлю та комерційне й економічне співробітництво, до них уже було включено нові сфери співпраці, серед них і питання гармонізації.

Зокрема, в Договорі про торгівлю та комерційне й економічне співробітництво, укладеному ЄС з Албанією в 1992 році, Албанія брала на себе зобов'язання вжити заходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту прав на інтелектуальну власність, який відповідав би рівню, існуючому у Співтоваристві, і з огляду на це приєднатися до міжнародних конвенцій у цій сфері (стаття 13).

На відміну від УТКЕС із СРСР, угода з Албанією також передбачала зобов'язання ЄС надати країні посильну допомогу в приєднанні до конвенцій, які регулюють міжнародні економічні відносини і стороною яких є Співтовариство, з метою найактивнішої участі у світовій економічній системі (стаття 17). Фактично це положення передбачало допомогу Албанії у приєднанні до системи міжнародних угод у рамках ГАТТ, положення яких є частиною права ЄС.

Тобто першою сферою гармонізації став захист прав на інтелектуальну власність, а основним засобом її здійснення стало зобов'язання країни, що не була членом Євросоюзу, приєднатися до існуючих у цій сфері міжнародних конвенцій.

Треба, однак, зазначити, що угоди про торгівлю та комерційне й економічне співробітництво, укладені ЄС із країнами Центральної та Східної Європи, мали перехідний характер, і досить швидко їх замінили більш масштабні угоди про асоціацію (з країнами колишнього соціалістичного табору) або про партнерство та співробітництво (з республіками колишнього Радянського Союзу, а тепер новими незалежними державами (ННД)). Положення таких міжнародних угод значно розширили сфери та урізноманітнили засоби гармонізації.

Слід підкреслити, що введенню в дію як угод про асоціацію, так і УПС передувало підписання сторонами так званих тимчасових угод про торгівлю та торговельне співробітництво. Засади для їх укладання визначає стаття 300.2 Договору про Співтовариство. Як правило, вони укладаються з метою введення в дію положень торговельних статей широкомасштабних угод про співпрацю між ЄС та третіми країнами і втрачають свою силу після набрання чинності цими угодами. У зв'язку з цим важливо зазначити, що, попри взаємообумовлений характер обох угод, коли тимчасова угода фактично відтворює торговельні положення відповідної широкомасштабної угоди про асоціацію або партнерство та співробітництво, положення тимчасових угод все ж таки мають певні особливості, які, зокрема, можуть стосуватися як сфер, так і способів гармонізації.

Укладання торговельних угод із країнами Центральної та Східної Європи використовувалося в практиці ЄС ще у 80-ті роки минулого століття. Проте положення про гармонізацію були включені лише в тимчасові угоди про торгівлю і торговельне співробітництво з країнами Центральної та Східної Європи і ННД, які передували набуттю чинності угодами про асоціацію та УПС.

Зокрема, у тимчасовій угоді між ЄС та Угорщиною про торгівлю і торговельне співробітництво, укладеній 1992 року, вказувалося на необхідність вдосконалення з боку Угорщини захисту прав на інтелектуальну власність,

для того щоб до кінця п'ятого року з часу набуття чинності Угодою досягти рівня захисту, який існує у Співтоваристві відповідно до положень постанов ЄС, зазначених у додатку XIII, включно з адекватними засобами реалізації цих прав (стаття 35). Таким чином, тимчасова угода між ЄС та Угорщиною серед сфер гармонізації згадувала лише захист прав на інтелектуальну власність. Засобом гармонізації виступало ухвалення національних нормативних актів, положення яких відповідали б основним постановам ЄС, що діяли у цій сфері. Проте в угоді про асоціацію, яка замінила тимчасову угоду про торгівлю й торговельне співробітництво і передбачала дуже широкий спектр сфер та різні способи гармонізації, взагалі немає посилань на постанови Співтовариства у сфері захисту прав на інтелектуальну власність як правову основу для досягнення Угорщиною існуючого в ЄС рівня захисту цих прав. У цьому контексті в угоді про асоціацію вже йдеться про зобов'язання Угорщини приєднатися до багатосторонніх міжнародних угод у сфері захисту прав на інтелектуальну власність, сторонами яких де-юре або де-факто є країни — члени Євросоюзу.

Важливо також вказати на те, що включення до згаданих угод про торгівлю і співробітництво положень про гармонізацію національного права третіх країн з правом ЄС у сфері захисту прав інтелектуальної власності є закономірним явищем у відносинах європейських інтеграційних організацій з країнами-нечленами. Після того як норми щодо захисту прав інтелектуальної власності було включено до ГАТТ/СОТ, питання захисту цих прав стали складовою частиною практично всіх діючих міжнародних угод про економічне та комерційне співробітництво або партнерство, які ЄС уклав з третіми країнами. Як правило, такі угоди містять зобов'язання третіх країн приєднатися до найважливіших міжнародних конвенцій щодо захисту права на інтелектуальну власність, а також створити правові засади, які забезпечили б належний захист таких прав у національних правових системах цих країн шляхом гармонізації свого законодавства з правом ЄС. Окрім захисту прав на інтелектуальну власність, положення про гармонізацію охоплюють багато інших сфер співпраці. А в деяких угодах масштаби гармонізації мало чим відрізняються від тих, що закріплені в угодах про асоціацію третіх країн з ЄС. Насамперед це стосується УПС між ЄС та ННД.

Слід зазначити, що в усіх УПС застосовуються типові підходи до визначення мети гармонізації та галузей, які вона охоплює, правового характеру зобов'язань сторін у цій сфері, а також способів її здійснення. Передбачено також відповідну технічну допомогу для сприяння цьому процесу. Підкреслюється можливість захисту порушених прав у цій сфері в судовому порядку.

Серед угод про партнерство та співробітництво, укладених Європейськими Співтовариствами з ННД, наймасштабнішою є підписана в 1994 році УПС із Росією, що пов'язано з особливою зацікавленістю держав — членів Євросоюзу в розвитку співпраці з країною, яка є основним постачальником енергоресурсів для Європи. Слід зауважити, що УПС із Росією, так само як і європейські угоди з країнами Центральної та Східної Європи, передбачає такі способи гармонізації, як приєднання до міжнародних угод (стаття 54, додаток III) та приведення національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС (стаття 55). Одним із завдань гармонізації є зміцнення зв'язків між ЄС і Росією та встановлення відносин партнерства, спрямованих на поглиблення і розширення співробітництва, яке здійснювалося між ними в минулому, зокрема за Угодою про торгівлю, комерційне та економічне співробітництво від 18 грудня 1989 року, укладеною між СРСР та Європейськими Співтовариствами (преамбула); забезпечення відповідних рамок для поступової інтеграції Росії та ширшої зони співробітництва в Європі; створення необхідних умов для заснування в майбутньому зони вільної торгівлі між Росією та Співтовариством, яка охопить практично всю торгівлю товарами між ними, а також умов для реалізації свободи заснування компаній, транскордонної торгівлі послугами та пересування капіталу (стаття 1).

Особлива увага в УПС приділяється гармонізації законодавства у сфері захисту права на інтелектуальну власність. Це пов'язано з тим, що в колишньому Радянському Союзі був відсутній ефективний захист цих прав, а також із тим, що в сучасних умовах забезпечення належного рівня захисту авторських прав сприяє інтеграції країни у світову економіку, залученню іноземних інвестицій, тіснішому співробітництву з Євросоюзом. Тому положенням про захист прав на інтелектуальну власність присвячено кілька статей і додатків до УПС.

Серед категорій інтелектуальної власності, на які поширюються зобов'язання сторін УПС, слід згадати авторське право, патенти, промислові зразки, товарні знаки, топографії інтегральних схем, захист від недобросовісної конкуренції тощо.

Зобов'язання за УПС щодо забезпечення належного захисту прав на інтелектуальну власність мають чітко визначений строк виконання, а саме — п'ять років після набуття чинності УПС (стаття 54). Угода передбачає, що до кінця цього строку Росія повинна мати аналогічний існуючому в ЄС рівень захисту, а також ефективні засоби забезпечення цих прав. Проте в УПС відсутні критерії, за якими можна робити висновок щодо відповідності обох рівнів захисту прав на інтелектуальну власність.

Як уже зазначалося, приєднання до міжнародних угод у сфері захисту прав на інтелектуальну власність становить один з основних способів гармонізації у цій сфері. В УПС дається перелік багатосторонніх конвенцій з охорони інтелектуальної власності, сторонами яких є країни — члени ЄС, або конвенцій, які вони застосовують де-факто (стаття 54, додаток III). До цих документів належать: Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів (Париж, 1971 р.), Міжнародна конвенція про охорону прав акторів-виконавців, виробників фонограм і органів радіомовлення (Рим, 1961 р.), Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію торгових знаків (Мадрид, 1989 р.), Ніщцька угода про міжнародну класифікацію виробів та послуг для цілей реєстрації знаків (Женева, 1977 р., із поправками, внесеними 1979 р.), Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів для цілей патентних процедур (1977 р., зі змінами, внесеними 1980 р.), Міжнародна конвенція про захист нових сортів рослин (Женевський акт, 1978 р.) тощо.

Слід відзначити, що зобов'язання, які випливають із цих документів, еквівалентні тим, що закріплені в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (*TRIPS*), яка є частиною права ГАТТ/СОТ.

У разі необхідності сторони можуть використати передбачені УПС механізми для вирішення спорів. Зокрема, сторони можуть звернутися до механізму консультацій з метою досягнення взаємоприйнятних рішень у випадку, коли пов'язані з охороною прав на інтелектуальну власність проблеми негативно впливатимуть на умови торгівлі (додаток III). А фізичні та юридичні особи сторін повинні мати вільний від дискримінації доступ до судових установ або адміністративних органів одна одної, з тим щоб захищати свої права на інтелектуальну власність (стаття 98).

На відміну від норм, які стосуються охорони інтелектуальної власності, положення щодо забезпечення приблизної адекватності національних законів нормам права ЄС належать до так званого «м'якого права», оскільки там ідеться про те, що сторони докладуть максимум зусиль для їх виконання без встановлення чітких строків здійснення гармонізації.

Зокрема, у сфері стандартизації та перевірки на відповідність захисту прав споживачів (стаття 60) співпраця сторін передбачає схвалення правових заходів, спрямованих на зменшення розбіжностей у галузі метрології, стандартизації та сертифікації шляхом заохочення застосування у цих галузях погодженого на міжнародному рівні інструментарію. У зв'язку з цим сторони погоджуються сприяти співпраці відповідних організацій з метою розпочати процес переговорів про укладання угод щодо взаємного визнання у сфері перевірки на відповідність. Крім того, сторони налагоджують співробітництво, спрямоване на досягнення сумісності своїх систем у ділянці захисту споживачів.

Таким чином, у сфері перевірки на відповідність УПС передбачає гармонізацію законодавства Росії з правом ЄС шляхом взаємного визнання сторонами діючих стандартів, що свідчать про відхід від односторонньої гармонізації через орієнтацію на стандарти Співтовариства. Правовим інструментом для здійснення гармонізації у цій сфері виступає міжнародна угода. Фактично ці положення аналогічні тим, які закріплені в європейських угодах про асоціацію країн Центральної та Східної Європи з ЄС.

У галузі охорони довкілля (стаття 69) співробітництво сторін передбачає вдосконалення законодавчої бази шляхом використання стандартів Співтовариства.

Співпраця у соціальній сфері має за мету реформування в Росії механізмів соціального захисту для досягнення їхньої відповідності з тими, що є характерними для ринкової економіки (стаття 74).

Що стосується сфери боротьби з відмиванням грошей (стаття 81), то співпраця сторін спрямовується на вироблення прийнятних стандартів із запобігання відмиванню грошей, які будуть еквівалентними стандартам, ухваленим Співтовариством та міжнародними форумами з даних питань, включно зі Спеціальною групою з фінансової діяльності.

Також передбачається співробітництво сторін у сфері запобігання протиправній діяльності шляхом створення проектів відповідних національних законодавчих актів, розробки взаємоприйнятних заходів, які перешкоджатимуть протиправній діяльності, тощо (стаття 84).

Слід також зазначити, що й положення про підтримку з боку Співтовариства форм співробітництва, передбачених УПС, також є «м'якими» зобов'язаннями, оскільки в них ідеться тільки про можливу їх підтримку на основі відповідних нормативних документів Ради Євросою-зу (стаття 56).

Загалом УПС із Росією передбачає широкий спектр заходів щодо гармонізації права Росії зі стандартами Співтовариства. Варто зауважити, що, на відміну від положень інших угод про партнерство та співробітництво, Росії вдалося закріпити в УПС певні положення, в яких говориться про взаємне визнання норм сторін у деяких галузях. Це свідчить про те, що Співтовариству не завжди вдається нав'язувати свою правову політику третім країнам. Росія змогла використати залежність країн — членів європейських інтеграційних організацій від російських енергоносіїв та сировини і змусити Співтовариство визнати більш урівноважений підхід до правового співробітництва з питань гармонізації.

Отже, положення щодо гармонізації національного права третіх країн з правом ЄС є важливою складовою частиною багатьох міжнародних угод Співтовариства, які регулюють питання торгівлі та економічного співробітництва. А передбачені у цьому зв'язку зобов'язання за УПС мало чим відрізняються від тих, що закріплені в європейських угодах про асоціацію. Вони визначають такі самі способи гармонізації: укладання міжнародних угод або приєднання до них, ухвалення національних законів, положення яких відповідають нормам права Євросоюзу, і навіть взаємне визнання сторонами правил іншої сторони у певній галузі.

Проте гармонізація має загалом односторонній характер, оскільки при її здійсненні йдеться про приведення правових норм, ухвалених третіми країнами, у відповідність із нормами права Євросоюзу.

Важливо також, що допомога Співтовариства у процесі гармонізації неасоційованих країн є дуже обмеженою порівняно з тією, яка надається в рамках відносин асоціації. А з огляду на той факт, що норми стосовно гармонізації належать до «м'якого права», просування на цьому шляху фактично повністю залежить від зусиль неасоційованих країн.

4. Особливості гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу

Гармонізація законодавства України з правом Євросоюзу є однією з важливих умов поглиблення співпраці нашої країни з європейськими інтеграційними організаціями та його державами-членами. Вона створює необхідні передумови для переходу до наступних стадій інтеграції, включаючи членство України в ЄС.

Укладення Україною Угоди про партнерство і співробітництво з Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами у 1994 році, а також ухвалення інших документів, які визначають правові засади співпраці між Євро-союзом та Україною, створили належні передумови для гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу.

Гармонізація, передбачена УПС, Спільною стратегією Європейського Союзу щодо України та іншими документами, що регулюють співробітництво України з Євросоюзом, має як спільні риси, так і суттєві відмінності в аналогічному процесі, здійснюваному на рівні Співтовариства та у відносинах ЄС із третіми країнами. Спільною для них є загальна мета всякої гармонізації, що полягає у створенні уніфікованого правового середовища для суб'єктів ринкових відносин. А для цього необхідно нівелювати відмінності в національних правилах, які регулюють ці відносини. Проте гармонізація в рамках співробітництва України з Євросоюзом спрямована також на створення сприятливих умов для доступу українських виробників і провайдерів послуг на спільний ринок ЄС та на ринки країн, які визнають стандарти Співтовариства.

Крім того, гармонізація українського законодавства з правом Євросоюзу закладає підвалини для появи правового середовища, наближеного до вже існуючого в країнах — членах Співтовариства, і тим самим дає змогу залучити бізнесменів з країн — членів європейських інтеграційних організацій до активнішої діяльності в Україні. Така присутність має сприяти економічному розвитку країни, а також залученню іноземних інвестицій в українську економіку.

Тим самим гармонізація об'єктивно прискорює інтеграцію України до Євросоюзу. І це визначає особливу зацікавленість України у процесах гармонізації свого законодавства з правом Євросоюзу.

Водночас гармонізація українського законодавства з правом Євросоюзу має враховувати характер відносин сторін, що визначає особливі способи та принципи її здійснення.

Варто відзначити, що процес гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу розпочався ще до набуття чинності УПС. Зокрема, спроби узгодити норми українського законодавства з правом ЄС робилися в галузях, що регулюють конкуренцію, трудові та соціальні відносини. Цей період можна назвати етапом добровільної гармонізації. Характерною для нього є відсутність конкретних зобов'язань сторін у цій сфері, а крім того, дії України з метою гармонізувати своє законодавство з правом Євросоюзу не були погоджені з європейськими інтеграційними організаціями і мали односторонній характер.

Однак слід зауважити, що цей процес не був абсолютно стихійним. Річ у тому, що в Україні були можливості використовувати відповідні акти органів Співтовариства та аналізувати практику інших країн, які здійснювали гармонізацію національного законодавства з правом ЄС. Зокрема, Біла книга, ухвалена Комісією ЄС у 1995 році, визначала пріоритети гармонізації для країн Центральної та Східної Європи. Звісно, самого тільки переліку пріоритетних галузей з гармонізації було недостатньо для того, щоб надати цьому процесу необхідної динаміки. Передовсім потрібно було рахуватися з тим, що для започаткування процесу гармонізації необхідно мати переклад бодай частини документів ЄС українською мовою. Однак з огляду на те, що обсяг актів, визначених Білою книгою як пріоритетні, становить 8000 сторінок, вже це стало значною технічною перешкодою на шляху добровільної гармонізації, яку почала здійснювати Україна.

Слід зазначити, що першим документом, який створив правові засади для гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу ще до набуття чинності УПС, стала Тимчасова угода між Україною та ЄС про торгівлю і торговельне співробітництво, підписана 1 червня 1995 року в Брюсселі. Вона набула чинності 1 лютого 1996 року. У травні 1998 року Тимчасову угоду замінила УПС.

Тимчасова угода передбачала гармонізацію законодавства України з правом ЄС у галузях конкуренції (стаття 17) та захисту права на інтелектуальну власність (стаття 18, додаток III). Положення цих статей передбачали різні способи гармонізації.

Зокрема, що стосується правил конкуренції, то Тимчасова угода зобов'язувала сторони ухвалити і виконувати закони, спрямовані проти обмежень конкуренції з боку підприємств, які належать до їхньої юрисдикції. Угода передбачала також можливість надання технічної допомоги для розвитку і запровадження правил конкуренції. Ці положення лише непрямо вказували на необхідність для сторін мати схожі закони щодо регулювання конкуренції, а також на орієнтацію при цьому на законодавство ЄС — як сторони, яка, на відміну від України, має досвід у впровадженні правил конкуренції.

На противагу цим положенням, стаття 18 і додаток III Тимчасової угоди містили чіткіші щодо змісту та строку виконання зобов'язання для України в галузі гармонізації. У цій статті було передбачено, що Україна до кінця п'ятого року після набуття чинності Угодою забезпечить рівень захисту прав на інтелектуальну власність аналогічний тому, який існує у Співтоваристві, на засадах, визначених актами ЄС, і зокрема тими, що зазначені в додатку III, включаючи ефективні засоби забезпечення дотримання таких прав.

У свою чергу, додаток III містив перелік цілої низки директив і регламентів ЄС, що регулюють сферу захисту прав на інтелектуальну власність на рівні Співтовариства. Ці акти стосуються, зокрема, зближення законодавства держав — членів ЄС щодо торговельних марок, захисту топографічних назв, напівпровідникової продукції, захисту комп'ютерних програм, створення сертифікатів з додаткового захисту медичної продукції, захисту географічних покажчиків та визначників щодо походження сільськогосподарської продукції та продуктів споживання, координації деяких правил щодо авторських прав і прав стосовно авторства на супутникове мовлення та кабельну ретрансляцію, гармонізації строків захисту авторських та суміжних прав, прав на орендну плату і кредитування та деяких суміжних прав у галузі інтелектуальної власності.

Тим самим при здійсненні гармонізації у сфері захисту прав на інтелектуальну власність Тимчасова угода як форма гармонізації також визначила ухвалення національних правових актів, які тією чи іншою мірою враховували б положення вторинного права ЄС.

Що стосується виконання Україною закріплених у Тимчасовій угоді зобов'язань з гармонізації законодавства у сфері охорони прав на інтелектуальну власність, то тут виникла ситуація непевності. Річ у тім, що, відповідно до статті 109 УПС, вираз «дата набуття чинності Угодою» означає дату набуття чинності Тимчасовою угодою, тобто 1 лютого 1996 року. Це означає, що Україна повинна була забезпечити досягнення рівня захисту інтелектуальної

власності, аналогічного тому, який існує у Співтоваристві, до 1 лютого 2001 року — шляхом гармонізації свого законодавства із зазначеними в додатку III до Тимчасової угоди нормативно-правовими актами ЄС. Проте після набуття чинності УПС, яка замінила Тимчасову угоду, зобов'язання України щодо захисту прав на інтелектуальну власність також дещо змінилися. Зокрема, додаток III до УПС замість списку нормативних актів інститутів ЄС містить перелік багатосторонніх міжнародних договорів, до яких мала приєднатися Україна, з тим щоб забезпечити належний рівень захисту прав на інтелектуальну власність. А зазначені в Тимчасовій угоді діючі в цій галузі нормативні акти ЄС в УПС взагалі не згадуються.

Проте, на наш погляд, перелічені в Тимчасовій угоді нормативні акти ЄС все ж таки можуть бути використані Україною в процесі гармонізації її законодавства з правом ЄС для створення правового режиму у сфері захисту прав на інтелектуальну власність, аналогічного тому, який існує в Євросоюзі, з урахуванням, звісно, змін, внесених до них за останній час.

Слід зазначити, що після набрання чинності УПС процес гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу здобув уже не тільки чіткі правові засади, а й набув різноманітніших форм.

Насамперед треба відзначити, що УПС приділяє особливу увагу гармонізації існуючого і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства, розглядаючи гармонізацію як важливу умову для зміцнення економічних зв'язків між сторонами (стаття 51.1). В УПС не дається визначення поняття гармонізації. Сама ж Угода оперує такими традиційними й для права Євросоюзу термінами, як «зближення» (статті 51, 76), «адаптація» (статті 53, 77), «наближення» (стаття 60), «встановлення еквівалентних норм» (стаття 67) тощо. Як і у випадку з установчими договорами про європейські інтеграційні організації, це може означати, що в Угоді йдеться про різні способи визначення одного й того самого процесу, головною метою якого є створення однакових правових умов для суб'єктів співробітництва між Україною та ЄС. Проте це свідчать і положення статті 51.2 УПС, з яких випливає, що цей процес має забезпечити «приблизну адекватність законів».

Той факт, що УПС оперує різними термінами, не міг не викликати дискусії серед українських науковців та практиків з метою з'ясування відмінностей між ними щодо змісту і доцільності їх використання. Наявність розбіжностей у цьому питанні є об'єктивним явищем, викликаним тим, що, як вважає Н. Малишева, «ні у міжнародно-правовій теорії, ні в сучасній правотворчій практиці до останнього часу не приділялося належної уваги теорії гармонізації законодавства, з'ясуванню базових понять та підходів, хоча прикладні аспекти гармонізації законодавства є одними з найбільш актуальних і широко досліджуваних у зарубіжній правовій теорії, особливо в сучасному праві ЄС».

Слід одразу зазначити, що переважна більшість українських юристів, які досліджували це питання, застосовує термін «гармонізація».

Проте в офіційних документах дуже часто використовується термін «адаптація». Відповідно до положень Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, адаптація полягає у зближенні законодавства України із сучасною європейською системою права. Вона передбачає реформування правової системи України та поступове приведення її у відповідність з європейськими стандартами.

Інший термін, «апроксимація», використовує представник України в Раді Європи, колишній міністр юстиції України С. Станік, яка вважає, що «настав час ґрунтовно підійти до запровадження апроксимації (наближення) права, законодавчих актів України до правової системи Європейського Союзу. Йдеться, в першу чергу, про доцільність творчо використати (перейняти) норми європейського права, особливо у сфері організації внутрішнього ринку, фінансового механізму...».

Ю. Капіца дійшов висновку, що для визначення передбаченої в УПС уніфікації законодавства України та ЄС слід використовувати термін «наближення». Він зазначає, що в праві ЄС уживаються терміни «наближення» та «гармонізація». У випадку «наближення» йдеться про досягнення того чи іншого рівня відповідності. Зі свого боку, «гармонізація» може означати як досягнення певної ідентичності норм права держав — членів Євросоюзу через прийняття регламентів ЄС, так і визначення цілей, єдиних для держав-членів, через прийняття директив ЄС.

З такими положеннями та висловлюваннями не завжди можна погодитись. Як показує практика діяльності європейських інтеграційних організацій, незважаючи на застосування різних термінів як у праві Євросоюзу, так і в угодах Співтовариства з третіми країнами, йдеться, по суті, про один і той самий процес приведення національного законодавства у відповідність із приписами права європейських інтеграційних організацій. На нашу думку, термін «гармонізація» найбільш адекватно характеризує мету цього процесу: узгодити національні норми таким чином, щоб в обох випадках вони створювали однакові правові умови для діяльності суб'єктів господарювання в межах спільного ринку. На це слушно вказує Н. Малишева, яка пише: «Гармонізація, заявлена як цільова настанова правотворчого процесу, повинна «вмикати» певні механізми отримання найвищого ступеня узгодженості та сумісності систем, які гармонізуються».

У відносинах між європейськими інтеграційними організаціями та третіми країнами таке узгодження національного законодавства з правом Євросоюзу може здійснюватися різними способами (шляхом взаємного визнання національних стандартів, приєднання до міжнародних договорів, узгодження положень національних нормативно-правових актів з приписами постанов інститутів Євросоюзу тощо) та на різних рівнях (на рівні міжнародних зобов'язань, на рівні зобов'язань ЄС тощо).

Зазначені особливості гармонізації відрізняють її від уніфікації. Як уже наголошувалося, хоча за допомогою уніфікації також створюються однакові правові умови для суб'єктів господарювання, проте це досягається іншим шляхом: через ухвалення постанов, які безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів господарювання і не передбачають узгодження з ними актів національного законодавства.

Слід підкреслити, що гармонізація українського законодавства з правом Євросоюзу має більш обмежену мету, ніж реформування правової системи України. Як слушно зауважує у зв'язку з цим Н. Малишева, «до

гармонізації *stricto sensu* вдаються, виходячи не з внутрішніх потреб (розвиток власної правової системи), а з необхідності зовнішньої взаємодії однієї системи з іншою».

Важливо також відзначити, що в УПС практично нічого не говориться про строки здійснення гармонізації. Єдиним винятком із цього є сфера захисту прав на інтелектуальну власність, у якій Україні надається п'ять років на виконання своїх зобов'язань за угодою.

Положення УПС щодо гармонізації мають рамковий характер, а їх реалізація вимагає ухвалення правових актів, створення необхідних інституційних механізмів та проведення відповідних дій як на міжнародному рівні у відносинах сторін, так і в правопорядку України та Співтовариства.

На кожному з цих рівнів гармонізація здійснюється шляхом використання певних способів. У зв'язку з цим можна виділити кілька способів гармонізації. По-перше — це приєднання до міжнародно-правових документів, які закріплюють міжнародні стандарти у певній галузі. По-друге — ухвалення національних правових актів, положення яких відповідають нормам права ЄС.

УПС визначає основні сфери, в яких гармонізація здійснюється шляхом приєднання до міжнародних зобов'язань у певній галузі міжнародних відносин. Ними є захист прав на інтелектуальну власність, енергетика, охорона довкілля та боротьба з відмиванням грошей.

Відповідно до положень статті 50.2 і додатку III, Україна до 1 березня 2003 року повинна приєднатися до низки міжнародних конвенцій із захисту прав на інтелектуальну власність. До них належать, зокрема, Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів (Париж, 1971 р.), Міжнародна конвенція про охорону прав акторів-виконавців, виробників фонограм і органів радіомовлення (Рим, 1961 р.), Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію торгових знаків (Мадрид, 1989 р.), Ніщцька угода про міжнародну класифікацію виробів та послуг для цілей реєстрації знаків (Женева, 1977 р., із поправками, внесеними 1979 р.), Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів для цілей патентних процедур (1977 р., зі змінами, внесеними 1980 р.), Міжнародна конвенція про захист нових сортів рослин (Женевський акт, 1978 р.) та ін.

Характеризуючи особливості гармонізації в галузі охорони прав на інтелектуальну власність шляхом приєднання до міжнародних угод, слід зауважити, що вибір такого способу гармонізації у цій сфері є закономірним і зумовлений самою природою відносин з охорони інтелектуальної власності. Оскільки охорона здійснюється в межах території окремих держав, то питання, пов'язані із забезпеченням захисту прав на інтелектуальну власність, регулюються переважно шляхом укладання міжнародних угод між державами.

Треба, однак, зазначити, що шляхом приєднання до міжнародних угод, наведених у додатку III, Україна отримала ширші зобов'язання, ніж ті, які беруть на себе деякі держави — члени Євросоюзу, оскільки далеко не всі з них є учасниками всіх цих конвенцій у галузі охорони прав на інтелектуальну власність.

Україна практично вже зараз виконала майже всі зобов'язання, що випливають із положень статті 50.2 УПС, приєднавшись до всіх багатосторонніх конвенцій про права на інтелектуальну власність, зазначених у пункті 1 додатку III. Відповідні законодавчі акти було ухвалено протягом 1995—2001 років.

Можна вважати, що в країні вже створено правові засади для регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. Відповідні положення про захист прав на інтелектуальну власність включено до Конституції України, кодексів (Цивільного, Кримінального, Адміністративного, Арбітражного, Митного), законів. Діє близько 100 підзаконних актів.

Зокрема, з метою імплементації міжнародно-правових зобов'язань України за УПС було прийнято законодавчі акти в окремих галузях права на інтелектуальну власність.

Проте поки що не вирішеною залишається проблема досягнення в Україні рівня захисту прав на інтелектуальну власність, аналогічного до існуючого в Співтоваристві, включаючи ефективні засоби забезпечення дотримання таких прав, що випливає із зобов'язань, закріплених у статті 50.1 УПС. Однією з причин такого незадовільного становища є те, що положення багатьох актів законодавчої та виконавчої влади, прийнятих з метою імплементації зобов'язань України з охорони права на інтелектуальну власність, не відповідають нормам багатосторонніх міжнародних конвенцій у цій сфері, які містяться в додатку III до УПС. Фактично невідповідність тією чи іншою мірою існує стосовно всіх конвенцій, окрім Ніщцької угоди про міжнародну класифікацію виробів та послуг для цілей реєстрації знаків.

Крім того, часто положення нормативно-правових актів національних органів влади, що регулюють окрему галузь права інтелектуальної власності, суперечать одне одному. Зокрема, це стосується нормативно-правових актів, які мають бути приведені у відповідність із Міжнародною конвенцією про захист нових сортів рослин.

З іншого боку, усунення суперечностей між нормами національного права та міжнародними конвенціями з охорони права на інтелектуальну власність є лише першим кроком на шляху виконання положень статті 50.1 УПС. Складнішим і важливішим завданням є створення цілісного правового механізму, здатного забезпечити ефективний захист права на інтелектуальну власність на національному рівні. В Україні такий механізм поки що тільки створюється, а це закладає підґрунтя для конфліктів у відносинах між Україною та Євросоюзом.

Існують також об'єктивні причини, які негативно впливають на процес гармонізації у сфері інтелектуальної власності. До них належать розбіжності між положеннями багатосторонніх конвенцій та нормами законодавства ЄС у цій галузі. А це означає, що законодавчі та виконавчі органи України повинні визначитися з тим, як уникнути цієї суперечності.

У зв'язку з цим не можна не вказати на те, що вимоги УПС стосовно створення належних умов захисту прав на інтелектуальну власність мають суперечливий характер. Річ у тім, що в рамках Євросоюзу діє багато актів інститутів європейських інтеграційних організацій у сфері охорони інтелектуальної власності, окремі положення яких суперечать нормам міжнародних конвенцій у цій ділянці. Зокрема, якщо Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів встановлює строк щодо захисту авторських прав у 50 років, то відповідний

строк, передбачений законодавством ЄС, дорівнює вже 70 рокам. Виникає питання — яким нормам треба надати пріоритет при гармонізації законодавства у цій галузі? Якщо це норми конвенції, то не буде виконано вимогу щодо забезпечення рівня захисту, аналогічного до існуючого в ЄС.

На наш погляд, при вирішенні цього питання треба виходити з практики застосування положень відповідних конвенцій інститутами ЄС та державами — членами Співтовариства. При цьому важливо мати на увазі те, що ЄС, як повноправний член ГАТТ/СОТ, повинен керуватися нормами права цієї організації, складовою частиною якого є норми Угоди про торговельні аспекти прав на інтелектуальну власність, які, у свою чергу, закріплюють зобов'язання, що є еквівалентними положенням міжнародних конвенцій у галузі охорони інтелектуальної власності. Ці зобов'язання повинна буде виконувати й Україна після свого вступу до ГАТТ/СОТ. З іншого боку, держави — члени Євросоюзу є учасниками міжнародних конвенцій (або ці конвенції де-факто в них застосовуються), на які посилається УПС. Тому вони повинні керуватися їхніми положеннями. Крім того, Суд ЄС визнав за нормами ГАТТ/СОТ пріоритет по відношенню до права Євросоюзу. Все це може означати, що у випадку конфлікту між нормами права ЄС та положеннями міжнародних конвенцій у галузі охорони прав на інтелектуальну власність останні повинні мати перевагу. Тому при здійсненні гармонізації усе це необхідно враховувати. Крім того, при здійсненні гармонізації у цій сфері Україна може керуватися положеннями права Євросоюзу, які встановлюють суворіші вимоги до захисту прав на інтелектуальну власність.

Ще однією серйозною проблемою об'єктивного характеру, з якою стикаються всі країни, що не є членами Євросоюзу, у процесі гармонізації національного законодавства з правом європейських інтеграційних організацій, стає необхідність враховувати подальший розвиток права ЄС у галузі інтелектуальної власності. Щоб забезпечити рівень захисту інтелектуальної власності, аналогічний до існуючого у Співтоваристві, вони мусять брати до уваги як нові міжнародні конвенції, так і акти ЄС, які регулюють відносини у цій сфері в межах спільного ринку. Кожна з країн-нечленів використовує свої підходи до розв'язання цієї проблеми.

В Україні, де, незважаючи на приєднання країни до численних багатосторонніх конвенцій у галузі охорони прав на інтелектуальну власність (Україна є стороною двох десятків міжнародних конвенцій у сфері інтелектуальної власності), важливою проблемою все ще залишається створення правових засад для належного забезпечення охорони цих прав, вирішенню цієї проблеми певною мірою має сприяти приєднання до низки міжнародних документів у цій галузі, які було укладено вже після підписання УПС. Відповідно до Указу Президента України від 27 квітня 2001 року «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності України», на Кабінет Міністрів покладено обов'язок вжити заходів щодо приєднання України до Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності «Про авторське право», підписаного в Женеві 20 грудня 1996 року, Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності «Про виконання і фонограми», підписаного в Женеві 20 грудня 1996 року, Женевського акта Гаазької конвенції «Про міжнародну реєстрацію промислових знаків», підписаного в Женеві 2 липня 1999 року, Договору «Про патентне право», підписаного в Женеві 1 червня 2000 року. Крім того, передбачено вдосконалення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності з урахуванням положень міжнародних договорів України, а також Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності.

У галузі енергетики УПС передбачає розвиток співпраці в межах Європейської енергетичної хартії (стаття 66). Хоча строку виконання цього положення не визначено, його формулювання вимагає від України ухвалити цей документ без зайвих зволікань. Україна вже ратифікувала цю Хартію, а отже, виконала свої зобов'язання за Угодою.

Що стосується забезпечення охорони довкілля, то, закріплюючи положення про співробітництво сторін на регіональному (в тому числі в рамках Європейського агентства по навколишньому середовищу) та міжнародному рівнях (стаття 63), УПС тим самим закладає основи для гармонізації положень українського законодавства та права Євросоюзу в цій галузі.

У сфері боротьби з відмиванням грошей Україна взяла на себе зобов'язання щодо встановлення норм, еквівалентних тим, які прийняті міжнародними форумами у цій галузі, включаючи цільову групу з фінансових питань (ЦГФП). Строків виконання цих зобов'язань не визначено. Оскільки сфера боротьби з відмиванням грошей належить до компетенції Євросоюзу, тож і процес гармонізації українського законодавства поширюється на рівень цього об'єднання. Проте на початку вересня 2001 року Україну було внесено до «чорного списку» країн, які не сприяють міжнародним зусиллям у боротьбі з відмиванням грошей. Таке рішення ухвалене групою розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (*FATF*) *ОЕСР*.

Слід зазначити, що гармонізація українського законодавства з правом Євросоюзу шляхом приєднання до міжнародних стандартів може поширюватися й на галузі, не охоплені співпрацею в рамках УПС. Це стосується насамперед сфери трудових та соціальних відносин, міжнародного приватного права тощо. Зокрема, держави — члени Євросоюзу регулюють своє співробітництво у сфері трудових та соціальних відносин не тільки шляхом створення норм права ЄС, а й за допомогою міжнародних конвенцій, які приймаються в рамках Міжнародної організації праці (МОП).

Україна також має можливість приєднатися до конвенцій у галузі міжнародного приватного права, укладених на засадах статті 293 Договору про Співтовариство, і тим самим гармонізувати своє законодавство з європейськими нормами. До них належать, зокрема, Конвенція стосовно юрисдикції та забезпечення виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах 1968 року, Конвенція щодо взаємного визнання компаній та юридичних осіб 1968 року, Конвенція щодо усунення подвійного оподаткування прибутків компаній 1990 року, Конвенція про патент Співтовариства 1989 року, Конвенція щодо законодавства з питань, пов'язаних з виконанням договірних зобов'язань.

На наш погляд, гармонізація, що здійснюється шляхом приєднання до міжнародних документів, які закріплюють міжнародні стандарти у певних галузях, є радше допоміжним способом забезпечення приблизної адекватності законів України та права Євросоюзу. Вона, як правило, не є самодостатньою і вимагає вжиття

додаткових правових заходів у формі ухвалення національних актів з метою імплементації положень міжнародних угод, які укладає або до яких приєднується Україна.

Більш поширене застосування у відносинах між Україною та Євросоюзом дістав інший спосіб гармонізації — це прийняття національних правових актів, положення яких мають відповідати нормам права ЄС. Правові засади для здійснення такої гармонізації визначені в УПС (статті 50, 51, 60, 61, 63, 68, 71, 75, 76, 77), Спільній стратегії Євросоюзу щодо України, українському законодавстві. Сферами гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу є захист прав на інтелектуальну власність, митна справа, право компаній, банківська справа, бухгалтерський облік компаній, податки, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, довкілля, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, ядерна енергія, транспорт, промисловість, сільське господарство, енергетика, боротьба з відмиванням грошей, соціальна сфера, діяльність малих та середніх підприємств, статистика тощо.

Як уже зазначалось, не тільки УПС заторкує проблеми гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу. Зокрема, у Спільній стратегії Євросоюзу щодо України визначено пріоритетні галузі гармонізації. Характерно, що в різних частинах цього документа, де вони згадуються, ці пріоритетні галузі не збігаються. Так, у пункті 20 частини II («Головні завдання») до них віднесено правила конкуренції, стандартизацію та сертифікацію, права на інтелектуальну власність, захист даних, митні процедури та охорону довкілля. А в пункті 52 частини III («Спеціальні ініціативи») до них віднесено правила конкуренції, фінансові послуги, стандартизацію та сертифікацію, фінансову політику, зайнятість та права на інтелектуальну власність. У зв'язку з цим Комісії ЄС доручено підготувати відповідні пропозиції.

Як свідчить аналіз положень УПС та інших документів, що стосуються гармонізації, майже всі вони належать до категорії так званого «м'якого права», тобто мова йде переважно про наміри, а не про чіткі зобов'язання сторін. А це ставить увесь процес гармонізації законодавства у залежність від зацікавленості сторін у його просуванні, що, у свою чергу, надає їхнім діям політичного забарвлення.

З боку Євросоюзу передбачено надання технічної допомоги з метою здійснення заходів щодо гармонізації. Така допомога має включати обмін експертами, завчасне надання інформації стосовно законодавства Євросоюзу, організацію семінарів, професійну підготовку, допомогу в здійсненні перекладів законодавства Співтовариства у відповідних секторах, розробку необхідних документів (статті 51.3, 53, 61, 71, 73 та ін.).

Слід підкреслити, що положення стосовно надання допомоги процесу гармонізації є обов'язковими для Співтовариства, хоча строки їх виконання не встановлені. Певною мірою це впливає на їхню реалізацію з боку Євросоюзу.

Хоча Україна не має з ЄС угоди про створення асоціації, і тому її безпосередньо не стосуються документи Співтовариства, які мають упорядкувати процес гармонізації національного законодавства країн Центральної та Східної Європи з правом європейських інтеграційних організацій, зокрема Біла книга, проте ніщо не може завадити українським органам влади та управління використовувати такі документи і досвід, набутий у цій сфері асоційованими країнами. Це стосується насамперед визначення пріоритетів, створення необхідної інституційної інфраструктури, врахування характеру гармонізації та особливостей використання способів здійснення цього процесу.

Насамперед слід наголосити, що Україна сама може вирішувати, яка галузь законодавства вважатиметься пріоритетною для гармонізації, з огляду на національні інтереси. Особливе значення надається створенню механізму для управління процесом гармонізації на національному рівні за допомогою організаційних засобів. Такий механізм включає скринінг, засоби контролю, оцінки впливу, уточнення пріоритетів тощо.

Здійснюючи гармонізацію, Україна повинна враховувати те, що цей процес має односторонній характер, оскільки при цьому не йдеться про взаємні кроки з обох сторін щодо узгодження своїх правових норм, а тільки про зміни в українському законодавстві з метою його гармонізації з нормами права Євросоюзу. Україна фактично ніяким чином не може впливати на процес нормотворення в системі Євросоюзу, а виступає лише як дестинатор правових приписів Євросоюзу.

Багато невизначеностей існує й стосовно встановлення точного змісту актів Євросоюзу, з якими потрібно гармонізувати українське законодавство. Річ у тім, що ці акти може тлумачити тільки Суд ЄС. Завдяки такому тлумаченню зміст актів може частково змінюватись. Але країна, яка гармонізує своє законодавство з правом Євросоюзу, не в змозі стежити за всіма змінами і вчасно враховувати їх, вносячи зміни до свого законодавства. Відповідні ж структури Євросоюзу не зобов'язані інформувати Україну про зміни у своєму праві. Все це може викликати невідповідність національних норм нормам Євросоюзу та знизити ефективність реалізації положень права Співтовариства в національному правопорядку України. В кінцевому підсумку не досягається основна мета гармонізації щодо створення однакових правових умов для суб'єктів, діяльність яких регулюється базовими та гармонізованими нормами.

З іншого боку, при гармонізації законодавства третьої країни (України) з правом Євросоюзу обов'язково треба врахувати те, що акти інститутів Співтовариства діють у відповідному правовому середовищі. Вони є частиною правової системи Євросоюзу. Гармонізація ж практично призводить до перенесення положень певної частини актів Євросоюзу до правової системи іншої країни, яка функціонує за своїми, відмінними від існуючих у межах ЄС, закономірностями. Зокрема, Україна не завжди може врахувати всі юридичні тонкощі відповідного документа Євросоюзу, включаючи чітке розуміння юридичної технології, яка використовується в цих документах, причини його прийняття та особливості його реалізації. Усе це може призвести до перекручення змісту національних норм, які є наслідком процесу гармонізації.

Незважаючи на наявність згаданих вище проблем, в Україні вже зроблено перші практичні кроки на шляху гармонізації окремих галузей національного законодавства з правом Євросоюзу. Це стосується насамперед галузей,

визначених як пріоритетні в УПС (стаття 51.2) та Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (розділ 1.1). У деяких із цих галузей вже ухвалено окремі закони чи підготовлено законопроекти, спрямовані на створення умов для діяльності суб'єктів господарювання, аналогічних тим, які існують у Євросоюзі. До таких галузей можна віднести правила конкуренції, промислове та митне законодавство, інтелектуальну власність, технічні правила і стандарти тощо.

У новому Кримінальному кодексі України, який набрав чинності 1 вересня 2001 року, встановлено кримінальну відповідальність за порушення прав на інтелектуальну власність, що відповідає вимогам *TRIPS*.

Уже прийнято нові Цивільний та Митний кодекси, підготовлено до прийняття Адміністративний та Арбітражний кодекси, а також відповідні процесуальні кодекси, які мають враховувати необхідність охорони прав на інтелектуальну власність.

До їхнього прийняття до чинних кодексів (Кримінально-процесуального кодексу, Кодексу про адміністративні правопорушення, Митного кодексу) було внесено зміни з метою забезпечення охорони права на інтелектуальну власність. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності» від 5 квітня 2001 року передбачає посилення кримінальних та адміністративних санкцій за незаконне використання об'єктів інтелектуальної власності.

Гармонізація законодавства України з правом європейських інтеграційних організацій надає можливості для дії норм права Євросоюзу в правопорядку України. При цьому слід зауважити, що процес гармонізації законодавства України з правом європейських інтеграційних організацій має свої особливості, зумовлені рівнем відносин між партнерами. Той факт, що УПС не передбачає підготовки до приєднання України до Євросоюзу, визначає межі співробітництва сторін у правовій галузі, і зокрема у сфері гармонізації. З іншого боку, як показує практика здійснення гармонізації на рівні Співтовариства, а також у відносинах ЄС з іншими країнами, зокрема з тими, що мають із ЄС угоди про асоціацію, практично неможливо чітко визначити межі гармонізації. Тому Україна має достатньо широкі можливості в разі необхідності форсувати або призупиняти процес гармонізації своїх правових норм із правом Євросоюзу. Це безпосередньо стосується цілей, засобів та організаційно-правового механізму гармонізації.

Березень 2003 р.

Герцифельд Г.-Г.

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА ПРОГРАМА АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

21 листопада 2002 року Верховна Рада України затвердила Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Ця програма має на меті прокласти шлях до поетапної адаптації та приведення нормативно-правових актів України у відповідність із законодавством Європейського Союзу. Поступове зближення українського законодавства із правом ЄС спрямоване на створення підґрунтя для подальшого поглиблення відносин між Україною та ЄС з метою отримання Україною членства в ЄС. Подана нижче стаття є внеском автора в рамках допомоги з боку UEPLAC Урядові України в процесі розробки Загальнодержавної програми.

1. Підґрунтя

На сьогодні Угода про партнерство та співробітництво (УПС) встановлює основні законодавчі рамки у відносинах України з Європейським Співтовариством та державами — членами Європейського Союзу. З погляду права Євросоюзу, УПС — це міжнародна угода у сфері спільної економічної політики Європейського Співтовариства (пункт 3 статті 133 Договору про заснування Європейського економічного співтовариства, далі — Договір про Співтовариство). УПС не є угодою про асоціацію на зразок угод, підписаних Співтовариством з деякими країнами Центральної та Східної Європи, згідно зі статтею 310 Договору про Співтовариство (так звані європейські угоди). Однак, хоча сфера дії європейських угод ширша стосовно питань торгівлі та послуг, положення щодо «зближення законодавства» як в УПС, так і в європейських угодах дуже подібні.

Жодна з таких угод не включає юридичне обов'язкові положення щодо адаптації («наближення») національного законодавства до всього масиву (*acquis communautaire*) чи конкретного переліку нормативно-правових актів Європейського Союзу та Європейського Співтовариства. В УПС — як, власне, і в європейських угодах — тільки стверджується, що обидві сторони визнають наближення існуючого та майбутнього законодавства України до права ЄС як важливу умову для зміцнення економічних зв'язків, а також те, що Україна «вживе заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведенне у відповідність до законодавства Співтовариства» (пункт 1 статті 51 УПС).

2. Концепція наближення законодавства

«Наближення» законодавства у рамках ЄС передовсім служить гармонізації існуючого національного законодавства різних держав-членів і має на меті сприяння впровадженню так званих «чотирьох свобод» (торгівля товарами й послугами, свобода заснування капіталу та операцій з ним) й забезпеченню «однакових умов гри» для учасників економічної діяльності на внутрішньому ринку. З іншого боку, необхідно було розробити вторинне законодавство ЄС з метою вироблення спільних правил для внутрішнього ринку в тих сферах, у яких, з огляду на характер внутрішнього ринку, незалежними діями держав-членів уже неможливо досягти цілей певних стратегій.

Головним інструментом наближення законодавства (статті 94—95 Договору про Співтовариство) в рамках ЄС є директиви (пункт 3 статті 249 Договору про Співтовариство), які передбачають «рамкове законодавство» і вимагають від законодавців держав-членів пристосування національного законодавства до умов директиви або (за відсутності національного законодавства у певних сферах) створення такого законодавства відповідно до директиви («впровадження», чи «імплементация» директиви). Така директива, як правило, не має на меті — і її сфера застосування не є достатньо широкою для цього — передбачити всі деталі необхідного законодавства у відповідному секторі. Як наслідок «принципу повноважень» ЄС (стаття 5 Договору про Співтовариство), директиви лише сприяють гармонізації національного законодавства для досягнення мети даної директиви. Ті аспекти необхідного національного законодавства, які не вимагають гармонізації в рамках ЄС, свідомо віднесені до компетенції держав-членів.

Як правило, це стосується положень про адміністративні органи, які несуть відповідальність за виконання відповідної директиви, та процедурних положень. Проте й у сфері матеріального права законодавство ЄС у багатьох випадках гармонізує тільки певні аспекти права і залишає решту на власний розсуд держав-членів. Отже, механізм «наближення» законодавства може враховувати різні законодавчі та адміністративні традиції держав — членів ЄС. Часто директиви ЄС містять норми, які є спробою досягнення компромісу між різними законодавчими та адміністративними традиціями держав-членів.

Коли певна країна має намір приєднатися до Європейського Союзу, вона повинна адаптувати все своє законодавство, привести його у відповідність із існуючим правом ЄС (*acquis communautaire*). Це передбачає впровадження всіх директив у сфері наближення законодавства (статті 94 та 95 Договору про Співтовариство). Однак, за винятком внесених до таких директив певних технічних поправок, що будуть передбачені в угоді про вступ, нові держави-члени повинні адаптувати своє законодавство згідно з директивами ЄС у тому вигляді, в якому вони існують. Таким чином, з огляду на директиви ЄС, у нових держав-членів немає підстав для подальшої участі у процесі «наближення» існуючого національного законодавства. Нові держави-члени просто повинні прийняти директиви ЄС в існуючому вигляді і внести відповідні зміни у своє законодавство. Крім тих випадків, коли угода про вступ дозволяє певний перехідний період, повне впровадження директив ЄС — а також внесення інших змін у національне законодавство та практику адміністрування — має бути завершено до дати набрання чинності угодою про вступ до ЄС.

3. Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України (ЗПАЗ)

Коли країни Центральної та Східної Європи (ЦСЕ), які зараз є країнами — кандидатами на вступ у ЄС, розпочали процес наближення законодавства, вони мали можливість поступово привести своє законодавство у відповідність із правом ЄС. Спершу не було ніякої потреби запроваджувати будь-яку деталізовану «національну програму» або завершувати роботу щодо гармонізації національного законодавства з правом ЄС до певного кінцевого терміну. Спочатку країни ЦСЕ могли на власний розсуд виробляти підходи щодо такого наближення. Вони могли встановлювати свої пріоритети у правовій галузі або ті конкретні політичні цілі, яких вони хотіли досягти. Ці країни могли використовувати вторинну правову базу ЄС як необов'язкову модель розвитку чи реформування власного національного законодавства і водночас брати до уваги економічні реалії своєї країни, можливості здійснення ефективного державного управління, а також спроможність економічного сектору дотримуватися нових положень. Тільки пізніше, при підготовці до офіційних переговорів щодо вступу в ЄС, необхідно було переглянути все існуюче законодавство кожної країни ЦСЕ на відповідність законодавству ЄС і розробити деталізовані національні програми повної гармонізації всього національного законодавства з *acquis communautaire*.

Враховуючи досвід країн ЦСЕ, а також різні офіційні відносини цих країн з Європейським Союзом, перша Загальнодержавна програма адаптації законодавства України не повинна бути занадто амбіційною. Немає ніякого сенсу розробляти широкомасштабну національну програму, яка охоплювала б усі сфери законодавства ЄС і — навіть на етапі розробки програми — переобтяжувала б відповідальних фахівців Українського уряду та державних органів управління. Для того щоб Україна могла продемонструвати свою готовність до здійснення законодавчої й адміністративної реформи та приведення свого законодавства у відповідність із правом ЄС, важливо скласти таку програму, яка б могла бути ефективно (!) впроваджена в недалекому майбутньому.

При плануванні роботи над ЗПАЗ важливо також взяти до уваги обмежені можливості щодо «наближення законодавства» у країні, що не є членом Європейського Союзу:

- Попри величезний загальний обсяг *acquis communautaire* (близько 80 000 сторінок Офіційного журналу ЄС), чимало галузей національного законодавства право ЄС усе ще не заторкнуло або заторкнуло лише незначною мірою. Законодавча реформа в Україні — так само, як і в країнах ЦСЕ, — також має охоплювати ті сфери, що не регулюються законодавством ЄС. У цьому аспекті моделлю для здійснення правової реформи в Україні можуть служити законодавчі бази держав — членів Євросоюзу.

- Директиви ЄС розроблені не для того, щоб їх переносити і впроваджувати в державах, що не є членами Євросоюзу. У багатьох випадках директиви ЄС або значну частину цих директив неможливо ефективно застосовувати в державах, які не є членами Євросоюзу. Особливо це стосується тих директив, що передбачають визнання на взаємній основі додаткового негармонізованого національного законодавства та відповідних стандартів, освітньо-кваліфікаційних категорій, адміністративних рішень та/або окремих механізмів співпраці між державами-членами.

- Значний поступ у сфері зближення українського законодавства з правом ЄС може закласти основу для поглиблення офіційних відносин між Україною та ЄС, але наближення законодавства не означає, що буде автоматично відкрито шлях для транскордонної торгівлі чи транскордонних відносин між Україною та ЄС. Впровадження Україною директив ЄС, спрямованих на створення «внутрішнього ринку» ЄС, може у певних сферах полегшити доступ України до внутрішнього ринку ЄС, але це не приведе — на офіційному рівні — до «розширення» внутрішнього ринку ЄС шляхом включення в нього України. Будь-яка офіційна участь України в структурах внутрішнього ринку вимагатиме додаткових угод, які їй необхідно підписати з ЄС.

Більше того, категоричною вимогою до розробки ЗПАЗ є створення необхідного фундаменту не тільки для «механічного перенесення» директив ЄС (приміром, з Офіційного журналу ЄС до Офіційного вісника України). Подальше поглиблення відносин з ЄС, кращий доступ до ринків ЄС, а також збільшення транскордонних інвестицій потребують ефективного впровадження нового законодавства в Україні. Таким чином, законодавча реформа в Україні має супроводжуватись і доповнюватись структурною економічною та адміністративною реформою.

При розробці ЗПАЗ слід звернути особливу увагу на таке:

- *Вибір пріоритетних напрямів правової реформи та адаптації законодавства*

Немає сенсу адаптувати існуюче законодавство та/або розробляти нове законодавство тільки тому, що існуючі закони не повністю відповідають праву ЄС. Слід віддати перевагу тим галузям права, які потребують змін з метою сприяння економічній реформі та/або транскордонній торгівлі й інвестиціям.

- Законодавство ЄС слід сприймати не як обов'язковий стандарт для України, якого треба досягти в межах певного строку, а як потенційну (!) модель для правової реформи.

Не обов'язково вважати, що законодавство ЄС розроблене «ідеально» і є найбільш функціональним чи прийнятним для ринкової економіки. Проте в багатьох випадках вторинна нормативна база ЄС містить принципи, а також деталізовані положення, якими можуть скористатися законодавці України як моделлю для модернізації власного законодавства. Однак лише ретельний аналіз директив ЄС на концептуальному та деталізованому рівнях може стати основою для прийняття рішення про те, в якому обсязі і чи бажано адаптувати законодавство України відповідно до директив ЄС. Біла книга Європейської комісії 1995 року може послужити цінним інструментом у цьому процесі. Нові директиви ЄС, прийняті після 1995 року, можуть бути (хоча й не обов'язково) прийнятними для України, на доповнення до директив, наведених у переліку, що міститься в додатку до Білої книги 1995 року.

- *Послідовність заходів щодо наближення законодавства*

Як підкреслено у Білій книзі 1995 року, не всі заходи щодо наближення законодавства можна чи необхідно вжити водночас. У багатьох випадках для початку було б краще прийняти лише певні принципи відповідного законодавства ЄС, оскільки повна гармонізація може покласти надмірний тягар на учасників економічної діяльності та/або органи державного управління. Часто директиви не може використати країна, яка не є членом ЄС, хіба що в тих випадках, коли ЄС підпише з відповідною країною угоди, які дадуть цій країні змогу брати участь у певній діяльності в рамках внутрішнього ринку.

- *Необхідність додаткових законодавчих або інших нормативних актів*

У багатьох випадках адаптація національного законодавства до положень директив ЄС не є достатньою для ефективного «наближення законодавства». Виникне необхідність у додатковому законодавстві, щодо якого директиви ЄС не пропонують певної моделі (часто це стосується процедурних положень). В такому разі законодавство держав — членів ЄС також можна розглядати як потенційну модель для України. Крім того, ЗПАЗ має включати такі додаткові заходи, які повинен передбачити законодавчий орган України.

- *Необхідність адміністративної реформи*

Така реформа буде не тільки безцільною, а й може стати на заваді, якщо заходи з реформування законодавства не супроводжуватимуться реформами у сфері державного управління. Європейська комісія неодноразово привертала увагу до цього факту у своїх регулярних доповідях щодо успішної підготовки до вступу країн ЦСЄ. Таким чином, ЗПАЗ також має передбачити необхідні заходи щодо реформування державного управління. Крім того, ЗПАЗ має передбачити лише ті заходи щодо законодавчої реформи, які дадуть реальні підстави очікувати відповідних заходів стосовно адміністративної реформи. Сюди входить і необхідність забезпечення відповідного фінансування.

- *Можливі наслідки заходів з реформування законодавства*

У багатьох випадках приведення законодавства України у відповідність із вторинною нормативною базою ЄС поставить нові вимоги до учасників економічної діяльності, зокрема до українських підприємств. При розробленні ЗПАЗ необхідно ретельно зважити всі можливі «витрати» і наслідки заходів реформування для економіки.

4. Встановлення пріоритетів

Крім будь-яких конкретних зобов'язань, передбачених в УПС або очікуваних у зв'язку зі вступом до СОТ, при прийнятті рішень щодо встановлення пріоритетів у процесі наближення законодавства необхідно керуватися потребами законодавчої та/або економічної реформи в Україні. Не варто одразу намагатися підпорядкувати процес адаптації законодавства України *acquis communautaire*. Директиви ЄС — і в певних випадках регламенти — слід брати до уваги в разі потреби у здійсненні законодавчої чи адміністративної реформи, однак немає сенсу вживати таких заходів щодо реформування тільки з метою повного приведення українського законодавства у відповідність з *acquis communautaire* шляхом впровадження директив ЄС.

Отже, не обов'язково, щоб перша ЗПАЗ охоплювала всі сфери законодавства ЄС, зазначені у статті 51 УПС. Для початку ЗПАЗ може визначити чіткі пріоритети у певних галузях законодавства. Але навіть у тому випадку, якщо уряд України має намір охопити всі зазначені сфери, важливо чітко визначити пріоритети щодо стратегічних питань, які слід розкрити у першій ЗПАЗ стосовно кожної сфери законодавства, про яку йдеться у статті 51 УПС.

При визначенні пріоритетів щодо заходів з реформування за різними напрямками слід взяти до уваги:

- будь-які конкретні зобов'язання, встановлені в УПС (або в рамках процесу вступу до СОТ), як, приміром, законодавство у сфері інтелектуальної власності;
- сфери, які в кожному випадку потребують законодавчої та адміністративної реформи;
- наближення законодавства чи стандартів у тих випадках, коли таке наближення сприятиме доступу продукції України на ринки ЄС або полегшуватиме інвестування в Україні.

Біла книга 1995 року може послужити добрим засобом для допомоги урядові України в цьому процесі. Але навіть Біла книга, яка містить лише частину вторинного права ЄС, видається надмірно об'ємною для того, щоб перша ЗПАЗ охопила її.

5. Моніторинг виконання ЗПАЗ

Мають бути впроваджені відповідні механізми для забезпечення ефективного виконання ЗПАЗ. Для цього необхідні:

- чітке визначення повноважень різних органів влади щодо окремих заходів наближення законодавства;
- централізована система «контролю якості» проектів законів перед їх прийняттям у Верховній Раді (міністерства, які подають законопроекти щодо адаптації, разом з проектом по винні подати також «довідку про відповідність праву Євросоюзу» з описом заходів стосовно наближення законодавства); центральний орган влади повинен перевірити «довідку про відповідність праву Євросоюзу» перед тим, як законопроект подається до Верховної Ради;
- регулярний і централізований моніторинг ефективного виконання ЗПАЗ; він передбачає як перевірку стану наближення законодавства (відповідно до плану, визначеного в ЗПАЗ), так і перевірку ефективного впровадження нового законодавства відповідальним адміністративним органом.

Розробка першої національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу — це завдання, що має велике значення для розвитку майбутніх відносин між Україною та Євросоюзом. Для реалізації програми слід виділити достатньо часу, а також забезпечити людські ресурси, з належним стимулюванням проведення законодавчої та адміністративної реформи в Україні. Крім того, слід бути досить реалістичними при виробленні «курсу» подальшої інтеграції, що могла б мати шанс на практичне і своєчасне втілення. Перша програма не повинна бути надмірно амбіційною, оскільки це призведе до перевантаження органів державного управління та/або учасників економічної діяльності. Навпаки, виважена й реалістична перша програма, що передбачає конкретні строки її впровадження, може стати не тільки головними кроками в законодавчій та адміністративній реформі, а й запорукою для Європейського Союзу та держав-членів того, що Україна справді перебуває на правильному шляху до Європи.

Березень 2003 р.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС ТА ЕКОНОМІЧНА РЕФОРМА

Для налагодження процесу апроксимації законодавства Верховна Рада України прийняла 21 листопада 2002 року Закон України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Основна мета названого вище закону полягає в забезпеченні всеохопного підходу до наближення законодавства та в підвищенні ефективності всіх відповідних механізмів.

Розробка зазначеної вище Загальнодержавної програми адаптації законодавства, в рамках якої слід взяти до уваги багато важливих аспектів, — це надзвичайно складне завдання, виконання якого потребує значних зусиль.

1. Наближення до законодавства ЄС та економічна реформа: обидва завдання необхідно виконувати паралельно

У довгостроковій перспективі Загальнодержавна програма адаптації законодавства може привести до вирішальних чи, можливо, навіть докорінних змін законодавчої системи України. Проте варто зазначити, що здійснювану зараз реформу законодавства не слід вважати самоціллю. Попри вже проведені основні реформи, перед Урядом України та суспільством залишається завдання щодо фундаментальних перетворень економічної та соціальної системи.

Отже, наближення законодавства до рівня європейських стандартів саме по собі не є універсальним засобом вирішення проблем для України, і було б помилкою сподіватися тільки на законодавчу реформу. Насправді реформа законодавства не приведе автоматично до структурних змін в економіці. Однак у певних сферах, зокрема пов'язаних із торгівлею та інвестиціями, це важливий інструмент для підтримання змін. Для того щоб досягти значної ефективності в багатьох інших — навіть ключових — сферах, глибинні структурні реформи слід провести до того, як буде здійснено адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС.

Більше того, послідовність і темпи прийнятої стратегії поступового наближення до законодавства ЄС слід регулярно переглядати з метою забезпечення його узгодженості з процесом економічних реформ у країні, який здійснюватиметься паралельно. У найближчі роки Україні необхідно буде постійно пристосовувати програму адаптації законодавства до потреб економічних і соціальних реформ, а також до необхідності консолідації таких реформ.

2. Європейський Союз як «союз» правового регулювання суспільної самоорганізації

Тверде рішення України щодо розробки всеохопної програми адаптації законодавства слід вважати важливим свідченням того, що країна готова застосувати європейську модель як рушійну силу для прискорення як законодавчих, так і, насамперед, економічних та соціальних перетворень, що відбуваються паралельно.

Застосування такої моделі означає не тільки гармонізацію законодавства, а й реформування державного управління, судової системи, а також розвиток недержавних інституцій та вільних професій. Так, наприклад, мають існувати незалежні організації із захисту прав споживачів, що залучаються до розробки стандартів для закріплення в технічних правилах та інструкціях.

Сукупність цих інституцій та правових приписів складає Європейський Союз — союз обов'язків нормативно-правового та приватного характеру. Взаємозв'язок між законодавством, з одного боку, та готовністю взяти на себе відповідальність у самоорганізації — з іншого, має послужити для України моделлю законодавчого та інституційного зближення. Це становить передумову гармонійного функціонування правил ринкової економіки і в розширеному Європейському Союзі.

3. Принципи та цілі законодавства ЄС як орієнтир економічної та законодавчої реформи в усіх сферах

Економічна реформа в рамках наближення законодавства та подальшої адаптації до європейської моделі може бути здійснена ефективніше, якщо програма адаптації розпочнеться не з порівняння законодавчих актів України з відповідними законодавчими актами ЄС з метою їх гармонізації, а з принципів, цілей та загальних стандартів права ЄС.

Такі принципи і стандарти — в економічному контексті їхнього застосування — були добре роз'яснені у відповідних розділах Білої книги (законодавча безпека, прозорість, відсутність дискримінації, вільне пересування товарів, послуг та людей, конкуренція — по суті, прості принципи, але вони вимагають складних правил і структур, а також законодавчої традиції, що ґрунтується, зокрема, на загальних кодексах, які забезпечують застосування таких принципів на практиці).

Практичні підстави такого підходу полягають у тому, що аналіз згаданих стандартів дасть змогу визначити справді необхідні законодавчі заходи в Україні на основі актів ЄС, які мають відношення до України. Більше того, деякі директиви — навіть ті, що зазначені в Білій книзі, — адресовані лише країнам-членам або з інших причин не мають значення для України. Такий підхід може бути більш економічним, ніж порівняльна компіляція всіх відповідних законодавчих актів.

Для цього підходу існує й більш вагома підстава:

Багато принципів положень, приміром, у сфері цивільного права, не охоплені законодавством ЄС, якщо вони законодавче визначені країнами-членами, зокрема на рівні цивільних кодексів. Багато директив стосуються лише деяких аспектів законодавства, а їхня мета головним чином полягає в гарантіях торгівлі без обмежень у рамках внутрішнього ринку, а не в створенні матеріального законодавства, скажімо, цивільного. Отже, загальні принципи європейського права та стандарти ЄС слід брати до уваги в будь-якій програмі. Ці принципи і стандарти виконують роль своєрідних мостів між складовими все ще різнорудного права ЄС і можуть послужити основою для наближення законодавства України до права Європейського Союзу.

4. Фактичний аналіз як основа для роботи

В Україні вже закладено законодавчі основи для ринкової економіки. Це показав здійснений експертами *UEPLAC* попередній загальний фактичний аналіз існуючого законодавства України та законодавства ЄС, аналіз, який охоплює майже всі сфери економічного життя. В Україні слід розвивати взаємозв'язок між обов'язками нормативно-правового та приватного характеру, хоча у цій сфері вже було зроблено важливі кроки завдяки заохоченню створення недержавних професійних організацій.

Цей аналіз ілюструє масштаб роботи, яку належить виконати не тільки в правовій сфері, а й, зокрема, у сфері інституційних, соціальних та економічних реформ.

В основу будь-якої роботи над програмою адаптації має бути закладене навіть ще докладніше дослідження, завдяки якому для всіх стане очевидним, що таке великомасштабне завдання можна виконати лише поступово. Зрештою, цей аналіз має спонукати політиків і законодавців застосовувати реалістичний й поступовий підхід, добираючи у першу чергу конкретні сфери, в яких уже сьогодні може бути успішно запроваджене нове європейське право, та залишаючи гармонізацію законодавства щодо інших, хоч і ключових питань економіки на пізніший етап.

5. Політична воля щодо здійснення реформ та правові зобов'язання за УПС як точки відліку

Фундаментальні основи для адаптації законодавства вже закладено, і однією з таких основ є Угода про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та ЄС.

Цю Угоду можна розглядати як незамінний юридичний документ для переконання політиків у тому, що необхідність правової реформи також випливає з правових зобов'язань України.

Однак насамперед УПС слід вважати політичним запрошенням усім державним органам та суспільству до добровільного і швидкого наближення до європейських стандартів.

Правові зобов'язання України (подібно до зобов'язань за європейськими угодами між ЄС та державами — кандидатами на вступ) наблизити своє законодавство до законодавства ЄС не виходять за рамки положень УПС про «вжиття заходів» — крім деяких сфер регулювання, приміром, питань захисту інтелектуальної власності, де зобов'язання щодо гармонізації є чіткішими.

Зокрема, Україна бере на себе зобов'язання щодо поступового забезпечення сумісності свого законодавства з правом ЄС у тих сферах, що є життєво необхідними для зміцнення економічних зв'язків з ЄС.

Таким чином, наближення законодавства — це швидше питання політичної волі, ніж правове зобов'язання.

6. Будь-яка гармонізація законодавства має здійснюватися таким чином, щоб нове законодавство було не лише прийняте, а й діяло на практиці

Надзвичайно важливе питання для законодавців, політиків, представників судової системи та інших осіб, залучених до підготовки даної програми, полягає в тому, чи зможе нове законодавство бути ефективно імплементоване. Таким чином, ефективність і результативність наближення законодавства має пройти випробування в реальному житті, перш ніж буде вжито заходів правового характеру.

Остаточна оцінка успіху залежатиме не тільки від екстенсивності законодавчих положень, а головним чином від ефективності інститутів і готовності всього суспільства до впровадження, моніторингу та контролю за застосуванням нового законодавства. Крім того, партнерам у ЄС слід представляти будь-яке нове законодавство таким чином, щоб проілюструвати, що поряд з відповідним нормативно-правовим актом уже існують і успішно діють заходи та структури, необхідні для ефективного виконання законодавства.

7. Наближення законодавства до правил внутрішнього ринку ЄС як перший крок у період до 2005 року

Програма адаптації має сформулювати чітку законодавчу стратегію з поділом на кілька етапів, з урахуванням короткострокових, середньострокових та довгострокових заходів. Слід передбачити регулярну перевірку на відповідність цих заходів праву ЄС.

Поділ стратегії щодо адаптації законодавства на кілька етапів — це головна мета будь-якої програми наближення законодавства України, а критерії відбору — це інтереси, потреби та економічні спроможності України, зокрема: геополітична ситуація країни після 2005 року, уже виконана робота і наявність надійної та дієвої інфраструктури для впровадження законодавства.

Відповідно до таких критеріїв відбору, в програмі слід віддати пріоритет тим сферам і питанням, що найбільш пов'язані з правилами внутрішнього ринку ЄС, а саме:

— питання, пов'язані з торгівлею, — приміром, захист інтересів споживачів, санітарні та фітосанітарні заходи, стандартизація технічних правил;

— підприємництво, право, що регулює діяльність господарських товариств, законодавство про банкрутство, охорона праці;

— фінансові установи, банківське право, страхове право, законодавство про біржу;

— конкуренція та субсидії, включаючи питання державних закупівель.

Щодо заходів адаптації законодавства у цих сферах загальним крайнім терміном слід вважати 2005 рік. Після цього Україна межуватиме з внутрішнім ринком, який включає вже розширений Європейський Союз та країни, що залишаються членами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), — Норвегію, Ліхтенштейн та Ірландію, тобто з економічним регіоном з понад 470 мільйонами жителів, у якому ВВП становить понад 8 трильйонів доларів. Завдяки впровадженню євро цей регіон стане найважливішим у світі ринком фінансів та капіталу.

З огляду на експортні інтереси України, можуть бути встановлені конкретні, навіть коротші строки, зокрема щодо пріоритетних сфер стандартизації. Продукція, що експортується до ЄС, має відповідати вимогам конкретних директив стосовно такої продукції.

Для забезпечення послідовного перебігу реформ та відповідності реалістичним очікуванням партнерів з ЄС можна порадити розбити загальну програму на кілька частин зі строками в один рік — відповідно до обставин.

Тільки Загальнодержавна програма адаптації законодавства, що містить реальні цілі, яких можна досягти упродовж реалістичних строків, може привести до очевидних результатів, відчутних як для українського суспільства, так і для європейських партнерів. Лише таку програму, щодо якої можна успішно застосувати моніторинг, слід представляти Раді з питань співробітництва Європейського Співтовариства.

В усіх зазначених вище сферах впровадження правил ЄС та конкретних директив є можливим і навіть необхідним з огляду на економічні причини. Отже, в деяких сферах гармонізація на ранній стадії є нагальною необхідністю.

Звичайно, хоча наслідки від розширення ЄС для України — особливо у сфері торгівлі — не слід переоцінювати, але можна очікувати, що це матиме визначальний вплив на прямі іноземні інвестиції в Україні.

Негативних наслідків розширення ЄС для України можна бодай частково уникнути завдяки інституційному та правовому наближенню України до вже розширеного Євросоюзу. Подібна законодавча база та наближення правил ведення бізнесу до відповідних правил ЄС, створення необхідних для економіки України структур з метою якомога більшої інтеграції в систему правил внутрішнього ринку — усе це зменшить для України перехідні витрати та вплив від зміни торговельних потоків. Завдяки новому сусідству заохочення інвестицій в Україну може навіть збільшитись, а отже, Україна може зробити свій внесок у справу запобігання новому економічному розколу Європи.

Економічні реформи в інших сферах усе ще дуже відстають, тому наближення законодавства до конкретних законодавчих актів ЄС саме по собі на цій стадії не має великого значення. У цих сферах на порядку денному — прискорення структурних реформ на шляху до більш ринково орієнтованої системи, а пристосування конкретних законодавчих актів до відповідних актів ЄС слід залишити на майбутнє.

Однак і в цих сферах слід розпочати розроблення заходів з адаптації законодавства. Такі заходи також мають ґрунтуватися на вимогах, які стосуються підготовки до безпосереднього сусідства з внутрішнім ринком після 2005 року. Наприклад, у сфері охорони довкілля Україна може виконувати положення Білої книги для країн, що вступають у ЄС, яка зводить вимоги щодо наближення положень законодавства на першому етапі до сфер, пов'язаних із торгівлею та продукцією.

8. Специфічні труднощі впровадження певних директив ЄС у деякі сфери

У більшості сфер, що підпадають під першу категорію, інструментом змін є конкретні директиви ЄС, впровадження яких в українське законодавство не викликатиме значних труднощів, звичайно, за певними винятками.

Так, у сфері банківського права необхідність реформи щодо впровадження страхових гарантій на депозити може призвести на цьому етапі до надмірного перевантаження на бюджет. Особливо ж виникнуть проблеми у тих сферах, де впровадження директив вимагає значних інвестицій у певні сфери діяльності. Це стосується директив щодо безпечності харчових продуктів, а також більшості законодавчих актів щодо охорони довкілля (питна вода, чистота повітря тощо).

Отже, слід зважити економічні наслідки будь-яких передбачених правових заходів і чітко зазначити їх при розробці програми адаптації. Це також вимагає ретельно виважених кроків, які слід робити поступово, відповідно до визначених строків та в окремих сферах діяльності.

Деякі інституційні реформи буде важче здійснити, з огляду на необхідність фундаментальних змін у ментальності та через нестачу належних коштів.

У сфері санітарного та природоохоронного контролю, а також у сфері державних закупівель необхідно створити незалежні інститути, що не підпорядковуються вказівкам уряду.

Найважливішою є реформа системи стандартизації. Європейські організації зі стандартів — це недержавні організації, тимчасом як в Україні на сьогодні Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики все ще поєднує державні функції (метрологія та оцінка відповідності) з функціями недержавними (сертифікація і тестування). Тим самим створюється конфлікт інтересів та заохочується практика корупції. При

ефективному розподілі цих різних інституційних функцій та при створенні умов для добровільної стандартизації буде зроблено важливий крок до правил ринкової економіки за допомогою заохочення добровільної відповідальності недержавних інститутів та ділових кіл. Нові закони щодо стандартизації, щодо органів з питань акредитації та оцінки відповідності можуть виявитися кроком у правильному напрямі при вирішенні цього питання.

9. Здобуті уроки — підтримка з боку сусідніх країн, що вступають до Євросоюзу

Такі країни, як Польща, Чехія, Литва та Естонія, у багатьох аспектах стикалися з тими самими проблемами, які зараз стоять перед Україною.

Однак відповідні (переважно — технічні) програми адаптації в цих країнах розроблялися на досить пізньому етапі процесу вступу в Євросоюз. Через це такі країни не можуть бути прикладом в усіх відношеннях.

Країни, що вступають у ЄС, уже пройшли через процес законодавчих та економічних перетворень та інтегрували фундаментальні принципи й стандарти європейського права, а також основні положення ринкового спрямування. Велика частина законодавства, яка зараз має бути включена у відповідну програму України (тобто більшість суттєво важливих, засадничих принципів побудови ринкової економіки), була опанована у країнах, що вступають у ЄС, на ранній стадії економічних перетворень і задовго до прийняття конкретних програм адаптації законодавства та опублікування Білої книги.

10. Україна на роздоріжжі: відносини з країнами СНД

Слід зазначити, що будь-які програми України щодо наближення законодавства до права ЄС не можуть виконуватися в цілковитій відокремленості від економічного та політичного розвитку країн СНД.

Чи перебуває Україна на роздоріжжі? З одного боку, країни ЄС та країни, що вступають у ЄС, слугуватимуть моделлю, а з іншого боку — можливий розвиток зони вільної торгівлі в рамках СНД також слід взяти до уваги.

Можлива зона вільної торгівлі між країнами СНД, що супроводжується гармонізацією законодавства, особливо в секторі торгівлі, може вплинути на будь-яку програму адаптації законодавства до права ЄС.

Звичайно, ймовірні подальші події не повинні заважати Україні вдатися до певних дій уже тепер. Із практичних міркувань варто здійснювати координацію будь-яких заходів з наближення законодавства серед партнерів СНД — з огляду на потенційне розширення європейської економічної зони, навіть якщо це й нереально на нинішньому етапі.

11. Висновок

На завершення можна пригадати двох героїв античної грецької міфології — Геркулеса та Сізіфа, які були вірцем надзвичайних зусиль і терплячої праці. Україна повинна працювати в обох напрямках. Проте слід сподіватися, що виважений поетапний підхід та чітке вироблення реалістичної програми гармонізації законодавства сприятимуть успіху, і цього разу сізіфова праця принесе плоди, а старий міф буде розвіяно.

Березень 2003 р.

Райнер Лукас

ПУТІВНИК ПО МАТРИЦЯХ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

А. Вступ: методологія і виміри моніторингу прогресу

І. При адаптації законодавства мають враховуватися економічні потреби України та необхідність тіснішої взаємодії між правовими системами України та ЄС

1. Адаптація законодавства має здійснюватися на підставі пункту 2 статті 51 Угоди про партнерство та співробітництво (УПС), згідно з якою Україна повинна докласти зусиль для поступового приведення свого законодавства у відповідність із законодавством ЄС. Це має розглядатися як її довгострокове зобов'язання, виконання якого залежить від конкретних економічних потреб України, яка також має при цьому враховувати можливість судової системи і господарського сектору та належним чином реагувати на такі зміни.

2. Адаптація законодавства має враховувати специфіку ситуації в країні, і на цьому початковому етапі її слід розглядати головним чином як інструмент зміцнення реформ. Тобто цей процес необхідно спрямовувати, виходячи з оцінки просування реформ, і не можна просто намагатися «наблизити» національне законодавство до всього правового масиву (*acquis communautaire*) Європейського Союзу. Таким чином, якщо матриця показників ефективності адаптації відображатиме лише порівняння нормативно-правових актів України та ЄС і надаватиме

рекомендації щодо механічного перенесення правових актів ЄС в українське право, такий підхід не відповідатиме поставленій меті. Правильнішим буде підхід «знизу вверху»: спочатку оцінка найактуальніших економічних проблем України, після чого пошук європейської моделі для їх вирішення. Цю модель можна визначити не лише на підставі відповідних директив ЄС, а й на підставі принципів і цілей права ЄС та права його держав-членів, а в деяких сферах — на підставі міжнародних стандартів. Йдеться про норми правових актів, які не можна «транспонувати» (перенести — в буквальному сенсі цього слова) в інше право, але які мають допомагати у виборі різноманітних засобів здійснення адаптації законодавства у відповідній сфері.

Побудована за цим принципом, матриця показників ефективності надаватиме реалістичну картину ситуації у сфері законодавства України та відображатиме прогрес, досягнутий за 2003 рік. Вона дасть змогу економне й раціонально визначити нормативно-правові акти ЄС, які на цьому етапі справді мають важливе значення для України, та конкретні правові й адміністративні заходи, необхідні для адаптації законодавства України у світі стандартів цих європейських моделей.

3. Завдяки такому врахуванню специфіки країни при адаптації її законодавства, спрямованому на вирішення короткострокових проблем, завдання зі створення передумов і надійного підґрунтя для співпраці між Євросоюзом та Україною також виявиться значно легшим, ніж при підході, при якому в довгостроковій перспективі має відбуватися «транспозиція» всього правового масиву *acquis communautaire*, адже в цьому масиві не враховано відмінностей, які мають країни — кандидати на вступ до ЄС.

II. Необхідність опитування для оцінки ефективності здійснених адаптаційних заходів та моніторингу цього процесу в майбутньому

1. Самої лише гармонізації законодавства буде абсолютно недостатньо для виконання вимог пункту 2 статті 51 УПС. Перед тим як остаточно оцінити результати адаптації законодавства, вкрай важливо проаналізувати ефективність практичного виконання відповідних правових актів. Отже, необхідно вивчити, наскільки охоплюючими та ефективними були адаптаційні заходи.

2. Належну оцінку ефективності правової реформи можна скласти лише за допомогою опитувань, які можуть також служити засобом моніторингу, оскільки вони забезпечують зв'язок між матрицею показників ефективності та майбутніми програмами заходів з адаптації законодавства, допомагатимуть виявити проблеми та сприятимуть їх розв'язанню.

3. Лише опитування, які демонструють, як представники ділових кіл, юристи, недержавні організації та самі державні органи сприймають реформи, можуть допомогти остаточно відповісти на питання, наскільки заходи з адаптації українського законодавства до права ЄС можуть сприяти вирішенню всього спектру проблем, визначених у згаданих матрицях. Такі опитування дадуть змогу побачити, що в певних сферах доцільнішим буде забезпечити правильне застосування чинного закону (навіть якщо він відповідає правовим стандартам ЄС лише в загальних рисах), щоб він був цілком надійним джерелом для всіх зацікавлених сторін, аніж проводити його детальну гармонізацію зі стандартами права ЄС.

Ці опитування, на підставі яких до розроблених матриць вноситимуться поправки і доповнення, мають бути проведені в 2004 р.

III. Реформа правового середовища є необхідною передумовою адаптації законодавства у сферах, перелічених у статті 51(2) УПС

Незважаючи на значний прогрес, досягнутий Україною протягом останніх років у процесі адаптації законодавства з точки зору його обсягів, ще існує чимало фундаментальних проблем, пов'язаних із несприятливим для конкуренції середовищем, в якому доводиться працювати компаніям. Це не лише економічна, а й правова проблема, пов'язана з відсутністю реально діючих процедур банкрутства, що забезпечує подальше існування збиткових підприємств без будь-яких наслідків їхньої збитковості, з неприйняттям закону про державну допомогу, наявністю великої кількості податкових пільг та інших здебільшого прихованих субсидій колишнім підприємствам державної форми власності; адже це перешкоджає розвиткові конкуренції. В деяких сферах незадовільне виконання урядом контрактів та законодавства призводить до вибіркового уникнення сплати податків або дає змогу зволікати з виплатою платежів. Реформи, які конче потрібні в цих сферах, необхідно активізувати, спрямовуючи зусилля на зміцнення ринкової орієнтації правового поля як важливої передумови поступового наближення законодавства України до законодавства європейського внутрішнього ринку, яке регулює зазначені в пункті 2 статті 51 УПС сфери.

Найважливішою передумовою є насамперед наявність незалежної та ефективної судової системи, включаючи питання самоврядування, зокрема щодо розподілу компетенції. З огляду на відсутність загального адміністративно-процесуального кодексу, у багатьох сферах (наприклад, митна справа, конкуренція, стандартизація тощо) слід невідкладно розробити окрему систему оскарження.

IV. Необхідність гармонізації різних законів та проведення інституційних реформ у багатьох сферах, зазначених у пункті 2 статті 51 УПС

Паралельно із приведенням нормативно-правових актів України у відповідність з нормами права ЄС, необхідно докласти ще чимало зусиль для забезпечення внутрішньої узгодженості й скоординованості в самому законодавстві України. Це має особливо важливе значення після прийняття Цивільного кодексу України і

насамперед для сфери захисту прав споживачів, адже це — загальна сфера, яка перетинається з багатьма іншими сферами (банківське, страхове, митне право, право компаній тощо). Необхідно в невідкладному порядку усунути явні розбіжності між положеннями Цивільного кодексу і Господарського кодексу, зокрема ті, що стосуються діяльності підприємств і захисту прав інтелектуальної власності.

У деяких сферах, наприклад, у сфері стандартизації, передумовою процесу наближення є, зокрема, забезпечення ефективності інституційного середовища, зокрема розмежування державних завдань та приватних функцій. Необхідно прискорити вже розпочаті заходи з проведення реформ і забезпечити ефективно застосування вже прийнятих нормативно-правових актів. Крім того, у новому законі про державну допомогу слід передбачити чітке розмежування функцій між установами, які надають державну допомогу, та установами, які здійснюють контроль та ревізійну перевірку її використання. Такий розподіл завдань чи функцій є також передумовою вступу до СОТ.

В інших сферах, таких, як сфера захисту прав споживачів і страхове право, пріоритет необхідно надавати подальшому вдосконаленню державних установ та зміцненню громадських організацій, заохочуючи вирішення ними необхідних завдань із саморегулювання. Незалежні організації потребують більшої підтримки та фінансування з боку держави. Зокрема, у сфері захисту прав споживачів необхідно підвищувати рівень обізнаності громадськості про такі неурядові організації, адже інформації про них досі ще мало і без неї споживачі не матимуть змоги захищати свої інтереси.

V. Підготовка кадрів, фінансування, інформування та зміцнення довіри — необхідні передумови практичного наближення до стандартів Європейського Союзу

В багатьох сферах, наприклад, у сфері державних закупівель, бухгалтерського обліку, захисту інтелектуальної власності та у сфері ядерної енергетики, необхідно розробити чи продовжувати реалізацію спеціальної стратегії здійснення навчальних програм для відповідних працівників державного сектору, науковців і ділових кіл. Це допоможе забезпечити відповідні можливості для ефективної імплементації чинного законодавства та моніторингу його виконання. Зокрема, у сфері стандартизації, зокрема щодо санітарних і фітосанітарних норм, надзвичайно важливою умовою є забезпечення відповідних організацій необхідними засобами для вирішення пов'язаних з цим фінансових і кадрових питань, адже це їм потрібно для нормального виконання такого значного обсягу роботи. Особлива увага також має приділятися вдосконаленню адміністративного управління у більшості із зазначених сфер, особливо у сфері транспорту. На сьогодні немає відповідної структури, яка займалася б підготовкою необхідних угод з Євросоюзом у цій ключовій сфері співробітництва.

В інших сферах, таких як охорона довкілля, неодмінною передумовою здійснення адаптації українського законодавства до європейських стандартів є широке інформування суспільства, забезпечення прозорості і достатності інформації про чинне законодавство, а також імплементація та моніторинг виконання його положень. Цензура та приховування порушень законодавства з охорони довкілля залишаються основною перешкодою. Заходи, спрямовані на зміцнення довіри, зокрема шляхом підвищення стабільності та платоспроможності компаній, набувають особливого значення у сфері фінансових послуг, включаючи сферу страхування. У сфері митного законодавства надалі існує необхідність рішучої відмови від стереотипних фіскальних підходів і впровадження практики, орієнтованої на забезпечення якісних послуг. Україна має приєднатися до Кіотської конвенції 1997 року про спрощення і гармонізацію митних процедур і підписати Аруську декларацію 1993 року щодо запобігання корупції.

V. Порівняльні дослідження (бенчмаркінг) та стислий огляд найважливіших заходів щодо наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу

I. Необхідність проведення перед виконанням запропонованих заходів у деяких сферах попереднього аналізу обґрунтованості витрат з погляду очікуваних результатів

1. Як свідчить оцінка досягнутого за останні роки, нормативно-правові засади для ринкової економіки вже створено в більшості сфер. Проблеми виникають через невідповідність у роботі структур, які мають забезпечувати виконання/імплементацію законодавства.

2. У цьому огляді наведено найважливіші заходи, які вибрано з переліку заходів різного ступеня терміновості і про які йдеться у відповідних матрицях показників ефективності.

— Зокрема, економічні наслідки реалізації цих заходів ще потребують детального аналізу та оцінки з погляду співвідношення затрат і результатів. Таким чином, в окремих сферах транспозиція директив, незважаючи на їхню актуальність, може спричинити значні економічні ускладнення, адже може виникнути потреба у величезних інвестиціях у державні та інші відповідні сектори (наприклад, у сферу безпечності продуктів харчування, охорони довкілля чи у сферу банківського права). У кожній матриці *UEPLAC* пропонує приблизну оцінку доцільності різних заходів, необхідних для наближення українського законодавства до законодавства ЄС. Однак слід зазначити, що докладний аналіз співвідношення «затрати—результати» можуть належно провести українські експерти, оскільки лише вони знають ситуацію в кожній сфері, володіють інформацією щодо ресурсів, які можна використати для проведення реформ, та визначатимуть баланс між реально можливими фінансовими затратами та очікуваними результатами відповідних заходів. Разом з тим українським експертам потрібно буде працювати над цим питанням спільно з експертами *UEPLAC*, а також в основному з відповідними установами в Україні та за кордоном, такими, як, наприклад, ЄБРР.

— Окрім суто економічного ефекту деяких заходів, які визначено найважливішими, також треба ретельно оцінити їх з точки зору своєчасності. Так, заснування філій банків та страхових компаній на території інших держав, яке означатиме, що відповідні органи в державі, де міститься головний офіс, дістають право здійснювати контроль стосовно своїх філій на території інших держав-членів, можливо, не є для України та ЄС заходом такої важливості, як для самого Європейського Співтовариства в його розширеному вигляді. Завдяки Другій банківській директиві та Третій страховій директиві зі створення «Європейського паспорта для банків» та єдиної системи ліцензування страхових компаній у Співтоваристві вже опрацьовано систему широкої взаємодії в банківському і страховому секторі, а також досягнуто дуже високого рівня розвитку й гармонізації європейського права.

II. Структура та послідовність матриць показників ефективності

1. Кожний розділ містить:

— дуже стислий опис сфери: цілі та принципи, які служать еталонними орієнтирами для порівняльного аналізу відповідних показників розвитку законодавства України;

— перелік найважливіших відповідних нормативно-правових актів Євросоюзу, більшість із яких — директиви та регламенти або міжнародні стандарти, що використовуються як модель, конкретизована для оцінювання відповідного законодавства України;

— стислий опис існуючої в Україні ситуації, порівняння та проблеми, прогрес, досягнутий за останні роки, а також надалі існуючі невідповідності;

— рекомендації щодо подальших кроків (найважливіші, важливі та менш важливі заходи), які, зокрема, акцентують увагу на необхідності налагодження належної практики з виконання відповідного законодавства.

2. Рівень наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу може отримати таку оцінку:

— **Не гармонізовано:** законодавство перебуває на такому ранньому етапі розвитку, що в правовій системі країни відсутній відповідний правовий інструмент.

— **Процес гармонізації триває:** зроблено перші кроки на шляху реалізації обраної європейської моделі або на розгляді Уряду чи Верховної Ради перебуває відповідний комплексний законопроект.

— **Гармонізація на завершальній стадії:** основні елементи проаналізованих європейських моделей присутні в національній правовій системі.

— **Гармонізовано:** законодавчі норми України дуже схожі на відповідні норми законодавства ЄС.

3. Послідовність сфер, проаналізованих у матрицях показників ефективності, ґрунтується на економічних міркуваннях і є відмінною від порядку, визначеного статтею 51(2) УПС:

— питання, безпосередньо пов'язані з функціонуванням ринкової системи в Україні (банківське право, фінансові послуги, конкурентне право, включаючи державну допомогу та банкрутство, непряме оподаткування);

— питання, пов'язані з економічною діяльністю в Україні (державні закупівлі, законодавство про компанії, бухгалтерський облік та оподаткування підприємств, захист прав інтелектуальної власності);

— питання стосовно доступу на український ринок (митна справа, стандартизація, санітарні та фітосанітарні заходи, захист прав споживачів);

— питання, опосередковано пов'язані з внутрішнім ринком, які є необхідною і додатковою складовою інших сфер (охорона праці, захист довкілля, законодавство про ядерну енергетику) або від вирішення яких залежить наближення до ринку (транспорт).

III. Вирішення більшості проблем, аналіз яких міститься в матрицях показників ефективності, зокрема проблем, пов'язаних із функціонуванням митниці, оподаткуванням, стандартизацією, фітосанітарними заходами та субсидіями, також має важливе значення для України в контексті її вступу до СОТ.

С. Перший план заходів — імплементація найважливіших заходів, зазначених у матрицях показників ефективності, та розумна транспозиція відповідного права ЄС у законодавство України

Перший план заходів з правової адаптації може передбачати виконання заходів, які у матрицях визначено як найважливіші, шляхом розумної транспозиції певних директив ЄС у законодавство України, з урахуванням відповідного економічного ефекту та інших обмежувальних чинників, або шляхом укладання певних угод.

Чи можливо весь спектр проблем і невідповідностей, висвітлених у матрицях показників ефективності, вирішити шляхом адаптації законодавства України до права ЄС, і, якщо так, протягом якого періоду — відповідь на це запитання має дати сама практична робота над конкретними нормативно-правовими актами, яка проводитиметься протягом наступних років, а також результати опитувань, які мають проводитися паралельно в 2004 році.

В цьому розумінні перші матриці показників ефективності можуть вважатися першим кроком на шляху до здійснення більш практичних заходів, які, у свою чергу, генеруватимуть детальніші пропозиції щодо змін або доповнень до відповідних законодавчих актів України. У цьому контексті в деяких сферах може виявитися доцільним проводити постатейний порівняльний аналіз відповідних нормативно-правових актів з метою напрацювання матриці, яка показувала б існуючі розбіжності і пропонувала б конкретні поправки до законодавства України.

На цьому шляху можна порадити розпочати з тих сфер, у яких існує більша ймовірність того, що адаптаційні заходи відразу сприятимуть поліпшенню ситуації, і зокрема розв'язанню багатьох проблем, з якими

стикаються ділові кола. Це може стосуватися банківського права та інших фінансових секторів, а також сфер захисту прав споживачів і державних закупівель, у яких заходи спрямовуватимуться на поліпшення захисту інтересів споживачів та інвесторів.

D. Визначальні міркування і рекомендації відповідних матриць показників ефективності

Наступне підсумовування на підставі аналізу різних матриць є не підведенням підсумків у буквальному сенсі цього слова, а лише спробою надати принципові орієнтири для подальшої роботи у відповідних сферах адаптації. Проаналізувавши стан речей у відповідних сферах, експерти UEPLAC пропонують у цьому путівнику та в матрицях перелік необхідних заходів, щоб показати, яким чином можна забезпечити вирішення найактуальніших проблем, використовуючи — якщо це доречно з міркувань доцільності і практичності — як модель європейське право.

Пропоновані заходи різняться залежно від проблем, які існують у вивчених сферах, а в деяких сферах вони охоплюють питання, які виходять поза межі поняття адаптації законодавства. Отже, цей перелік з'явився внаслідок вибору, який здійснювався за результатами всебічного аналізу матриць показників ефективності наближення та з урахуванням відповідних оцінок, але, як будь-який вибір, у чомусь він є неминуче суб'єктивним і тому підлягає подальшому обговоренню під час практичної роботи.

1.1 Законодавство про банки та банківську діяльність

Починаючи з 2000 року, було ухвалено кілька законів, завдяки яким досягнуто значних результатів на шляху наближення структури банківської системи та контролю за банківською діяльністю до міжнародних стандартів щодо банківських операцій (див., зокрема, оцінку МВФ в його доповіді стосовно України (*IMF Country report*) № 03/340 від листопада 2003 р.).

Більшість положень відповідних директив ЄС, зокрема такої ключової директиви, як Директива 2000/12/ЄС, в основному вже інкорпоровані в українське право (наприклад, положення стосовно мінімального розміру статутного капіталу, кваліфікаційного капіталу, коефіцієнта адекватності капіталу, гарантування депозитів тощо).

Проте ця сфера залишається недорозвинутою не через якісь правові недоробки, а через існування проблеми довіри до банків та невирішених економічних питань.

Банківський сектор досі не в змозі сприяти економічній модернізації, але є ознаки зростання довіри до банків з боку населення та невеликих підприємств, хоча це відбувається повільно. Для зміцнення цієї тенденції потрібні, зокрема, спеціальне законодавство і відповідна державна підтримка, які заохочували б кредитування підприємств кооперативними банками, що мають бути створені на підставі статті 8 Закону України «Про Національний банк», а також відповідно до кредитної політики Євросоюзу.

Як уже зазначалося, зокрема у згаданій вище доповіді Міжнародного валютного фонду, неефективність загальної правової системи перешкоджає розвитку і зміцненню фінансового сектору. Тому в матриці особливо виділено той факт, що усунення існуючих невідповідностей між положеннями банківського законодавства України та Євросоюзу не означатиме автоматичного усунення існуючих перешкод, які заважають належному функціонуванню банків. З огляду на це, більшість пропонованих заходів передбачає не лише покращення діяльності кредитних установ, а й удосконалення всього правового середовища, в якому функціонує банківська система, і особливо поліпшення ситуації із впровадженням законодавства про іпотеку та нерухомість. По суті, банки не в змозі позичати гроші на придбання нерухомості малим і середнім підприємствам, оскільки не можна довести право власності. Необхідно запровадити положення, які б захищали право власності, зареєстроване в земельному кадастрі. В Євросоюзі немає директив, які регулювали б такі питання, тому для адаптації цих питань Україні слід, якщо це ще потрібно, запозичити той загальний підхід, який пропонується законодавствами всіх членів ЄС. Загальні законодавчі засади стосовно прав кредиторів уже поліпшено, зокрема завдяки новому Закону про банкрутство (див. 1.4.1), який також регулює питання застави.

Незважаючи на створення нової і загалом добре задуманої системи гарантування депозитів, система ця потребує подальшого вдосконалення, без чого вона не вселятиме довіри і не забезпечуватиме захисту клієнтів. Тобто без такого вдосконалення населення надалі вагатиметься з довіренням своїх заощаджень банкам (розмір гарантії депозиту обмежено 2000 гривень, хоча Директива 94/19/ЄС передбачає гарантії захисту депозиту розміром до 20 000 євро). Система гарантування депозитів є досить прийнятною, спроможною задовольнити переважну більшість українських сімей. Але вона передбачає гарантування лише депозитів фізичних осіб; необхідно передбачити принаймні можливість гарантування великих депозитів страховими компаніями. Крім того, треба активізувати участь держави у фінансуванні цієї системи і забезпечити рівність умов відшкодування коштів для вкладників усіх банків. З іншого боку, необмежена державна гарантія щодо сімейних депозитів в одному великому банку може спричинити проблеми, розв'язання яких безпосередньо потребуватиме виділення державних дотацій, що можуть виявитися обтяжливим навантаженням для бюджету.

Положення Закону «Про банки і банківську діяльність», в яких йдеться про банківську діяльність за кордоном, не надає іноземним банкам права створювати свої філії (які, будучи залежними, за законом, від свого головного офісу на території іншої держави-члена, не підлягали б контролю з боку НБУ) і дозволяє їм лише засновувати в Україні свої дочірні банки. Але Директиви 89/646/ЄС та 89/117/ЄС щодо банківської діяльності дозволяють банкам створювати свої філії на території інших держав-членів, і це є ключовою ідеєю цих документів. Таким чином, відповідним органам держави — члена ЄС, в якій міститься головний офіс, дозволяється здійснювати відповідний контроль на території іншої держави-члена.

Так званій «європейський паспорт» для банків держав — членів ЄС було запроваджено саме для того, щоб надати їм можливість створювати свої філії на території інших держав-членів. Це було головним предметом дискусій у державах, які вступали до Євросоюзу, у контексті гармонізації їхніх законодавств із нормами банківського законодавства ЄС. Що стосується адаптації нормативно-правових актів таких країн, як Україна, цей аспект все-таки не відіграє такої самої ролі, яку він відіграє всередині самого Європейського Співтовариства. Крім того, для України практичне значення створення таких філій, очевидно, обмежене. Втім, з огляду на згадані вище недоліки, які існують в загальному правовому середовищі, передбачення такої можливості могло б сприйматися як захід зміцнення довіри та сприяння конкуренції.

При подальшій адаптації банківського законодавства України необхідно провести його аналіз з метою виявлення можливостей інкорпорації в нього всіх ключових директив ЄС та положень технічних регламентів, які регулюють питання створення філій іноземних банків на основі принципу взаємності, чого вимагає пункт 2(b) статті 30 УПС. (Суд ЄС в одному із своїх рішень постановив, що свобода заснування надає право вільного вибору між філією і дочірнім банком; див. також розділ 1.2 стосовно страхування).

Найважливіші заходи:

— сприяння розвитку економічної бази клієнтів банків шляхом скасування необґрунтованих податкових пільг, які заважають конкуренції, а також шляхом зменшення регуляторного тягаря, зокрема стосовно малих і середніх підприємств;

— зміцнення довіри до банківської системи за допомогою заходів, які покращують захист прав споживачів, зокрема шляхом запровадження належного рівня гарантій щодо депозитів, згідно з вимогами Директиви 94/19/ЄС, а також забезпечення прозорості шляхом запровадження жорсткіших вимог до оприлюднення банками фінансової звітності;

— поліпшення захисту прав кредиторів, зокрема шляхом запровадження ефективної системи реєстрації прав на землю та заснування бюро кредитних історій (Закони України «Про іпотеку», «Про державну реєстрацію права власності на об'єкти нерухомого майна», поправки до Земельного кодексу стосовно права розпоряджатися земельними ділянками);

— створення передумов для заснування філій іноземних банків, відповідно до положень Директив 89/117/ЄЕС та 89/646/ЄЕС, які були замінені Директивою 2000/12/ЄС, з урахуванням вимоги проекту Закону «Про філії» від травня 2003 року, який зараз перебуває на розгляді у Верховній Раді України.

1.2 Фінансові послуги — страхування

Після скасування всіх обмежень щодо права іноземних суб'єктів на власність в Україні її страховий ринок став привабливим для іноземних інвесторів, хоча іноземним страховикам досі заборонено створювати свої філії на території України (що суперечить пункту 2 (b) статті 30 УПС; див. також розділ 1.1 стосовно банківського права). Діяльність іноземних страхових агентів і брокерів, а також діяльність перестраховиків досі не лібералізовано повною мірою (Директива 92/ 48/ЄЕС).

Основні вимоги всіх директив ЄС, які стосуються страхування, наприклад, вимоги щодо відповідного ліцензування та нагляду, вже інкорпоровано в Закон України «Про страхування». Однак останні директиви ЄС, які регулюють ці питання, призначені для високорозвинених страхових ринків. Отже, скасування положень третього покоління директив ЄС, які дозволяють встановлювати ставки та умови страхування, на даному етапі може бути несвоєчасним заходом. Те саме стосується передбаченого цими директивами режиму «сдиної ліцензії» (згідно з яким наявність ліцензії у страховика, зареєстрованого в державі — члені ЄС, уже є підставою, яка дозволяє йому продавати страхові поліси на території будь-якої іншої держави — члена ЄС; див. також розділ 1.1 щодо банківського права). Отже, щодо багатьох питань — за винятком транскордонної страхової діяльності — краще скористатися орієнтирами, які пропонуються в таких документах, як «Принципи страхування, стандарти та установчі рекомендації у сфері страхування Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю (IAIS)» та «Керівні принципи страхового регулювання та нагляду», які у 1997 році, враховуючи, зокрема, потреби країн з перехідною економікою, підготував Комітет з питань страхування при Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD).

Тепер пріоритетним напрямом має бути зміцнення відповідних державних і недержавних інституцій, і зокрема громадських організацій, шляхом надання їм можливості взяти на себе необхідні саморегульовальні зобов'язання. Досі спостерігається відсутність загальної довіри до страхової сфери та нерозуміння ключової ролі страхування ризиків. Тому потрібно проводити інформаційну роботу, а також послідовно впроваджувати обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, що має значно сприяти зміцненню довіри і соціальному захисту.

Найважливіші заходи:

- удосконалення роботи Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (вирішення кадрових, організаційних питань, питань залучення коштів підприємств, які перебувають під наглядом);
- конкретизація правил інвестування, які містяться в Законі України «Про страхування»;
- гармонізація законодавства у сфері страхування (Закони України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків», «Про страхування», Цивільний кодекс України);
- приведення правил бухгалтерського обліку у відповідність із міжнародними стандартами;

- практичне впровадження обов'язкового страхування власників транспортних засобів і сприяння розвитку відповідних організаційних структур.

1.3 Фінансові послуги — цінні папери

За останні роки Україна досягла значних успіхів у розвитку відповідного законодавства. Прийнято положення, які регулюють діяльність незалежних органів реєстрації цінних паперів і захищають права акціонерів, а також депозитарні системи. Фондова біржа і ринок позабіржової торгівлі вже функціонують в Україні. Однак базові закони в цій сфері, а саме — Закони «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року, «Про цінні папери і фондову біржу» та «Про господарські товариства» потребують подальшого розвитку в додаткових актах вторинного законодавства, які, зокрема, регулюють діяльність інвестиційних фондів та питання спільного інвестування. До нового Цивільного кодексу необхідно включити розділ, присвячений цінним паперам, на підставі якого запроваджуватиметься ціла низка нових комерційних паперів, потенційно привабливих для інвесторів, а також загальні положення, які регулюють питання випуску та обігу цінних паперів.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку має широкі повноваження встановлювати обов'язкові правила і процедури для регулювання ринку цінних паперів та поведінки всіх його учасників. Надзвичайно важливе значення для створення середовища, яке вселяє довіру і приваблює інвестиції, має вдосконалення в Україні системи корпоративного управління та відповідного законодавства з метою забезпечення кращого захисту прав акціонерів та інвесторів, зокрема шляхом більш прозорого інформаційного забезпечення на фондовому ринку (адже сьогодні показники ринкової капіталізації України є найнижчими порівняно з європейськими країнами — див. «Пам'ятну записку Світового банку з реформи корпоративного управління в Україні» (*World Bank aide memoirs on Corporate Governance Reform in Ukraine*) від 29 жовтня 2002 року). Вже кілька років поспіль триває перегляд проекту Закону України «Про акціонерні товариства», який стосується найважливіших видів цінних паперів (див. розділ 1.7 цього путівника щодо законодавства про компанії).

Подальший розвиток депозитарно-клірингової системи та подальше поліпшення умов допуску цінних паперів до офіційних торгів на фондовій біржі, прийняття положень, які регулюють питання інвестиційних послуг і функціонування інвестиційних фондів, питання відшкодування шкоди, а також запровадження правил щодо інсайдерів — це важливі передумови для розвитку національного ринку цінних паперів та його інтеграції в міжнародний фінансовий ринок.

Загалом на українському ринку цінних паперів існують ті самі проблеми, які властиві для будь-якої країни з перехідною економікою.

Найважливіші заходи:

- запровадження Міжнародних стандартів з бухгалтерського обліку, які мають застосовуватися емітентами при торгівлі своїми цінними паперами на первинному і вторинному ринку;
 - заходи з дотримання принципів кращої корпоративної практики, які мають бути випрацьовані на підставі рекомендацій *OECD*;
 - заходи з виконання вимог Директиви 2001/34/ЄС Європейського парламенту і Ради щодо допуску цінних паперів до офіційних торгів на фондовій біржі та інформації стосовно таких паперів, яка підлягає опублікуванню (інформація стосовно фінансового стану емітента тощо), Директиви 93/92/ЄС, а також вимог з оприлюднення інформації відповідно до Директиви 89/289/ЄЕС;
 - приведення основних вимог щодо інвестиційних фірм у відповідність із вимогами Директиви 93/22/ЄЕС (щодо надійних критеріїв для надання ліцензії чи умов її скасування);
 - виконання вимог Директиви 85/611/ЄЕС щодо установ з надання послуг у сфері колективного інвестування
- розробка надійних критеріїв щодо надання/скасування дозволів інвестиційним фірмам на проведення своєї діяльності.

1.4 Правила щодо конкуренції, державна допомога, банкрутство

Що стосується конкуренції, відповідне законодавство та інституційні засади у цій сфері до певної міри вже розроблено. Це — два основні нормативно-правові акти (Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та Закон України «Про захист економічної конкуренції», який регулює антимонопольні питання), а також понад 30 підзаконних актів. Деякі норми щодо конкуренції також інкорпоровані в багатьох інших нормативно-правових актах.

Правові норми щодо конкуренції та державної допомоги недостатньо гармонізовані в самому Євросоюзі. У статтях 81—89 Договору про ЄС йдеться лише про ситуації, коли справляється вплив на транскордонну торгівлю. З огляду на складний характер цього законодавства ЄС та існуючу економічну ситуацію в Україні, суцільна гармонізація її законодавства в цій сфері з відповідним законодавством ЄС, можливо, не є доцільною на цьому етапі. Зокрема, у цій ключовій сфері більше уваги слід приділяти забезпеченню належного виконання чинного законодавства. Чи має Антимонопольний комітет достатньо сил для приборкання існуючих монополістичних структур в українській економіці, для забезпечення практичної реалізації законів чи їх виконання в судовому порядку — на це питання можуть дати відповідь конкретні опитування. Антимонопольний комітет має бути не залежним від впливу політичних і ділових інтересів і повинен мати право брати участь у прийнятті будь-яких урядових рішень, які стосуються конкуренції. Рівень його ресурсів та повноважень щодо розслідування — достатнім для виконання покладених на нього функцій. На відміну від головного завдання антимонопольних

органів у країнах з розвинутою ринковою економікою, Антимонопольний комітет України має більше зосереджуватися на завданні випередження — наприклад, на підтримці демонополізації та приватизації. Ці проблеми будуть предметом конкретного проекту *TACIS* і обговорюватимуться на семінарі, який має організувати Антимонопольний комітет.

Можливо, доцільно — з огляду на відсутність загального адміністративно-процесуального кодексу, завдяки якому діяльність Антимонопольного комітету регулювалася б процесуальними нормами, — запровадити спеціальний кодекс процедур у сфері конкуренції. Такі норми мають забезпечувати ефективне впровадження й виконання політики у сфері конкуренції та дотримання принципів верховенства права, які вимагають прозорості, передбачуваності та пропорційності такої діяльності, — адже тоді дії Комітету зможуть оцінити у світлі цих критеріїв будь-які зацікавлені особи.

Найважливіші заходи:

— запровадження комплексних процесуальних норм.

Щодо субсидій та державної допомоги, ситуація особливо не змінилася, хоча Антимонопольний комітет вже запропонував проект Закону «Про державну допомогу», який регулює питання субсидування. І досі серйозною перешкодою розвитку конкуренції часто стає втручання держави, яке спрямоване здебільшого на підтримку існуючих збиткових підприємств і завдає шкоди новим секторам, орієнтованим на ринок.

Найважливіший захід:

Підготовка і прийняття спеціального Закону України «Про державну допомогу», згідно з яким Український уряд надаватиме державну допомогу і здійснюватиме відповідний контроль стосовно як її внутрішніх, так і зовнішніх наслідків; автори закону мають виходити з чіткого розмежування функцій субсидування та контролю/аудиту щодо субсидій, наданих відповідно до статей 87—90 Договору про ЄС та пункту 2(2.2) статті 49 УПС, а також керуватися у відповідних заходах свого роду «дороговказом» (алгоритмом), про який ідеться в матриці показників ефективності адаптації, де рекомендовано почати з підготовки інвентаризації системи державної допомоги.

1.4.1 Банкрутство

Хоча Євросоюз не вимагає від своїх держав-членів здійснювати гармонізацію законодавства про банкрутство з правом ЄС, це законодавство, з огляду на його значущість для розвитку української економіки, має розвиватися в контексті забезпечення конкурентного середовища. У минулому, завдяки відсутності процедури банкрутства, збиткові підприємства фактично перебували під захистом, і це є однією з причин, які пояснюють, чому на сьогодні умови в Україні залишаються деякою мірою несприятливими для конкуренції. Нещодавнє реформування законодавства про банкрутство (Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (закон про банкрутство 1999 року) стало великим кроком уперед, хоча на проблемі захисту прав кредиторів зосереджувалося занадто багато уваги. Загалом передбачено можливість конфіскації майна у випадку банкрутства, хоча, як і в інших країнах з перехідною економікою, положення щодо провадження у справі про банкрутство досі не поширюються на деякі підприємства, які належать державі і мають «спеціальний статус».

Як показує аналіз останніх тенденцій у сфері банкрутства, зокрема питання про те, чи забезпечується завдяки цьому закону функціонування законодавства про банкрутство і чи відрізняється підхід до державних підприємств від підходу до приватних підприємств, Україна поки що не забезпечила дотримання всіх цих вимог. Хоча мораторій щодо порушення справ про банкрутство сільськогосподарських підприємств уже скасовано, державні підприємства і сільськогосподарські підприємства у багатьох випадках захищені *de facto* від банкрутства завдяки державним субсидіям — і це є ключовою економічною проблемою для України, — а в деяких випадках такий захист забезпечується *de jure* стосовно державних підприємств.

Крім того, у рамках подальшого реформування нормативно-правової бази у сфері банкрутства необхідно розробити правові норми щодо транскордонної неспроможності, виходячи при цьому із міжнародних норм, зокрема з модельного Закону ЮНСІТРАЛ (Комісія ООН з міжнародного торговельного права) про транскордонну неспроможність і Регламенту Ради про банкрутство (2000/1346/ЄС).

Найважливіші заходи:

— скасувати дискримінаційні положення, які створюють переваги для певних юридичних осіб (з переважно державною чи комунальною власністю), — це положення пунктів 7 і 8 статті 5 Закону щодо провадження у справі про банкрутство та Указу № 515 Кабінету Міністрів України «Про порядок проведення досудової санації державних підприємств» від 17 березня 2000 року;

— запровадити правові засади щодо транскордонної неспроможності, згідно з типовим Законом ЮНСІТРАЛ та Регламентом 2000/1346/ЄС Ради про банкрутство.

1.5 Непряме оподаткування

Закони щодо ПДВ та акцизного збору постійно змінювалися. Після введення в дію Закону України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 року до нього внесено понад 80 поправок, на підставі яких діють сотні податкових пільг і звільнень від оподаткування. Отже, подальшим кроком уперед міг би бути новий Податковий кодекс, який сам по собі охоплював би всі податкові питання, і зокрема положення щодо непрямого оподаткування.

Основна проблема стосовно податкового законодавства, зокрема непрямого оподаткування, полягає в неузгодженості між цими законами. Деякі підприємства і цілі галузі користуються податковими пільгами, що ускладнює умови конкуренції для інших. Наслідком існуючої системи зашлуганих податкових пільг став масовий перерозподіл фондів, який приховує реальний стан речей з боргами підприємств і таким чином перешкоджає приватизації і порушенню справ про банкрутство. Отже, питання пільг у національній системі оподаткування, зокрема пільг щодо ПДВ та акцизного збору, пов'язане з питанням конкуренції та державної допомоги і є однією з ключових проблем адаптації законодавства до європейських стандартів. Внаслідок згаданої неузгодженості відбувається розмивання податкової бази, що призводить до непрозорості державного фінансування. Це — одна з найсерйозніших проблем структурного розвитку української економіки. Неповорнення ПДВ державою підриває повагу до податкової системи і суперечить верховенству права.

Непродуктивні податкові пільги — субсидії, несумісні з вимогами Директиви 77/388/ЄЕС, зокрема ті, які здебільшого надаються державним підприємствам, — необхідно поступово скасувати. Такі заходи забезпечуватимуть зростання бюджетних надходжень і сприятимуть розв'язанню проблеми з поверненням експортерам заборгованостей за ПДВ. Необхідно порушувати справи про банкрутство проти великих підприємств, які виживають лише за рахунок податкових пільг.

Окрему проблему становлять податкові пільги для вітчизняних виробників автомобілів (звільнення від сплати ПДВ та акцизного збору, чинне до 2008 року), для сільськогосподарських виробників (слід зазначити, що положення про звільнення сільськогосподарських підприємств від сплати ПДВ до державного бюджету втратить свою чинність 1 січня 2005 року), створення штучних переваг для експортерів, а також встановлення значно вищих ставок акцизного збору для деяких видів алкогольних напоїв, які імпортуються. Такі субсидії суперечать статті 90 Договору про ЄС, Шостій директиві, статтям 1 та 3 ГАТТ і не відповідають вимогам статті 15 УПС.

Хоча, наближуючи своє законодавство до законодавства ЄС, Україна вже зменшила кількість податкових пільг і скасувала їх стосовно компаній з іноземними інвестиціями, дискримінаційні положення щодо використання податкових векселів про повернення ПДВ при ввезенні товарів на митну територію України, законодавчі та адміністративні аспекти її податкової системи надалі потребують докорінного структурного реформування з метою приведення всієї системи у відповідність зі стандартами ЄС.

Найважливіші заходи:

- прийняття Податкового кодексу, гармонізованого із законодавством ЄС щодо непрямого оподаткування;
- перегляд і уніфікація нормативної бази щодо ПДВ для різних галузей з метою відновлення бази оподаткування з ПДВ;
- забезпечення відповідності Закону України «Про податок на додану вартість» вимогам Директиви 77/388/ЄЕС щодо податкових пільг та запровадження прозорого механізму стягнення ПДВ;
- забезпечення відповідності українського законодавства вимогам Директиви 92/12/ЄЕС, зокрема щодо складів для підакцизних товарів;
- прийняття Закону «Про повернення з державного бюджету України заборгованих сум ПДВ» та поступове приведення української практики у відповідність із вимогами Шостої директиви 77/388/ЄЕС;
- внесення поправок до Закону «Про податок на додану вартість», які скасовують податкові пільги щодо постачання автомобілів українського виробництва та імпорту товарів, призначених для використання українськими виробниками автомобілів;
- внесення поправок до Закону «Про ставки акцизного збору та імпортне мито щодо певних транспортних засобів» (стаття 4), які скасовують положення про звільнення українських виробників від сплати акцизного збору;
- внесення поправок до Закону «Про ставки акцизного збору на етиловий спирт та алкогольні напої» (стаття 7), які скасовують дискримінаційні акцизні ставки на алкогольні напої, імпортовані в Україну.

1.6 Державні закупівлі

Система державних закупівель зазнала чимало змін. Нові правові засади (Закон України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 22 лютого 2000 року) ґрунтуються на модельному законі ЮНСІТРАЛ. Стосовно цього Закону України було висловлено чимало зауважень, зокрема з боку Світового банку в 2001 і 2002 роках, і в січні 2003 року до нього було внесено поправки. Хоча в остаточному підсумку цей закон загалом забезпечуватиме однаковий режим закупівель для товарів, послуг і робіт іноземного та українського походження, його піддають критиці, зокрема через те, що він створює підґрунтя для захисту вітчизняного ринку та унеможливорює застосування своїх положень щодо закупівель *ad hoc*. Закон (зокрема у статті 6) справді надає переваги вітчизняним виробникам, що має бути перевірено на предмет відповідності вимогам конкретних нормативно-правових актів ЄС. Такий самий аналіз має бути проведений і щодо сфери застосування закону (стаття 2), а також незалежності, компетенції та повноважень центрального органу виконавчої влади з питань координації закупівель (стаття 3).

Крім того, навіть якщо новий закон і відповідає загальним критеріям ЄС та багатосторонній Угоді СОТ щодо державних закупівель, така система все-таки занадто бюрократична і на практиці не досить прозора. Рекомендується вдосконалити ці правові норми у світлі відповідних директив ЄС у цій сфері (які вимагають наявності належної системи повідомлень та прозорості тощо).

Необхідно інтенсифікувати практику надання правових і технічних консультацій з питань державних закупівель відповідним структурам, і зокрема регіональним органам, а також проведення відповідних навчальних програм, у тому числі й для представників судової влади. Звичайно, це потребує вдосконалення системи адміністративного управління, особливо на місцевому рівні. Єдині стандарти і проекти договорів миг би підготувати,

наприклад, Світовий банк. Постійним пріоритетом має стати забезпечення дієвого контролю за державними закупівлями з боку центрального виконавчого органу з координації таких питань.

Щодо найважливіших заходів, на цьому етапі жодних таких пропозицій немає. Поліпшення цієї системи скоріше залежить від ефективності навчання та раціоналізації відповідної практики адміністративних органів, ніж від удосконалення правових засад.

Також слід зазначити, що в лютому 2004 року в ЄС було прийнято пакет поправок, спрямованих на раціоналізацію і роз'яснення вимог чинних директив ЄС стосовно державних закупівель. Зокрема, йдеться про положення, які регулюють питання електронних тендерів і на яких ґрунтується система конкурентних торгів та ведення переговорів на торгах. Вимоги деяких положень, що вважалися надмірно жорсткими, буде послаблено, а три директиви, які регламентують питання постачань, послуг і робіт, буде зведено в один внутрішньо узгоджений текст.

Отже, Україна припуститься помилки, якщо надалі здійснюватиме адаптацію у сфері системи державних закупівель лише на підставі чинних директив. Однак, беручи до уваги нещодавні нові пропозиції, прийняті на підставі ухваленого в 1998 році Плану дій ЄС і покликані надати політиці державних закупівель нового, динамічного характеру, корисно було б провести порівняльний аналіз положень українського законодавства і законодавства ЄС у цій сфері, зокрема положень стосовно оскарження і засобів правового захисту (Директива 89/665/ЄЕС).

1.7 Законодавство про компанії

Вимоги директив ЄС, які стосуються діяльності підприємств (щодо захисту прав інвесторів, акціонерів і кредиторів, правил щодо оприлюднення інформації), вже втілені в багатьох положеннях Законів України «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні» (цей закон скасовано 1 січня 2004 року), «Про господарські товариства» та «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Деякі загальні аспекти досить добре врегульовані в нових Цивільному та Господарському кодексах України. Однак положення нового Цивільного кодексу суперечать положенням нового Господарського кодексу.

Новий Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» прийнятий 15 травня 2003 року, суттєво змінив існуючу процедуру реєстрації відповідно до вимог Першої та Одинадцятої директив, які регулюють питання діяльності підприємств (створення Єдиного державного реєстру).

Спеціальний Закон України «Про акціонерні товариства» вже підготовлено, і зараз він перебуває на розгляді в парламенті. Він є кроком до поліпшення законодавства про корпоративне управління, оскільки має забезпечити кращий захист акціонерів та інвесторів шляхом створення більш прозорої системи інформування та зміцнення довіри до корпоративного управління (див. також згадану вище доповідь МВФ (стаття 27) від листопада 2003 року). Певні елементи Регламенту ЄС про Статут європейської компанії можуть бути використані як модель при обговоренні відповідних законопроектів у Верховній Раді України.

На додаток до законодавчих заходів необхідно модернізувати і зміцнити відповідні інституційні засади.

Найважливіші заходи:

- усунення суперечностей між новими Цивільним та Господарським кодексами України;
- перегляд всього українського законодавства щодо підприємств і приведення його у відповідність із положеннями Цивільного кодексу;
- запровадження повністю функціональної системи реєстрації, яка відповідає вимогам ЄС, зокрема вимогам Першої директиви Ради (68/151/ЄЕС).

1.8 Бухгалтерський облік компаній і податки

Законодавство України, яке регулює питання оподаткування підприємств, загалом не гармонізоване із законодавством ЄС. Зокрема, не враховано вимоги Директиви 90/434/ЄЕС (щодо оподаткування, яке застосовується у випадках злиття, поділу, передачі активів та обміну акціями, коли компанії перебувають у межах юрисдикції різних держав-членів) та Директиви 90/435/ЄЕС (щодо оподаткування, яке застосовується у випадку, коли головні та дочірні компанії перебувають у межах юрисдикції різних держав-членів). Адаптація в цих сферах має обмежуватися внесенням поправок до проекту Податкового кодексу, оскільки впровадження цього кодексу автоматично вимагатиме подальшого регулювання та підготовки вторинного законодавства. Обидві згадані директиви мають значення для держави лише тоді, коли вона заявила про свій намір стати членом Євросоюзу.

Оподаткування малих і середніх підприємств (МСП) регулюється Законом України «Про державну підтримку малого та середнього підприємництва» та Указом Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва». На розгляді у Верховній Раді України перебувають три законопроекти «Про спрощену систему обліку, оподаткування та фінансової звітності МСП». Усі ці закони відповідають вимогам Рекомендації Комісії ЄС 94/390/ЄС. Досі відкритим питанням залишається доцільність інкорпорації в українське законодавство того визначення МСП, яке застосовується в ЄС. На сьогодні в ЄС набагато більше коло підприємств може вважатися підприємствами малого чи середнього бізнесу.

Із 2000 року банки України, а деякі інші підприємства з 2001 року, керуються міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності (IAS). Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року, вже запроваджено 25 національних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, які відповідають міжнародним стандартам IAS (загальна кількість яких 37), хоча є деякі суттєві відхилення. З часу прийняття цього закону було докладено значних зусиль до впровадження механізму виконання таких стандартів. Для цього потрібні

інституційні та законодавчі заходи з удосконалення ревізійного контролю з боку Палати аудиторів, а також цілеспрямовані навчальні програми з професійної підготовки аудиторів. Незважаючи на значні досягнення у сфері запровадження міжнародних стандартів, ті суперечності між українськими та міжнародними стандартами, що залишилися, й надалі є причиною вагань серед потенційних інвесторів. Суттєво ускладнює ситуацію також нестача висококваліфікованих фахівців з бухгалтерського обліку. Очікується, що вирішити це питання допоможе реалізація відповідних міжнародних програм, включаючи проекти в рамках програми *TACIS*.

Поступове приведення українського законодавства у відповідність із законодавством ЄС, по суті, означає необхідність подальшого дотримання стандартів IAS з одночасним забезпеченням відповідності вимогам Регламенту Ради та Восьмої директиви (84/253/ЄЕС), що регулює діяльність компаній, щодо надання дозволу особам, які здійснюють офіційні перевірки бухгалтерських документів, а також Четвертої директиви Ради 78/660/ЄЕС щодо річних бухгалтерських звітів. На даному етапі, можливо, недоцільно домагатися застосування стандартів IAS всіма підприємствами без винятку, незалежно від їхніх масштабів. МСП треба надати можливість користуватися спрощеною системою звітності, згідно з вимогами Четвертої директиви щодо компаній, яка й надалі зберігає свою чинність, навіть після введення в дію Інструкції IAS (Директива 2002/1606/ЄС).

Цю стратегію заходів слід розглядати в контексті структурних реформ. Загалом підприємства поки що не повною мірою впровадили у своїй діяльності практику бюджетного самообмеження. Зокрема, серед підприємств, які раніше мали державну форму власності, все ще існує схильність до отримання патерналістської підтримки. Ознаками цього є, крім іншого, великі суми заборгованостей у взаєморозрахунках між підприємствами.

Найважливіші заходи:

- забезпечення відповідності положень проекту Податкового кодексу вимогам Рекомендації Комісії 94/390/ЄС щодо оподаткування МСП (надання МСП права вибирати найсприятливіший режим оподаткування);
- гармонізація вимог до аудиторів в Україні з відповідними європейськими вимогами, що сприятиме зміцненню довіри; з цією метою принципи Восьмої директиви щодо діяльності підприємств (84/253/ЄЕС) мають бути інкорпоровані в українське законодавство.

1.9 Інтелектуальна власність

Україна, виконуючи своє юридичне зобов'язання (стаття 50 УПС), вже приєдналася до всіх відповідних багатосторонніх міжнародних угод, які перелічені в Додатку III до УПС. Щодо відповідних директив, які регулюють ці питання, вимоги більшості з них відображені в цих угодах, і тому деякою мірою основні аспекти цих директив вже інкорпоровані в українське законодавство. Однак, з огляду на той факт, що зобов'язання України за УПС у сфері охорони інтелектуальної власності є більш юридичне значущими, ніж її зобов'язання в інших сферах, зазначених у пункті 2 статті 51, можливо, буде доцільним проведення детальнішого порівняльного аналізу відповідності українського законодавства з охорони інтелектуальної власності вимогам директив ЄС.

Попередня оцінка ситуації із законодавством у цій сфері вселяє достатній оптимізм, хоча існує потреба в новому Законі «Про захист комерційної таємниці». Прийняття «комплексного закону», яким введено поправки до чинних українських законів, включаючи Закон «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», з метою приведення їх у відповідність із вимогами угоди *TRIPS*, стала важливим кроком уперед. Подальші рекомендації стосуються, зокрема, відповідних поправок до Кримінального кодексу та конкретних законів і нормативних актів, які мають бути узгоджені з положеннями нового Митного кодексу стосовно транзиту товарів; додаткового опрацювання потребують нормативно-правові акти щодо географічних позначень і торговельних знаків.

Існує нагальна потреба у зміцненні інституційних структур і запровадженні жорсткіших процедур щодо захисту прав інтелектуальної власності. Однак і в цьому аспекті вже досягнуто певного прогресу. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 674 від 17 травня 2002 року, запроваджено систему державних інспекцій з питань інтелектуальної власності. Державний інспектор є посадовою особою Державного департаменту інтелектуальної власності, на якого покладено функцію контролю за дотриманням законодавства в цій сфері.

І далі актуальним завданням залишається навчання фахівців, зокрема представників судової влади, оскільки піратство та контрафактна продукція надзвичайно поширені в Україні (понад 90% піратського програмного забезпечення — це один із найвищих показників поширеності піратства).

Найважливіші заходи:

- усунення суперечностей між новими Цивільним та Господарським кодексами в регулюванні питань захисту інтелектуальної власності;
- посилення ролі судових і адміністративних органів у реалізації та примусовому дотриманні чинного законодавства;
- створення ефективної національної системи дієвого застосування українського законодавства, спрямованого на боротьбу з піратством, - основою для цього має стати остання пропозиція ЄС щодо прийняття директиви Європейського парламенту і Ради про заходи і процедури забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності;
- початок переговорного процесу щодо приєднання України до Європейської патентної конвенції чи переговорів з Європейським патентним відомством про поширення його реєстраційної процедури на територію України.

1.10 Митне регулювання

Митний кодекс, який набрав чинності в 2004 році і який значною мірою відповідає основним принципам СОТ щодо прозорості і недопущення дискримінації, а також щодо режиму найбільшого сприяння та національного режиму, безперечно, знаменуватиме прогрес порівняно із ситуацією, яка склалася на сьогодні. Проте чимало його положень все-таки не являють собою логічно узгоджених правових засад, які б не спричиняли проблем правозастосування. Зокрема, нині існують проблеми з оцінкою вартості товарів, адже Митний кодекс все-таки передбачає можливість самостійного визначення митними органами порядку контролю. Існують проблеми і через те, що імпортери не мають права доступу до інформації та рішень, які є обов'язковими для врахування/виконання і стосуються класифікації, походження та оцінки імпортованих ними товарів.

Отже, необхідно скористатися можливістю вдосконалення митного законодавства з урахуванням критики, що пролунала під час переговорів із СОТ, і привести це законодавство у повну відповідність із митними стандартами ЄС, чинними в 25 країнах, які складають Митний Союз з єдиним тарифом і єдиним набором уніфікованих митних законів та нормативних актів. Митне законодавство ЄС, яке розвивалося провідними торговельними державами, охоплює всі аспекти торгівлі і втілює здобутки, напрацьовані в ході переговорних процесів ГАТТ і СОТ протягом останніх 50 років.

В Україні також має бути єдиний Митний кодекс, що регулює увесь спектр митних питань, а також єдиний комплекс вторинного законодавства з правовими і процесуальними нормами щодо застосування положень кодексу. Вторинне законодавство має бути зведено в один нормативний документ з виконання митних норм, як цього вимагає Регламент Ради 2454/93/ЄС.

Донедавна величезна кількість інструкцій і рішень з митних питань, прийнятих Кабінетом Міністрів України протягом останніх років, оприлюднювалася принаймні в чотирьох різних виданнях. Беручи до уваги сучасні підходи до організації вирішення таких питань, суттєвим покращенням у цьому контексті могла б стати практика регулярного оприлюднення всього комплексу нормативно-правових актів з усіма пояснювальними коментарями в єдиному спеціалізованому офіційному виданні.

Митниця й дотепер сприймається діловими колами в Україні як перешкода торгівлі, а не як механізм, призначений сприяти їй. Напевно, митна політика й досі надто зосереджена на фіскальному компоненті.

Отже, Україні необхідно приєднатися до Кіотської конвенції 1974 року щодо загальних митних та апеляційних процедур, яка є вихідним пунктом у зусиллях Всесвітньої митної організації зі створення системи, яка допускає лише мінімальне втручання в міжнародну торгівлю, а також підписати Арушську декларацію 1993 року проти корупції. Імплементация цих угод дасть Україні змогу зробити свою митну систему більш прозорою і слугуватиме чіткою ознакою серйозного наміру України щодо реформування і наближення свого законодавства до європейських стандартів.

Окрім загальної рекомендації щодо необхідності комплексної реорганізації всього масиву митного законодавства у світлі Митного кодексу ЄС і відповідного Положення з імплементации, що може включати, наприклад, перебудову його структури таким чином, щоб вона відповідала послідовності і порядку відповідних статей законодавства ЄС, також необхідно вжити таких конкретних заходів:

Найважливіші заходи:

— переформулювати положення нового Митного кодексу (статті 266 і 267), які стосуються визначення митної вартості товарів, досить чітко зафіксувавши, що, згідно з вимогами СОТ, переважним методом має бути визначення митної вартості товарів на основі їх контрактної вартості;

— включення до Митного кодексу положень (статті 31 і 32) про доступ до обов'язкових для виконання рішень про класифікацію продукції та походження товарів, які імпортуються в Україну або експортуються з неї.

1.11 — 1.13 Питання торгівлі — вимоги до товарів

Матриці показників ефективності адаптації законодавства, які регулюють питання стандартизації (1.11), санітарних і фітосанітарних заходів (1.12) та захисту прав споживачів (1.13), безпосередньо стосуються торгівлі — вільного руху товарів — і тісно взаємопов'язані, і тому матриця стосовно захисту прав споживачів охоплює більш загальні питання захисту інтересів споживачів та безпечності продуктів. Основною умовою забезпечення вільного руху товарів є гармонізація згаданого законодавства з відповідними європейськими стандартами та вимогами відповідних технічних регламентів ЄС. Отже, передумовою для подальшої адаптації в цій сфері може стати поглиблення співпраці у цій галузі та активізація участі у відповідних органах ЄС (Європейському комітеті з питань стандартизації (CEN) та Європейському комітеті з електротехнічної стандартизації (CENELEC)). Розв'язанню проблем, які виникають у цих трьох секторах, буде присвячено два нові спеціальні проекти *TACIS* зі стандартизації та фітосанітарних заходів, реалізація яких розпочинається в 2004 році.

1.11 Технічні правила і стандарти

За останні роки Україна в цьому питанні досягла значного успіху. Ухвалено низку законів, зокрема Закони «Про стандартизацію», «Про оцінку відповідності», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності». Ці закони є фундаментом, на якому має здійснюватися реформування всієї системи стандартизації в Україні відповідно до рішення ЄС від 7 травня 1985 року, що відображає новий підхід до цього процесу: поступове законодавче та інституційне розмежування функцій оцінки відповідності й акредитації, здійснювані державними органами, та функцій добровільної стандартизації та сертифікації, виконання яких мають взяти на себе організації приватного

сектору або інституції, незалежні і не зв'язані обов'язком виконувати урядові інструкції. Такі вимоги встановлює також і СОТ (Угода про технічні бар'єри в торгівлі (ТВТ) та Угода про застосування санітарних та фітосанітарних норм (СПС)).

Однак після того, як було зроблено кроки вперед, цей процес помітно уповільнився. Так, робота Національного агентства з акредитації, до якого входять представники приватного сектору, тимчасово перервана, внаслідок чого акредитація і сертифікація й досі здійснюються одним і тим самим державним комітетом, що може призвести до конфлікту інтересів.

Ситуація, яка склалася на сьогодні з адаптацією цієї сфери до стандартів ЄС, дає підстави говорити про те, що цей процес уже розпочався — але тільки *de jure; de facto* залишається те, що стара (успадкована від Радянського Союзу) система дуже суттєво не змінилася, а потрібні практичні інституційні заходи, очевидно, відкладатимуться доти, доки не буде прийнято всі необхідні нові технічні регламенти.

Завершення практичного виконання останньої Постанови Кабінету Міністрів України про затвердження Технічного регламенту (від 7.10.03) могло б бути вирішальним кроком у правильному напрямі, оскільки цей новий правовий акт визначає, відповідно до вимог Постанови Ради 93/465/ЄС, форми (модулі) сертифікації, які мають бути інкорпоровані в майбутні технічні регламенти.

Ця система значною мірою відповідала б «новому підходу» ЄС до технічних вимог щодо продукції, які в ЄС чинні з 1985 року. Цей підхід передбачає таке: директива, яка має транспонуватися в національне законодавство, забезпечує гармонізацію лише найважливіших вимог стосовно безпеки (обов'язкові вимоги); технічні правила — методи забезпечення виконання вимог цієї директиви — випрацьовуються приватними стандартизаційними організаціями; маркуючи свою продукцію літерами «СЕ», виробники декларують таким чином, що вона відповідає вимогам цієї директиви; така оцінка відповідності має здійснюватися окремо від нагляду, що здійснюється державними органами, починаючи з моменту маркування продукції. В Україні функцію такого нагляду виконують, зокрема, регіональні представники Державного комітету — у взаємодії з іншими органами влади (Міністерством охорони здоров'я та Міністерством аграрної політики, а також, стосовно імпортованих товарів, у взаємодії з митними органами). Цей найважливіший засіб захисту інтересів споживачів необхідно зміцнити, що, зокрема, можна забезпечити через усунення підґрунтя для виникнення конфлікту між компетенціями різних органів, залучених у здійснення такого нагляду.

Щодо гармонізації стандартів, з 1997 року Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, належним чином ураховуючи європейські вимоги до стандартів, розробляє нові технічні інструкції, які, зокрема, регулюють питання безпечності дитячих іграшок, сертифікації ліфтів на відповідність технічним нормам тощо (підготовлено 9 інструкцій, 2 перебувають у процесі підготовки, і стосовно решти 10 жодного адаптаційного опрацювання на сьогодні не передбачено).

При виборі питань, стосовно яких цей процес потребує прискорення, було проаналізовано структуру двосторонньої торгівлі між ЄС і Україною, зокрема структуру експорту України, оскільки продукція, яка експортується до ЄС, має відповідати вимогам відповідних директив. Однак розширення Євросоюзу, яке відбулося, у будь-якому разі змушує українських товаровиробників адаптуватися до європейських стандартів, і це певною мірою відбуватиметься автоматично. Отже, рушійною силою для гармонізації в цих сферах — і це так само стосується ЄС — буде галузь, яка не потребуватиме для цього якогось мандату.

Що стосується експорту ЄС в Україну, товаровиробники досі посилаються на надмірні і зайві вимоги та додаткові заходи контролю щодо продукції з маркуванням «СЕ», а також навіть на вимогу наявності сертифіката з оцінки відповідності як на серйозну перешкоду торгівлі. Оскільки загальний адаптаційний процес потребуватиме певного часу, необхідно укласти спільну угоду з оцінки відповідності, яка б узгоджувала технічні регламенти і стандарти.

Україні слід і надалі інформувати всі зацікавлені сторони про зміни, які запроваджуються, зокрема за допомогою створення Національної єдиної інформаційної служби (*National Enquiry Point*), як цього вимагає Угода ТВТ. Система стандартизації ЄС доповнюється системою всебічного інформування і взаємодії стосовно, наприклад, запровадження нових технічних норм чи нових органів з питань стандартизації (Директива з процедури забезпечення інформацією 98/34/ЄС, застосовна лише до держав — членів ЄС). Український уряд підготував проект регламенту, який відповідає вимогам цієї директиви.

Наступним надзвичайно важливим кроком має стати надання відповідним організаціям належної фінансової та кадрової підтримки.

Найважливіші заходи:

— Розмежування державних і приватних функцій. (Оцінка відповідності здійснюється виробником, що відображається відповідним маркуванням продукції; оцінка відповідності небезпечної продукції здійснюється установою сертифікації, яка має відповідний урядовий дозвіл; ринковий нагляд, згідно з вимогами відповідних директив, здійснюють державні органи).

Ідеальним варіантом є покладення на державні органи функцій законодавчого характеру та правозастосування (державний нагляд у ринковій сфері з одночасним забезпеченням достатньої технічної компетенції та незалежності системи оцінювання третіми сторонами продукції на відповідність регуляторним вимогам (акредитація)).

Національному агентству з акредитації необхідно відновити свою роботу згідно із Законом України «Про акредитацію»; Наказ № 24 від 24 лютого 2003 року необхідно скасувати; необхідно також скасувати практику зайвого контролю у сфері сертифікації (Міністерство аграрної політики, Міністерство промислової політики, Міністерство охорони здоров'я, Держспоживстандарт; див. також розділ 1.12).

—Визнання імпортованої продукції ЄС з маркуванням «СЕ» чи із сертифікатом відповідності як оціненої на відповідність.

—Обмін інформацією щодо технічних норм — заснування єдиної інформаційної служби, як цього вимагає Угода СОТ про технічні перешкоди для торгівлі.

—Забезпечення сертифікаційної бази додатковим обладнанням, організація навчання персоналу, інструктажів щодо перекладу, аналізу, протоколювання та відповідного аналізу і встановлення сумісності.

—Подальше здійснення адаптації до необхідних технічних стандартів, зокрема стосовно таких промислових секторів: резервуари високого тиску (Директива 97/32/ЄС), будівельні матеріали (Директива 89/106/ЄЕС), двигуни (Директива 89/336/ЄЕС), електричне обладнання (Директиви 73/23/ЄЕС, 93/68/ЄЕС), безпека техніки та обладнання (Директиви 98/37/ЄС, 89/392/ЄЕС, 91/368/ЄЕС), хімічна продукція (Директива 92/32/ЄЕС), засоби телекомунікації (Директиви 91/263/ЄЕС), іграшки (Директива 88/378/ЄЕС), споживання енергії (Директива 96/57/ЄС).

1.12 Охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин — санітарні та фітосанітарні заходи — безпечність продуктів харчування

Санітарні та фітосанітарні заходи за самою своєю природою можуть призводити до обмежень у торгівлі. Отже, для України життєво важливим завданням є наближення її законодавства до відповідних норм ЄС. Однак це буде довгочасний і дорогий процес, який тривав у країнах — кандидатах на вступ до Євросоюзу чимало років. Основним напрямом у цьому має стати приєднання до Угоди СОТ про санітарні та фітосанітарні заходи (Угоди SPS) та закріплені в цій угоді принципи: наукове обґрунтування відповідних заходів, відсутність протекціонізму в торгівлі, прозорість та інформування, достатня інституційна мережа, елементом якої, зокрема, є єдина національна інформаційна служба для обміну інформацією.

Чинне законодавство щодо захисту життя і здоров'я людей, тварин і рослин досить вичерпне і загалом відповідає міжнародним стандартам. Проте в деяких сферах рівень захисту в Україні значно вищий. Існують установи, необхідні для впровадження законодавства, але очевидним є те, що в різних лабораторіях і досі немає єдиних систем гарантування якості та єдиних стандартів, а також немає ніяких механізмів перевірки національних стандартів експертами з різних державних установ України чи інших країн. Потрібно проводити навчання відповідних працівників.

Процес гармонізації законодавства України із законодавством ЄС уже розпочався, хоча й повільно — зокрема через проблеми фінансування.

З огляду на значний експортний потенціал харчової промисловості та, згідно з критеріями пріоритетності, щодо процесу стандартизації, питання безпечності продуктів харчування залишається одним із найважливіших питань законодавчої гармонізації (1.11).

В остаточному підсумку, заходи України з гармонізації всієї сфери санітарного й фітосанітарного контролю сприятимуть її торговельним інтересам. Разом з тим сфера безпечності продуктів харчування, можливо, потребуватиме значних інвестицій.

Існують три регуляторні і контролюючі органи (Міністерство аграрної політики, Міністерство охорони здоров'я, Державний комітет з технічного регулювання та споживчої політики України). Отже, на шляху імпорту в Україну стоять серйозні і непотрібні завади у вигляді різних перевірок і сертифікацій, проведення яких вимагають різні установи.

Тривають переговори щодо взаємного визнання сертифікатів відповідності та подальша гармонізація української сертифікаційної системи з європейськими стандартами. Створення єдиної національної інформаційної служби, наявності якої вимагає Угода SPS, відбуватиметься за підтримки дворічного проекту *TACIS*, який розпочався в жовтні 2003 року з обсягом фінансування в 2 мільйони євро.

Найважливіші заходи:

— проведення інституційної реформи — зокрема скасування законодавства, згідно з яким тестування, контроль та інспекція мають проводитися трьома різними державними органами; створення єдиного незалежного органу для контролю за безпечністю продуктів харчування упродовж усього «харчового ланцюга» — від поля до столу споживача; а також створення відповідної нової адміністративної структури в рамках адаптації українського законодавства до вимог Угоди СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних норм (SPS), що включає також створення єдиної національної інформаційної служби (див. також розділ 1.11);

— завершення підготовки до вступу України в Комісію «*Кодекс Аліментаріус*»;

— проведення відповідної навчально-підготовчої роботи з працівниками і покращення фінансування лабораторій та інших установ, задіяних у запровадження в різних лабораторіях загальних стандартів, наближених до стандартів ЄС;

— завершення/початок роботи над транспозицією в українське законодавство положень конкретних директив, які, наприклад, регулюють такі питання:

— захист від розповсюдження організмів, шкідливих для рослин або товарів рослинного походження, — адаптація до Директиви про захист рослин 2000/29/ЄС;

— вимоги щодо молочних господарств, боєнь та харчових виробництв — Директива Ради 93/43/ЄЕС щодо гігієни продуктів харчування;

— вимоги щодо харчових добавок, дозволених для використання у продуктах, призначених для споживання людьми, — Директива Ради 89/107/ЄЕС про харчові добавки, до якої внесені поправки Директивою 94/34/ЄС;

— вимоги щодо маркування та рекламування харчових продуктів — Директива 2000/13/ЄС стосовно маркування, презентування та рекламування продуктів харчування.

1.13 Захист прав споживачів

Захист прав споживачів також став питанням, вирішення якого торкається різних сфер розвитку України (банківське право, страхове право, стандартизація, охорона довкілля тощо). Тому в цих сферах треба розрізняти питання захисту економічних інтересів і питання захисту прав споживачів. Чинне законодавство України щодо захисту прав споживачів частково відповідає вимогам законодавства ЄС, а в деяких аспектах передбачає вищий рівень захисту порівняно з європейськими вимогами.

Стаття 42 Конституції передбачає, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпекою продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Новий Цивільний кодекс містить мінімальний набір положень, що регулюють питання захисту прав споживачів.

Головним нормативно-правовим актом для цієї сфери служить Закон України «Про захист прав споживачів», який регулює загальні та конкретні питання: інформування споживачів, права споживачів, відповідальність за порушення прав споживачів тощо.

Інші законодавчі акти, такі, як Закони України «Про рекламу» та «Про туризм», передбачають захист від реклами, яка вводить в оману, реклами, спрямованої на підриив довіри до товару конкурента, а також регулюють питання туристичних контрактів, маркування товарів, запобіжних заходів тощо. Однак такі питання, як заборона несправедливих умов договорів, що укладаються зі споживачами, правила продажу товарів поза межами торгових приміщень, дистанційні замовлення, а також питання щодо споживчого кредиту, охоплені лише частково.

Крім того, незалежні організації споживачів потребують більшої державної підтримки і фінансування. Необхідно, щоб поглиблювалося розуміння того, що ці нові і здебільшого ще невідомі структури слід підтримувати, а споживачі мають заохочуватися до участі в їхній діяльності. Споживачі також повинні мати ефективне представництво в процесі прийняття рішень урядом і парламентом, що можна забезпечити шляхом, наприклад, створення консультативних органів, у яких були б представлені об'єднання споживачів. Надзвичайно важливим питанням при цьому є забезпечення дієвості судової влади, спроможної ефективно вирішувати приватноправові спори. Крім того, необхідно створити відповідну інституційну структуру, яка б опікувалася питаннями захисту прав споживачів, а також незалежний орган для здійснення моніторингу на ринку, вивчення економічних інтересів споживачів та вирішення їхніх скарг. Для цього слід проаналізувати досвід інших країн. Указ Президента «Про Програму захисту прав споживачів на 2003—2005 роки», яка передбачає видання спеціальних публікацій і телевізійну трансляцію навчальних програм, може стати, у разі її належного виконання, великим кроком вперед.

Найважливіші заходи:

— належне впровадження вимог щодо захисту прав споживачів, на що мають спрямовуватися зусилля відповідних структур та ресурси, з урахуванням досвіду інших країн;

— подальша робота над проектом нового закону про відповідальність за дефектну продукцію в рамках гармонізації законодавства з вимогами Директиви 85/374/ЄЕС;

— подальша робота над проектом нового закону про загальну безпеку продукції, включаючи безпеку продуктів харчування, у рамках гармонізації законодавства з вимогами Директиви 2001/95/ЄС;

— транспозиція в українське законодавство — у питаннях, в яких вона ще не завершена, — положень директив, які стосуються сфери приватного права (наприклад: Директива 93/13/ЄС про несправедливі умови в контрактах, Директива 99/44/ЄС про певні аспекти продажу споживчих товарів і пов'язані з цим гарантії, Директива 97/7/ЄС щодо захисту прав споживачів при укладенні договорів на відстані, Директива 85/577/ЄС про захист прав споживачів при укладенні договорів поза межами торговельних приміщень та офісів).

1.14 Охорона праці

У процесі адаптації законодавства в цій сфері до відповідних європейських стандартів уже досягнуто чималого рівня зусиллями трьох сторін — уряду, роботодавців і професійних спілок. Більшість основоположних принципів (щодо запобіжних заходів, рівності прав тощо) вже інкорпоровано в українське законодавство. Економічні чинники вже не є єдиним орієнтиром при плануванні заходів з охорони праці при виконанні робіт. Цей процес також слід розглядати в контексті його впливу на конкурентоспроможність, оскільки стандарти охорони праці тісно взаємопов'язані з торгівлею і, отже, є предметом розгляду також у контексті СОТ.

Наскільки чинне законодавство виконуватиметься і контролюватиметься — це має безперервно оцінюватися шляхом проведення опитувань. Ситуацію, що склалася на сьогодні, не можна вважати задовільною з огляду на високий відсоток нещасних випадків. Для того щоб забезпечити належне виконання законодавства, необхідно рішучіше долати радянське ставлення до контролю як до функції, що здійснюється «зверху», на зміну якому має прийти свідомий самоконтроль «знизу» — з боку самих підприємств і місцевих недержавних організацій. Відповідна юридична робота має супроводжуватися виховними та інформаційно-роз'яснювальними заходами. Організацію наглядової діяльності треба покращити, а повноваження державних інспекторів необхідно розширити і надати їм належні засоби для перевірки дотримання стандартів з охорони праці, включаючи повноваження із застосування штрафних санкцій і до працівників та посадових осіб.

Чимало чинних законів в Україні вже застаріли і не відповідають вимогам часу. Для відображення основоположних принципів охорони праці, закріплених, зокрема, в таких Директивах, як 89/391/ЄЕС, 89/654/ЄЕС та

89/655/ЄЕС, відповідні поправки слід внести до Закону України «Про охорону праці», а також до Господарського кодексу та проекту Трудового кодексу України.

Найважливіші заходи:

- поступове оновлення й актуалізація нормативно-правової бази з питань охорони праці з одночасною її адаптацією до вимог законодавства Євросоюзу;
- поліпшення системи нагляду, зокрема шляхом розширення повноважень державних інспекторів;
- прийняття Трудового кодексу України, гармонізованого з відповідними законодавчими положеннями ЄС.

1.15 Навколишнє середовище

Українські закони і дотримання Україною кількох міжнародних угод свідчать про те, що процес адаптації її законодавства до міжнародних та європейських стандартів уже розпочався. Було прийнято також чимало законів, які відповідають вимогам ЄС у цій сфері і в яких відображено такі питання: принцип «платить забруднювач», вільний доступ до інформації щодо довкілля, оцінка впливу на навколишнє середовище, забруднення атмосферного повітря, вичерпування озонового прошарку, захист від забруднення водних ресурсів, захист навколишнього природного середовища від відходів, запобігання негативному впливу на навколишнє середовище генетично модифікованих організмів і продуктів, охорона природи, запобігання негативному впливу небезпечних виробництв, і зокрема захист довкілля під час аварій на підприємствах, захист навколишнього середовища від шумових викидів. У лютому 2004 року Україна ратифікувала Кіотський протокол, згідно з яким країни зобов'язалися зменшити викиди газів, що викликають парниковий ефект в атмосферному повітрі. Однак загальна картина законодавчої адаптації — як свідчать відповідні документи — дуже нерівномірна, і знову вирішальним чинником виступає питання затрат.

Проблема в цій сфері — можливо, навіть більше, ніж в інших сферах — полягає в існуючій практиці виконання та застосування законів, режимі контролю та моніторингу (внутрішнього і зовнішнього). У деяких сферах, таких, як, наприклад, захист водних ресурсів, існуючі законодавчі засади значною мірою відповідають вимогам законодавства ЄС; проте на практиці ситуація в деяких регіонах є надзвичайно серйозною через відсутність механізмів право-застосування і нестачу достатньо кваліфікованих кадрів.

У сфері охорони довкілля остаточно оцінка відповідних законів та рівня їх практичного виконання особливо залежатиме від результатів комплексного опитування; при цьому головною перешкодою для практичної реалізації законодавства залишаються цензурування та приховування інформації щодо порушення законодавства про охорону довкілля. Основною проблемою в забезпеченні оцінки впливу на навколишнє середовище відповідно до вимог відповідних регламентів ЄС є відсутність незалежної структури з проведення такої експертизи. Ще невідомо, наскільки ефективно впроваджуватимуться на практиці навіть уже прийняті закони щодо конкретної продукції.

Узгоджуючись із логікою вимог УПС, заходи, проведення яких рекомендовано у сфері охорони довкілля, здебільшого зосереджені на питаннях, пов'язаних із торгівлею або виробництвом, а також на виконанні директив і методологій, які мають суттєве транскордонне значення — наприклад, які стосуються питань якості води, повітря, реалізації відходів і використання хімічних та біохімічних речовин.

У матриці показників ефективності адаптації пропонується дуже широкий ряд найважливіших заходів, серед яких, зокрема, є такі:

Захист водних ресурсів від забруднення:

- поліпшення системи контролю постачання питної води — приведення її у відповідність з європейськими стандартами (вдосконалення управління питаннями постачання води, економічним механізмом вдосконалення моніторингу, класифікації води та ліцензування постачальників, запровадження спеціального режиму зон постачання питної води) — згідно з вимогами Директиви 2000/60/ЄС.

Захист атмосферного повітря від забруднення:

- впровадження в Україні принципу «інтегрованого запобігання забрудненню та контролю», згідно з вимогами Директиви 96/61/ЄС від 24 вересня 1996 року та Директивою 96/62/ЄС щодо експертизи якості повітря;
- поліпшення механізму контролю за викидами парникових газів, згідно з вимогами Директиви 93/398/ЄС.

Захист навколишнього природного середовища від відходів:

- удосконалення нормативно-правового регулювання щодо управління відходами, згідно з вимогами Директиви 91/689/ЄЕС, для чого необхідно запровадити спеціальні положення, які забороняють створення несанкціонованих звалищ сміття, що відповідає вимогам Директиви 99/31/ЄС;
- запровадження спеціальних заходів з контролю за несанкціонованими звалищами сміття;
- прийняття спеціальних законів стосовно управління небезпечними відходами;
- удосконалення чинного законодавства, яке регулює питання пакування та маркування небезпечних відходів, згідно з вимогами Директив 91/67/ЄЕС та 94/62/ЄС, а також у світлі Директиви 91/157/ЄЕС щодо деяких небезпечних відходів, що містяться в батареях для побутових приладів та акумуляторів;
- прийняття спеціальних законів, спрямованих на запобігання забрудненню навколишнього середовища внаслідок спалювання небезпечних відходів на сміттєспалювальних підприємствах;
- зменшення ризиків впливу на ґрунт і забруднення підземних водних джерел (Директива 99/31/ЄС).

Хімічні речовини, промислові ризики та біотехнологія

— прийняття, у світлі Директив 2001/18/ЄС і 90/220/ЄЕС, спеціальних законів, які регулюють питання поводження з генетичне модифікованими організмами в контексті захисту здоров'я людей та охорони довкілля, а також питання відповідальності за викиди генетичне модифікованих організмів у навколишнє середовище;

— удосконалення, у світлі Директиви 93/793/ЄС, нормативно-правових актів, які регулюють питання оцінки ризиків, пов'язаних з небезпечними речовинами, включаючи питання збору, поширення та доступності інформації про існуючі небезпечні речовини.

1.16 Закони та інструкції стосовно ядерної енергії

Україна успадкувала від колишнього СРСР мережу енергогенеруючих потужностей, 24 відсотки яких становлять атомні електростанції. Основне управління ними здійснює Національна атомна енергетична компанія «Енергоатом», яка несе відповідальність за ядерну безпеку на всіх атомних електростанціях, які також контролюються Національною комісією з ядерного регулювання.

Відсутність прозорості на цьому ринку і дотепер перешкоджає розвиткові конкуренції та процесів приватизації. Державне втручання, яке призводить до нових боргів, пов'язаних з невирішеною проблемою досі існуючих великих сум заборгованостей з боку споживачів енергії — хоча ці суми й зменшуються — і через яке неможливо побачити реальну ситуацію з боргами, останнім часом стало розглядатися як підстава для занепокоєння в тому, що центральний оператор на ринку ядерної енергетики опинився перед значними фінансовими труднощами, які негативно позначаються на ядерній безпеці. Втім, і до сьогодні «Енергоатом» намагається підтримати і навіть покращити необхідний рівень безпеки.

Отже, нездоліки в цій надзвичайно важливій сфері економіки України виникають головним чином через існуючі практичні проблеми ядерної енергетики, відсутність прозорості, нестачу професійно підготовлених кадрів і все не недостатню наукову базу. Разом з тим Державний комітет ядерного регулювання України, центральний орган виконавчої влади, докладає великих зусиль для забезпечення відповідності міжнародним стандартам та ефективного контролю за діяльністю різних енергетичних компаній.

Щодо суто законодавчого аспекту сфери ядерної енергетики, слід зазначити, що українське законодавство, яке регулює ці питання, загалом досить наближене до відповідного законодавства ЄС, оскільки основоположні його засади формувалися вже після набуття державою незалежності. Україна взяла на себе всі міжнародні зобов'язання у сфері використання ядерної енергії і приєдналася до всіх відповідних конвенцій. Зокрема, у першій половині 2003 року Державний комітет ядерного регулювання працював над забезпеченням відповідності всього нормативно-правового масиву України з питань ядерної енергії конкретному законодавству ЄС. Активність у цих питаннях виявляють недержавні організації. Однак і досі є потреба в поліпшенні існуючих підходів до вирішення ядерних проблем — ці підходи мають бути більш орієнтованими на розвиток ринку і зміцнення механізму превентивного контролю.

Як і в інших сферах, у цій сфері є особливо важливою спрямованість регулювання на аспекти, пов'язані з виробництвом і торгівлею. Отже, рекомендовано впроваджувати ринкові методи, які впливають на формування методологій забезпечення ядерної безпеки. Необхідно впроваджувати сучасні форми розумного нагляду, призначені зміцнити механізм превентивного контролю. Має бути налагоджена спеціальна система раннього сповіщення, яка забезпечувала б оперативне сповіщення населення про радіоактивне забруднення продуктів харчування.

У грудні 2002 року Суд ЄС виніс дуже важливе рішення, яке відкрило шлях до глибшої гармонізації у сфері ядерної безпеки. Це рішення відображено в запропонованій новій директиві, в якій «сформульовано основні зобов'язання і загальні принципи безпеки ядерних об'єктів» (Директива про ядерну безпеку). Ця директива, яка стосується також нових держав-членів, стала ключовим юридичним документом так званого нового «ядерного пакету» ЄС, прийнятого 6 листопада 2002 року Комісією ЄС і спрямованого на забезпечення високого рівня ядерної безпеки в Євросоюзі, що має невдовзі розширитися. Цей документ вимагає міцніших гарантій забезпечення високого рівня ядерної безпеки, для чого потрібно заохочувати добросовісну практику та впроваджувати єдині стандарти, створити окремі фонди для погашення заборгованостей атомних підприємств, а також забезпечити впровадження чітко сформульованих програм щодо радіоактивних відходів.

Отже, Україна припуститься помилки, якщо продовжуватиме процес адаптації свого ядерного законодавства лише у світлі тих відповідних нормативно-правових актів ЄС, які чинні на сьогодні. Основним орієнтиром в її подальшій роботі мають бути пропозиції щодо нових директив Ради (Євроатому), які Комісія ЄС формально ухвалила в січні 2003 року (Com (2003) 32 final) і які відображають нові важливі тенденції у правовому розвитку ЄС. Важливо, щоб процес імплементації цих пропозицій був досить швидким і, в ідеальному випадку, завершився до розширення ЄС, яке очікується в травні 2004 року. Чимало вимог, зафіксованих у цих нових пропозиціях, уже відображені в українському законодавстві. При цьому має також бути враховано програмні документи Комісії («Зелена книга про безпеку енергопостачання» та остаточна доповідь про розв'язання проблеми захоронення радіоактивних відходів).

Отже, з огляду на ці нові підходи, для України також може бути доцільним налагодити співробітництво з відповідними робочими групами ЄС (Робочою групою ядерного регулювання (NRWG), Асоціацією західноєвропейських органів з питань ядерного регулювання (WENIRA), які розробляють нормативні документи з питань ядерної безпеки, а також провести консультації з окремими країнами, які щойно вступили до ЄС.

Проте, оскільки в нових підходах ЄС, звичайно, цілком буде враховано результати роботи МАГАТЕ у сфері ядерної безпеки, у матриці показників ефективності пропонуються такі найважливіші заходи:

Найважливіші заходи:

— подальше приведення нормативно-правових актів, які стосуються використання ядерної енергії, у відповідність із вимогами, викладеними в рекомендаціях МАГАТЕ;

— неухильне впровадження в Україні стандартів ЄС стосовно радіаційного забруднення продукції харчування, що має відбуватися шляхом наближення до відповідних стандартів щодо інгредієнтів, з яких виробляється продукція харчування, та щодо радіаційного забруднення продуктів харчування, — згідно з вимогами Регламенту Ради 87/3954/ЄЕС та директив 99/2/ЄС і 2001/95/ЄС, які встановлюють такі стандарти.

1.17 Транспорт

Транспорт є інструментом внутрішнього ринку і водночас його об'єктом. Лише транспорт здатний забезпечити інтеграцію торгівлі, вільне переміщення людей, робочої сили і товарів. В основі транспортної політики ЄС лежать ті самі основоположні принципи, на яких ґрунтується будь-яка інша політика ЄС, а саме: усунення перешкод, розвиток конкуренції та забезпечення чотирьох свобод з метою інтеграції національних транспортних ринків. На транспортний сектор припадає приблизно 10 % всього правового масиву ЄС (*acquis*).

Розширення Європейського Союзу означає, що Україна матиме спільний кордон зі Співтовариством. Отже, першорядне значення для України має забезпечення доступу до транспортних ринків і розвиток сучасної транспортної інфраструктури, зокрема у своїх прикордонних регіонах. Згідно з документом Комісії «Стратегія щодо України» (*Strategy Paper for Ukraine*) на 2002—2006 роки, необхідно терміново узгодити спільні підходи, зокрема й у сфері транспорту. Тому завданням для України полягає в реформуванні своєї правової системи у світлі зобов'язань за УПС, що має включати також модернізацію української транспортної системи та відкриття доступу до неї для міжнародного ринку. Важливе значення для України як для транзитної держави має в цьому контексті модернізація пунктів перетину кордону та інтеграція її інфраструктур в європейську мережу.

Отже, терміново слід вжити заходів для забезпечення суттєвого прогресу в ефективному виконанні вимог, принаймні найважливіших директив ЄС, які перелічено в цьому документі, та підготуватися до укладання з ЄС найважливіших угод щодо вирішення цих питань. Ці двосторонні угоди з Європейським Співтовариством (стаття 40 УПС) мають будуватися на основі відповідного законодавства ЄС. Деякі з цих нормативно-правових актів ЄС перелічено в матриці показників ефективності з урахуванням вимог відповідного документа Комісії — «посібник з транспортного законодавства *acquis*» (*guide to transport acquis*) Генерального директорату з питань транспорту та енергетики (*DG TREN*).

Упродовж усього адаптаційного процесу необхідно також перевірити стосовно кожного відповідного нормативно-правового акта ЄС, чи ґрунтується він на міжнародних угодах, підписаних Україною.

Оскільки чимало таких актів у транспортній сфері ґрунтується на міжнародних договорах, подальша адаптація українського законодавства до законодавства ЄС може в багатьох ключових питаннях виявитися непотрібною на цьому етапі, якщо ці договори Україна підписала і належним чином виконала і якщо зобов'язання за цими договорами відображають всі головні сегменти відповідного законодавства ЄС. Наприклад, членство в Міжнародній морській організації та неухильне виконання її вимог може означати у принципі фактичну адаптацію до вимог *acquis communautaire* щодо безпеки судноплавства, що є однією з головних складових законодавства і політики ЄС у сфері морського транспорту.

Окрім укладання необхідних угод, орієнтиром для подальших заходів з адаптації законодавства може служити «Біла книга» ЄС щодо європейської транспортної політики до 2010 року, яка вимагає скасування чинників, які перешкоджають розвитку конкуренції, проведення гармонізації у сфері транспортної безпеки, прав та обов'язків користувачів і пасажирів дорожнього, залізничного, морського та повітряного транспорту. Терміновим вирішенням насамперед потребують законодавчі питання, пов'язані з технологічним розвитком, забезпеченням безпеки транспорту, охороною довкілля, із забезпеченням доступу до ринку, і зокрема з інтеграцією систем обслуговування ЄС та України на залізничному транспорті, а також із забезпеченням сумісності українських транспортних коридорів з європейськими.

Крім того, у сфері транспорту особливої уваги і моніторингу також потребує питання вдосконалення адміністративного управління, оскільки на сьогодні немає відповідної структури, зокрема в Міністерстві транспорту, спроможної ефективно вирішувати ці важливі завдання. Це видається особливо прикрою обставиною з огляду на існування термінової потреби підготовки кількох важливих угод щодо транс'європейського і пан'європейського транспортних коридорів.

Численні заходи, які пропонуються в матриці показників ефективності щодо транспортної сфери, можна поділити на «горизонтальні» заходи, які, зокрема, пов'язані з підготовкою передбачених статтею 40 УПС спеціальних угод з ЄС, що мають бути укладені на підставі відповідних регламентів ЄС, а також на «вертикальні» заходи, які стосуються наземного, повітряного та морського транспорту, а також удосконалення, з метою вирішення цих завдань, системи адміністративного управління (кадрового забезпечення, фінансування тощо).

Е. Висновок

Матриці показників ефективності віддзеркалюють величезний обсяг того, що ще необхідно зробити в зазначеному напрямі. З цього приводу можна згадати двох героїв грецької міфології, Геркулеса і Сізіфа. Приклад енергійних і наполегливих зусиль обох цих героїв Україні варто наслідувати у своїй кропіткій праці в зазначеному напрямі. Ще є чимало підстав для сподівань, що ретельність і поетапність забезпечуватимуть Україні успіх і що цього разу «сізіфів підхід» виявиться немарним, попри старий міфологічний переказ.

Однак сталих результатів можна досягти лише в тому разі, якщо адаптаційні заходи у сферах, охоплених матрицями, не здійснюватимуться у вакуумі. Адже передумовою для їх успіху є наявність стабільного й передбачуваного загального правового та інституційного середовища. Без створення цієї передумови каміння, яке підніматиме Сізіф, виконуючи пропоновані заходи, знову котитиметься вниз.

Лютий 2004 р.

Г. Кушель

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА: ДОСВІД ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ ЄС І КРАЇН СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

При заснуванні Європейського Економічного Співтовариства ще в 1950-ті роки держави-члени мали на меті створення спільного ринку, в якому вільно пересуваються люди, товари, послуги та капітал.

Для досягнення цієї мети необхідно було розробити ефективний і дієвий механізм чи засіб гармонізації національних законодавств, який максимально відповідав би загальним стандартам. Такий механізм, названий «гармонізацією законодавства», було вироблено — як основу для наближення законодавства — у статтях 94—95 Договору про ЄС.

1. Досвід держав — членів ЄС

Спільний ринок ґрунтується на гармонізованій економічній основі та загальних вимогах до продукції. Необхідно було домогтися гармонізації законодавства (так звана гармонізована сфера) з тією метою, щоб різні держави-члени встановили у Співтоваристві спільні положення та вимоги щодо продукції. Ці положення мали застосовуватися виробниками всіх держав-членів. За відсутності гармонізованих вимог щодо продукції кожна держава-член може застосовувати відповідне національне законодавство або приймати закони з новими вимогами щодо продукції. Оскільки в державах-членах все ще існують відмінні положення, існує і так звана негармонізована сфера.

Процес гармонізації підтримується й забезпечується за допомогою певних правових інструментів, які включають регламенти, директиви, рішення тощо, тобто вторинне законодавство. Однак головним засобом правового регулювання є директиви.

Директиви, які стосуються наближення законодавства, ухвалюються кваліфікованою більшістю голосів, крім випадків, коли Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (далі — Договір про Співтовариство) вимагає одностайного рішення. Це означає, що, можливо, держава-член повинна імплементувати дану директиву в національне законодавство навіть у тому випадку, якщо її уряд проголосував проти цієї директиви. Оскільки директиви є обов'язковими для виконання державами-членами, то, як правило, держави-члени дотримуються їх.

Можлива також ситуація, коли держава-член вважає відповідну директиву такою, що суперечить Договору про заснування Європейського Співтовариства, і може звернутися до Суду ЄС з метою перевірки законності певного акта (стаття 230 Договору про Співтовариство). У тому випадку, якщо держава-член не імплементує відповідну директиву в національне законодавство у межах встановленого періоду, це означатиме порушення положень Договору про Співтовариство. Це дає Комісії ЄС підстави для порушення відповідної справи в Суді ЄС (стаття 226 Договору про Співтовариство). Подібні випадки часто трапляються у сфері охорони довкілля.

Стосовно процесу гармонізації Співтовариство на сьогодні використовує два методи — повну гармонізацію і гармонізацію технічних правил та інструкцій.

Повна гармонізація

Цей метод застосовується до законодавства у сферах енергетики, охорони довкілля, банківської діяльності, акціонерних бірж, державних закупівель та косметичної продукції. Інструкції та правила щодо продуктів харчування підлягають гармонізації у сфері охорони здоров'я, захисту прав споживачів та в інших сферах (маркування харчових продуктів з метою здійснення контролю, пакування та встановлення кінцевих термінів використання продуктів харчування), а також з метою забезпечення справедливих умов торгівлі.

Повна гармонізація у сфері технічних правил та інструкцій означає, що всі технічні деталі вимог стосовно продукції необхідно гармонізувати, прийнявши директиву Співтовариства. Система повної гармонізації виключає можливість застосування інших технічних засобів з метою досягнення тих самих результатів. Застосування цього методу часто позбавляло можливості взяти до уваги нові технологічні розробки, створені після того, як відповідна директива вже була затверджена Радою ЄС. Відповідно до такої

процедури було проведено гармонізацію технічних вимог щодо автомобілів, електричних приладів, а також оптичної та хімічної продукції.

Гармонізація технічних правил та інструкцій за методом «нового підходу»

До 1985 року по відношенню до продукції застосовувалася повна гармонізація. Із 1985 року Співтовариство започаткувало новий підхід щодо технічних вимог до продукції. Такий підхід складається з наведених нижче елементів.

Слід розрізняти технічні правила і стандарти. Технічне правило містить технічну специфікацію та інші вимоги, які необхідно виконувати при розміщенні товару на ринку. Технічне правило — це норма, що приймається Радою ЄС. Стандарт — це технічна специфікація, встановлена визнаним недержавним стандартизаційним органом. Стандарти не є обов'язковими.

Згідно з методом нового підходу, тільки суттєво важливі вимоги щодо продукції, яка стосується безпеки, охорони здоров'я, захисту інтересів споживачів та охорони довкілля, гармонізуються у вигляді технічного правила, закріпленого директивою Ради Євросоюзу. Така директива має бути впроваджена у відповідному національному законодавстві. Суттєво важливі вимоги щодо ліфтів, вибухових речовин, телекомунікаційного обладнання, посудин під тиском, низьковольтових пристроїв, будівельних матеріалів, медичного обладнання, дитячих іграшок, а також машин було прийнято згідно з методом нового підходу. Кожний продукт має відповідати певним вимогам, встановленим директивою Ради Євросоюзу. Це означає, що дані вимоги є обов'язковими для виконання (щодо них часто використовується термін «обов'язкові стандарти»).

Для небезпечної продукції (окремі види двигунів, посудини під тиском, будівельні матеріали) необхідно отримати сертифікат від уповноваженого відповідним урядом органу з питань сертифікації. Сертифікат є дійсним в усіх державах — членах ЄС. У випадку, якщо виробник має бажання дотримуватися вимог директиви за допомогою іншого технічного рішення, необхідно отримати сертифікат відповідності.

Акт щодо оцінки відповідності слід розрізняти з наглядом, який здійснюють уповноважені органи держави. Такий нагляд починається з надходження певного продукту на ринок. Нагляд за ринком здійснює лише уряд, і ця функція не може передаватися приватним організаціям.

Кожна держава-член зобов'язана прийняти продукцію іншої держави-члена, якщо продукція відповідає вимогам директиви Ради ЄС. Продукція держави-члена, вироблена до набрання чинності відповідною директивою, також повинна допускатися на ринок іншої держави-члена.

Усі держави-члени повинні впровадити відповідну директиву у своє національне законодавство і дотримуватися її вимог. Паралельне застосування вимог Співтовариства та вимог держави-члена заборонено. Якщо національне законодавство не відповідає певній директиві, держава-член повинна внести до нього належні зміни. Існують чотири випадки, коли дозволяється паралельне застосування законодавчих вимог Співтовариства та вимог національного законодавства:

- держава-член бажає зберегти суворіші національні положення з огляду на нагальні потреби, як це передбачено статтею 30 Договору про Співтовариство, або стосовно захисту довкілля чи умов праці (стаття 95);
- держава-член вважає необхідним запровадження національних заходів з огляду на нові наукові докази стосовно захисту довкілля чи умов праці або внаслідок виникнення проблем після прийняття стандарту ЄС (стаття 95);
- держава-член може застосовувати суворіші стандарти з метою захисту прав споживачів (стаття 153 (5));
- держава-член може застосовувати суворіші положення фіскального характеру, з питань міського та сільського планування, землекористування (за винятком використання відходів), а також регулювання водних ресурсів (статті 175—176).

2. Досвід країн-кандидатів

Країни Центральної та Східної Європи, що прагнуть приєднатися до ЄС, тільки наближаються до гармонізації національних законодавств. Процеси гармонізації були окреслені у відповідних європейських угодах. Європейський Союз виробив рекомендації для таких країн і включив до Білої книги 1995 року.

У процесі гармонізації законодавства країни-кандидати зіткнулися з численними проблемами. Такі проблеми не можна згрупувати, оскільки для кожної країни вони є унікальними. Вимоги законодавства ЄС мають бути відображені у відповідному національному законодавстві. Для впровадження *acquis* слід виробити національну парламентську процедуру. Проекти законів щодо впровадження директив у національне законодавство подаються до Парламенту відповідною національною мовою.

При впровадженні директив у національне законодавство уряди повинні визначити міністерство, яке відповідатиме за координування діяльності різних міністерств, та міністерство, яке має подати до Парламенту проект закону щодо впровадження директиви в національне законодавство. Більше того, необхідно створити координаційний підрозділ у відповідному міністерстві, який би координував роботу міністерств і співпрацював з Європейською комісією.

Для виконання завдань щодо координації слід створити окрему організацію, а це також нелегко. Новостворені організації потрібно забезпечити належним персоналом та обладнанням.

Крім створення державних організацій, необхідно створити й деякі недержавні установи. Такі установи можуть бути залучені у процеси гармонізації та здійснювати нагляд за їхнім проходженням. Органи контролю мають бути незалежними, тобто не залежними від вказівок уряду. Це становить проблему в країнах, що мали недемократичну урядову систему. За необхідності створення значної кількості організацій та набрання кваліфікованого персоналу виникає проблема фінансових ресурсів, а також пошуку кваліфікованих працівників.

3. Рекомендації для України

Згідно зі статтею 51 (2) УПС, Україна взяла на себе зобов'язання щодо адаптації існуючого та майбутнього законодавства до законодавства ЄС. Таким чином, Україна повинна пройти шлях, прокладений державами-членами та країнами-кандидатами. У цьому Україні слід скористатися найкращою практикою відповідних країн у досягненні необхідних результатів та в запобіганні неправильним крокам.

Перш ніж давати пораду про те, з яких директив слід починати, необхідно визначити структуру експорту України. Українській державі потрібно проаналізувати, яка продукція експортується до країн ЄС і щодо якої продукції Україна має шанси на експорт. Продукція, що експортується до ЄС, має відповідати вимогам певних директив. Отже, процес впровадження слід починати з тих директив, які містять вимоги саме для такої продукції. У секторі продуктів харчування це відповідні директиви щодо маркування та позначення (2000/13/ ЕЕС), щодо вимог до молочних ферм, до бойні (м'ясопереробних підприємств) та приміщень для виробництва продуктів харчування (93/43/ ЕЕС), вимог стосовно дозволених речовин (89/107/ ЕЕС), а також до промислової продукції — директиви щодо посудин під тиском (87/404/ ЕЕС), дитячих іграшок (88/378/ ЕЕС), будівельних матеріалів (89/106/ ЕЕС), двигунів (89/336/ ЕЕС), електричного обладнання (73/23/ ЕЕС) та безпечності продукції (92/59/ ЕЕС). Саме їх слід впровадити в українське законодавство.

Не маючи відповідного економічного підґрунтя, Україна може використати ці директиви лише як модель для регулювання відносин у певному секторі. Слід також зазначити, що норми, вписані в законодавстві, не будуть ефективними без ринкових відносин. Важливо, щоб Україна віддала перевагу тим директивам, які прискорюватимуть вступ України до СОТ.

Березень 2003 р.

Ольга Шпакович

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Аналіз правових актів потрібно починати із з'ясування термінологічних аспектів. Термін «рішення» має родовий характер. Цей термін охоплює всі види актів і документів, які приймаються інститутами та органами Європейського Союзу для виконання своїх завдань і здійснення компетенції. Слід також взяти до уваги, що в установчих актах та інших офіційних документах термінові «рішення» може надаватися різне значення. Коли мова йде про рішення, які приймаються в рамках Євросоюзу, маються на увазі не конкретні нормативно-правові акти, а будь-яке, незалежно від його правового режиму, рішення, яке приймається інститутами та органами об'єднання. Головна відмінність рішення як нормативно-правового акта полягає в тому, що воно породжує цілком конкретні юридичні наслідки. Воно є юридичне обов'язковим для всіх адресатів, тобто його невиконання має наслідком певні юридичні санкції.

Рішення в широкому розумінні слова охоплює політичні рішення, програмні документи, які визначають напрями та етапи діяльності Євросоюзу, заяви, висновки і рекомендації, а також проміжні постанови, що являють собою лише той чи інший етап у загальній процедурі прийняття остаточних рішень.

Складність завдань, які вирішує Європейський Союз, різноманітність його інститутів та органів, певний характер їхньої компетенції і відносин — усе це неминує породжує множинність формалізованих процедур і неформальних методів та механізмів, які відіграють суттєву роль у процесі вироблення, прийняття та реалізації рішень. Установчі договори досить чітко і суворо визначають систему інститутів та органів Євросоюзу, наділених правом приймати рішення. Вони встановлюють принципи їхніх відносин і, що особливо важливо, обсяг здійснюваних ними повноважень.

З усіх рішень, які приймаються інститутами Євросоюзу, найважливішими, безумовно, є ті, що належать до категорії політичних рішень. Вони приймаються передовсім Європейською радою або спільно провідними інститутами. Такі рішення визначають основні напрями діяльності Євросоюзу. Крім того, слід мати на увазі, що той самий інститут може приймати різні за своїм статусом рішення. Так, Комісія може видавати власні нормативно-правові акти, а також акти процедурного характеру, що являють собою один з етапів у механізмі прийняття рішень або ж визначають внутрішню структуру та порядок діяльності Комісії. Комісія також може висловлювати свою думку, давати висновок і публікувати різного роду документи програмного характеру. Серед останніх найвідомішими є «білі» та «зелені» книги, які можуть відігравати надзвичайну роль у розвитку процесу інтеграції, хоча вони й не мають характеру нормативно-правових актів.

Значний відбиток на механізм прийняття рішень накладає також поетапний характер самого процесу європейської інтеграції. З цим пов'язані зміни в характері процедур, їхній внутрішній структурі та сфері застосування. У Раді Європейського Союзу це знайшло своє відображення у використанні процедури прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів. Що ж до відносин з Європейським парламентом, то вони знайшли свій прояв у певному спрощенні процедури співробітництва та в розширенні сфери застосування в рамках Співтовариств процедури спільного прийняття рішень. Відповідно розширилися повноваження Євро-парламенту і його вплив на прийняття нормативно-правових актів.

Згідно з установчими договорами, правом прийняття обов'язкових рішень, насамперед у формі нормативно-правових актів, наділені такі інститути Європейського Союзу, як Європейський парламент, Рада, Рада спільно з Парламентом, Комісія, Європейський центральний банк. Ці договори передбачають також існування до-радчих органів, якими є Економічний та соціальний комітет і Комітет регіонів. Специфіка їхнього статусу та актів, які вони приймають, полягає в тому, що ці органи мають консультативний характер, а рекомендації та висновки, які вони ухвалюють, не мають обов'язкової сили.

Таким чином, за роки існування Європейських Співтовариств і Європейського Союзу склалася доволі складна й зовсім не однакова практика прийняття рішень.

Порядок прийняття рішень, а особливо нормативно-правових актів, залежить від їхньої значущості та юридичної природи, від того, стосовно якого об'єкта приймаються рішення.

Першоосновою правової системи Євросоюзу є установчі договори. Вони розробляються і приймаються державами-членами на основі процедур, передбачених для розробки та введення в дію міжнародно-правових актів. Головна відмінність установчих актів Європейських Співтовариств і Євросоюзу полягає в тому, що вони готуються в рамках інституціональних структур, мають закритий характер, а зміст таких актів, їхній правовий режим і значущість забезпечують їм верховенство і визначальну роль у системі обов'язкових для всіх суб'єктів європейського права рішень.

За загальним правилом, для розробки основних установчих договорів скликається спеціальна міжурядова конференція, яка нерідко діє на основі повноважень, передбачених попереднім установчим актом. Так, Маастрихтський договір було розроблено на основі програмних положень, сформульованих в Єдиному європейському акті. У свою чергу, Маастрихтський договір передбачив необхідність скликання протягом певного строку, що йде слідом за його ратифікацією, нової міжурядової конференції з метою уточнення і доповнення Договору про Європейський Союз (ДЄС) та Договору про заснування Європейського Співтовариства (Договір про Співтовариство), особливо в тому, що стосується модернізації та реформування їхньої інституційної системи. Відповідно до цього припису, було скликано нову міжурядову конференцію, що розробила проект нового установчого договору, який вніс значні корективи в раніше діючі договори про Співтовариства та Союз. Водночас Амстердамський договір не вирішив цілої низки проблем, насамперед проблем інституційного характеру, пов'язаних із майбутнім розширенням Євросоюзу. Він, у свою чергу, передбачив необхідність — у період, що безпосередньо передував розширенню Союзу, але не пізніше як за рік, — скликання нової міжурядової конференції, яка й повинна була підготувати рішення щодо інституційних проблем. Отже, новий установчий акт прямо передбачав необхідність розробки доповнень та змін у договорах, що визначають структуру Союзу, систему і порядок діяльності його інститутів.

Підготовлений проект установчого договору чи окремі його положення, як правило, розглядаються та обговорюються на сесіях Європейської ради. Належним чином розроблений і підписаний представниками держав — членів Євросоюзу договір підлягає ратифікації всіма його учасниками. Ратифікація відбувається згідно з національними процедурами, передбаченими конституційним законодавством відповідної країни. Практика ратифікації Маастрихтського та Амстердамського договорів показує, що, як загальне правило, національні конституційні тексти, які суперечили положенням установчого договору, було відповідним чином переглянуто і змінено з метою здійснення необхідної ратифікації.

Установчі договори становлять першу, найважливішу і найсуттєвішу частину нормативно-правової системи Європейських Співтовариств і Євросоюзу. Їхня виняткова значущість для розвитку процесу інтеграції, а також та обставина, що ці акти породжують права та обов'язки не тільки держав-учасниць, а й усіх юридичних та фізичних осіб, які перебувають під юрисдикцією цих держав, зумовили визнання за такими актами значення конституційної хартії. Всі інші нормативно-правові акти і будь-які рішення інститутів Європейського Союзу мають відповідати положенням установчих актів і сприяти реалізації тих завдань, цілей та принципів, що закріплені в актах конституційного значення.

Установчі договори прийнято вважати **актами прямої дії** в тому розумінні, що їхні положення діють незалежно від прийняття національних актів про імплементацію. Однак, як пояснив Суд ЄС, пряма дія норми, що має своїм джерелом установчий договір, підпорядкована таким загальним вимогам, як чіткість, незалежність, відсутність потреби у спеціальних актах застосування, без яких ця норма не може породжувати юридичних наслідків.

Другу важливу групу нормативно-правових актів становлять акти, що видаються інститутами Співтовариства. Номенклатуру таких актів та їхню стислу характеристику наведено у статті 249 Договору про Співтовариство. До них віднесено регламенти, директиви та рішення.

Регламент — це нормативно-правовий акт загального характеру, всі елементи якого є обов'язковими для всіх суб'єктів європейського права і який є актом прямої дії, тобто він підлягає застосуванню органами влади та судовими установами всіх держав-членів, незалежно від того, чи виступала дана держава за їх прийняття.

Директиви — це нормативно-правові акти, що їх видають інститути Співтовариства. Директива відрізняється від регламенту тим, що в ній, як правило, зазначено цілі та результати, які мають бути досягнуті, проте національним органам влади надається право самим визначати, в якій формі чи за допомогою яких процедур і

механізмів можна досягти визначених цілей. Отже, директиви зобов'язують державу тільки досягти певних результатів. Як загальне правило, зазначаються і строки досягнення встановлених цілей. Однак директива не повинна містити ніякої детальної регламентації. Була тенденція до деталізації директив, але вона не дістала підтримки під час підготовки Амстердамського договору. Таким чином, було запроваджено новий кваліфікаційний різновид цих актів: а) рамкові директиви і б) звичайні директиви. Перші утворюють самостійну групу актів, які ієрархічно не підпорядковані регламенту. Другі можуть містити детальнішу регламентацію, особливо якщо вони приймаються на основі регламенту. В цьому випадку має місце ієрархічна супідрядність.

Однією зі сфер, у якій директиви використовуються особливо широко, є здійснення заходів з гармонізації національного права. У цьому випадку зазначається, які саме цілі та результати мають бути досягнуті, з тим щоб запобігти колізії норм національного права різних держав-членів у тій чи іншій сфері, однак при цьому не вказується, яким чином національні органи влади повинні досягти поставленої мети.

Третю групу нормативно-правових актів Співтовариства становлять рішення, їхня особливість полягає в тому, що це акти індивідуального, а не загального характеру. Будучи обов'язковими для своїх адресатів, вони, як правило, заторкують спеціальні, вузькі, технічні питання і є обов'язковими тільки для тих суб'єктів європейського права, яким вони адресовані.

Право видання нормативно-правових актів мають Рада, Рада спільно з Європейським парламентом, Комісія, а також такі фінансові інститути, як Європейський центральний банк (ЄЦБ).

Стаття 249 Договору про Співтовариство передбачає також можливість прийняття ще двох видів актів — це рекомендації та висновки. Однак останні не є нормативно-правовими актами, тобто вони не мають обов'язкового юридичного характеру. Водночас слід взяти до уваги, що сама процедура прийняття рішення в рамках Європейського Союзу побудована таким чином, що нерідко прийняття нормативно-правового акта, особливо загального характеру, потребує попереднього отримання висновку консультативно-допоміжних органів. Так, при виданні регламентів, які стосуються сфери економічного та соціального співробітництва, відповідні інститути Європейського Союзу повинні в обов'язковому порядку запитувати висновок Економічного та соціального комітету, а при прийнятті нормативно-правових актів, що стосуються здійснення регіональної політики, необхідно запитати висновок Комітету регіонів. Висновок цих консультативних органів не є обов'язковим для інститутів, які приймають регламенти або директиви. Проте відсутність такого висновку може бути підставою для анулювання прийнятого нормативно-правового акта у зв'язку із суттєвою вадою форми.

Правовий режим наведених вище актів є джерелом вторинного права.

Тепер слід коротко зупинитися на правотворчій діяльності Європейського Співтовариства та Євросоюзу.

Отже, рішення Європейського Співтовариства та Європейського Союзу приймаються відповідно до різних правових процедур. Разом вони утворюють систему прийняття рішень у Євросоюзі.

Загальна модель правотворчої діяльності в Європейському Співтоваристві та Євросоюзі може бути подана у вигляді процесу, що здійснюється на таких трьох рівнях:

- внесення Ініціативи;
- обговорення;
- ухвалення рішення.

Правотворча діяльність Європейського Співтовариства та Євросоюзу ґрунтується на різноманітних процедурах. Формальний бік цих процедур у кожному окремому випадку залежить від предмета розгляду.

Основна модель правотворчого процесу передбачає тісну співпрацю Європейської комісії (ЄК), Європейського парламенту (ЄП) та Ради Європейського Союзу (РЄС).

Правотворча діяльність органів Співтовариства розгортається в межах чітко визначеної та обов'язкової системи їхніх повноважень. Ця система ґрунтується на принципі обмежених індивідуальних повноважень. Такий принцип є визначальним для відповіді на запитання:

- Чи може або чи має право той або інший орган здійснити певну дію?
- До яких заходів він може при цьому вдаватися?
- Якої правової форми слід надати цим заходам і яких процедурних правил при цьому слід дотримуватись?

Відповіді на ці запитання впливають виключно з конкретних положень договорів. Насамперед це стосується Договору про Співтовариство, Маастрихтського та Амстердамського договорів, які є його своєрідним продовженням, а також так званих інституційних угод. Вони укладаються між трьома органами, які беруть безпосередню участь у процесі прийняття рішень, — ЄК, ЄП та РЄС.

Розподіл повноважень у Договорі про Співтовариство між трьома діючими органами — Європейською комісією, Європейським парламентом та Радою — передбачає ухвалення всіх основоположних правових норм Радою або (після набуття чинності Амстердамським договором) спільно Радою та Європарламентом. Рада, з огляду на її склад, є тим політичним рівнем, що забезпечує зв'язок з країнами-членами. Це особливо важливо, оскільки від її позиції залежить розбудова та розвиток Європейського Співтовариства та Європейського Союзу від моменту їх заснування.

На відміну від Ради і Комісії, що, як безпосередньо діючі органи Співтовариства /Євросоюзу, завжди тісно співпрацювали і в плані виконання, і в плані застосування Договору про Співтовариство, Парламент упродовж тривалого часу здійснював лише консультативні функції та обмежені контрольні повноваження. Після прийняття Єдиного європейського акта Євро-парламент отримав ширші права на участь у правотворчій діяльності, які, однак, не передбачали рівноправної участі в ухваленні рішень. І лише після укладення ДЕС Європейський парламент набув ширших прав на спільну участь у прийнятті рішень.

Загалом чинні договірні положення передбачають надзвичайно велике розмаїття процедур прийняття рішень. До набуття чинності Амстердамським договором на рівні Співтовариства та Євросоюзу їх налічувалося 24.

Амстердамський договір мав спростити систему і зменшити кількість процедур, проте цього не вдалося досягти у повному обсязі. Так, і після укладення Амстердамського договору залишається відмінність у процедурах консультацій, відповідно до пункту 2 статті 175 Договору про Співтовариство (податки, енергетика, утилізація відходів), та процедурою консультацій, відповідно до пункту 1 статті 172 Договору про Співтовариство (заснування спільних підприємств для здійснення програм наукових досліджень та розробки нових технологій). У першому випадку Рада приймає рішення одногосно, у другому — кваліфікованою більшістю голосів. В останньому випадку необхідне проведення консультацій із Комітетом регіонів, у першому — з Економічним і соціальним комітетом. Отже, три основні типи процедур прийняття рішень у сфері правотворчої діяльності Європейського Співтовариства а саме — слухання (консультації), вироблення спільної позиції та спільна участь у прийнятті рішень, усе ще характеризуються внутрішніми відмінностями, які, залежно від сфери їх застосування, виявляються в різних формах у рамках відповідної процедури.

Процедура слухань існує з моменту заснування Співтовариства у 1957 році. До набрання чинності у 1987 році Єдиним європейським актом вона була найпоширенішим способом здійснення правотворчої діяльності в Європейському Співтоваристві.

Процедуру слухань можна зобразити у вигляді трирівневої моделі процесу прийняття рішень, а саме: після процедури загальних слухань Комісія на підставі свого права на законодавчу ініціативу, як правило, опрацьовує відповідні пропозиції щодо конкретного правового акта. До ухвалення остаточного рішення Радою мають відбутися слухання в Європейському парламенті.

При цьому слід розрізняти «обов'язкові слухання», проведення яких вимагають відповідні положення Договору, та «факультативні слухання». Це розмежування важливе з огляду на правові наслідки непроведення Радою парламентських слухань або ж проведення на умовах, що порушують вимоги Договору.

Для того щоб належним чином організувати слухання в Парламенті у випадках, коли це обов'язково передбачено Договором, необхідно дотримуватись певного порядку, нехтування яким з боку Ради після рішення, прийнятого Судом ЄС у 1980 році, спричиняє втрату чинності відповідною дією Ради.

Процедура слухань наділяє Парламент досить обмеженими повноваженнями в процесі правотворчої діяльності Співтовариства. На остаточне рішення Ради позиція Парламенту не має відчутного впливу. Такі можливості участі Європейського парламенту у правотворчій діяльності Співтовариства, що сприймаються як недостатні, навіть спонукали деяких критиків до висновку про брак демократії у Співтоваристві. Оскільки дедалі більше сфер національної політики переходить до компетенції Співтовариства, участь національних парламентів у виробленні політики та контролі за діяльністю виконавчої влади зменшується. Водночас зменшення парламентського впливу на національному рівні не компенсується відповідним підвищенням ролі Європейського парламенту.

На початку 1980-х років уряди різних країн — членів Європейського Співтовариства, наприклад, Німеччина, виступили з ініціативою щодо посилення ролі Парламенту, щоб усунути правові прогалини та посилити демократичність дій Співтовариства.

Непоганою нагодою для розширення прав Парламенту на участь у правотворчій діяльності Співтовариства стали переговори, які завершилися ухваленням Єдиного європейського акта. В ньому, зокрема у випадку ухвалення правових актів, спрямованих на створення та функціонування спільного внутрішнього ринку, було запроваджено спеціальну процедуру вироблення спільної позиції Радою та Європейським парламентом за участю Комісії. Вона мала гарантувати прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю та розширити участь Парламенту в підготовці рішень, які стосуються спільного внутрішнього ринку.

Нова процедура зумовлювала необхідність значних змін в існуючій договірній базі. Зокрема, на відміну від процедури слухань, процедура вироблення спільної позиції передбачає два читання.

Процедура вироблення спільної позиції розгортається за такою схемою:

1. Як і раніше, Комісія вносить пропозицію, а Європейський парламент дає їй відповідну оцінку.
2. Рада вивчає пропозицію після першого читання в Парламенті та опрацьовує компромісний проект, який разом з обґрунтуванням знову виноситься на розгляд Європейського парламенту.
3. Упродовж трьох місяців Парламент може схвалити проект Ради, відхилити або внести до нього поправки. Причому для прийняття рішення про відхилення або внесення поправок необхідно набрати абсолютну більшість голосів членів Парламенту.
4. Якщо Парламент вносить свої поправки, знову настає черга Комісії. Протягом одного місяця їй необхідно прийняти рішення про те, якому з двох варіантів вона віддає перевагу:

• *варіант А.* Якщо Комісія ухвалює зміни, запропоновані Парламентом, то Раді для остаточного ухвалення проекту, прийнятого під час другого читання зі змінами, достатньо кваліфікованої більшості голосів.

Якщо Рада має намір прийняти рішення, що відхиляється від поправок, необхідно, щоб за це одностайно проголосували всі її члени. Якщо цього не вдається досягти, Рада змушена погодитися з позицією Парламенту, щоб уникнути звинувачення її в бездіяльності (строк прийняття рішення — три місяці);

• *варіант Б:* Якщо Комісія не погоджується з поправками Парламенту, то в силі залишається та правова норма, яка застосовується поза рамками цього варіанту. Рада може прийняти пропозицію Комісії кваліфікованою більшістю або відхилитися від неї за умови одностайного голосування.

Поправки Парламенту, не прийняті Комісією, можуть бути ухвалені Радою також лише за умови одностайного голосування.

Відхилена Парламентом пропозиція також може бути прийнята лише одногосно.

Ефективна участь Європейського парламенту в процедурі вироблення спільної позиції залежить від здатності Ради приймати рішення на засадах більшості. Тут особлива роль належить готовності відмовитися від так званого Люксембурзького компромісу, який фактично дає можливість країнам-членам, посилаючись на «життєво важливі інтереси», протидіяти ухваленню рішень Радою накладанням вето, що, по суті, веде до необхідності пошуку консенсусу при розгляді таких питань. Процедура застосування вимог Люксембурзької угоди така: кожна держава-учасниця може звернутися з проханням, щоб Рада намагалася «протягом розумного строку прийти до рішень, які можуть бути прийнятні всіма членами Ради» (пункт 1 Люксембурзької угоди 1966 року). Головуюча в Раді держава приймає рішення стосовно розумного строку тривалості обговорень та стосовно моменту початку голосування або з власної ініціативи, або на вимогу простої більшості держав-учасниць (тобто щонайменше 8). У цьому випадку головуюча держава не може відмовитися від проведення голосування. Держава-учасниця, яка заперечує проти голосування, посилаючись на Люксембурзьку угоду, повинна повідомити про це до початку процедури голосування. Слід зазначити, що Люксембурзький компроміс визнаний як частина принципу *acquis communautaire*, що становить систему спільних прав та обов'язків держав-членів і Європейського Союзу. Це поняття постійно розвивається і охоплює: зміст, принципи, політичні цілі установчих договорів; законодавство, прийняте у зв'язку з необхідністю застосування установчих договорів, і прецедентне право Суду ЄС; декларації та резолюції ЄС; заходи, вжиті для здійснення спільної зовнішньої політики та політики безпеки; заходи у сфері правосуддя і внутрішніх справ; міжнародні договори, укладені Співтовариством, а також договори, укладені між собою державами-членами у сфері діяльності Євросоюзу.

Позитивний досвід, нагромаджений як Європейським парламентом, так і Радою та Комісією в практичному застосуванні процедури вироблення спільної позиції, став основою для суттєвого розширення участі Парламенту в правотворчій діяльності.

Договором про Європейський Союз було запроваджено нову форму участі Парламенту в правотворчому процесі Співтовариства — процедуру спільної участі у прийнятті рішень, відповідно до статті 251 Договору про Співтовариство.

Право на спільну участь у прийнятті рішень уперше надає Парламентові можливість перешкодити ухваленню запропонованого правового акта на будь-якому етапі правотворчої діяльності у формі рішення про відхилення. Для правових актів, які приймаються в рамках процедури спільної участі у прийнятті рішень, потрібна згода не лише Ради, а й Парламенту. Якщо позиції Європейського парламенту й Ради розходяться, процедурою спільної участі у прийнятті рішень передбачена можливість створення узгоджувальної комісії, до складу якої на паритетних засадах входять представники Ради та Парламенту.

З моменту набуття чинності Амстердамським договором діє спрощена форма цієї процедури, яка забезпечує рівні права Парламенту і Ради.

Процедура реалізується за такою схемою:

Комісія виносить на розгляд Ради та ЄП свою пропозицію.

ЄП надає свій висновок, у якому можуть бути запропоновані поправки.

Рада кваліфікованою більшістю голосів може:

- а) ухвалити правовий акт, якщо ЄП не внесено жодних поправок, або
- б) ухвалити правовий акт із запропонованими ЄП змінами, або
- в) сформулювати компромісний проект, якщо вона не погоджується з поправками ЄП.

У Парламенті існує три варіанти можливих дій:

• *варіант А:* Якщо Парламент протягом трьох місяців простою більшістю голосів своїх членів, що взяли участь у голосуванні, ухвалить компромісний проект, внесений Радою, правовий акт вважається прийнятим. Це стосується й випадків, коли Парламент не надав свого висновку.

• *варіант Б:* Якщо Парламент абсолютною більшістю голосів відхиляє компромісний проект Ради, правовий акт вважається неприйнятим.

• *варіант В:* Якщо Парламент вносить зміни до компромісного варіанту, запропонованого Радою, то текст зі змінами передається до Ради. Комісія може надати свій висновок щодо цього проекту. Однак при наступному обговоренні Радою, на відміну від процедури вироблення спільної позиції, за основу беруть текст Парламенту.

Після цього Рада може:

а) протягом трьох місяців схвалити поправки ЄП кваліфікованою більшістю голосів. Поправки, щодо яких Комісія надала свій негативний висновок, можуть бути ухвалені Радою за умови одностайного голосування. Якщо Рада одностайно схвалила поправки ЄП, правовий акт вважається прийнятим;

б) створити узгоджувальну комісію, якщо не вдається схвалити всі поправки ЄП одностайним голосуванням.

У діяльності узгоджувальної комісії може скластися ситуація, коли:

а) протягом шести тижнів вдається погодити спільний проект (особливо важливою обставиною в цьому випадку є те, що Комісія зрештою займає компромісну позицію. Якщо Рада і Парламент справді зацікавлені в ухваленні правового акта, може трапитися й так, що Комісії доведеться йти на поступки);

б) протягом шести тижнів не вдається домовитися про спільний проект рішення. У цьому разі спроба прийняти правовий акт завершується невдало.

Якщо узгоджувальна комісія схвалила спільний проект, Рада і Парламент протягом шести тижнів можуть прийняти правовий акт. При цьому під час голосування в Раді необхідна підтримка кваліфікованої

більшості, а в Парламенті — абсолютної більшості учасників голосування. Якщо Рада чи Парламент відхиляють спільний проект, це означає, що спроба прийняти правовий акт зазнала невдачі.

У підсумку необхідно пам'ятати, що в рамках процедури спільної участі у прийнятті рішень неможливо ухвалити правовий акт усупереч волі Парламенту.

Значення процедури спільної участі у прийнятті рішень стає ще зрозумілішим, якщо подивитися на сфери її застосування. Найважливішою з них є правотворча діяльність з питань, що стосуються створення спільного внутрішнього ринку, відповідно до статті 95 Договору про Співтовариство.

Крім того, застосування процедури спільної участі в прийнятті рішень у правотворчій діяльності поширюється ще й на такі сфери:

- культура (стаття 151 Договору про Співтовариство), рішення ухвалюється одноставним голосуванням Ради;
- освіта (стаття 149);
- охорона здоров'я (стаття 152);
- захист прав споживачів (стаття 153);
- транс'європейські мережі (стаття 156);
- наукові дослідження і новітні технології (стаття 166), рішення ухвалюється одноставним голосуванням Ради,

а також

- окремі питання, пов'язані з охороною довкілля (пункт 3 статті 175).

Процедура спільної участі у прийнятті рішень після набуття чинності Амстердамським договором застосовується, наприклад, у таких сферах:

- заборона дискримінації (частина друга статті 12 Договору про Співтовариство);
- громадянство Союзу/право на проживання (стаття 18);
- соціальне страхування/наймані працівники-мігранти (стаття 42);
- стимулювання заходів зі створення робочих місць (стаття 129);
- співпраця в галузі митної справи (стаття 135);
- рівноправність між чоловіками та жінками (пункт 2 статті 137);
- принципи рівності (пункт 3 статті 141);
- соціальні фонди (стаття 148);
- політика професійної підготовки (стаття 150);
- політика у сфері охорони здоров'я та ветеринарної медицини (пункт 4 (а, в) статті 152);
- транс'європейські мережі (стаття 156);
- регіональні фонди — втілення рішень (стаття 162);
- створення спільних підприємств (стаття 172);
- екологічна політика (пункт 1 статті 175);
- політика у сфері розвитку співробітництва (пункт 3 статті 179);
- доступ громадськості до документів (стаття 255);
- політика боротьби з шахрайством (стаття 280);
- підготовка статистичних матеріалів (стаття 285);
- створення органу щодо захисту інтересів особи у процесі обробки особистих даних (стаття 286).

У деяких сферах Амстердамський договір передбачає перехідні періоди. Так, зокрема, в галузі візової політики запровадження процедури спільної участі у прийнятті рішень передбачається лише через п'ять років після набуття чинності Амстердамським договором (стаття 62 Договору про Співтовариство).

Однак знову наголосимо, що у всіх цих сферах діяльності неможливе ухвалення жодного правового акта всупереч волі Європейського парламенту.

Щодо процедури отримання згоди, то ця процедура застосовується при ухваленні так званих «конституційних» правових актів, що визначають базові засади і структуру Співтовариства/Євросоюзу. Із 1987 року ця процедура поширюється на рішення про прийняття нових членів та надання асоційованого членства. Крім того, після укладення Маастрихтського договору згода Парламенту необхідна в разі розгляду таких правових актів:

- положення про структурні фонди та фонди згуртування (статті 160, 161 Договору про Співтовариство);
- положення про єдину процедуру голосування (пункт 3 статті 190);
- певних міжнародних угод (пункт 3 статті 300);
- рішення про асоційоване членство (стаття 310);
- рішення про прийняття нових членів (стаття 49).

З моменту набуття чинності Єдиним європейським актом у більшості випадків було застосовано процедуру отримання згоди.

Така велика кількість випадків пов'язана із застосуванням цієї процедури щодо укладання міжнародних договорів (пункт 3 статті 300 Договору про Співтовариство), у тому числі і європейських угод. При цьому необхідна згода Парламенту не лише щодо укладання нових угод, а й щодо внесення змін до вже діючих договорів.

Саме діяльність Європейського парламенту при розгляді міжнародних договорів є наочним прикладом того, наскільки цілеспрямовано цей орган використовує своє право надавати (чи не надавати) згоду на їх укладання для утвердження своїх політичних вимог. Це виявилось, зокрема, у випадку блокування укладання фінансових протоколів з країнами Середземноморського басейну (Туреччина, Ізраїль, Марокко, Сирія) з огляду на проблеми з дотриманням цими країнами прав людини.

З моменту набуття чинності Амстердамським договором процедура застосовується ще й у таких випадках:

- накладення санкцій у разі порушення принципів Євросоюзу (стаття 7 ДЄС);

• ухвалення положення про депутата ЄП (стаття 214 Договору про Співтовариство), приймається ЄП після отримання згоди Ради;

• призначення Голови Комісії (стаття 214 Договору про Співтовариство).

Цілоком слушно можна вважати характеристику Європейського Союзу, а точніше — Європейського Співтовариства, як «правової спільноти». Вона відображає особливе значення первинного права (договорів) та похідного від нього вторинного права Співтовариства (так званого права, що є втіленням договорів), а також їх співвідношення з національним правом держав-членів.

При цьому йдеться насамперед про поняття «можливості прямої дії» та «пріоритет права Співтовариства». З іншого боку, визначення «правова спільнота» відсилає нас до процесу прийняття правових актів (вторинне право) Співтовариством і до органів, повноваження яких впливають з договорів.

Ухвалення правових актів, тобто творення нового права, є, по суті, головним видом діяльності, насамперед Комісії (до основних завдань якої належить ініціювання законодавчого процесу) та Ради (яка відповідає за ухвалення правових актів). Дедалі ширшою стає участь Європейського парламенту у прийнятті правових актів.

З формальної точки зору, у статті 249 Договору про Співтовариство немає положень стосовно передумов, за яких можливе ухвалення регламентів, директив, рішень, рекомендацій та висновків і їх змістового наповнення. Отож і не існує «ієрархії правових норм», тобто тієї звичної їх класифікації, що склалася в законотворчій практиці країн-членів. В окремих сферах політики немає таких регулятивних норм, які б однозначно відсилали до положень статті 249 Договору про Співтовариство. У них діють більш загальні формулювання, подібні до тих, що містяться, наприклад, у статті 95 цього Договору, в якій зазначено, що, «згідно з процедурою, визначеною у статті 251, та після консультацій з Економічним і соціальним комітетом, Рада вживає заходів для зближення положень, викладених у законах, нормативних постановах чи адміністративних актах держав-членів, які мають за мету створення та функціонування внутрішнього ринку».

Тобто відповідно до цього можуть прийматися регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки. При цьому органи Співтовариства користуються правом вільного вибору відповідного виду правового регулювання. Проте ця свобода обмежується дією принципу субсидіарності та співвідносності (див. статтю 5 Договору про Співтовариство). Згідно з принципом субсидіарності, Співтовариство може вдаватися до певних заходів лише тоді, коли мета заходу, який планується реалізувати, не може бути досягнута на рівні країн-членів. Ще однією передумовою є те, що відповідні цілі, з огляду на їхні масштаби та наслідки, легше втілити в життя на рівні Співтовариства. Якщо на запитання: «Чи можна застосовувати Договір про Співтовариство?» — одержано ствердну відповідь, то існують вагомі підстави для заходів на рівні Співтовариства. Вибір правової норми здійснюється відповідно до принципу співвідносності. Той чи інший захід Співтовариства не повинен виходити за рамки розумної доцільності, необхідної для досягнення цілей Договору про Співтовариство.

Інші види актів зазначаються в статті 34 ДЕС, а саме — рамкові рішення з метою зближення законодавства, які є обов'язковими, але не мають прямої дії. Також Співтовариство може укладати міжнародні угоди як з державами-учасницями, так і з третіми державами.

Крім того, відповідно до статті 110 Договору про Співтовариство, Європейський Центральний банк уповноважений приймати, в разі необхідності, регламенти, рішення для виконання поставлених завдань, надавати рекомендації та робити свої висновки. Будь-який регламент має загальне застосування. Він обов'язковий загалом і має пряме застосування в усіх державах-членах. Рекомендації та висновки не мають обов'язкової сили. Рішення обов'язкове в цілому для тих, кому воно адресоване. ЄЦБ має право накладати разові штрафи та застосовувати періодичні штрафні платежі до підприємств, які ухиляються від виконання зобов'язань, передбачених його відповідними регламентами та рішеннями.

Також можуть укладатися так звані *mixed agreements* (змішані угоди), тобто угоди, в яких є третя сторона. Наприклад, Європейське Співтовариство часто укладає змішані угоди (Угода про асоціацію між ЄС та Грецією). Змішана угода передбачає допустиме рішення принаймні стосовно однієї проблеми: потреби приймати рішення щодо компетенції. У змішаній угоді організація, її члени тісно пов'язані, до того ж такі угоди дають країнам змогу стати стороною деяких частин угоди.

Таким чином, правотворчість Європейського Союзу є ефективним засобом міжнародно-правового регулювання, і на сьогодні не можна не враховувати тих обставин, що правові акти, які приймаються в рамках Євросоюзу, мають юридичну силу і, відповідно, впливають на розвиток права в цілому.

Березень 2003 р.

Ольга Шпакович

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУР УХВАЛЕННЯ ПОСТАНОВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Складність завдань, які вирішує Європейський Союз, різноманітність інститутів та органів, певний характер їхньої компетенції — усе це породжує множинність формалізованих процедур і неформальних методів та механізмів, які відіграють суттєву роль у процесі вироблення, ухвалення та реалізації постанов.

Значний вплив на механізм ухвалення постанов має поетапний характер самого процесу європейської інтеграції. З цим пов'язані зміни в характері процедур, їхній внутрішній структурі та сферах застосування.

У рамках Європейського Союзу основними інститутами, які ухвалюють акти законодавчого характеру, є Рада та Європейський парламент. Інститутом, який здійснює право законодавчої ініціативи, насамперед є Європейська комісія. Найактивнішим учасником законодавчого процесу виступає Європейський парламент. Крім того, в законодавчому процесі можуть брати участь Європейський Центральний банк, Суд, а також різні органи, які мають консультативний статус.

Маастрихтський договір передбачає п'ять основних способів ухвалення постанов. Це 1) консультативна процедура, 2) процедура співробітництва, 3) процедура спільного ухвалення рішень, 4) процедура співпадаючого висновку (*avis conforme*), і 5) згода на прийняття постанови або рішення. Особливості кожної процедури уточнені Амстердамським договором.

При консультативній процедурі проект відповідної постанови готує та виносить на розгляд Ради Комісія. Одночасно запитується висновок Європарламенту. Останній може висловити свої побажання та зауваження щодо запропонованого проекту. Також можуть бути проведені необхідні консультації між Радою та Парламентом. Амстердамський договір підкреслює необхідність уважного ставлення до консультативних висновків. Однак остаточне рішення повністю залишається прерогативою самої Ради. Воно не залежить від висновку Парламенту, хоча сам по собі запит такого висновку є обов'язковим. Залежно від того, яким є предмет постанови, що виноситься, Рада приймає її або кваліфікованою більшістю голосів, або за принципом одностайності. У тому випадку, якщо Рада вносить зміни до пропозицій Комісії, застосовується тільки принцип одностайності.

У Договорі про Європейський Союз сферу застосування процедури консультацій заторкують: стаття 7 — санкція проти держави-учасниці, яка не додержується основних прав; стаття 39 — рамкові рішення, рішення та конвенції в рамках співробітництва у сфері охорони порядку та судочинства у кримінальних справах; стаття 48 — скликання міжурядової конференції; стаття 49 — прийняття держави як дійсного члена.

Консультативна процедура, яка порівняно широко застосовувалася на початкових етапах становлення та розвитку Європейських Співтовариств, на сьогоднішній день відіграє менш помітну роль.

Другою важливою процедурою ухвалення постанов є процедура співробітництва. Вона відкриває можливість більш ефективної участі Європейського парламенту у вирішенні нагальних проблем розвитку Європейського Союзу та прийняття нормативно-правових актів. При застосуванні цієї процедури право законодавчої ініціативи належить, як правило, Комісії. Вона виносить проект нормативно-правового акта на розгляд Ради і Європарламенту. Цей перший етап є аналогічним до процедури консультації. На другому етапі Рада визначає кваліфікованою більшістю голосів спільну позицію на основі переглянутої Комісією пропозиції, до якої включено поправки, запропоновані Європарламентом, та після висновку Економічного та соціального комітету і Комітету регіонів (стаття 252 (а) Договору про заснування Європейського Співтовариства, далі — Договір про Співтовариство).

Європейський парламент має три місяці для того, щоб прийняти висновок щодо цієї спільної позиції, запропонувати поправки або схвалити спільну позицію. Якщо Парламент схвалює спільну позицію або не ухвалює постанову протягом трьох місяців, спільна позиція вважається схваленою. Рада остаточно приймає даний акт відповідно до спільної позиції (стаття 252 (в) Договору про Співтовариство). Якщо Парламент абсолютною більшістю голосів своїх членів відхиляє спільну позицію, Рада може її прийняти лише одногосним рішенням (стаття 252 (с) Договору про Співтовариство). Якщо Парламент абсолютною більшістю голосів своїх членів пропонує поправки, Комісія протягом одного місяця приймає постанову щодо тих поправок, які вона враховує, і тих, які вона відхиляє (стаття 252 (d) Договору про Співтовариство). Потім Рада кваліфікованою більшістю голосів ухвалює постанову щодо пропозиції, повторно розглянутої Комісією після внесення поправок Європарламенту в другому читанні. Для прийняття поправок, відхилених Комісією, або відхилення поправок, на які остання погодилася, Рада має одногосне ухвалити законопроект, навіть якщо передбачено голосування кваліфікованою більшістю (стаття 252 (е) Договору про Співтовариство).

В усіх цих випадках Рада повинна ухвалити постанову протягом трьох місяців, але якщо за цей час постанову не ухвалено, пропозиція Комісії вважається відхиленою (стаття 252 (I) Договору про Співтовариство). У процедурі співробітництва остаточне рішення ухвалює Рада.

Ця процедура функціонує належним чином. Парламент відхилив спільну позицію лише в чотирьох випадках. Двічі Рада не змогла одногосне прийняти акт. У третьому випадку Рада змогла подолати вето Парламенту. Нарешті, в останньому випадку, через набуття чинності Договором про Європейський Союз, процедура перетворилася на процедуру спільного ухвалення постанов, і згоди Парламенту було досягнуто.

Сфера застосування процедури співробітництва стосується лише Економічного та валютного союзу: пункт 5 статті 99, пункт 2 статті 102, пункт 2 статті 103 та стаття 106 Договору про Співтовариство.

Третя процедура — це процедура спільного ухвалення рішення. Вона надає максимально ефективну можливість участі у прийнятті постанови представницькому органу. Як і при інших процедурах, її початок ініціює Комісія. Вона вносить проект відповідного нормативного акта на розгляд Ради і Парламенту. У разі схвалення проекту нормативного акта в ідентичній редакції Радою і Парламентом відповідний проект постанови набуває форми нормативно-правового акта, який скріплюється підписами Голови Ради і Голови Європейського парламенту і передається для опублікування в «Журналь офісьель». За цієї процедури нормативно-правовий акт є результатом спільного рішення двох інститутів — Ради і Парламенту.

Якщо Парламент відхилив проект абсолютною більшістю голосів спискового складу, він вважається відхиленим, і процедура на цьому завершується — випадок на практиці порівняно рідкісний.

Значно частіше Парламент пропонує під час другого читання поправки, які формулюються після розгляду в парламентських комісіях та на пленарному засіданні, їх передають у Раду і Комісію.

Після Амстердамського договору сферу застосування процедури спільного ухвалення постанов було розширено настільки, що це призвело майже до цілковитого зникнення процедури співробітництва (застосовується лише щодо Економічного та валютного союзу). Спільне ухвалення постанов охоплює більше 55% усієї законодавчої діяльності. Майже все законодавство, за винятком сфери організації ринків сільськогосподарської продукції, податкової гармонізації і Економічного та валютного союзу, підпадає під процедуру спільного ухвалення постанов.

Близька за своєю суттю та кінцевими результатами до розглянутої вище процедура співпадаючого позитивного висновку (*avis conforme*). Відсутність такого висновку Парламенту робить ухвалення постанови Радою неможливим. Особливість процедури полягає у відсутності багатократних читань. Парламент не має права вносити поправки. Він може або прийняти запропоновану постанову, або відхилити її абсолютною більшістю голосів. Процедура застосовується при прийнятті нових членів.

Акт, остаточно схвалений Радою Євросоюзу, скріплюється підписом Голови та спрямовується до виконання. Якщо застосовано процедуру спільного прийняття постанови, акт скріплюється підписами Голови Європарламенту та Ради. Він набуває чинності на 20-й день після його опублікування в «Журналь офісьель» (якщо іншого не обумовлено в самому акті) або з дати його нотифікації адресатові, якщо акт не публікується. Згода на прийняття акта і його виконання становить завершальний етап процедури ухвалення постанов.

Крім п'яти головних процедур, практика Європейського Союзу знає досить велику кількість спеціальних процедур, які застосовуються у зв'язку з вирішенням конкретних питань. Такими є спеціальні правила, які застосовуються при формуванні Комісії та при порушенні питання про довіру, при затвердженні бюджету і звіту про його виконання. Однак у своїх головних рисах вони відтворюють процедури, описані вище.

Помітно відрізняється практика ухвалення процедурних постанов. Так, процедурна постанова, яка вноситься в рамках Європейської комісії відповідно до її внутрішнього регламенту, ухвалюється простою більшістю голосів членів, які беруть участь у засіданнях Комісії. Ця процедура стосується вирішення питання про внесення проекту того чи іншого нормативно-правового акта або іншої пропозиції на розгляд Ради. У рамках Ради процедурні питання вирішуються також простою більшістю голосів. Європейська рада, за загальним правилом, ухвалює свої постанови консенсусом. Консенсус передбачає згоду всіх її учасників, і формальна процедура голосування в цьому випадку не має місця. Досягнення та констатація такого консенсусу — це насамперед обов'язок і прерогатива керівника тієї держави або уряду, який у даний період головує в Раді. Від консенсусу слід відрізнити принцип одностайності, який застосовується в рамках Ради. Він передбачає застосування формальної процедури голосування. При застосуванні принципу одностайності використовується правило «одна держава — один голос».

Інша ситуація має місце при застосуванні принципу кваліфікованої більшості. У цьому випадку державам — членам Ради належить кількість голосів, що має бути пропорційною їхній питомій вазі в рамках Союзу, чисельності населення та іншим основним показникам. Відповідно до цього правила, держави — члени Ради мають певну кількість зважуваних голосів, які становлять: для Німеччини, Франції, Італії та Великої Британії — по 10, Іспанії — 8, Бельгії, Греції, Голландії та Португалії — по 5, Швеції, Австрії — по 4, Ірландії, Данії, Фінляндії — по 3, Люксембургу — 2 голоси. Разом 87 голосів. Наведені цифри показують, що на практиці кількість зважуваних голосів, якими володіє та чи інша держава, не відповідає основним принципам і нормативам.

Не зовсім витримується і пропорція в 2/3 голосів для визначення кваліфікованої більшості. У цифровому вигляді вона визначена установчими актами в 62 голоси з 87. Це той мінімум, який необхідний для схвалення проекту нормативного акта кваліфікованою більшістю голосів.

Щодо процедури голосування кваліфікованою більшістю голосів, то необхідно зазначити про Люксембурзький компроміс (1966) та компроміс Іоаніна (1994). Процедура застосування вимог Люксембурзької угоди така. Кожна держава-учасниця може звернутися з проханням, щоб Рада намагалася «протягом розумного строку прийти до рішень, які можуть бути прийняті всіма членами Ради» (пункт 1 Люксембурзької угоди 1966 року). Головуюча в Раді держава приймає рішення стосовно розумного строку тривалості обговорень та моменту початку голосування або з власної ініціативи, або на вимогу простої більшості держав-учасниць (тобто щонайменше 8). У цьому випадку головуюча держава не може відмовитися від проведення голосування. Держава-учасниця, яка заперечує проти голосування, посилаючись на Люксембурзьку угоду, повинна повідомити про це до початку процедури голосування. Треба зазначити, що Люксембурзький компроміс, визнаний як частина принципу *acquis communautaire*, що буквально означає «надбання Співтовариства», являє собою систему спільних прав і обов'язків держав-членів і Європейського Союзу. Це поняття постійно розвивається і включає зміст, принципи, політичні цілі установчих договорів; законодавство, прийняте у зв'язку з необхідністю застосування установчих договорів, і прецедентне право Суду ЄС; декларації та резолюції ЄС; заходи, вжиті для здійснення спільної зовнішньої політики і політики безпеки; заходи у сфері правосуддя і внутрішніх справ; міжнародні договори, укладені Співтовариством, а також договори, укладені державами-членами між собою у сфері діяльності Союзу.

У Ніщській угоді 2001 року щодо реформи ЄС у зв'язку зі вступом нових держав також ідеться про дотримання цілей Союзу та Співтовариства, захист інтересів держав-членів, посилення процесу інтеграції і про недопущення порушення правил *acquis communautaire*.

Щодо компромісу Іоаніна, то для економічної та демографічної рівноваги в рамках Європейського Співтовариства, держави прийняли Компроміс Іоаніна на позачерговому засіданні Ради міністрів 29 березня 1994 року. Досягнутий компроміс передбачає процедуру в два етапи: нова кількість зважених голосів становитиме 62 голоси, як це було вирішено в результаті переговорів про вступ нових держав-учасниць (Австрія, Фінляндія та Швеція). Однак, якщо виявляється, що значна кількість держав, яка має загалом 23—25 голосів, виступає проти рішення, яке має бути ухвалене кваліфікованою більшістю голосів, голова Ради міністрів зобов'язаний знайти компроміс протягом «розумного строку», а кількість голосів, необхідна для прийняття акта кваліфікованою більшістю, становить 65 голосів.

Голосування простою більшістю, яка застосовується при вирішенні процедурних питань, передбачає, що за дану постанову висловлюється відносна більшість учасників голосування, тобто число голосів «за» перевищує число голосів, поданих «проти». Загалом можна вважати, що на сьогодні використання принципу кваліфікованої більшості в Раді знаходить дедалі більшу підтримку. Цьому значною мірою мають слугувати і постанови Амстердамського договору, який помітно розширив предметну сферу застосування принципу кваліфікованої більшості при ухваленні постанов у рамках Ради.

Розширення Європейського Союзу і сфери його відання ще більше ускладнює процес ухвалення постанов і позначається на правовому статусі актів, що їх приймають інститути Союзу.

На практиці всі процедури голосування мають дуже суттєве і важливе значення.

Напрацювання постанов у Європейському Союзі здійснюється через врегульовані правовими положеннями процедури їх ухвалення. Окремі процедури є частиною комплексного процесу, що складається з багатьох етапів, які в сукупності називають «політичним процесом».

«Політичний процес» передбачає, що прийняття постанов і процедури їх ухвалення, які застосовуються в кожному окремому випадку, не можуть розглядатись у відриві від попереднього та наступного етапів.

Крім того, вивчення «політичного процесу» в розвитку дає можливість усвідомити існуючі взаємозв'язки і глибше зрозуміти роль окремих етапів і процедур, а також механізм співпраці різних «учасників гри».

При розгляді поняття «політичний процес» необхідно виділити чотири основні етапи політичного процесу:

- 1) етап підготовки;
- 2) етап ухвалення постанови;
- 3) етап реалізації;
- 4) етап контролю виконання.

На етапі підготовки «політичного процесу» Європейська комісія, за якою закріплено право ініціативи, розробляє пропозицію щодо ухвалення конкретного правового акта. До цього першого етапу, окрім Комісії, національних урядів, долучаються фахівці національних органів управління та європейських/національних організацій, що здійснюють представництво інтересів своїх членів на європейському рівні.

При Комісії створюються експертні групи. Вони готують експертні висновки з важливих питань і обговорюють можливі проблеми та альтернативи. Уже на цьому етапі «учасники гри» вперше повинні досягти консенсусу.

Завдяки залученню представників національних органів управління до підготовки постанов виключне право Комісії на внесення ініціатив стає не таким категоричним, водночас зростають про-гнозованість процесів розв'язання проблем і можливості контролю за ними. Слід звернути увагу й на те, що представники національних органів управління, які залучаються як експерти, досить часто відіграють важливу роль на етапі ухвалення чи реалізації постанов.

На етапі ухвалення постанов, після офіційного внесення Комісією відповідної пропозиції, приймається конкретна постанова, що має обов'язковий характер. Для цього існують закріплені у відповідних документах різноманітні процедури прийняття постанов з питань правотворчої діяльності.

Правотворчий процес у Європейському Союзі здійснюється послідовною реалізацією таких трьох кроків:

- внесення на розгляд ініціативи;
- обговорення;
- ухвалення постанови.

На цьому етапі, крім Комісії, можуть бути задіяні Рада, Європейський парламент і, залежно від змісту постанови, Економічний та соціальний комітет, а також Комітет регіонів. Однак участь комітетів має, зрештою, лише дорадчий характер. Відповідно до положень договорів, Європейський парламент бере участь у напрацюванні постанов. Однак форми цієї участі залежать від того положення договору, яке має застосовуватися при ухваленні відповідної постанови.

Наприклад, якщо правовий акт, який необхідно прийняти, стосується:

- статті 95 Договору про Співтовариство (внутрішній ринок), то діє процедура співучасті у прийнятті постанови;
- статті 252 Договору про Співтовариство, то застосовується процедура вироблення спільної позиції;
- статті 37 Договору про Співтовариство (щодо спільної сільськогосподарської політики), то необхідно вдатися до процедури консультацій.

З моменту вступу в дію Єдиного Європейського акта і Договору про Європейський Союз роль Європейського парламенту в процесах прийняття постанов у ЄС суттєво зросла.

Найважливішим «центром ухвалення рішень» ЄС залишається Рада. У діяльності самої Ради наочно виявляється тісне переплетіння національних та європейських факторів. Йдеться про проведення інтенсивних переговорів між службовцями Європейської комісії та державними службовцями національних урядів, що відбуваються на рівні робочих груп, створених при Раді та Комітеті постійних представників (КПП). Їхньою основою є пропозиція Комісії, зміни до якої можуть бути прийняті лише одностайним рішенням країн-членів чи їхніх представників. Якщо пропозиція про ухвалення правового акта пройшла рівень робочих груп і КПП, вона вноситься до Ради на остаточне ухвалення. Якщо КПП вносить проект постанови до порядку денного засідання Ради:

- під пунктом А — то правовий акт без подальших консультацій може вважатися прийнятим. Тобто у цьому випадку вдалося дійти порозуміння вже на рівні постійних представників країн-членів;
- під пунктом В — то це означає, що КПП не зміг прийти до одностайної думки і необхідні подальші консультації на рівні міністрів. Якщо міністри окремих галузей так і не змогли дійти

порозуміння щодо проекту постанови, вони знову передають його до КПП, який, у свою чергу, може передати його на повторний розгляд уповноваженим на це робочим групам.

Для ухвалення постанов Радою необхідні різні види більшості, передбачені договорами (див. статтю 205 Договору про Співтовариство).

Постанови можуть прийматися:

- простою більшістю голосів, тобто за них повинні проголосувати 8 із 15 членів Ради.
- кваліфікованою більшістю голосів (стаття 205 Договору про Співтовариство), тобто 62 голосами, якщо рішення ухвалюється на основі пропозиції Комісії. У всіх інших випадках необхідно мати ще принаймні 10 голосів.

Договір про співтовариство передбачає ухвалення постанов щодо більшості правових актів, які приймаються сьогодні Європейським Співтовариством, кваліфікованою більшістю голосів. При визначенні кваліфікованої більшості вага голосу встановлюється відповідно до положень пункту 2 статті 205 Договору про Співтовариство.

• **дногосне**, причому, якщо присутні члени Ради чи їхні представники утрималися від голосування, це не перешкоджає ухваленню постанов. Однак рішення не може бути ухвалене, якщо при голосуванні відсутній як член Ради, так і його представник. Усі випадки, які вимагають одностайного голосування, чітко зафіксовані у Договорі.

Прийняття Єдиного Європейського акта стало суттєвим кроком уперед на шляху до запровадження механізму голосування (кваліфікованою) більшістю та подолання принципу неодмінного пошуку консенсусу, що гальмував подальший розвиток.

Запровадження нових процедур ухвалення постанов не лише сприяло посиленню участі Європейського парламенту у правотворчій діяльності, а й відкрило можливість для здійснення голосування кваліфікованою більшістю і в Раді. Така взаємопов'язаність мала вирішальне значення. Адже реалізація значного пакета постанов, необхідних для побудови внутрішнього ринку, без механізму голосування більшістю видавалася просто неможливою справою.

Проте навіть після набуття чинності Амстердамським договором, який поширив механізм голосування кваліфікованою більшістю й на інші сфери, у великій кількості випадків для прийняття постанов усе ще вимагається одностайне голосування членів Ради. Однак можливість голосування кваліфікованою більшістю за час, що минув, стала суттєвим елементом процесів ухвалення постанов на європейському рівні.

Водночас можна спостерігати й певний парадокс у механізмі прийняття постанов Євросоюзу. Попри надану можливість голосування кваліфікованою більшістю, Рада здебільшого ухвалює рішення взагалі (по суті) без голосування. Часто головуючий на засіданні Ради оголошує обговорення завершеним лише тоді, коли у нього склалося тверде переконання, що необхідна більшість голосів уже існує. Отже, вирішального значення набуває не сам формальний акт голосування, а лише можливість чи загроза його застосування. Ця обставина сприяє більшій гнучкості у формулюванні національних позицій і прискорює процес прийняття постанов Радою.

В умовах голосування більшістю національні інтереси можна реалізовувати лише спільно з партнерами. Навіть у таких великих держав-членів, як Франція, Велика Британія, Італія чи Німеччина, відтепер не завжди є можливість провести чи захистити ті постанови, які вони вважають особливо сприятливими для своїх національних інтересів.

Важлива роль у розумінні процесів ухвалення постанов належить так званій культурі дебатів у рамках Європейського Співтовариства. Особи, причетні до прийняття постанов, прагнуть до якомога ефективнішого забезпечення національних інтересів. З іншого боку, не менш визначальним для їхньої поведінки є пошук консенсусу та взаємна повага. Характерними рисами стають готовність і усвідомлення неминучості досягнення компромісів у потрібний для цього момент.

Увага приділяється пошукам консенсусу. При цьому керуються переконанням, що забезпечення широкого позитивного сприйняття її постанов сприяє зростанню стабільності усього Співтовариства в цілому.

Загалом існує розуміння того, що постанови, які є результатом консенсусу, мають кращі шанси на втілення їх у життя, причому це стосується насамперед директив. З огляду на таке розуміння, цілком слушно можна вважати думку про те, що Рада стала своєрідним «механізмом пошуків консенсусу».

«Політичний цикл», або «політичний процес», не завершується лише етапом прийняття постанов. На наступному етапі необхідно забезпечити втілення чи реалізацію прийнятих постанов. Під втіленням чи реалізацією слід розуміти, як правило, сукупність заходів, які необхідно здійснити з метою створення умов практичного застосування відповідного правового акта. Заходи із втілення необхідні, наприклад, коли йдеться про такий різновид правового акта, як директива, котра має бути імплементована в системі національного права країн — членів Євросоюзу і, на відміну від постанови, набуває чинності лише за цієї обставини. Європейська комісія контролює міністерства країн-членів або їхніх співробітників, яким доручено імплементацию відповідних директив, з погляду дотримання встановлених строків і правильного тлумачення змісту цих документів.

Щоб забезпечити оперативність виконання постанов Ради, які приймаються на рівні Європейського Союзу, Європейського Співтовариства, Рада делегувала конкретні повноваження щодо їх реалізації Комісії (статті 202 та 211 Договору про Співтовариство). У рамках цих повноважень Комісія має право самостійно приймати директиви, постанови та рішення (головним чином у таких сферах, як спільний внутрішній ринок та сільськогосподарська політика). Ці постанови дедалі частіше спрямовані на адаптацію правових актів до сучасних вимог, необхідність чого зумовлена, зокрема, бурхливим розвитком технічного прогресу.

Звичайно при виконанні делегованих повноважень Комісія спирається не лише на допомогу службовців національних державних органів, а й на комітети, в роботі яких, крім представника Комісії, що головує на засіданнях, беруть участь уповноважені фахівці національних державних органів. Відповідно до постанови Ради від 13 липня 1987 року, існує три основні типи таких комітетів, які застосовують у своїй діяльності сім різних процедур.

Кожна процедура передбачає більшу чи меншу свободу дій Комісії при ухваленні підзаконних актів. Іншими словами: національні уряди намагаються обирати насамперед той тип комітету, який надає національним державним органам управління максимальну свободу дій із забезпечення оперативного виконання правових актів Європейського Співтовариства та ЄС.

Щодо України, то на підставі Угоди про партнерство та співробітництво Україна бере участь у роботі відповідного інституційного механізму: Ради з питань співробітництва, Комітету з питань співробітництва та Комітету з парламентського співробітництва, до повноважень яких належить розгляд питань стосовно імплементації Угоди. Загалом сьогодні існує близько 300 так званих комітетів із забезпечення реалізації правових актів Європейського Співтовариства та ЄС.

Сукупність таких комітетів або ж відповідну форму сприяння реалізації виконавчих повноважень Комісії прийнято називати *комітологією*.

Попри яскраво виражений наглядовий характер, комітологія на практиці стала дієвим інструментом консультацій та оперативного зв'язку між національними державними органами управління та Комісією.

Для діяльності щодо сприяння реалізації виконавчих повноважень Комісії, тобто власне комітетів, створених нею спільно зі службовцями національних державних органів управління, характерна налаштованість на співпрацю та взаємодію. Тому на практиці не частими є випадки, коли доводиться вдаватися до формального голосування з окремих питань або коли між учасниками цього процесу спалахують відкриті конфлікти.

А тому обговорення питань на етапі реалізації постанов майже не відрізняється від стилю ведення дискусії Радою при їх ухваленні.

Ще однією особливою ознакою діяльності ЄСПв порівняно з іншими міжнародними організаціями є здійснення контролю первинного і вторинного права Співтовариства та Союзу і його дотримання у практиці діяльності Європейського суду. Головна роль тут належить так званій «процедурі, що застосовується в разі порушення Договору» (ст. 226 Договору), згідно з якою Комісія може звернутися до Суду з позовом проти країни-члена, що порушила норми первинного чи вторинного права Співтовариства. Від 1954 до 1999 року до Суду було передано 10 932 справи, Суд виніс 4996 рішень.

Процедура розгляду справ у Суді складається з двох етапів: письмового та усного. Письмовий етап створено для прямих позовів (невиконання зобов'язань, скасування, бездіяльність) шляхом обміну документами щодо справи між сторонами, що позиваються: позов до Суду ЄС, письмові заперечення проти позову, заперечення у відповідь та заперечення на заперечення. У випадку преюдиціальних звернень національний суд звертається для одержання висновку Суду ЄС з приводу питання, стосовно якого Комісія, держави-учасниці, інститути Співтовариства (прерогативи яких зачіпає дане питання) та сторони у справі, що передана на розгляд національного суду, роблять свої зауваження протягом двох місяців з дати надіслання преюдиціального питання. Потім суддя-доповідач складає звіт. Усний етап включає в себе слухання (хіба що сторони вирішують не застосовувати усну процедуру), під час яких сторони викладають свої претензії та відповідають на запитання Суду. Після завершення усної процедури генеральний адвокат подає свої висновки, в яких пропонується можливе рішення Суду. Після наради суддів Суд або палата виносить рішення. Рішення Суду або палати приймається консенсусом або шляхом голосування. На відміну від суддів Міжнародного суду в Гаазі, судді Суду ЄС не можуть заявляти про свою особливу позицію або незгоду з рішенням інших суддів.

Загалом контроль з боку Європейського суду суттєво сприяє повному і правильному практичному втіленню постановлених рішень.

«Політичний процес» завершується етапом контролю.

Таким чином, ми розглянули способи ухвалення постанов Європейським Союзом та участь його інститутів і органів у правотворчому процесі. Найактивнішими учасниками законодавчого процесу є Рада та Європейський парламент.

Головними способами ухвалення постанов є консультативна процедура, процедура співробітництва, процедура спільного прийняття рішень, процедура *avis conforms* та процедура згоди на прийняття постанови або рішення.

Також практика ЄС знає досить значну кількість інших спеціальних процедур, які застосовуються у зв'язку з вирішенням конкретних питань. Водночас досить помітно відрізняється практика прийняття процедурних постанов. Окремі процедури є частиною комплексного процесу, який називають «політичним процесом».

У рамках Європейського Союзу постанови можуть прийматися простою більшістю, кваліфікованою більшістю та одноголосне.

Однак вирішальною обставиною є те, що завдяки такій системі досягається адекватне уявлення про місце кожного окремого елемента процесу ухвалення постанов.

Грудень 2002 р.

ДОГОВІРНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СПІВТОВАРИСТВАМИ

Підписання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами в 1994 році створило підґрунтя для подальшого поглиблення співпраці сторін у багатьох сферах їхніх відносин. Основними інструментами такої співпраці є міжнародні угоди. Це пов'язано з тим, що імплементація положень УПС має здійснюватися передусім за допомогою укладання міжнародних угод. Крім того, багато положень УПС містять посилання на інші міжнародні угоди. До таких угод належить, зокрема, Генеральна угода про тарифи і торгівлю (ГАТТ).

Як і в більшості міжнародних угод про співробітництво, партнерство або асоціацію, які укладає Європейське Співтовариство з третіми країнами, особливу увагу в УПС приділено регулюванню торговельних відносин між сторонами. Слід одразу зазначити, що, на наш погляд, ця частина Угоди є найменш досконалою. Чимало положень УПС, які регулюють торговельні відносини, потенційно спроможні викликати суперечки та непорозуміння і вимагають внесення змін і доповнень для приведення їх у відповідність з новими правилами міжнародної торгівлі, що з'явилися після набуття чинності Марракеськими угодами про ГАТТ/СОТ. Це пов'язано насамперед з тим, що одна частина норм УПС, які регулюють питання торгівлі, спирається на положення ГАТТ у редакції 1947 року, а інша – на останню, нині діючу редакцію ГАТТ/СОТ 1994 року.

Пояснення такого становища потрібно шукати в обставинах, що супроводжували укладання УПС. Річ у тім, що майже одночасно з переговорами щодо укладання УПС закінчилися й переговори в рамках Уругвайського раунду стосовно підписання ГАТТ/СОТ.

Зрозуміло, що всі зміни, які були внесені до правил ГАТТ у редакції 1947 року Марракеською угодою 1994 року про створення ГАТТ/СОТ, практично неможливо було врахувати в остаточному варіанті УПС. Тому зовсім не випадковим є те, що в УПС взагалі не згадується СОТ, а в статтях 16 і 19 посилання робиться на положення ГАТТ, які вже не діють.

З іншого боку, частина положень ГАТТ у редакції 1947 року перейшла без змін до ГАТТ/СОТ 1994 року (наприклад, стаття I), і це створило складності щодо застосування статті 89 УПС. У ній, зокрема, йдеться про необхідність якнайповнішою мірою брати до уваги тлумачення, яке дається відповідній статті ГАТТ Договірними сторонами ГАТТ у випадках, коли Рада з питань співробітництва розглядає будь-яке питання, що виникає в рамках цієї Угоди стосовно положень, які посилаються на одну зі статей ГАТТ. Можна вважати, що тільки після вступу України до ГАТТ/СОТ буде вирішено остаточно, яке тлумачення треба застосовувати до відповідних торговельних положень УПС: те, яке діяло до завершення Уругвайського раунду, чи те, що було прийняте після набуття чинності Марракеською угодою.

Слід також зауважити, що, на відміну від переважної більшості статей, які стосуються економічного співробітництва, положення УПС, які регулюють торговельні відносини, встановлюють безумовні зобов'язання.

Відповідно до статті 10 УПС, лібералізація торгівлі товарами між сторонами має забезпечуватися шляхом запровадження режиму найбільшого сприяння (РНС) згідно з пунктом 1 статті I ГАТТ. Це означає, що будь-які митні пільги стосовно імпорту чи експорту, які надаються стороною Угоди щодо будь-якого товару, який походить з будь-якої іншої країни чи призначений для будь-якої іншої країни, мають надаватися аналогічному товару, що походить із території всіх інших сторін чи призначений для території всіх інших сторін. Винятки з цього режиму, передбачені Договором ГАТТ/СОТ, стосуються пільг, наданих з метою створення митного союзу або зони вільної торгівлі; пільг, наданих окремим країнам згідно з правилами ГАТТ/СОТ або іншими міжнародними угодами на користь країн, що розвиваються; пільг, наданих прикордонним країнам з метою полегшення процедури перетину кордонів.

Характерно, що РНС у торгівлі був запроваджений ще угодою про торгівлю та економічне і комерційне співробітництво, укладеною між Європейськими Співтовариствами та СРСР 1989 року (стаття 3), і застосовувався до України на тимчасовій основі після розпаду СРСР. На відміну від УПС, європейські угоди про асоціацію ідуть набагато далі у розвитку співробітництва між сторонами, передбачаючи створення зони вільної торгівлі промисловими товарами та взаємні поступки в обміні сільськогосподарською продукцією. Із запровадженням РНС у торгівлі товарами безпосередньо пов'язані ще кілька положень УПС, які стосуються свободи транзиту товарів та створення зон вільної торгівлі і забезпечують його реалізацію.

Про свободу транзиту товарів, яка ґрунтується на статті V ГАТТ, йдеться у статті 11 УПС. Сторони, однак, можуть застосовувати спеціальні правила щодо умов здійснення такої свободи у специфічних секторах, зокрема таких, як транспорт або певні товари.

А стаття 12 УПС і Додаток I до цієї Угоди встановлюють умови стосовно приведення Україною своїх двосторонніх договорів (переважно з країнами СНД) про створення зон вільної торгівлі у відповідність із положеннями статті XXIV ГАТТ.

Дуже важливою для України є заборона кількісних обмежень щодо імпорту її товарів на територію ЄС (стаття 14). Аналогічні зобов'язання УПС покладає й на Україну стосовно імпорту товарів з ЄС. Винятки з цієї норми закріплені в інших положеннях Угоди і спрямовані на захист найбільш уразливих галузей промислового виробництва. Зокрема, вони стосуються заходів щодо захисту сторонами свого ринку у випадку, коли значне

збільшення імпорту становить загрозу завдання значних збитків місцевим виробникам (стаття 18), торгівлі текстильними виробами (стаття 21), торгівлі сталлю (стаття 22).

Проте заборона кількісних обмежень щодо імпорту товарів іншої сторони не стосується заходів, що мають еквівалентну дію. У праві Євросоюзу до заходів, які мають еквівалентну до кількісних обмежень дію, відносять національні правові акти, що здатні перешкоджати прямо або побічно, реально чи потенційно торгівлі в межах Співтовариства⁵. Україна може також вживати й деяких інших виняткових заходів у формі кількісних обмежень, які скасовують положення статті 14 Угоди.

До них належать заходи із захисту нових галузей промисловості або тих її секторів, що перебувають у процесі перебудови чи стикаються із серйозними труднощами, особливо коли це викликає значні соціальні проблеми. Усі вони значно обмежені в часі та обсязі і мають підпорядковуватися процедурам, визначеним у Додатку II до Угоди, які передбачають надання Україною попередньої інформації щодо запровадження цих заходів та взаємні консультації в рамках Ради з питань співробітництва.

Ще одним важливим принципом ГАТТ/СОТ стосовно торгівлі товарами, який доповнює РНС, запроваджуючи рівні умови для лібералізації торгівлі товарами, є національний режим (НР) у сфері непрямого оподаткування. Він означає відсутність дискримінації щодо імпортованих виробів через встановлення вищих, ніж у випадку з вітчизняною продукцією, ставок внутрішніх податків чи зборів. Для запобігання такій дискримінації до УПС внесено статтю 15, яка, за деякими винятками, практично відтворює відповідні положення статті III ГАТТ/СОТ і передбачає, окрім заборони дискримінації щодо внутрішніх податків чи інших внутрішніх зборів, також поширення на імпортовані товари не менш сприятливого режиму, ніж той, який надається подібним товарам національного походження щодо всіх законів, правил і вимог, які впливають на їх внутрішню реалізацію. Оскільки, на відміну від ЄС, який є членом ГАТТ/СОТ, Україна до свого вступу до цієї організації не пов'язана домовленостями щодо обмеження імпортного мита, вона може його підвищувати на товари з ЄС, забезпечуючи таким чином інтереси свого власного виробника на умовах дотримання положень статті 10 УПС щодо РНС.

Стаття 16 регулює відносини сторін через посилання на різні правила ГАТТ, які стосуються оцінки товару для митних цілей (стаття VII); зборів та формальностей, пов'язаних з імпортом та експортом (стаття VIII); визначення походження товару (стаття IX); публікації та застосування правил торгівлі (стаття X).

У статті 17 зазначено, що торгівля товарами між сторонами здійснюватиметься за ринковими цінами.

Стаття 18 УПС за своєю суттю є відтворенням статті XIX ГАТТ. Вона надає Україні як державі, що не є членом ГАТТ/СОТ, можливість підвищувати митні тарифи на імпортовані з ЄС товари з метою захисту національних виробників. З іншого боку, за допомогою положень статті 18 сторони свідомо заклали менш досконалий правовий механізм захисту інтересів національних виробників, ніж той, який діяв у системі ГАТТ/СОТ. Про це свідчить Спільна декларація стосовно статті 18, у якій Україна та ЄС заявили, що на цю сферу не поширюється захисний режим ГАТТ.

УПС дає змогу вживати антидемпінгових або компенсаційних заходів згідно зі статтею VI ГАТТ, згідно з Угодою про застосування статті VI ГАТТ, Угодою про тлумачення і застосування статей VI, XVI, XXIII ГАТТ. Відповідно до Спільної декларації стосовно статті 19 УПС, сторони можуть використовувати своє законодавство щодо антидемпінгових розслідувань та розслідувань стосовно дотацій.

Стаття 20 УПС дає перелік заборон або обмежень щодо імпорту, експорту чи транзиту товарів, переважна більшість яких визначена у праві Євросоюзу (стаття 30 Договору про заснування ЄС). Вони можуть бути введені з мотивів громадської моралі, державної політики або державної безпеки, захисту здоров'я або життя людей, тварин або рослин, захисту природних ресурсів, захисту національних багатств художнього, історичного чи археологічного значення або захисту інтелектуальної власності чи правил стосовно золота і срібла.

На наш погляд, незважаючи на певні суперечливі торговельні положення УПС, включення до угоди відповідних правил ГАТТ або посилання на них сприятиме підготовці України до вступу в СОТ.

УПС передбачає укладання окремих міжнародних угод між сторонами у сферах, які мають особливе значення для нормального функціонування спільного ринку Співтовариства. Це стосується насамперед торгівлі текстильними виробами (стаття 21). На виконання цих положень у грудні 2000 року ЄС уклав з Україною Угоду про торгівлю текстильною продукцією на 2001–2004 роки.

УПС також створює правові засади для укладання міжнародних угод між Україною та ЄОВС і Євратомом у межах їхньої компетенції (статті 22, 23). Зокрема, у 1997 році ЄОВС уклало угоду з Україною про торгівлю сталеливарними виробами. Зі свого боку, в липні 1999 року Євратом уклав з Україною міжнародну угоду у сфері керованого термоядерного синтезу та міжнародну угоду в галузі ядерної безпеки. Крім того, вже підготовлено проект міжнародної угоди щодо торгівлі ядерними матеріалами, передбаченої статтею 23 УПС.

Усі ці угоди стають складовою частиною договірної механізми економічного співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами.

Важливу сферу співпраці сторін становлять підприємницька діяльність та інвестиції. Це пов'язано з тим, що в рамках співробітництва між Україною та ЄС підприємницька діяльність та інвестиції є складовими частинами підтримки багатьох інших форм економічної співпраці.

Положення УПС, що стосуються підприємництва та інвестицій, переплітаються з положеннями, що регулюють умови праці, умови, що впливають на заснування та діяльність компаній, транскордонний рух послуг, капіталу та здійснення платежів, забезпечуючи підтримку головним факторам виробництва (статті 24–48, 54, додатки IV і V).

Ключова роль інвестицій підкреслюється також у вступній частині до УПС, де зроблено численні посилання на цей вид діяльності як на мету співпраці сторін та засіб економічної реструктуризації (преамбула) або інструмент сприяння стабільному розвитку сторін (стаття 1).

Щодо правової природи положень у царині підприємництва та інвестицій, то вона є різною, залежно від галузі, і може бути виявлена за допомогою аналізу норм, які регулюють відповідні галузі.

Як свідчать положення УПС стосовно умов праці, головне зобов'язання, що випливає з Угоди, містить у собі право на заборону будь-якої дискримінації громадян кожної країни щодо умов праці, винагороди за неї та звільнення з роботи (стаття 24).

Воно фактично повторює норми щодо працівників-мігрантів, закріплені в європейських угодах та угоді ЄС із Туреччиною.

Проте сторони лише «намагатимуться» виконати цю вимогу. Це означає, що положення УПС стосовно трудових відносин належать головним чином до «м'якого» права, яке дозволяє відповідні типи поведінки, а не вимагає їх.

Слід підкреслити, що положення про умови праці стосуються тільки громадян України або держав – членів Євросоюзу, які працюють на території іншої сторони Угоди на законних підставах. В УПС зовсім не йдеться про свободу пересування працівників. Як спеціально зазначено в УПС, жодне з її положень не повинно тлумачитися таким чином, що воно нібито надає право громадянам держав-членів чи України в'їжджати або перебувати на території іншої сторони з метою працевлаштування, а компаніям сторін чи їхнім філіям використовувати працю громадян іншої сторони на постійній основі або на умовах укладання тимчасових контрактів на працевлаштування (стаття 47).

Крім того, обмеження права на працю доповнюється відсутністю будь-яких положень, що надають право подружжю і дітям мати доступ на ринок праці усього Співтовариства під час працевлаштування працівника-мігранта, як це передбачено європейськими угодами (стаття 37) або в угоді ЄС із Туреччиною (стаття 7), а також положень, які надають подовжене, після закінчення трудової угоди, право на перебування, що закріплено в рішенні Ради Асоціації ЄС – Туреччина.

Питання соціального забезпечення чи виплати пенсій або інших видів допомоги без внесків мають регулюватися міжнародними договорами та викладатися в такій редакції, яка виключає будь-яку пряму дію положень права ЄС завдяки чіткому посиланню на подальшу підготовку окремих договорів, що будуть гарантувати ці права (стаття 25 УПС). Таке формулювання виключає можливість працівникам-мігрантам з України посилатися на положення права Євросоюзу стосовно якихось соціальних виплат поза відрахуваннями на заробітну платню.

Аналіз положень УПС щодо заснування та діяльності компаній свідчить про те, що на сучасному етапі співробітництва обидві сторони ще не готові забезпечувати свободу заснування компаній, передбачену правом Євросоюзу. Натомість вони тільки намагатимуться створити передумови для рішучіших інтеграційних кроків у майбутньому.

На рівні Співтовариства можливість заснування та діяльності українських компаній на території ЄС звужена, головним чином через запровадження режиму найбільшого сприяння для компаній і філій та національного режиму для дочірніх компаній. Причому цей режим є предметом багатьох винятків. Вони є стандартними для УПС і складаються з: концесійних вимог (у сфері вугільної промисловості), обмежень діяльності (у рибальстві), придбання (у сфері нерухомості) та доступу на ринок (у сфері телекомунікацій); критеріїв походження (у сфері аудіовізуальних послуг); повідомлень та дозволів (у деяких галузях сільського господарства); обмежень (у сфері послуг агенцій новин) та ін. (Додаток IV). Дуже важливо відзначити, що такі спеціальні винятки не мають ніяких обмежень у часі.

На рівні України правовий режим щодо європейських компаній, філій та дочірніх фірм більш однорідний: до всіх них застосовується національний режим (з багатьма спеціальними винятками) або режим найбільшого сприяння (якщо він надає кращі умови). Українські спеціальні винятки складаються з тимчасового (5 років) підпорядкування створення філій і дочірніх фірм компаній ЄС деяким українським законам (про валютний контроль, про банки, про заставу, акції та фондові біржі, приватизацію); п'ятирічної затримки створення умов, необхідних для заснування страхових компаній Співтовариства або спільних страхових компаній; спеціальних винятків (у сфері нерухомості та землеволодіння, професійної діяльності в деяких секторах), обмежень (у сфері риболовства та полювання), дозволів (у сфері телекомунікацій), обмежень (у засобах масової інформації) тощо (Додаток V). На відміну від аналогічних положень на рівні ЄС, строк дії спеціальних положень стосовно винятків із правового режиму для європейських компаній в Україні закінчився у 1999 році. Це створює певну асиметрію зобов'язань сторін у цій важливій для економічного розвитку сфері на користь Співтовариства.

Положення УПС щодо діяльності компаній закріплюють більш обмежені зобов'язання, ніж відповідні норми європейських угод про асоціацію. Останні передбачають зобов'язання держав – членів ЄС поширити у повному обсязі і невідкладно національні режими щодо заснування і діяльності компаній та громадян асоційованих країн. У свою чергу, асоційовані країни повинні зробити аналогічні кроки 6 у відповідь лише через 10 років. Європейські угоди також передбачають, що ЄС та асоційовані країни розглянуть питання про визнання дипломів. Крім того, асоційовані країни отримали спеціальні гарантії проти впровадження нових обмежень у цій сфері.

Що стосується інвестиційної діяльності, застосування режиму найбільшого сприяння до українських компаній ставить їх в один ряд із компаніями третіх країн.

Водночас обмеження, накладені на українські компанії, не дають їм змоги користуватися узгодженим правовим режимом, який застосовують держави – члени ЄС до своїх компаній.

«Ключовий персонал» українських компаній та компаній ЄС отримує право на проживання. «Ключовий персонал» визначається як ті громадяни ЄС або України, що належать до управлінських та наглядових структур і мають спеціальні знання деяких аспектів діяльності компанії. Ці знання можуть відображати конкретну кваліфікацію (стаття 35).

Однак таке право не стосується акціонера чи партнера компанії або її менеджера (стаття 47).

З іншого боку, УПС надає повноваження Раді з питань співробітництва розглядати питання щодо поліпшення умов діяльності для бізнесменів відповідно до умов Боннської конференції НБСЕ та ухвалювати відповідні рекомендації (статті 28, 29).

В УПС закріплено зобов'язання України інформувати органи Співтовариства про наміри вводити нові обмеження щодо умов заснування та діяльності філій і дочірніх фірм компаній ЄС після дати підписання УПС (стаття 36.2). У свою чергу, Співтовариство взяло на себе зобов'язання надати Україні технічну допомогу при імplementації заходів стосовно завчасного надання інформації про відповідне законодавство (стаття 51.3).

Однак сторони не пов'язані відмовою від встановлення обмежень на заснування та діяльність компанії. Вони робитимуть усе від них залежне, щоб уникнути цього (стаття 36.4). З іншого боку, Україна погодилася, що будь-яка компанія ЄС, її філії та дочірні фірми, створені в Україні до впровадження нових обмежень, отримають охоронну грамоту від дії таких обмежень протягом трьох років з моменту набуття ними чинності (стаття 36.4).

Слід зазначити, що система раннього оповіщення, а також відмова від введення нових обмежень є гарантіями, які так необхідні в мінливих правових умовах України.

Як і у випадку з положеннями про умови праці, УПС не містить далекосяжних зобов'язань щодо надання послуг. Взагалі УПС передбачає головним чином майбутні переговори з питань лібералізації торгівлі послугами, тимчасом як право надання послуг поширюється лише на компанії, а не на компанії та громадян. Одним з інструментів реалізації положень УПС у сфері транскордонного надання послуг можуть стати ухвалені Радою з питань співробітництва рекомендації (стаття 37).

УПС також передбачає співробітництво з метою розвитку ринково орієнтованого сектору послуг (стаття 38).

Ці положення схожі на ті, що закріплені в європейських угодах. Однак останні відкривають доступ до послуг у сфері державних замовлень, а також визначають громадян поряд з компаніями як таких, що можуть надавати послуги (стаття 67). Окрім осіб, що ведуть переговори та підписують угоди, європейські угоди також дозволяють в'їзд і тим категоріям громадян, які надають послуги або належать до категорії «ключового персоналу» (статті 55.2 і 67.3).

Набагато більші зобов'язання у сфері надання послуг містять і УПС із Росією та Білоруссю. Зокрема, в додатках до УПС із Росією та Білоруссю міститься близько 35 видів послуг, на які поширюється режим найбільшого сприяння.

Єдині чіткі зобов'язання, що сприймаються як виняток із загального підходу, вимагають лібералізації міжнародних морських послуг, відмови від застосування положень існуючих або укладання нових договорів про розподіл вантажу, встановлення національного режиму для суден у портах іншої сторони та для відкриття внутрішніх водних шляхів. Громадяни і компанії Співтовариства та України, які надають морські транспортні послуги, вільні надавати міжнародні послуги «ріка–море» на внутрішніх водних шляхах іншої сторони (стаття 39). Це положення зробило УПС першим договором ЄС, який забезпечує право на доступ до портів.

Слід, однак, зазначити, що поширення національного режиму на право громадян і компаній ЄС та України надавати міжнародні послуги «ріка–море» на внутрішніх водних шляхах іншої сторони вигідне передовсім Співтовариству і дуже не вигідне Україні, оскільки вона зазнає великих фінансових збитків від такої практики.

УПС містить також загальне зобов'язання щодо майбутніх переговорів з конкретних угод, спрямованих на надання транспортних послуг на залізниці, річковому транспорті та, в разі потреби, авіаційному транспорті (стаття 40).

Проте в УПС немає статті про відмову від введення нових обмежень у сфері надання послуг і положень щодо переговорів з цього приводу, отже, ЄС чи Україна можуть згодом відступати від своїх зобов'язань, не порушуючи Угоди. Те саме стосується європейських угод.

УПС не вимагає від України гарантувати вільний рух капіталів у повному обсязі. Положення УПС забезпечують свободу здійснення поточних платежів у конвертованій валюті, що стосується виконання положень Угоди щодо руху товарів, послуг та осіб (стаття 48.1). З моменту набуття чинності Угодою весь рух капіталів, пов'язаний з інвестиційною діяльністю, вільний. Передбачено сприяння рухові капіталів у будь-яких інших формах, однак це є предметом майбутніх переговорів сторін (стаття 48.4).

Затримка впровадження нових обмежень на поточні платежі та рух капіталів, пов'язаний із виконанням положень Угоди (залежно від спеціальних винятків, що дадуть Україні змогу накладати валютні обмеження на короткострокові та середньострокові фінансові кредити (стаття 48.5) і вживати запобіжних заходів щодо руху капіталу), передбачена спеціальними положеннями УПС (стаття 48.6).

У цій сфері УПС із Росією містить низку додаткових положень щодо захисту від експропріації. Росії дозволяється впроваджувати обмеження на вивезення капіталів за кордон. Ця Угода також запроваджує режим найбільшого сприяння щодо свободи пересування капіталів. Що стосується європейських угод, то вони

передбачають заходи із впровадження положень права ЄС стосовно свободи пересування капіталів після закінчення перехідного періоду.

УПС визначає також особливості застосування норм, які регулюють умови праці, свободу заснування компаній та надання послуг. Ці особливості полягають насамперед у тому, що Угода передбачає поширення можливості запровадження встановленого національними нормами особливого режиму на положення стосовно умов праці, права на заснування компаній та надання послуг – і застосування цього режиму до іноземних громадян, виходячи з міркувань державної політики, державної безпеки, охорони здоров'я та дій органів влади (стаття 41).

З іншого боку, Україна та ЄС можуть і далі застосовувати свої нормативні акти стосовно в'їзду та перебування, роботи, умов праці, влаштування фізичних осіб, надання послуг, проте за умови, якщо вони не скасовують або не зменшують переваги, що існують відповідно до Угоди (так зване правило непорушення) (стаття 42).

Положення стосовно умов праці, права на заснування компаній та надання послуг поширюють свою дію і на спільні підприємства ЄС та України (стаття 43).

Однак формулювання, яке використовується в УПС, фактично виводить з-під дії положень цього розділу компанії, які належать громадянам третіх країн.

Європейські угоди мають схожі норми.

На основі міжнародних угод чи інших домовленостей сторони можуть надавати одна одній більш сприятливий режим щодо оподаткування, ніж той, який передбачає УПС (стаття 46.1).

УПС допускає також дискримінаційне оподаткування, надаючи право державам – членам Євросоюзу чи Україні враховувати різницю при застосуванні відповідних положень їхнього фінансового законодавства між платниками податків, які перебувають не в однаковому становищі, зокрема що стосується їхнього місця проживання (стаття 46.3).

УПС також забезпечує, щоб лібералізація послуг не була більш сприятливою, ніж передбачено ГАТС (Генеральною угодою з торгівлі послугами), а договори про свободу торгівлі послугами, укладені відповідно до ГАТС, не порушували положення УПС (стаття 44).

Складовою частиною економічного співробітництва України з європейськими інтеграційними організаціями та їхніми країнами-членами є заохочення й захист інвестицій. Вони спрямовані на створення сприятливого середовища для здійснення інвестиційної діяльності шляхом підвищення рівня захисту інвестицій, трансферу капіталів та обміну інформацією щодо інвестиційних можливостей. УПС містить перелік конкретних цілей для заохочення і захисту інвестицій. До них віднесено: укладання міжнародних угод між державами-членами та Україною, включно з угодами про заохочення і захист інвестицій та про уникнення подвійного оподаткування; створення сприятливих умов для залучення інвестицій; формування стабільної законодавчої бази й умов у сфері підприємницької діяльності; забезпечення прозорості законодавства про інвестиції; обмін інформацією про можливості інвестування тощо (стаття 54). Що стосується міжнародних угод між сторонами, то вони можуть встановлювати навіть більш сприятливий режим, ніж той, що передбачений нормами УПС про умови праці, свободу заснування компаній та рух капіталів (стаття 46.1).

Треба також зазначити, що УПС не замінює міжнародні угоди між Україною та державами-членами, які діяли на момент її укладання. Окремі угоди, укладені свого часу між державами – членами Євросоюзу та Україною, з питань заохочення і захисту інвестицій та про уникнення подвійного оподаткування, економічного та промислового співробітництва продовжують діяти, незважаючи на те, що положення УПС також охоплюють ці сфери співпраці. Такі угоди доповнюють договірний механізм економічного співробітництва України з європейськими інтеграційними організаціями та їхніми країнами-членами.

Основними положеннями УПС, які регулюють відносини сторін у сфері конкуренції, визначена співпраця сторін через застосування ними своїх антимонopolних законів або іншим чином з метою усунення обмежень конкуренції, встановлених підприємствами чи викликаних державним втручанням, якщо це впливає на взаємну торгівлю. Для боротьби проти обмежень конкуренції передбачено такі заходи, як ухвалення та виконання антимонopolного законодавства щодо підприємств, які перебувають під юрисдикцією сторін; відмова від державної допомоги окремим підприємствам, виробникам товарів, а також тим, хто надає послуги, якщо це призводить до обмеження конкуренції і впливає на взаємну торгівлю; надання інформації щодо випадків державної допомоги (стаття 49).

З положень про ці заборони вилучено так звані первинні товари, що визначені ГАТТ. До них належить насамперед сільськогосподарська, рибна та мінеральна продукція, яка пройшла первинну обробку з метою підготовки її для залучення в міжнародний торговельний обіг (стаття XVI (B,20) ГАТТ–1947). Що стосується ГАТТ/СОТ, то тут існує більше обмежень щодо надання субсидій, і Україні доведеться з цим рахуватися, коли вона приєднається до цієї організації.

З іншого боку, відповідно до статті 44 УПС, при приєднанні України до Генеральної угоди з торгівлі послугами положення цього документа стануть основою для регулювання її відносин з ЄС. А оскільки ГАТС не забороняє надання державної допомоги у сфері послуг, для України це означатиме, що вона зможе надавати такі субсидії на законних підставах і не буде більше обмежена в цьому положеннями статті 49(2.2) УПС.

Слід також особливо підкреслити, що в УПС відсутні якісь конкретні зобов'язання сторін щодо введення обмежень на надання державної допомоги в галузі сільського господарства, що має суттєве значення для подальшого розвитку цього сектору в Україні.

У сфері запровадження правил конкуренції Україна може отримувати технічну допомогу з боку Євросоюзу, яку передбачає стаття 49(4) УПС.

УПС накладає на Україну досить широкі односторонні зобов'язання щодо захисту права на інтелектуальну власність, яких немає навіть у держав – членів Євросоюзу. Вони визначені у статті 50 УПС, а також у Додатку III та Спільній декларації стосовно статті 50.

Відповідно до положень Спільної декларації, інтелектуальна власність охоплює авторські права, включно з правами на комп'ютерні програми, патенти, промислові зразки, географічні знаки (зокрема первісні назви), торговельні та сервісні знаки тощо, а також захист від недобросовісної конкуренції, як це зазначено у статті 10 *bis* Паризької конвенції про охорону промислової власності та захист нерозголошеної інформації стосовно «ноу-хау». Що стосується самого терміна «інтелектуальна власність», то він означає інтелектуальну, промислову та комерційну власність.

Згідно з положеннями УПС, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити у 2003 році аналогічний існуючому в Євросоюзі рівень захисту прав на інтелектуальну власність, включаючи ефективні засоби забезпечення таких прав (стаття 50/1). Крім створення відповідного національного законодавства, Україна зобов'язалася у цей самий період приєднатися до міжнародних конвенцій у галузі права на інтелектуальну власність. Перелік цих конвенцій наведено в Додатку III до УПС.

Слід зазначити, що Україна вже виконала взяті на себе зобов'язання щодо приєднання до наведеного в Додатку III переліку міжнародних угод.

У Додатку III також визначено інституційний механізм вирішення питань щодо забезпечення охорони прав на інтелектуальну власність. Він включає Раду з питань співробітництва, яка може рекомендувати Україні приєднатися без зволікань до певних міжнародних документів у галузі охорони прав на інтелектуальну власність.

Запроваджується також механізм негайних консультацій для вирішення проблемних питань у цій галузі, якщо вони впливають на умови торгівлі.

Додаток III передбачає застосування РНС до компаній Співтовариства та його громадян щодо визнання і захисту інтелектуальної власності.

Інша низка переважно односторонніх для України зобов'язань впливає з положень УПС про гармонізацію її законодавства з правом ЄС. Стаття 51 містить перелік приблизно 20 галузей права, які потребують приблизної адекватності законів.

На думку сторін, це важлива передумова для зміцнення економічних зв'язків між Україною та ЄС (стаття 51.1).

Зі свого боку, Співтовариство взяло на себе зобов'язання надати Україні належну технічну допомогу для забезпечення гармонізації її законодавства з правом ЄС (стаття 51.3).

Слід зазначити, що переважна більшість положень УПС у сфері економічного і культурного співробітництва, які доповнюють норми про торговельну співпрацю і норми тісно пов'язаних з нею галузей, належать до так званого «м'якого» права. Вони закріплюють положення про наміри сторін розвивати співробітництво з широкого спектра питань для досягнення цілей, визначених у преамбулі та статті 1 УПС.

Серед сфер співпраці значаться такі, як промисловість, заохочення і захист інвестицій, публічне укладання контрактів, стандарти й оцінка відповідності, гірничо-промисловість і сировинні ресурси, наука і техніка, освіта і професійна підготовка, сільське господарство, енергетика, цивільний ядерний сектор, довкілля, транспорт, космічний простір, поштовий зв'язок та електровз'язок, фінансові послуги, боротьба з відмиванням грошей, валютно-грошова політика, регіональний розвиток, соціальна сфера, туризм, малі та середні підприємства, інформаційний зв'язок, захист прав споживачів, митниця, статистика, економіка, боротьба з незаконним виробництвом, постачанням і продажем наркотиків, культура та ін. (статті 52-84).

Як уже зазначалось, УПС передбачає створення органів співробітництва сторін на паритетних засадах. До них належать насамперед Рада з питань співробітництва, Комітет з питань співробітництва та Комітет з парламентського співробітництва. На чолі цієї інституційної структури перебуває Рада з питань співробітництва.

До неї входять члени Ради Євросоюзу та члени Комісії ЄС, з одного боку, і члени уряду України, з іншого. Свої засідання вона проводить один раз на рік. Представники сторін головують у Раді по черзі (стаття 86).

У межах своїх повноважень Рада з питань співробітництва стежить за належним виконанням УПС, розглядає найважливіші питання співпраці, що виникають у рамках Угоди, забезпечує політичний діалог між сторонами, вирішує спірні питання щодо імплементації УПС, ухвалює постанови (статті 7, 85, 96).

Рада з питань співробітництва може створювати допоміжні органи (стаття 88). На цих засадах уже створено підкомітети і робочі групи з правом ухвалення рекомендацій.

Основними актами, які приймає Рада з питань співробітництва, є рекомендації. Вони не мають обов'язкової сили для сторін. Як свідчить практика реалізації положень угод між ЄС та іншими суб'єктами міжнародного права, включаючи УПС, наділення створених у рамках цих угод головних органів співробітництва повноваженнями приймати з ключових питань розвитку співпраці сторін тільки рекомендації може значною мірою стримувати процес подальшого її поглиблення. Насамперед це негативно впливає на реалізацію певних категорій так званих «еволюційних положень» УПС, здійснення яких забезпечується шляхом вжиття додаткових правових заходів з їх імплементації. Такі положення закріплені, зокрема, у статтях 5 (поправки до Угоди у зв'язку зі зміною обставин, і зокрема у зв'язку з приєднанням України до ГАТТ), 27 (заходи для стримування незаконної імміграції до Євросоюзу), 28 (поліпшення умов діяльності для бізнесменів), 37 (заходи з метою поступового збільшення обсягу послуг), 38 (розвиток ринково орієнтованого сектору послуг в Україні), 48 (створення сприятливих умов для певних видів капіталу), 52 (розвиток співробітництва у пріоритетних сферах) тощо. У

випадку імплементації цих положень за допомогою міжнародних угод, що пов'язано з необхідністю звернення до процедур із проведення переговорів, укладання угод та їх ратифікації, відповідно до національного права країн-учасниць, виникає проблема дуже повільного і складного розвитку співпраці сторін, а це не сприяє ефективному просуванню проголошеного партнерства між Україною та Євросоюзом.

Ще однією ланкою інституційного механізму УПС є Комітет з питань співробітництва. Він допомагає Раді при виконанні нею своїх функцій. Комітет складається з представників членів Ради Євросоюзу та членів Комісії ЄС, з одного боку, і представників уряду України, з іншого боку, на рівні вищих посадових осіб (стаття 87).

Співпраця сторін також здійснюється на парламентському рівні. З цією метою створено Комітет з парламентського співробітництва. Він складається з членів українського та європейського парламентів (статті 90–91). Комітет з парламентського співробітництва може звертатися із запитом до Ради з питань співробітництва стосовно інформації про хід виконання положень УПС. У свою чергу, Рада з питань співробітництва надає Комітетові з парламентського співробітництва необхідну інформацію стосовно ухвалених нею рекомендацій. Комітет з парламентського співробітництва може ухвалювати рекомендації Раді з питань співробітництва (стаття 92).

УПС передбачає запровадження спеціальних процедур щодо забезпечення імплементації її приписів, які визначені у положеннях про тлумачення та врегулювання спорів.

Положення про тлумачення стосується випадків, коли в УПС містяться посилання на одну зі статей ГАТТ. Як зазначено у статті 89 УПС, в таких ситуаціях Рада з питань співробітництва керується тлумаченням, яке дається відповідній статті в праві ГАТТ.

В УПС передбачено різні види процедур стосовно врегулювання спорів. У випадках виникнення спорів щодо застосування або тлумачення Угоди сторони можуть звертатися до Ради з питань співробітництва, яка може врегулювати спір шляхом ухвалення рекомендації.

Коли це не вдається, спір може бути вирішений за допомогою ухвалення призначеними сторонами та Радою з питань співробітництва мировими посередниками рекомендацій, які не мають обов'язкового характеру (стаття 96).

Передбачено також консультації сторін з метою обговорення питань, що стосуються тлумачення або імплементації Угоди (стаття 97).

Таким чином, процес поглиблення партнерських відносин між Україною та європейськими інтеграційними організаціями привів до розширення правової основи співробітництва сторін, яка зараз вийшла за межі УПС і поширюється разом з економічними питаннями також на сфери, визначені в Договорі про Євросоюз.

Згідно з УПС, основою партнерства між Україною та ЄС залишаються торговельні відносини. Однак УПС не надає Україні ніяких преференцій у цій сфері.

УПС містить порівняно небагато чітких зобов'язань для подальшої імплементації.

Переважає більшість положень УПС і, зокрема, ті з них, які стосуються підприємництва та інвестицій, мають рамковий характер. Процес реалізації положень УПС, які стосуються підприємництва та інвестицій, передбачає застосування певних підходів і має здійснюватися такими методами, як зняття ряду обмежень і заборона введення нових; вжиття заходів щодо подальшої гармонізації (заснування та діяльність компаній); впровадження відповідних законодавчих та адміністративних заходів, спрямованих на приведення у відповідність існуючого та майбутнього національного законодавства України до законодавства ЄС (непряма гармонізація) (заснування компаній, поточні платежі та капітал, заохочення і захист інвестицій); у багатьох випадках сторони повинні звертатися до міжнародних угод, які передбачається укласти в майбутньому (умови праці, надання послуг, заохочення та захист інвестицій).

Реалізація положень УПС забезпечується шляхом укладання міжнародних угод, ухвалення постанов органами співробітництва, а також за допомогою спеціальних процедур щодо імплементації та тлумачення.

Усі ці угоди створюють договірний механізм співробітництва України з Євросоюзом в економічній сфері.

Слід брати до уваги й те, що УПС є і залишатиметься в найближчій перспективі основою співпраці європейських інтеграційних організацій з Україною, незалежно від того, як ставляться до цієї Угоди обидві сторони. Тому головним завданням України стає реалізація закладеного в УПС потенціалу співробітництва.

Бернгард Шлоер

ПРИНЦИП АДЕКВАТНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Прислів'я «З гармат по горобцях не стріляють» міцно вкоренилося і в правознавчій літературі. Власне, йдеться про те, що для кожного у повсякденному житті є очевидним, – про необхідність збереження здорового глузду в будь-яких життєвих ситуаціях. Однак сумніви стосовно правильності твердження, що принцип адекватності також є цілком очевидним для сфери права і що він не потребує жодної проблематизації, починають

виникати щонайпізніше з того моменту, коли відкриваєш підручник з адміністративного права або ж коментар до конституційного законодавства. Там ми стикаємося зі складними поясненнями, заплутаною термінологією та морем посилаць на рішення судів усіх рівнів. Усе це підводить до думки, що йдеться про один із провідних принципів більшості європейських правових систем.

Принцип адекватності застосовують не тільки на національному, а й на загальноєвропейському рівні. Його зміст сформувався під значним впливом німецької практики правозастосування. Сама ж ідея цього принципу та елементи його змісту були відомі вже в європейському середньовіччі та античності.

Те, що європейські суди також використовують принцип адекватності як критерій для допустимості втручання у громадянські свободи, виявляється хоча б у тому, що органи судової влади європейських країн, яким принцип адекватності у такій формі раніше не був відомий, також переходять до його внутрішньодержавного використання.

Наведені вище спостереження та міркування дають нам змогу приділити більшу увагу саме німецькій правовій теорії та практиці.

I. Зовсім іншим є стан речей щодо наукового вивчення та застосування цього принципу в українському правознавстві та правовій практиці. Принцип адекватності згадується тут дуже рідко – і майже виключно в галузі європейського та порівняльного права.

Не містять таких понять, як «адекватність», «відповідність», «домірність» чи «необхідність», і «Юридична енциклопедія» та видання «Юридична термінологія».

Лише у поєднанні з іншими поняттями вони подаються у «Словнику термінів і понять, що вживаються в чинних нормативно-правових актах України». Подекуди можна знайти вимоги щодо врахування принципу адекватності, у деяких джерелах визначаються вимоги, що стосуються його змісту. Однак не варто нарікати, що в українському праві ніде (ні в законах, ні в конституційно-правових нормах) не відображено принципу адекватності адміністративних дій.

Так, у преамбулі та в статті 1 Конституції України проголошено принцип правової держави; в розділі II Конституції визначено основні права людини і громадянина.

У цьому контексті слід виходити з того, що сучасне розуміння принципу правової держави розглядає як одну з його складових і принцип адекватності (адміністративних дій/заходів державного управління). Крім того, принцип адекватності впливає також і з нормативних актів про обмеження основних прав. Так, відповідні обмеження необхідні з огляду на загальносуспільні інтереси, хоча й ці обмеження, у свою чергу, мають бути обмежені.

Федеральний конституційний суд Німеччини (ФКСН) так висловлюється з цього приводу: «Принцип адекватності впливає з принципу правової держави, власне, із самої суті основних прав, які є вираженням загального права на свободу громадянина по відношенню до держави, тобто основні права громадянина можуть бути обмежені державною владою лише в тому випадку, коли це життєво необхідно для захисту суспільних інтересів».

Щоправда, стосовно закріплення принципу адекватності на конституційному рівні висловлювалися поодинокі критичні зауваження на кшталт: можливість видозміни обов'язкових законодавчих норм через застосування цього принципу не узгоджується з уявленням про правову державу, яка керується лише законом.

Принцип адекватності проглядається у тих положеннях Конституції України, які зобов'язують законодавчий орган до виваженого підходу при прийнятті рішень (див. щодо цього пункт IX.1 нижче). Той, хто крізь призму цієї теми докладніше розглядатиме позитивне право, знайде і на рівні звичайного (неконституційного) законодавства конкретні «зачіпки» для застосування принципу адекватності дій в українському праві (напр., частини четверта і п'ята статті 5, частина четверта статті 12, стаття 13, частина друга статті 14, стаття 15 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990; див. щодо цього пункт IX.2 нижче).

На жаль, ми не змогли знайти рішень українських судів, які в мотивувальній частині містили б принцип адекватності або його сенс, хоч це й не означає, що таких рішень немає взагалі. Не виключено, що ця проблема пояснюється недостатньою практикою оприлюднення судової практики.

Із термінологічної точки зору, поняття принципу адекватності може приховуватися під визначеннями необхідність, адекватність, пропорційність, співмірність тощо. П.М. Рабінович використовує термін. Дослідження номінації цих понять у праві різних європейських держав не є нашим завданням, оскільки вживання відповідних термінів не має усистемленого характеру.

Таким чином, нижче ми спробуємо висвітлити різноманітні аспекти принципу адекватності з «європейської точки зору», а також розглянути можливість його дії або застосування в українському публічному праві (під «публічним правом» розуміються правові норми, які закріплюють права та обов'язки виключно для держави: див. з цього приводу статтю Р. Корнути «Визначення поняття публічного права в праві України», яку буде надруковано в Українському правовому часописі, випуск 4(9) 2003 року).

II. Навіть за своїм семантичним наповненням словосполучення принцип адекватності (пор., «адекватність» чого-небудь чому-небудь) – як і його синоніми необхідність та доцільність – логічно вказує на необхідність зважування щонайменше двох різних позицій.

У правовій сфері такими позиціями є, з одного боку, права, з іншого – цілі та заходи. Так, наприклад, цілком може бути усунення небезпеки, спричиненої аварійним (обвислим) балконом.

Правами, які можуть бути зачеплені внаслідок учинених для досягнення цієї цілі адміністративних заходів, є, приміром, право на власність, право квартиронаймачів на проживання на найманій площі, право особи, яка здає

квартиру, на отримання прибутку чи, скажімо, право підприємця з нижнього поверху цього будинку на господарську діяльність і, відповідно, на отримання від неї прибутку.

Однак і ціль має власні правові виміри. Так, ціль «усунення небезпеки» – це вираження загального обов'язку захисту з боку держави (забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки є однією з найголовніших причин існування держав взагалі).

Проте цей загальний обов'язок не є прямою підставою для втручання у названі вище права за допомогою конкретних заходів. Для цього необхідне законодавче забезпечення – у формі загального застереження чи за допомогою надання конкретних повноважень органам виконавчої влади щодо вжиття відповідних заходів. Такий підхід впливає з принципу законодавчого застереження, який як складова принципу правової держави має статус конституційного принципу. Цей підхід знаходить вираження, наприклад, у Законі «Про міліцію», в статті 10 якого дуже детально перелічено завдання (тобто «цілі») міліції, а в статті 11 – її повноваження, необхідні для виконання цих завдань (див. також далі цитату А.В. Василюшина у пункті IX.2).

Першу форму уповноваження називають «загальним застереженням». Її можна знайти в багатьох законах, основним завданням яких є запобігання різним видам небезпеки. «Органи поліції в рамках чинного законодавства повинні на свій (обов'язковий) розсуд вживати необхідних заходів для усунення небезпеки, що загрожує багатом або окремим громадянам і суспільному правопорядку [...]», – так сказано в пункті 14 прусського Закону «Про поліцію» 1931 року.

Юридико-технічним обґрунтуванням для такої (на перший погляд, скоріше невизначеної – і через це такої, що не відповідає принципів правової держави) форми уповноваження є компроміс між непередбачуваністю можливої небезпеки та конституційно-правовим обов'язком створення правової основи для втручань з боку держави (визначеність законодавства та інших форм діяльності держави – це стара вимога, яка впливає з принципу правової держави).

Друга форма законодавчого уповноваження чітко визначає ціль і допустимі адміністративні дії/заходи.

II.1. Ціль, яку закріплено в одній із двох законодавчих форм, є більш-менш зрозумілою: небезпеці необхідно запобігти, щоб вона справді не здійснилася і не виявилися її наслідки. Таким чином, вималювалося два полюси, між якими можна визначитися: з одного боку, це ціль, з іншого – адміністративні дії/заходи, за допомогою яких слід досягати цієї цілі. Однак до сфери заходів причетні ще й люди, які безпосередньо чи опосередковано задіяні в них, тобто так звані адресати, і ці дії/заходи зачіпають їхні права, визначені або конституцією, або звичайним законодавством. Отже, виникає ще один протилежний полюс, на який необхідно зважати, приймаючи виважене рішення. Крім того, певний захід може мати вплив на права інших, так званих третіх осіб, які не можуть вважатися адресатами.

Оскільки тепер ми маємо дві різні вісі координат, необхідні для прийняття виваженого рішення, їх необхідно розмежувати з поняттєвої точки зору. На жаль, тут не існує однастайності, тому далі ми оперуватимемо дещо незграбними, але доволі чіткими термінами: адресатна адекватність (тобто орієнтована на адресатів, далі – АА) та цільова адекватність (спрямована на досягнення цілі, далі – ЦА).

II.2. Наведений вище приклад (про балкон) стосується конкретної ситуації: рівень і потенційно можливі наслідки небезпеки, що виникає через аварійний стан балкона, можна вважати відомими; особи, яких можуть стосуватися можливі заходи, також відомі; отже, цим вичерпуються аспекти, необхідні для виваженого прийняття відповідного рішення. Однак дії/заходи держави та її органів не завжди можуть стосуватися конкретних випадків. Існують також загальні дії/заходи – тобто такі, що не стосуються конкретних осіб (відомих при прийнятті рішення щодо дії/заходу). Саме такими діями/заходами переважно є прийняття норм загального характеру, законів. Звичайно, можна було б наполягати на тому, що принцип адекватності – це критерій, який існує лише у світі конкретного, й, відповідно, його не можна застосовувати у площині абстрактного (підтримку цієї позиції можна знайти в літературі доби становлення сучасної правової держави).

Як, приміром, перевірити певний закон, який стосується 48 мільйонів громадян, на предмет відповідності АА? Навіть перевірка відповідності ЦА з огляду на проблеми аналізу дії правових норм, видається складною.

Вище роз'яснювалося, що адекватність розглядається як конституційно-правовий принцип, який необхідно приймати як масштаб, вихідний пункт для вчинення всіх дій/заходів з боку держави. Так, саме через недотримання вимог принципу адекватності або через пряме порушення цього принципу Федеральний конституційний суд ФРН за 50 років свого існування змушений був відхилити чимало законів. Однак для вибору полюсів та критеріїв (при визначенні адекватності) потрібно створювати або використовувати наявні особливості відповідної норми, пов'язані зі ступенем її абстрактності.

Тому з поняттєвої точки зору до наведеної вище класифікації варто ввести додаткове розмежування на конкретну адекватність (КА) і абстрактну адекватність (Абстр. А).

III. Питання визначення адекватності пов'язане з питанням щодо встановлення межі, за якою дії держави стають невідповідними (помилковими), оскільки ці дії є надмірними для досягнення певної цілі. Проте це не стосується кола ситуацій, коли для досягнення певної цілі не створено належних і достатніх умов, тобто коли йдеться про недостатність.

Правове значення категорії недостатності полягає в тому, що й недостатні дії/заходи також можуть порушувати права. І за цих умов, з огляду на конституційно-правовий характер принципу адекватності, можна ставити питання про те, чи повинен носій певного основного чи звичайного права миритися з невиважаним втручанням у його права. Крім того, недостатність має свої наслідки й у внутрішньоадміністративному, дисциплінарному та бюджетному праві. Держава та особи, які перебувають у неї на службі, повинні використовувати свої час, сили та наявні засоби доцільно і розумно.

Для визначення недостатності необхідно зважати на ті самі полюси, що й при перевірці на надмірність, а саме: враховувати ціль дій/заходів та їх конкретного адресата, – адже певна абстрактна норма може не досягти поставленої в ній цілі або взагалі, або через наявність абстрактних адресатів. Ось чому обидва полярні види дій/заходів необхідно розглядати разом. З поняттєвої точки зору, дії/заходи, які перебувають у межах недостатності, тлумачаться як непридатні. Наведена вище класифікація аспектів, на які потрібно зважати (адресат, ціль, конкретність, абстрактність), діє і в цьому випадку.

III.1. В обох випадках (за умов і «конкретності», і «абстрактності») процес прийняття виваженого рішення має одну спільну рису, а саме – те, що наявні два визначені та оформлені з правової точки зору полюси.

У правовій державі ціль так чи інакше має бути визначена з правової точки зору, те саме стосується й адресатів. У такому разі прийняття виваженого рішення означає встановлення різноманітних пріоритетів, тобто певної ієрархії, хоч би якого виду вона була. Якщо теоретично уявити собі певну правову систему, в якій існувала б абсолютна рівноцінність усіх прав, то в ній навряд чи можна було б застосувати принцип адекватності. Приймати виважене рішення дає змогу саме ієрархічна різниця між правами; в усякому разі, виходячи з елементарної логіки, така різниця має існувати, оскільки в іншому випадку правова система заблокувала б сама себе. По приклад можна звернутися до статті 23 Конституції України, положення якої, з одного боку, гарантують кожній людині право на вільний розвиток своєї особистості, а з іншого – тільки за тієї умови, що при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Якщо ж виходити з постулату рівноправності чи рівноцінності прав, то за цієї умови основні права значною мірою втрачають як свою ефективність, так і взагалі сенс як такий. Так, цілком очевидно, що право людини вільно пересуватися на власному автомобілі порушує права інших на спокій і здорове довкілля. Механічне «вирівнювання» обох цих прав неминуче призведе до свавільного (без відповідного обґрунтування) визначення того, хто саме може скористатися своїм правом, а хто ж мусить змиритися з порушенням та завданню йому шкодою.

Таким чином, необхідно з'ясувати міру правової «валідності» обох полюсів. Це означає, що потрібно зібрати докупи всі права, які формують певний полюс. Цей процес передбачає встановлення усіх фактів, оскільки права закріплюються саме на конкретних фактах. Тому неприпустимим є «вихоплення» якогось одного аспекту проблеми й прийняття на цій основі остаточного рішення. Якщо бути послідовним, то відмова від встановлення фактів, як правило, є порушенням, яке позначається на законності відповідної дії/відповідного заходу і може мати наслідком дисциплінарно-правову відповідальність.

III.2. З огляду на існуючий загальний обов'язок з'ясування всіх фактів, слід розглянути два питання: з одного боку, необхідно встановити різницю між конкретним та абстрактним адресатами, з іншого – між категоріями «час» і «людина».

У випадку з конкретним адресатом теоретично можна чітко і повною мірою визначити його права. Однак існує варіант, за якого це відбувається не повною мірою – він пов'язаний з такими чинниками, як «час» і «людина». Держава – це не лише законодавець, який володіє достатнім часом і компетенцією для того, щоб з'ясувати всі аспекти проблеми (хоча це не завжди так). Це й конкретний чиновник, який вимушений на місці досить швидко прийняти певне рішення, часто не маючи часу для з'ясування всіх обставин справи. Щоб уможливити застосування нашого принципу, потрібно поєднати правовий ідеал з реальністю таким чином, щоб правовий бік таки відігравав свою роль у реальному житті (прикладом такого поєднання є уявна оборона, стаття 37 Кримінального кодексу України).

Тому й висувається вимога, щоб при з'ясуванні фактів здійснювалися ті кроки, що є можливими за певних реальних обставин (у цьому аспекті висловлюються Я.Ю. Кондратьєв та І.П. Голосніченко).

Логічним у цьому зв'язку є визначення особистісних характеристик того, хто мав би втілювати цю вимогу. Конкретний це чиновник чи, можливо, якийсь «чиновницький ідеал»?

Якщо оцінити ці два види чиновників з позиції їхньої юридичної відповідальності за неправомірні дії щодо встановлення фактів, можна дійти висновку, що найгірший держслужбовець опиняється у кращому становищі, бо йому не можна ні в чому дорікнути – адже він зробив усе, що міг. Такий підхід ставить під сумнів тезу про рівноправність у праві, особливо у сфері державної служби.

Отже, для об'єктивації критеріїв оцінювання використаємо умовне поняття «ідеально-типовий (пересічний) чиновник».

Це «віртуальний» держслужбовець, який вдається до типово правильних чи до типово неправильних дій, що узгоджуються з: отриманою ним обов'язковою освітою; середньостатистичними результатами складених ним іспитів; його посадовим рангом (тут уже йдеться про конкретного державного службовця, адже його діяльність потрібно оцінювати) і типовим професійним досвідом щодо тієї ситуації, яка має місце. Наведене вище є ще одним підтвердженням того, що стандартна систематична фахова підготовка та підвищення кваліфікації держслужбовців являє собою важливу складову сучасної держави взагалі та її адміністративного апарату зокрема.

Держава, яка гарантує не лише правовий захист щодо всіх правовідносин, а й проголошує власну відповідальність за завдану шкоду, не може дозволити собі некомпетентний державний апарат, якщо вона не бажає збанкрутувати або ж перетворитися на чиновницьку диктатуру.

III.3. Абстрактний адресат залежить від певної норми, тому коло можливих адресатів можна більш-менш абстрактно окреслити залежно від виду норми. Це дасть можливість визначити права адресатів норм, що вимагається для застосування принципу адекватності. Коло тих, кого стосується норма на зразок «Той, хто незаконно завдає певної шкоди, повинен цю шкоду усунути», можна (хоч і дещо цинічно) мінімізувати: усі громадяни, окрім новонароджених та повних інвалідів. Таким чином, отримаємо лише секундний відбиток дійсності. Тому, знову ж таки, доведеться працювати з «типово-конкретним» адресатом. Його конкретність, а

Отже, можливість визначення його прав, зростає настільки, наскільки сама норма конкретизує коло своїх адресатів.

У наведеному вище прикладі типізованого адресата норми можна визначити хіба що завдяки статистичним даним страхових компаній, які займаються питаннями покриття збитків.

Припустимо, що це особи віком від 10 до 50 років. Якщо виходити з того, що певне зобов'язання про покриття збитків за завдану шкоду перейшло межі в бік надмірності, потрібно встановити середньостатистичні дані про майно та доходи громадян. Щоправда, значення цих результатів може дорівнювати нулю, оскільки в суспільстві зі значною різницею в достатку громадян середньостатистична вимога щодо покриття збитків за завдану шкоду одну частину громадян збанкрутить, а іншу – взагалі не зацікавить.

Отже, необхідно знайти інші методи, для того щоб уявити собі адресата норми, або ж передбачити в нормі можливість корекції, яка в рамках поставленої цілі у цій нормі дасть змогу адаптуватися до конкретних обставин.

Чим конкретніше описує певна норма свого адресата, тим легше нормовстановлювачу врахувати права можливих адресатів. Він не лише може, а й певною мірою зобов'язаний це зробити. Оскільки норми, як правило, розраховані на тривалий час дії, то рішенням Конституційного суду ФРН на законодавця покладається додатковий обов'язок нагляду і, за необхідності, – корекції відповідної норми.

«Непевність щодо дії певного закону у непередбачуваному в принципі майбутньому не може утримувати законодавчий орган від прийняття цього закону. [...] З іншого боку, непевності як такої не вистачає для обґрунтування того, що законодавчий орган не зможе забезпечити реальні можливості для контролю ситуації та її прогнозування з боку Конституційного суду. Будь-які прогнози несуть на собі відбиток можливості, яку можна і потрібно обґрунтовувати, тобто вони також підлягають відповідній оцінці»¹.

Таким чином, можна використати досвід, нагромаджений у практиці правозастосування.

IV. Адресатові протистоїть ціль адміністративної(-го) дії/заходу. Щоб уможливити протиставлення цілі правам адресата, потрібно також з'ясувати правове значення відповідної цілі.

Правовий ранг певної цілі залежить від того, впливає вона зі звичайного чи з конституційного законодавства. Через принцип верховенства права державній адміністрації для обґрунтування своїх дій/заходів часто доводиться виходити з тієї цілі, яку визначає закон (напр., частина п'ята статті 31 Закону «Про інформацію»: «Зберігання інформації про громадян не повинно тривати довше, ніж це необхідно для законно встановленої мети»). Однак державна адміністрація може мати повноваження для власного визначення цілі та нормотворчої діяльності, хоча це може відбуватися лише в законодавчих рамках. Це, зокрема, одна з причин того, чому німецька Конституція (пункт перший статті 80) зобов'язує парламент визначати для державної адміністрації зміст, обсяги і ціль, якщо їй потрібно надати повноваження для власної нормотворчої діяльності.

По-іншому чинить той законодавчий орган, який має завдання врегульовувати відносини згідно з конституцією та закріпленими в ній цілями. Йдеться про конкретні конституційні норми, які можуть визначати певну ціль, як, наприклад, стаття 43 Конституції України декларує «право на працю», яке, однак, не є тим «правом», щодо порушення якого можна вчинити судовий позов. Це скоріше поставлена державна ціль, яка дає право або встановлює обов'язок для законодавчого органу в рамках його політичної свободи дій на часткове чи поступове досягнення цієї цілі.

Невизначеність, яка інколи притаманна закріпленим у конституції державним цілям, не повинна справляти враження, що йдеться про нечіткі цілі. За своєю природою конституція не повинна орієнтуватися на поточну (щоденну) державну політику, а має встановлювати лише певні засади, які скоріше не мають якоїсь часової прив'язки. Тому намічені в конституції державні цілі не лише можна, а просто необхідно конкретизувати. Це завдання належить до компетенції тих державних органів, які володіють інструментами для такої конкретизації, переважно парламентів.

З огляду на згадане вище розрізнення між абстрактним і конкретним адресатом, потрібно з'ясувати, чи не слід при цьому провести різницю між абстрактними й конкретними цілями.

Причиною для розрізнення адресатів є те, що правові норми як такі не дають змоги визначити конкретного адресата. Йдеться про визначення тих аспектів, що є важливими у процесі прийняття виваженого рішення при перевірці адекватності відповідних заходів.

Інша річ у випадку з визначенням цілі, адже ціль або відома, або не відома, а проблема стосується чіткості її визначення та формулювання. Отже, слід розрізняти не абстрактні чи конкретні цілі, а нечіткі (неточні) та чіткі (конкретні й точні) цілі.

V. Уже маючи визначені полюси (захід/дія, адресат, ціль), потрібно встановити відносини, які можна назвати «адекватністю».

V.1. З методичної точки зору, йдеться про те, щоб визначити і порівняти, так би мовити, правовий ранг зазначених полюсів.

У вищенаведеному прикладі стосовно статті 23 Конституції України ми ще не ставили за мету визначитися щодо правових рангів. Нижче, на прикладі частини четвертої статті 12 Закону України «Про міліцію», ми спробуємо показати саме приклади з'ясування смислових пріоритетів, встановлених законодавцем.

Отже, працівник міліції має право застосувати фізичну силу, якщо існує безпосередня загроза життю і здоров'ю громадян або працівників міліції (частина друга), – однак положення частини третьої забороняють застосовувати фізичну силу проти вагітних жінок, осіб похилого віку, інвалідів та неповнолітніх громадян. Цю групу людей об'єднує те, що вони навряд чи мають здатність фізично створювати небезпеку, яку можна розглядати як

¹ Рішення ФКСН № 50, 290, 332.

небезпеку для життя та здоров'я. Навіть якщо припустити таку можливість, то при застосуванні до них фізичної сили виникає інша небезпека: вони можуть зазнати значних фізичних ушкоджень або ще гірше – такий захід може призвести до їхньої смерті. У випадку з вагітною жінкою до цього додається ще й те, що вона є не лише носієм свого життя, а носить у собі нове, у справжньому розумінні невинне життя. Таким чином, у цьому законі ціль «захист від небезпеки» оцінюється особливим чином, а саме – їй надається меншого значення, ніж у випадку із втручанням у права інших потенційних адресатів. Цей висновок підтверджується винятком, що фізична сила такої може бути застосована, якщо згадувані особи вчиняють груповий або збройний напад. Якщо перейти в площину Конституції України, вона також містить положення, які можуть виконувати спрямувальну функцію у процесі прийняття виваженого рішення. Так, зокрема, стаття 3 найважливіші для людини чинники – її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку – визначає як «найвищі» соціальні цінності. Тобто в Конституції на текстовому, дослівному рівні закріплено певну ієрархію, що позбавляє необхідності вдаватися до змістової оцінки.

Для наведеного вище прикладу щодо статті 23 Конституції України положення статті 3 могло б слугувати певним (хоча й спрощеним) критерієм способу розв'язання проблеми. Таким чином, право на свободу пересування на власному авто має менше значення, аніж право інших на захист власного здоров'я (найвища соціальна цінність – див. вище) від забрудненого повітря. Щодо інших конституційних норм див. нижче пункт IX.1.

Однак при докладнішому розгляді правових чинників, які впливають на вагомість обох полюсів, стає зрозумілим, що право водія містить значно більше диференціювальних аспектів. Так, професійний водій може послатися на статті 42, 43 Конституції України, які не забороняють види професійної діяльності, що призводять до забруднення повітря. Крім того, права водія можна захистити, апелюючи до загального права на рівність усіх громадян. На користь же інших осіб, здоров'я яких зазнає шкоди, спрямовані положення статей 3, 23 і частина перша статті 49 Конституції України. Для адекватного розв'язання згаданої вище проблеми необхідно диференціювати права за можливими групами абстрактних адресатів.

Так, приватний власник автомашини, який користується нею лише заради зручності пересування, заслуговує на найменший захист.

Але що ж тоді робити з групою літніх людей та інвалідів, які спроможні пересуватися і задовольняти свої життєво необхідні потреби (напр., купівлю продуктів харчування тощо) лише за допомогою автомобіля?

Очевидно, що право на більший захист мають і ті особи, що займаються професійною діяльністю, яку неможливо виконувати без пересування на автомобілі. У питанні захисту здоров'я також потрібні диференційовані підходи, з огляду на вразливість і оточення об'єктів, скажімо, лікарень та інших подібних закладів, де права водіїв найбільше відходять на задній план. Але такі обмеження не можна було б виправдати, наприклад, у випадку, коли йдеться про території, прилеглі до індустриальних об'єктів.

Як бачимо, застосування принципу диференціації прав загалом зводиться до простої формули: чиновник повинен усе чітко продумати. Інша річ, якщо конкретний закон містить чіткий припис. У цьому випадку чиновник читає текст норми і діє відповідно. Це одна з причин того, чому застосування права можна «автоматизувати» тільки у певних сферах, як, приміром, у податковому законодавстві, коли переважно йдеться лише про підрахунки.

Сучасна правова конституційна держава – це безперервне переплетіння різноманітних відносин, які породжують величезну кількість суперечливих і навіть конфліктних ситуацій. Їх неможливо математично прорахувати або спланувати, а шлях до вирішення вбачається в розподілі різноманітних прав у різних оцінних та ієрархічних площинах.

Обов'язок державного службовця «замислюватися» в кожному конкретному випадку має різні наслідки. Так, з одного боку, бездумність при виконанні певної дії є причиною для кваліфікації її як протиправної. Відсутність виваженого рішення є навіть окремим типом адміністративної провини. Тут варто спинитися на окремих положеннях Конституції України, зокрема на статті 56, яка передбачає обов'язок відшкодування завданої шкоди, у тому числі й з боку законодавчого органу. Таке нетипове розширення відповідальності з боку держави стає тим більш суворим, що при цьому передбачається й відповідальність за законодавчу або адміністративну бездіяльність.

З огляду на тему нашої статті, це має таке саме значення, що й хибне рішення на кшталт: «Ми нічого не можемо зробити», – і може мати наслідки, як у випадку зі збитками, завданими, наприклад, економіці через неадекватне законодавче втручання. З іншого боку, державний службовець зобов'язаний обґрунтовувати свої дії. Існує практика часткового врегулювання цієї проблеми навіть на законодавчому рівні (напр., у пункті 39 Закону ФРН про адміністративні процедури та в частині четвертій статті 5 Закону України «Про міліцію») або ж його розгляд як правила застосування норми.

Цей обов'язок обґрунтування дій має кілька функцій, які, знову ж таки, мають значення для втілення принципу адекватності.

З одного боку, державний службовець змушений ретельно проаналізувати дану ситуацію, щоб застерегти себе від можливих помилок. Це так звана «функція застереження».

З іншого боку, для особи, причетної до відповідної ситуації, подібне обґрунтування означатиме, що вона зможе ефективно (вмотивовано) скористатися своїм правом на судовий захист. Адже, не маючи обґрунтування, їй важко буде оцінити, які з її прав і яким чином було порушено. Разом з тим відсутність обов'язку обґрунтування фактично дає державному органу чи посадовій особі змогу затушувати власні помилки, навівши заднім числом «вигідну» аргументацію.

V.2. Приклад з водіями порушує інші проблеми, які спонукають до виявлення подальших аспектів у питанні визначення адекватності.

При оцінці адекватності дій не виключається, що по відношенню до конкретного адресата будь-яке втручання в його права, у тому числі й спрямоване на досягнення певної конкретної цілі, вважатиметься неадекватним. Як же тоді досягти цілі, яка до того ж може бути закріплена в конституції? Один із способів – якщо відповідні дії виконуватимуть самі державні органи або ж, за їхнім розпорядженням, за винагороду це робитимуть приватні особи. Проте в такому разі всі витрати потрібно списувати на рахунок адресата, адже так чи інакше він залишається адресатом цих дій. Законодавчо це може бути виражено, зокрема, так:

«Стаття 9. Безпосереднє вжиття заходу

(1) Поліція може вживати заходу (з охорони громадського порядку) сама або з допомогою уповноваженої нею особи, якщо мети цього заходу не можна досягти взагалі або вчасно, залучаючи власних відповідальних осіб за статтями 7 і 8. [...]

(2) Для безпосереднього виконання завдань уповноважені особи (за статтею 7 чи 8) отримують відшкодування своїх витрат [...] (стаття 9 Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)». Досягти поставленої цілі можна й іншим способом – зобов'язати третю особу, яка не є адресатом. Проте так чинять у виняткових випадках, оскільки тут порушуються основні принципи права, а саме – принцип юридичної відповідальності як такий та принцип юридичної відповідальності за завдану шкоду. Очевидно, саме про це йдеться в частині другій статті 61 Конституції України. У будь-якому випадку, таку форму залучення третіх осіб треба передбачати в законодавстві, адже виправдати її можна лише наявністю надзвичайних ситуацій. Однак стосовно такого неадресата також користуються вимогами принципу адекватності, який цього неадресата захищає. У будь-якому разі, оскільки зобов'язання неадресата суперечить усталеній системі, він повинен отримати за його виконання відповідну компенсацію. З цього приводу знову звернемося до прикладу з Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)»:

«Стаття 10. Залучення невідповідальних осіб

(1) Поліція може спрямувати свої заходи проти інших осіб, які несуть відповідальність за статтею 7 чи 8, у таких випадках:

а) коли необхідно терміново запобігти значній небезпеці;

б) коли заходи проти відповідальних за статтею 7 чи 8 неможливо вжити взагалі чи вжити вчасно, або коли наперед відомо, що вони не досягнуть свого результату;

в) коли поліція не може самостійно або з допомогою своїх уповноважених осіб безпечно і вчасно запобігти відповідній небезпеці;

г) і тоді задля виконання відповідних завдань можна залучити третіх осіб, які не наражатимуться на значну небезпеку (для їхнього життя і здоров'я), і якщо це не зашкодить виконанню ними їхніх інших важливих обов'язків [...].»

V.3. Далі постає запитання: яким чином враховуються права кола осіб, які безпосередньо не залучені у відношення «дія–адресат–ціль»? Чіткіше ця проблема виявляється на першому прикладі з аварійним балконом.

Здавалося б, цілком логічно просто знести будинок – чим кардинально та ефективно вирішити проблему, раз і назавжди усунувши небезпеку обвалу балкона. У цьому зв'язку адресатом і водночас важливим для прийняття виваженого рішення полюсом є власник будинку та особи, які мають безпосереднє відношення до цього. Але що ж робити з клієнтами фірми, розміщеної на нижньому поверсі, чи взагалі з мешканцями міста, які зацікавлені у збереженні цієї старовинної будівлі, адже вона, разом з іншими подібними спорудами, утворює цілісний архітектурний ансамбль?

Тут йдеться про інше відношення при визначенні адекватності, а саме – про адекватність дії щодо адресата (адресатів), з огляду на вплив цієї дії на більше коло осіб або навіть на всю спільноту. Неадекватною певна дія стає вже тоді, коли вона справляє значний негативний вплив на права третіх осіб. Прикладом може слугувати захід, спрямований проти банку, відповідальні особи якого підозрюються в тому, що вони здійснювали незаконні операції з капіталом банку. Оскільки клієнти банку в цьому жодним чином не винні, то, приймаючи рішення про вид заходу, потрібно врахувати їхні інтереси.

Далі звідси впливатиме те, що слідчим органам доведеться задовольнитися лише копіями відповідних документів, якщо конфіскація оригіналів паралізує комерційну діяльність відповідного суб'єкта. Це, у свою чергу, може також призвести й до того, що виникне необхідність у зовсім іншому вирішенні справи, або відповідний захід необхідно буде доповнити іншими діями, які зможуть гарантувати безпеку рахунків клієнтів банку (див. щодо цього пункт 45 і далі Закону ФРН «Про кредитну систему»).

V.4. З інших позицій можна звернутися й до прикладу з водіями, зокрема з'ясувати, як попереднє бачення узгоджується з іншими положеннями конституції, насамперед тими, що стосуються не прав, а завдань (цілей) держави в політичній площині (наприклад, визначених у пункті 4 статті 116 Конституції України, де йдеться про обов'язок забезпечення економічного розвитку країни).

Такий аналіз дає змогу дійти висновку, що одностороннє суворе обмеження пересування на автомобілях призведе до зниження прибутків практично в усіх сферах господарювання, пов'язаних з пересуванням на автомобільному транспорті, а отже, до зниження прибутків громадян і надходжень до бюджету, а це, у свою чергу, завдасть шкоди економічному зростанню.

Таким чином, цілком очевидно, що державні завдання мають перебувати одне з одним у логічному зв'язку, і будь-яка з гілок влади чи певна державна установа не може перекреслювати чи просто ігнорувати цілі та завдання інших.

Особливо це стосується відносин між державою та органами місцевого самоврядування, оскільки обидві ці інституції мають конституційний захист. Державні цілі (завдання) закріплені в законах та конституції. Конституційні завдання мають різний ступінь конкретності. Особливі труднощі створюють всеохопні завдання конституції, наприклад, створення та підтримка соціальної держави. Через свій часто політичний характер такі загальні цілі не можуть бути точним мірилом для визначення адекватності запланованих дій. Вони можуть допомогти лише у випадку надзвичайно серйозних порушень. Такі критерії, як надмірність та недостатність (засобів певної державної дії/заходу), також навряд чи можуть бути використані, навіть тоді, коли виявлено порушення, що стосуються цілей/завдань певного заходу. Рішення щодо цього прийматиметься на політичному рівні і не матиме конкретних правових наслідків (напр., визнання відповідних дій протиправними).

V.5. Зазначені вище полюси, які створюють поле для визначення адекватності, стосуються відношень, які існують поза рамками державної адміністрації, зокрема відношення «адміністрація – громадянин». Однак процес прийняття адекватного рішення має охоплювати й аспекти, які перебувають у внутрішніх рамках самої адміністрації (приміром, ефективність, у тому числі й господарська, адміністративної діяльності). Ці аспекти не підпадають під судовий контроль, тому їх часто уникають при розгляді з юридичних позицій, покладаючись на розсуд рахункових палат.

Однак, як засвідчують наступні два приклади, у внутрішньоадміністративній сфері зовнішня впливовість принципу адекватності дій відіграє значну роль.

Так, зокрема, одним із державних завдань є підтримання належного стану довкілля, його краси, що сприяє розвитку туризму. Для цього, скажімо, можна запропонувати:

- очистити відповідні території від сміття;
- позначити всі туристичні маршрути відповідними дороговказами та позначками;
- відремонтувати або перекрити небезпечні для проїзду мости.

Як відомо, бюджет місцевої влади завжди в дефіциті. До того ж місцеві адміністрації скоротили свій персонал настільки, що в кращому разі вони можуть лише підтримувати звичні процеси життєдіяльності свого округу. Тому наведені вище пропозиції, як правило, відхиляються, оскільки для подібних додаткових завдань не вистачає ні грошей, ні виконавчого персоналу. А якщо кожну з трьох згадуваних пропозицій розглянути окремо, то стає очевидним, що вони пов'язані з іншими цілями, які відрізняються за ступенем своєї важливості: Так, прибирання сміття, по-перше, слугує справі захисту довкілля та, по-друге, надає естетичного вигляду місцевості. Але останнє, хоч і є досить бажаним результатом, проте, з огляду на існуючу ситуацію, розглядатиметься як розкіш, а тому буде відхилене як неадекватне навантаження на бюджет.

Інакше відбувається із завданням захисту довкілля, яке закріплюється як у конституції, так і на рівні звичайного законодавства. Але, доки забруднення довкілля може розглядатися лише як порушення суто естетичних вимог чи уподобань, місцева адміністрація може відмовлятися від активних дій для виправлення ситуації.

Позначення туристичних маршрутів є дуже затратним завданням як з погляду часу, так і з погляду залучення персоналу. Недаремно в багатьох європейських країнах подібні завдання бере на себе не держава, а місцеві туристичні організації та громадські об'єднання. У цьому випадку також не можна дорікати місцевим адміністраціям за те, що вони ухиляються від подібних завдань, якщо при цьому не йдеться про надзвичайно небезпечні місця.

Небезпечні для проїзду мости становлять загрозу для життя і здоров'я людей. Вони були збудовані державою або принаймні під наглядом держави і передані суспільству в безоплатне користування. Отже, в цьому випадку держава надала певну послугу, і тому відповідає за неї. За те, що мости перебувають у такому небезпечному стані, несе відповідальність сама держава. Тож, з огляду на безпеку, яка суперечить одній з найважливіших конституційних цілей, місцева адміністрація повинна вжити відповідних заходів. Посилання на нестачу бюджетних коштів тут не можуть бути виправданням. За надзвичайно скрутною економічною ситуацією адміністрація повинна бодай перекрити ці мости, аби уникнути небезпеки. Отже, стає очевидним, що оцінка ззовні (суспільством) може прямо впливати на процес прийняття внутрішньоадміністративних рішень. Це рідко коли відіграє якусь роль у процесі оцінки адміністративно-господарської діяльності рахунковими палатами, але має значення для державного службовця, який приймає якесь конкретне рішення.

До внутрішньоадміністративних належать також ті правила, які регулюють видання норм органами державної адміністрації. Нижче наводимо приклад правового регулювання питань перевірки адміністративних приписів на предмет адекватності:

2.2. Адекватність (аспекти прийняття виваженого рішення).

2.2.1. Адміністративно-правову норму не можна ухвалювати, якщо запланована в ній користь адекватним чином не враховує пов'язаних з набуттям нею чинності таких аспектів:

- можливі обмеження прав;
- можливий негативний вплив на ринкові та суспільні механізми саморегулювання;
- можливі затрати для державного чи приватного бюджету.

[...]

2.2.2. Застосування правил техніки [...] за можливості потрібно організувати таким чином, щоб зменшити необхідні затрати чи бодай запобігти можливому збільшенню затрат.

2.2.3. Громадянина не можна залучати до процесу збору інформації чи інших дій, якщо цей його обов'язок (напр., надання інформації) сам по собі або в контексті інших його обов'язків накладе на нього недопустиме обтяження»².

VI. У систему критеріїв для визначення адекватності необхідно ввести також критерій придатності, а також критерій можливості й, відповідно, неможливості.

Непридатну дію (дія, виконувана непридатними засобами) можна вважати неадекватною, оскільки вона передбачає таке втручання (у права), яке є непридатним для досягнення потрібної, легітимної цілі.

Ця, на перший погляд досить тривіальна, констатація при докладнішому розгляді породжує чимало запитань, зокрема: як поводитися з діями/заходами, які лише частково непридатні? Як визначити придатність? Коли її потрібно визначити? У таких питаннях слід завжди пам'ятати, що зазначені недоліки можуть призвести до того, що дії виконавчої влади кваліфікуватимуться як протиправні з усіма передбаченими в таких випадках наслідками, хоча б якого виду вони були: чи то цивільно-правові, чи дисциплінарні, чи кримінально-правові.

Відповіді на ці запитання залежать від їхнього хронологічного порядку, а він, у свою чергу, від феномена природної законності, втіленого у відповідному принципі права: *nemo ultra posse obligatus est* або *impossibilia nulla obligatio est* (Цельсус, Дігести, 50, 17, 185), тобто «нікого не можна зобов'язати до того, що він (або ніхто) не в змозі виконати». Цей принцип втілено, зокрема, у статті 607 нового Цивільного кодексу України.

Вирішуючи питання, коли потрібно кваліфікувати придатність певної дії, слід враховувати, що людина не може з цілковитою впевненістю «зазирнути» в майбутнє. Отже, з юридичної точки зору, не можна вимагати, щоб особи з правом рішення на момент його прийняття уже чітко могли оцінити свій конкретний захід на предмет того, як точно він діятиме і які чинники впливатимуть на його дію. У зв'язку з цим постає згадане вище питання про те, як оцінювати індивідуальний вимір бачення проблеми.

У визначенні придатності адміністративних дій також потрібно орієнтуватися на «ідеального» чиновника. З огляду на такий підхід, а також на принцип адекватності та законності, придатність конкретних адміністративних дій, яка насправді є частковою придатністю, потрібно кваліфікувати у дисциплінарно-правовому порядку так, немов ідеться про абсолютну придатність відповідної адміністративної дії.

Часткова придатність підпадає під визначення придатності тоді, коли вона впливає з допустимо помилкової оцінки ситуації. Однак цю форму непридатності не слід плутати з частковою непридатністю, зумовленою неправильним рішенням ідеально-типового чиновника. При визначенні придатності на рівні законодавства – з огляду на вже згадувані причини (абстрактний та загальний характер законів) – постає питання про її масштаби. Адже в одному випадку закон може досягти закріпленої в ньому цілі, а в іншому – ні. Тому для законодавства вимога щодо придатності формулюється таким чином: «На рівні законів вистачає того, що існує абстрактна можливість досягнення необхідної цілі, отже, відповідні заплановані дії/заходи не є завідомо непридатними і можуть сприяти досягненню бажаного результату».

Задля узгодження аспекту придатності адміністративних дій з принципом їхньої адекватності необхідно зважати на те, що абсолютно або суттєво непридатна адміністративна дія кваліфікується як неадекватна. Це варто уваги з тієї точки зору, що для прийняття виваженого рішення необхідно орієнтуватися лише на межі між незначною непридатністю та повною непридатністю.

Питання визначення придатності і критерію можливості (який висвітлюватиметься далі) стосуються технічних або господарських закономірностей. Тому, як правило, їх нескладно з'ясувати, і в юридичній практиці вони не відіграють особливо великої ролі. Наступний критерій, який необхідно внести у методологію прийняття виваженого рішення щодо визначення адекватності, – це критерій можливості, тобто здатність адресата виконати те, що вимагається (законом), його ще називають принципом можливості.

При цьому розрізняють кілька видів неможливості, зокрема:

– це так звана юридична неможливість, коли адресат адміністративної дії потрапляє в ситуацію, за якої вимушений вдаватися до незаконних вчинків. У цьому випадку він або не виконуватиме того, що йому диктує відповідний адміністративний захід (за що, можливо, він нестиме відповідальність), або ж він виконає те, що від нього вимагають, і, таким чином, порушить права інших (наприклад, права власника квартири, що також матиме наслідком відповідальність);

– неможливість, причини якої полягають в особі адресата адміністративної дії або адресата законодавчої норми;

– фактична або об'єктивна неможливість, тобто випадок, коли просто ніхто не в змозі виконати певний обов'язок. Хоча цей вид неможливості не має практичного значення, його слід кваліфікувати як приклад неадекватності.

Розгляд окремих критеріїв демонструє, наскільки інтенсивним є вплив конституції та конституційних принципів на ці полюси. При цьому йдеться не лише про так звані «строго» конституційні положення чи основні права, що є критеріями для кваліфікації адекватності адміністративної дії, а й про так звані «нечіткі» і «загальні» положення, що можуть реально впливати на проведення навіть найбільшій адміністративної дії. Це випливає із суті статті 8 Конституції України, відповідно до якої норми Конституції є нормами прямої дії. Конституція не є якоюсь надбудовою над правовою системою, що височіє над повсякденним правозастосуванням, а здійснює постійний вплив, визначаючи критерії оцінки, спрямовуючи процес прийняття рішень, вносячи ясність щодо можливостей та невизначених моментів у законах. Більше того: конституційні положення – це один із критеріїв, який дає змогу визначити, чи певна адміністративна дія є протизаконною (хоч цей термін звучує відповідне

² «Правила здійснення та організації виконання суспільних завдань і нормотворча діяльність у Вільній федеральній землі Баварія», оприлюднені Державним урядом Баварії 6 листопада 2001 року, № III 2-155-9-33 // Баварський державний вісник, додаток до № 50/2001

поняття до співвіднесення із законом; коректнішим, на нашу думку, є визначення «протиправний») і чи може підпадати вона під дисциплінарно-правову або кримінально-правову відповідальність.

В українському законодавстві це підсилюється за рахунок того, що в багатьох законах, які (поряд з іншим) регулюють процес прийняття рішення державним службовцем, порушення Конституції кваліфікується як підстава для усунення з посади. Завдання полягає в тому, щоб конкретизувати дію тієї частини законодавства, що керується Конституцією, та самої Конституції в контексті щоденного життя.

VII. Як показав попередній виклад, застосування принципу адекватності, попри численні смислові аспекти, має одну важливу вимогу: той, хто застосовує його, повинен мати певну свободу дій, тобто поле, в якому він може варіювати своє рішення. Така свобода в будь-якому разі є в законодавчому органі, конституція мало в чому обмежує його конкретні кроки, тож він завжди може дещо по-іншому вирішувати певні проблеми. Про те ж, що за системи з імперативним завданням (мандатом) та законодавством, яке залежить від референдумів, ситуація може мати зовсім інший вигляд, ми згадуємо лише заради повноти картини.

Іншою є ситуація на рівні правозастосування. У цьому випадку можна уявити собі лише дві суттєво різні форми уповноваження законом: закон чітко визначає, що, коли і як слід робити, або встановлює рамки, в межах яких той, хто застосовує закон, має можливість вибору у прийнятті конкретного рішення. Як приклад, можна знову навести положення Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)»:

«Стаття 11. Загальні повноваження

(1) Поліція може вживати необхідних заходів, щоб захистити громадський порядок у зв'язку з небезпекою, що виникла в окремому конкретному випадку, якщо статті 12–48 не передбачають іншого [...].

Ще майже сто років тому найвлучніше описав ці політично-правові передумови Єлінек. Тож варто знову навести його обгрунтування:

«Чому закон то передбачає можливість вільного адміністративного розсуду, то зобов'язує вжити конкретний захід? А тому, що він має утримувати баланс між двома недосяжними ідеалами: між усезнаючим законодавцем – з одного боку, та всезнаючим чиновником – з іншого. [...]

Проте, оскільки жоден з них не є ідеалом, потрібно поєднувати обидва види державного управління: той, що здійснюється відповідно до правових норм, і той, що скеровується державним службовцем за принципом вільного розсуду.

Там, де законодавчому органі важливо забезпечити передусім рівноправне ставлення у розгляді однакових справ, він чітко розпише для органів державного управління все, що їм потрібно робити за відповідних умов. Водночас він надає державним органам свободу вільного розсуду, якщо цінним є саме різноманіття методів та гнучкості управління». Тоді текст закону, який передбачає відповідну варіативну гнучкість, містить відповідні формулювання, що виражаються за допомогою таких мовних засобів, як «може», «має право», «повинен» (якщо йдеться про обмежену свободу розсуду), або логічно випливає з контексту, якщо, наприклад, йдеться про застосування методів, які видаються необхідними (у відповідній ситуації). Зрозуміти таке формулювання інакше, ніж як право варіативності у прийнятті рішень, неможливо.

Якщо у певних законодавчих рамках допускається певна свобода дій, то при цьому можна і потрібно підтримувати їхню адекватність. Але що робити у тих випадках, коли закон чітко визначає, як потрібно чинити? Тут необхідно виходити передусім з того, що законодавець іще на етапі типізації положень майбутнього закону взяв до уваги вимоги щодо адекватності закріплених у ньому повноважень. Проте це ще не дає гарантії, що адміністративні рішення, прийняті на основі відповідних законодавчих повноважень, завжди будуть адекватними. У такому випадку варто застосовувати законодавчу техніку введення у закони так званого «застереження для непередбачуваних випадків», яке за екстремальної ситуації дасть змогу приймати рішення, яке дещо не відповідає дослівному тексту закону, або принаймні передбачити можливість виконання такого рішення. Отже, розвиток принципу адекватності залежить від правової культури певної держави, особливо правової культури у сфері адміністративного права. Так, принцип адекватності майже невідомий у тих країнах, де адміністративне право розглядається як складова кримінально-адміністративного права, і тому висуваються суворі вимоги щодо визначеності (чіткості) правової норми (так, як це, зокрема, вимагається в кримінальному праві).

Інакше відбувається у тих державах, де адміністративне право вважають самостійною галуззю і не обмежують свободу вільного адміністративного розсуду рамками лише кримінального законодавства, а працюють і з іншими сферами та принципами. Те, що принцип адекватності визнається сьогодні конституційно-правовим, можна пояснити лише історично зумовленими культурно-правовими розбіжностями. Так, оскільки в королівстві

Пруссія адміністративне право розглядалося як окрема правова галузь, прусський верховний адміністративний суд розвинув і уточнив згадувані вище принципи. Інакше відбувалося в колишньому королівстві Баварія і в теперішній федеральній землі – республіці Баварії, де з початку XIX століття по 70-і роки XX століття панувала традиція, орієнтована на кримінально-адміністративне право. Тут у старих правознавчих джерелах та судовій практиці майже неможливо знайти посилавання на ці принципи. І лише завдяки включенню цих принципів до конституційного законодавства навколо них розпочалася правова дискусія.

VIII. Ми вже неодноразово вказували на особливу роль судочинства у процесі еволюції та застосування принципу адекватності. Далі пропонуємо докладніший розгляд деяких судових рішень, пов'язаних з цим питанням.

Вільний товарообіг (рішення Суду ЄС – далі СЕС)

«[...] особливо це стосується питання доцільності та ефективності адміністративного заходу, вжитого на основі суперечливого наказу. Якщо певний захід непридатний для досягнення цілі, поставленої відповідним

уповноваженим органом, це може негативно позначитися на законності цього заходу. [...] Без урахування передумов відповідної справи, на які посилається Рада, не можна залишати і розмір відрхувань».

«[...] виходячи з результатів „усталеного” судочинства (судової практики з певної категорії справ), здійснюваного Судом ЄС, принцип адекватності належить до загальних принципів права ЄС. Виходячи з цього принципу, визначення того, чи певна заборона на комерційну діяльність є законною, залежить від того, чи відповідні заборонні заходи, здійснювані на основі оспорюваного рішення і спрямовані на досягнення поставлених цілей, є придатними і необхідними. При цьому слід вибирати ті (можливі з точки зору придатності) заходи, які завдають щонайменшої шкоди; а можливу шкоду, спричинену цими заходами, треба зіставляти з вагомістю поставлених цілей. Щодо можливості судової перевірки дотримання цих передумов, то тут слід виходити з того, що у сфері [...] політики законодавчий орган ЄС має право на власний розсуд. [...]

[...] Врахувати вимоги, продиктовані потребою захисту здоров'я, можна не лише за допомогою менш обтяжливих заходів. При цьому необхідно з'ясувати, чи можна виправдати вжиття певних заходів (тобто досягнення поставлених цілей), якщо вони запобігають значним негативним наслідкам економічного характеру, які завдають шкоди певним суб'єктам господарювання». «Таке обґрунтування необхідне для захисту отримувачів таких послуг, зокрема споживачів загалом, а також для захисту суспільно-соціального правопорядку. Суд уже прийняв рішення про те, що ці аргументи належать до таких, які можуть виправдати обмеження у сфері вільного обігу послуг. [...] Таке обґрунтування придатне для того, щоб [...] виправдати відповідні обмеження аж до повної заборони. [...] Така заборона необхідна з точки зору захисту [...]»³.

«Згідно з результатами судочинства СЕС, відповідь на запитання, чи певна норма законодавства ЄС відповідає принципів адекватності, залежить від того, чи запропоновано в ній засоби, придатні для досягнення поставленої цілі, і чи не переходять вони при цьому межі необхідності [...]. Вирішуючи питання щодо необхідності відповідних заходів, слід зважати на те, що відповідний склад справи [...] надто складний з огляду на економічні чинники [...]. Тому законодавчий орган ЄС повинен був заздалегідь оцінити майбутній вплив своєї діяльності та можливість невизначеності її впливу. [...] У такому випадку СЕС не може оцінку, яку дав своїй діяльності Парламент ЄС, замінити на власну оцінку»⁴. 1980 року уряд Італії своїм декретом заборонив допуск на свою територію іноземних автобусів, які перебували в експлуатації понад 7 років.

З точки зору Комісії, ця заборона на ввезення можна вважати такою, що порушує право ЄС. Італійський уряд обґрунтовував свою заборону тим, що старі автобуси вже неспроможні гарантувати безпеку вуличного руху. Попри інші обґрунтування, Суд навів як аргумент принцип адекватності:

«СЕС дотримується думки, що [...] повна заборона здійснення перевірки автобусів на предмет їхнього допуску виходить за межі необхідності, зокрема не гарантує безпечність вуличного руху на території Італії»⁵.

Європейська конвенція з прав людини (ЕКПЛ)

«Згідно зі статтею 14 (Конвенції про захист прав людини та основних свобод), дискримінаційними є ті заходи, які ставлять нелегітимну ціль, або якщо між застосованими засобами та поставленою ціллю не існує відповідного адекватного відношення»⁶.

Свобода зібрань

«Принципове значення свободи зібрань зростає особливо тоді, коли демократичне суспільство зважає на своєрідність процесу формування громадської думки. З огляду на засадничий характер вільного і демократичного суспільного устрою, потрібно виходити з того, що існуючі, історично зумовлені, державно-суспільні відносини можуть і повинні поліпшуватися; це стає перманентним завданням, яке можна вирішувати лише за рахунок постійного волевиявлення громадян. Шлях для здійснення такого волевиявлення – це процес, названий trial and error, який завдяки постійним дискусіям громадськості, взаємному контролю та критиці надає найкращу гарантію того, щоб політична лінія держави була обрана відносно правильно (як результат і компроміс взаємодії політичних сил). [...] У демократичній державі волевиявлення має йти від народу до органів державної влади, а не навпаки; право громадянина на участь у формуванні політичної думки здійснюється не лише завдяки його голосуванню на виборах, а й завдяки його впливу на безперервний процес формування політичної думки [...]. Громадяни здійснюють своє право на участь у цьому процесі в різному обсязі. Так, великі об'єднання, сильні фінансові донори або засоби масової інформації можуть чинити значний вплив на цей процес, тимчасом як звичайний громадянин, порівнюючи себе з цими велетнями, здебільшого вважає себе безсилим. У суспільстві, в якому прямий доступ до засобів масової інформації (тобто шанс висловити свою думку) обмежений невеликим колом осіб, окремому громадянину залишається (попри організовану участь у політичних партіях) лише можливість колективного впливу за допомогою використання свободи проведення демонстрацій. Вільне використання права на свободу зібрань не лише запобігає розвитку почуття політичної безсилості громадян, а й протидіє тенденції їхньої зневіри в державі. Зрештою використання цього права – в хорошому розумінні – відповідає інтересам усієї спільноти.

Застосування «заборони» та «розпуску» [...] говорить про те, що менш суворі засоби розв'язання проблеми вже вичерпано. Це пояснюється принципом адекватності. Значення свободи зібрань, яка має статус основного права, відходить на задній план тоді, коли висновком процесу прийняття виваженого рішення

³ Суд ЄС, рішення від 3.04.1992 (RS 275/92), рішення СЕС, 1994, № 1039.

⁴ Суд ЄС, рішення від 13.05.1997 (RS 233/94), рішення СЕС, 1997, № 2405.

⁵ Суд ЄС, рішення від 27.03.1984 (RS 50/83), рішення СЕС, 1984, № 1633.

⁶ Європейський суд з прав людини, рішення від 28.11.1984, № 9/1983/65/100 // Європейський журнал з прав людини. – 1985, 511.

(здійснюваного з урахуванням значення свободи зібрань) стало те, що обмеження цієї свободи необхідне заради захисту інших рівнозначних прав. Отже, будь-які інші інтереси не можуть слугувати виправданням для обмеження цієї свободи; у цьому випадку порушень своїх прав, що неминуче виникають через масові акції (як вияв цієї свободи) і яких не можна уникнути через те, що це може негативно позначитися на меті відповідної акції, як правило, зазнають треті (непричетні) особи. Заборона зібрань, що обґрунтовується лише технічно-транспортними причинами, неприйнятна через те, що досягти співіснування масових заходів, які можуть перебивати вуличний рух, і безперервного транспортного потоку можна, наклавши на оргкомітет акції відповідні зобов'язання»⁷.

Примусове провадження

Проблеми щодо застосування принципу адекватності виникають у процедурі примусового провадження, що має цивільно-правовий характер. З одного боку, зобов'язальні відносини мають цивільно-правовий характер, вони сформовані на договірній основі юридично рівними сторонами. Таким чином, певна корекція цих відносин на підставі принципу, який розроблений у галузі адміністративного права і спрямований на регулювання ієрархічних відносин між державою і громадянином, є недоречною.

З іншого боку, через існування державної монополії на владу процедура примусового провадження перебуває у виключній компетенції держави. Проте в такому випадку держава діє як виконавча влада, а тому зобов'язана дотримуватися цього принципу. Як ілюстрацію наведемо такий приклад:

Обставини справи: предметом оскарження було рішення земельного суду, за яким орендатор квартири отримав дозвіл на примусове виселення квартирнаймачів, чим серйозно порушив свої зобов'язання, які випливають з договору найму. При цьому 60-річний квартирнаймач є тяжкохворим і, за висновком лікарів, примусове виселення може створити загрозу його здоров'ю чи навіть життю.

З мотивувальної частини рішення Конституційного суду:

«У цьому випадку земельний суд провадив справу невідповідним чином, не узгодивши своє рішення з принципом адекватності, який випливає з принципу правової держави. [...] Суд мав би ретельніше дослідити всі докази і вичерпати всі слідчі засоби для перевірки того, чи справді твердження позивача про загрозу для його здоров'я відповідають дійсності і чи немає можливості у цьому випадку накласти тривалішу заборону на його примусове виселення».

Прокуратура, оголошення про розшук

За погодженням із прокуратурою, на одному з телевізійних каналів було оголошено про розшук позивача та його зведеного брата, яких було названо підозрюваними у вчиненні пограбування у пунктах А і Б. Насправді позивач та його зведений брат зазначених злочинів у пунктах А і Б не вчиняли.

Позивач вимагав відшкодування за моральну шкоду, завдану його авторитетові. Свій позов він обґрунтував тим, що прокуратура порушила власні обов'язки, оскільки вона не надала достатніх доказів, а отже, її розпорядження про оголошення загальнодержавного розшуку не відповідало принципів адекватності.

Суд частково задовольнив позов, обґрунтувавши це таким чином:

«Посадова особа прокуратури, яка розслідувала цю справу, вчинила дії, що йдуть урозріз з її обов'язками, оскільки дала згоду на розшук позивача, хоча для офіційного оголошення про його розшук не було відповідних передумов».

При цьому суд виходив із того, що рішення прокуратури (як про початок процедури розслідування, так і про визнання серйозності підозри щодо вчинення злочину та про оцінку аргументів для подання заяви про арешт) слід перевіряти не на предмет їхньої «правильності», а лише на предмет того, чи такі дії за відповідної ситуації є адекватними.

Попри обов'язок з'ясування обставин справи та принцип максимального прискорення слідства, прокуратура, вдаючись до слідчих заходів, повинна зважати на принцип адекватності, а в процесі прийняття виваженого рішення зобов'язана враховувати і негативні наслідки певних слідчих дій, які можуть позначитися на правах обвинуваченого.

З огляду на необхідність врахування конституційного принципу адекватності, оголошення про офіційний розшук у пресі і на телебаченні з оприлюдненням прізвища підозрюваного може бути прийнятним тоді, коли, з одного боку, право на використання цього допоміжного розшукового засобу співвіднесено зі значенням відповідної справи та можливими правовими наслідками вчиненої дії, та, з іншого боку – якщо для визнання підозри обґрунтованою та арешту необхідним судді наведено докази того виду й обсягу, які дають змогу говорити про вчинення тяжкого злочину.

Посадова особа прокуратури недбало порушила свої службові обов'язки, оскільки об'єктивно неправильно витлумачила закон, відійшовши від його дослівного тексту (OLG Hamm, NJW 1993, 1209).

Прокуратура, конфіскація

В одному з великих німецьких банків було вилучено близько 40 000 документів про стан банківських рахунків на підставі того, що відповідальні органи запідозрили цей банк у наданні допомоги особам, які ухиляються від сплати податків. Банк назвав такі дії антиконституційними, передусім з огляду на недотримання принципу адекватності. Федеральний конституційний суд відхилив цю скаргу:

«[...] (2) Проведення конфіскації відповідає принципів адекватності.

⁷ ФКСН, ухвала від 14.05.1985, 1 BvR 233, 341/81; рішення ФКСН № 69, 315.

аа) Конфіскація була необхідним заходом. Для підтвердження підозри в тому, що банківська установа позивача систематично надавала допомогу в ухиленні від сплати податків, не було м'якшого, так само придатного, засобу. [...]

бб) З точки зору Конституції, неприпустимою може бути й певна необхідна і здійснена належним чином конфіскація, якщо тяжкість закладеного в ній втручання у права більше не перебуває в адекватному співвідношенні з тяжкістю обвинувачення, ступенем попередньої підозри та вагомністю доказів, необхідних для початку судового процесу. Однак це не стосується даного випадку конфіскації.

На основі проведених слідчих заходів було висунуто обвинувачення в тому, що ухилення від сплати податків здійснювалися у такій великій кількості випадків і таким чином, що вони реально і суттєво могли порушити принцип рівноправності громадян у питанні сплати податків. Через порушення принципів правової держави і рівноправності перед законом такі вчинки порушують суспільні інтереси набагато більшою мірою, ніж у випадку, якби йшлося лише про фіскальні інтереси держави у питанні забезпечення надходження податків. Отже, це обвинувачення набуває суттєвої правової ваги. [...]

Контраргументом з боку позивача є те, що безпосереднє втручання у справи банку, яке завдало йому шкоди і виникло через конфіскацію документів, позбавило позивача можливості працювати із вкрай необхідними робочими документами, ніяким чином не було обґрунтованим чи явно необхідним. Позивач обґрунтовує вагомність своєї скарги передусім тим, що оприлюднення цих документів негативно позначиться на справах банку. Попри шкоду, завдану його іміджу, банкові передусім загрожує відтік існуючих вкладів. Окрім того, конфіскація призвела до того, що клієнти банку втратили до нього довіру. [...]

Однак довід про необхідність підтримання довіри між банком та його клієнтами не може переважити висунуте обвинувачення в тому, що сам банк систематично здійснював підкарні дії, пов'язані зі збереженням банківської таємниці. Те, що в процесі підтвердження цього обвинувачення може бути підірвана довіра з боку важливих клієнтів банку, впливає з природи цього процесу і не може перешкодити вжиттю законних слідчих заходів».

Це рішення Федерального конституційного суду Німеччини зазнало критики у правничій літературі: «Постає запитання: чи справді конфіскація 40 000 документів про стан банківських рахунків [...] була відповідною з точки зору засобів, необхідною і, передусім, адекватною.

[...] Потенційне значення доказів було не виправдано перебільшено, оскільки були конфісковані й ті документи про стан рахунків, які не дають підстав навіть для підозри в махінаціях. [...] На час конфіскації більшість банківських документів не давала підстав для висунення проти конкретних осіб підозри, яка могла б слугувати виправданням конфіскації конкретних документів, тому в цьому випадку може йти мова про так звану "конфіскацію з метою вивідання". [...]

Так було і з конфіскацією документів, які опрацьовували окремі підозрювані банківські службовці. Приводом для масштабної конфіскації та "перетрушування" клієнтів було припущення, що кожен із них міг доручати конкретним банківським працівникам перевести капітал до Люксембурга саме з метою ухилення від сплати податків. [...] Отже, для подібної, нічим не обмеженої конфіскації відчинено всі двері⁸.

ІХ. На самому початку ми говорили про принцип адекватності як про аспект узгодження права з реальністю. Це також причина того, чому принцип адекватності *de facto* діє в кожній правовій системі, навіть якщо сам термін, що його визначає, рідко або ж і зовсім не згадується. Останнє бачимо на прикладі українського права.

Далі спробуємо усистемити і доповнити висвітлені вище аспекти.

ІХ.1. На рівні Конституції України як приклади для нашої теми можна навести статті 30, 31, 32, 34, 35, 36, 39.

Гарантія недоторканності житла за статтею 30 може бути порушена, якщо для цього існують передумови, перелічені в частині третій цієї статті, а саме: за невідкладних потреб, пов'язаних із врятуванням життя та майна людей чи з безпосереднім переслідуванням осіб (стаття 7 ККУ), підозрюваних у вчиненні злочину (стаття 11 ККУ). Тут Конституція закріплює те, що життя людини (див. також статтю 3) є найвищою цінністю, відповідно до чого недоторканність житла вважається ієрархічно нижчою. Далі маємо послідовність пріоритетів обох інших цінностей – майна громадян та права держави на переслідування підозрюваних у вчиненні злочину осіб.

Стаття 31 допускає порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції лише в тому випадку, якщо це необхідно для запобігання злочині або з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи і якщо іншими способами отримати таку інформацію неможливо. Це означає, що захисту таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції надається дуже високий правовий статус, перед порушенням якого спочатку потрібно вдатися до інших, менш шкідливих засобів збирання інформації.

Стаття 32 гарантує право на захист (від збирання, зберігання, використання та поширення) конфіденційної інформації про особу. Порушення цього права допускаються лише на підставі Конституції, у тексті якої ця гарантія структурно розміщена після положень про національну безпеку, про права людини та необхідність підтримання економічного добробуту, що дає змогу припустити, що порівняно з ними гарантія на конфіденційність інформації про особу має нижчий правовий ранг. Дотримання пріоритетів обов'язкове для

⁸ Ciolek-Krepold K. Durchsuchung und Beschlagnahme in Wirtschaftsstrafsachen. – С.Н. Beck, München, 2000.

законодавчого органу, якщо він хоче обмежити дію законодавчих засад (конституційних положень), передбачаючи право втручання у право на конфіденційність інформації про особу.

Стаття 34 гарантує свободу думки і слова. Ця гарантія може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

ІХ.2. Шукаючи, де у звичайному законодавстві закріплено принцип адекватності, ми дійшли висновку, що його завжди можна знайти у правових актах, які регулюють діяльність поліції. Не існує жодної іншої сфери життя, де проблема правильного рішення була б такою гострою, адже поліційні органи є силовою складовою виконавчої влади і чи не єдиною державною інституцією, яка має право на застосування у мирний час сили та, власне, й зброї. Щоправда, Закон України «Про міліцію» 1990 року цей важливий принцип окремо не виділяє.

Його можна логічно вивести з положень частини четвертої статті 4 «Правова основа діяльності міліції» та частини четвертої статті 5 «Діяльність міліції та права громадян» (забігаючи наперед, зазначимо, що це твердження щодо статті 5 потрібно обмежити в тому розумінні, що в частині четвертій ми маємо лише часткове закріплення принципу адекватності).

Однак на початку дискусії навколо проекту цього закону за наведеними раніше критеріями принцип адекватності було враховано експліцитно, принаймні такого висновку можна дійти, виходячи зі змісту одного з виступів: «Будь-яке обмеження прав особи, її свобод міліція може здійснювати лише у випадках, передбачених законом, за умови завдання якнайменшої шкоди як окремій людині, так і групі осіб, і тільки в ситуаціях, коли законних цілей заходу неможливо досягти в інший спосіб».

Це твердження тодішнього міністра внутрішніх справ за своєю суттю відповідає тексту пунктів 1, 2 статті 4 Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)»:

«Стаття 4. Принцип адекватності

(1) З кількох можливих і придатних заходів поліція повинна вживати ті, що якнайменше ущемляють права окремої людини або групи людей.

(2) Захід не повинен завдавати шкоди, яка за своїм характером переважає поставлену позитивну ціль.

(3) Певний захід може тривати лише доти, доки не буде досягнуто поставленої мети або доки не з'ясується, що цієї мети таким чином досягти неможливо».

Доводиться констатувати, що маємо не загальний обов'язок міліції щодо дотримання нею принципу адекватності, а лише поодинокі наведення його в окремих розділах Закону.

Так, різний ступінь конкретизації цього принципу можна знайти в кількох статтях, зокрема в частинах четвертій та п'ятій статті 5; у пункті 17 статті 11; у частинах третій та четвертій статті 12 і в статті 13.

Частина третя статті 5 містить дуже приховану форму обов'язку дотримання принципу адекватності. Відповідно до її положень, нерозголошення відомостей, що стосуються особистого життя людини, може бути порушене лише тоді, якщо виконання обов'язків міліції «не вимагає іншого».

Такі обов'язки закріплено в статті 10. Найсуттєвіший недолік цієї статті стосується форми переліку обов'язків, зокрема в тому, що тут не було передбачено ієрархічної послідовності цих обов'язків. Не встановлено ієрархії й щодо тяжкості можливого порушення прав, пов'язаного з виконанням міліцією своїх завдань, у тому числі і в статті 11, яка закріплює «права міліції». Оскільки на той час (1990 рік) ще не було прийнято нової Конституції України, то, відповідно, не було зроблено диференціації прав, яка відповідала б положенням її розділу II, особливо щодо статті 32.

Однак, за чинною Конституцією, права громадянина, для захисту яких міліція не має права розголошення, є правами дуже високого рангу. Тому при застосуванні статті 3 цього Закону потрібно визначитися, що має більше значення: певний обов'язок міліції чи конституційні права громадянина на недоторканність приватного життя.

Частина четверта статті 5 уже має принципові формальні показники, які дають змогу говорити про часткове врахування принципу адекватності. З її положень можна вивести два аспекти цього принципу.

По-перше, ця норма уповноважує міліцію в рамках чинного законодавства «частково» обмежувати права громадян, якщо вона не може виконати свої завдання в інший спосіб. Це стандартне формулювання всіх законів про поліцію (див., наприклад, статтю 74 Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)»).

Стаття 5 – це загальне твердження про те, що міліція має право лише на тимчасове обмеження прав, оскільки переважно їй доводиться приймати термінові рішення в умовах надзвичайних ситуацій. Право останнього рішення завжди за судом. Це не дає міліції змоги проводити відповідні заходи довше, ніж потрібно для досягнення поставленої цілі. Це відповідає принципів заборони надмірності в часі (див., наприклад, пункт 3 статті 4 Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)»).

По-друге, в частині четвертій закріплено загальне правило про те, що міліція має право обмежувати права громадян лише тоді, коли це необхідно для виконання її обов'язків (однак, до речі, в цій частині нічого не говориться про врахування прав інших осіб, це враховано лише в частині четвертій статті 12).

Зазначене положення статті 4 вимагає виваженого рішення, в якому було б зіставлено важливість цілі, задля якої виконуються відповідні обов'язки, з тяжкістю обмежень основних прав конкретних осіб. Як приклад у законодавстві, знову наведемо Баварський закон «Про завдання поліції (ПАГ)», частина перша статті 4:

«Стаття 4. Принцип адекватності

(1) З кількох можливих і придатних заходів поліція повинна вживати ті, що якнайменше ущемлюють права окремої людини або групи людей. (2) Захід не повинен завдавати шкоди, яка своїм характером переважає поставлену позитивну ціль.

(3) Певний захід може тривати лише доти, доки не буде досягнуто поставленої мети або доки не з'ясується, що цієї мети таким чином досягти неможливо».

Положення частини п'ятої статті 5 зобов'язують міліцію вживати заходів для негайного надання медичної та іншої допомоги, якщо це необхідно. Отже, йдеться не лише про обмеження її втручання у права громадян, а й про обов'язок не допускати шкідливої бездіяльності. Значення цього положення стає зрозумілим, якщо звернутися до статей 55 і 56 Конституції України і мати перед очима відповідні норми про кримінально-правову та цивільно-правову відповідальність. Пункт 2 статті 11 передбачає право міліції перевіряти у громадян документи, що посвідчують їхню особу, а також інші документи, якщо існує підозра у вчиненні цими громадянами правопорушень. У пункті 2 робиться розрізнення між повноваженням вимагати документи, що посвідчують особу громадян, і повноваженням вимагати інші документи, необхідні, по суті, для визначення відповідальності особи. Таке розрізнення має глибокий сенс. Так, документи, які посвідчують особу і надання яких може вимагати міліція, дають можливість ідентифікувати особу – і цим обмежується обсяг втручання в особисту сферу громадянина, тоді як вимога надання інших документів виходить за встановлені законом рамки.

Вимога інших документів впливає з невизначеної і неможливої для визначення в законодавчому порядку потреби міліції в збиранні необхідної інформації. Щоправда, тут Закон встановлює для міліції обмеження в тому, що вимога стосовно надання інших документів припустима лише в тому випадку, якщо це необхідно для досягнення цілі відповідного заходу, а саме – для «з'ясування питань щодо додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на міліцію». Вимога надання інших, не необхідних для цього документів була б неадекватним втручанням у права громадянина.

У пункті 5 статті 11 перелічено умови для затримання громадян міліцією. Строки затримання встановлюються по-різному: вони впливають з інших законів, на які дається загальне посилання, або залежать від рішень інших органів, наприклад, від рішення прокуратури, або ж обмежуються максимальною кількістю годин чи днів. В останньому випадку на основі тексту цього Закону постає запитання: як діяти, якщо він дозволяє тримати під вартою «до 30 діб»? Тут Закон зобов'язує міліцію визначити конкретний строк. Критерії для прийняття рішення щодо цього диктуються метою такого заходу, наприклад, захистом життя затриманої особи або його правом на вільне пересування.

Якщо ж затримання здійснюється з метою захисту прав особи від порушень, які чинить або може чинити особа проти самої себе, перебуваючи в не зовсім нормальному психічному стані, тоді визначити відношення двох протилежностей («цілей заходу» і «прав адресата заходу») не завжди просто, оскільки можуть збігтися ці обидва полюси (загальне завдання держави захищати здоров'я своїх громадян, право громадянина на захист державою – з одного боку, та явно недобровільна реалізація цього права громадянином – з іншого). Інша річ у разі арешту через бродяжництво. У такому випадку свобода вільного пересування є чи не найвищою цінністю, яку має бродяга (особа без певного місця проживання). Цій свободі в найкращому випадку протистоїть державна ціль запобігання злочинам, оскільки інші цілі (наприклад, обов'язок громадянина вести трудову діяльність) не можуть мати опори в Конституції.

З точки зору авторів коментарю до Закону «Про міліцію», ціль повноваження держави на затримання бездомних громадян полягає в тому, щоб надати можливість цим громадянам отримати соціальну допомогу. Оскільки ж міліція не має завдання спеціальної соціальної служби, то таке затримання має функцію встановлення особи затриманого/затриманої та з'ясування його/її умов життя, а отже, строки такого затримання потрібно обмежити. У цьому випадку слід враховувати і загально-правове значення статті 23 Конституції України, яка не допускає можливості з боку держави примусово «ошасливлувати» особу, котра добровільно обрала бродяжництво, тобто свідомо веде такий спосіб життя.

Пункт 5 статті 11 (як і частина четверта статті 5) вимагає врахування граничної межі строку затримання (межі, за якою починається надмір у часі). Проблема узгодження обох норм можна вирішити за допомогою застосування принципу пріоритету більш спеціальної норми, тобто пункт 5 статті 11 має перевагу перед більш загальною частиною четвертої статті 5.

Пункт 6 статті 11 дозволяє міліції проводити огляд осіб, зазначених у пункті 5 цієї статті, та речей, які вони мають при собі. Метою цього заходу є вилучення предметів, що можуть бути речовими доказами або використані затриманими на шкоду власному здоров'ю.

Тут Закон містить формулювання «можуть бути», що надає міліції певну свободу в прийнятті рішення, пов'язаного з метою відповідного заходу, і при цьому потрібно застосовувати принцип адекватності. При проведенні огляду осіб це має особливо велике значення, оскільки тут явно порушується конституційне право людини на особисту недоторканність. В українському праві цей аспект знайшов додаткове закріплення в процесуальних нормах, які вимагають вжиття заходів захисту людини під час особистого огляду.

Пункт 17 статті 11 дозволяє міліції безперешкодно і безплатно одержувати на письмові запити відомості, необхідні у справах про злочини, що перебувають у провадженні міліції. Тут вимога надання інформації може порушувати сферу комерційної таємниці, тобто проблему, навколо якої точилися дискусії навіть у 1990 році, коли ще панували тодішні традиційні критерії. Проте сьогодні це прерогатива законодавства про власність та авторські права, а відтак – має конституційний ранг. Цьому протистоїть ціль переслідування кримінальних правопорушень, що також має високий ранг, однак тут вона чітко обмежується лише запобіганням злочинам (стаття 11 Кримінального кодексу України, яка відповідає статті 7 старого Кримінального кодексу). Таким чином, тут також

необхідно приймати виважене рішення, яке враховувало б особливості переслідуваного злочину та характер комерційної таємниці (а отже, й потребу в захисті).

Пункт 19 статті 11: хоча тут використано ключове слово «необхідність», цей пункт навряд чи передбачає застосування принципу адекватності, оскільки причини правопорушення випливають із самого Закону, який порушено. Отже, міліції не дозволяється бути гнучкою у прийнятті відповідного рішення.

Пункт 20 статті 11 надає міліції повноваження забороняти громадянам користування певними ділянками місцевості чи об'єктами.

Тут передбачено певну гнучкість у прийнятті міліцією відповідних рішень, що впливає з двох особливостей цього Закону. З одного боку, відповідні заходи мають лише тимчасовий характер, отже, його тривалість визначається з огляду на оптимальні строки для досягнення відповідної цілі. Тут, знову ж таки, маємо спеціальний вид заборони надмірності в часі, яку в загальних рисах окреслено у частині четвертій статті 5.

З іншого боку, прийняття рішення про обмеження доступу передбачає врахування того, де або для кого таке обмеження робиться. Адже заборона на користування певними місцями не лише може означати (досить банальне) обмеження свободи пересування, а й, залежно від особливості відповідної ситуації, мати наслідком і порушення таких інших важливих основних прав, як свобода слова та зібрань, права на підприємницьку діяльність тощо. У таких випадках слід звертатися до вимог принципу адекватності.

У пункті 21 статті 11 передбачено повноваження міліції обмежувати вуличний рух, і тут також при прийнятті рішення необхідно зважати на принцип адекватності. У разі «необхідності» потрібно організувати і проведення медичного огляду водія та вжити інших необхідних заходів. Тут «необхідність», яка дає змогу визначати надмірність або недостатність засобів, використовуваних у відповідних заходах, залежить від цілі заходу, як це передбачає, зокрема, законодавство про дорожньо-транспортний рух. Відповідно до пункту 24 статті 11, міліції надано право вимагати від матеріально відповідальних і службових осіб підприємств, установ та організацій відомості й пояснення.

Вжите тут формулювання «за необхідності» можна трактувати так: ця вимога щодо надання інформації використовується з метою проведення перевірки (розслідування) щодо певного підприємства, установи чи організації, тобто документи, які вимагаються, мають бути завідомо придатними чи достатніми для того, щоб задовольнити потребу міліції в інформації і щоб вона не мала права вимагати додаткових матеріалів.

Третій розділ Закону «Про міліцію» регулює застосування сили. Це та частина міліцейських заходів, яка досі найочевидніше призводила до серйозних втручань у права громадян. Тому в подібних актах, як правило, закріплюють запобіжні правила про недопущення надмірності та інших обставин, які суперечать принципу адекватності.

Ієрархічна будова третього розділу відповідає прийнятій ієрархічності у подібних законах: загальні засади і положення про застосування сили (окремо про застосування заходів фізичного впливу і окремо про застосування спеціальних засобів і вогнепальної зброї). Така побудова пояснюється підвищенням небезпечності заходів. Розділ починається з положень про застосування звичайної фізичної сили (до неї належить, наприклад, і звичайне утримання за руку) і закінчується положеннями про застосування вогнепальної зброї, тобто випадком, наслідком якого з великою ймовірністю може стати смерть особи.

Розглядаючи цей розділ у контексті Конституції, бачимо, що застосування сили починається з незначних втручань у свободу пересування громадянина та в його право на захист власного здоров'я і закінчується порушенням найвищого права людини, захисту якого вимагає Конституція, а саме – права на життя. Так окремі статті Закону віддзеркалюють ієрархічність порушуваних прав адресата.

У частині третій статті 12 міститься вимога попередження з боку працівників міліції про намір застосування сили. Це попередження передбачене для того, щоб надати адресатові змогу припинити свої протиправні дії. Якби такого шансу не надавалося, це було б неадекватним обмеженням прав адресата. Можливість для дій на власний розсуд Закон передбачив для тих випадків, де метою заходу є запобігання безпосередній загрозі життю, тут попередження не обов'язкове. Не обов'язковим воно є й у разі загрози здоров'ю. Однак тут потрібно вирішувати конкретно в кожному окремому випадку, залежно від того, якого виду ця загроза. Також стаття 12 забороняє застосування сили проти окремих категорій громадян (про це йшлося раніше, див. пункт V.1.).

Відповідно до частини четвертої статті 12, при прийнятті рішення щодо застосування фізичної сили слід зіставити значення прав адресата зі значенням конкретних завдань міліції. Тут Закон чітко вимагає, щоб, відповідно, при вимушеному застосуванні сили не перевищувалася міра, необхідна для виконання покладених на міліцію обов'язків, і при цьому зводилася до мінімуму можливість завдання шкоди здоров'ю адресатів (у тексті – правопорушників) та інших громадян. Отже, тут враховано принцип загальності. Ця норма майже дослівно збігається з текстом аналогічних норм законів про поліцію європейських країн (див., напр., вище, статтю 4 Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)»).

Про серйозність обов'язку міліції щодо дотримання нею принципу адекватності йдеться в останньому реченні, де сказано, що перевищення повноважень із застосування сили передбачає відповідальність.

У статті 13 йдеться про врахування принципу адекватності при застосуванні фізичної сили. Дотримання принципу адекватності заходу виражається в тому, що застосування сили прийнятне лише тоді, коли міліція не може досягти виконання своїх завдань іншим способом. Отже, перед застосуванням сили слід упевнитися, чи немає іншого способу, який би меншою мірою зачіпав права адресата.

У статті 14 йдеться про правила застосування спеціальних засобів, які визначено в частині першій. Види названих спеціальних засобів відповідають звичайному набору поліцейського арсеналу, як, наприклад, у статті 61

Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)», де, щоправда, попри перелічені в частині першій статті 14 Закону України «Про міліцію» спеціальні засоби, називаються службові коні, автомати та ручні гранати. Правовим наслідком застосування цих засобів є обмеження свободи пересування та порушення права на здоров'я адресата різних ступенів (від незначного до значного).

Цьому полюсу протистоїть правове значення цілей заходів, які здійснюються за допомогою таких спеціальних засобів. Коротко такі цілі можна визначити як:

№ 1 – захист життя і здоров'я людей;

№ 2 – припинення масових заворушень;

№ 3 – відбиття нападу на будівлі та транспортні засоби або їх звільнення;

№ 4 – забезпечення права держави на покарання правопорушників;

№ 5 – припинення масових порушень громадського порядку;

№ 6 – захист життя і здоров'я працівників міліції;

№ 7 – звільнення заручників.

Цей перелік статті 14 має вичерпний характер (так вважають і Я.Ю. Кондратьєв та І.П. Голосніченко).

Спеціально для цієї сфери застосування статті 3 в Законі «Про міліцію» конкретизовано конституційно-правову ієрархію цінностей і відповідні основні права. Однак для вжиття конкретного заходу потрібно додатково враховувати критерії частини другої статті 14, тобто потрібно зіставляти вид застосовуваного засобу, його тривалість та інтенсивність з обставинами справи (у дослівному варіанті йдеться, зокрема, про їхнє «врахування»). Поняття «обставини» включає вид правопорушення та характеристики тієї особи, яка його вчиняє. Адже одна річ, коли працівник міліції захищатиметься від нападу підлітка, який не використовує при цьому допоміжних засобів (наприклад, палиці тощо), а інша, коли йдеться про напад з боку дужого молодика, що буянить (такої самої думки дотримуються Я.Ю. Кондратьєв та І.П. Голосніченко).

Нарешті, стаття 15 містить правила застосування вогнепальної зброї. Отже, тут ідеться про загрозу здоров'ю, а в екстремальному випадку – навіть життю. Уже в першому реченні статті 15 наголошується на тому, що при застосуванні вогнепальної зброї йдеться про «крайній захід». Це означає, що такий захист допустимий лише в тому випадку, коли інші, м'якші засоби не допомогли або однозначно не допоможуть у досягненні цілі цього заходу. Цілі, заради яких міліція має право вжити таких крайніх заходів, перелічено в пунктах 1–6 (запобігання небезпеці для здоров'я та життя). Положення про уникнення неадекватного порушення прав сторонніх осіб містить частина друга. Тут слід звернути увагу на те, що цей закон передбачає заборону застосування вогнепальної зброї лише при значному скупченні людей і якщо від цього можуть постраждати сторонні особи. Аналогічні положення інших законів про поліцію йдуть у цьому питанні далі. Скажімо, стаття 68 «Застосування вогнепальної зброї проти осіб при значному скупченні людей» Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)» передбачає:

«(1) При значному скупченні людей вогнепальна зброя може застосовуватися проти осіб лише тоді, коли цими особами або з рядів скупчених осіб вчиняються або з високою ймовірністю можуть бути вчинені тяжкі злочини і при цьому інші засоби не можуть принести результату.

(2) Особи, які можуть покинути, але не покидають натовпу після повторного попередження про застосування зброї, не розглядаються як сторонні».

Відповідно до частини третьої статті 15 Закону України «Про міліцію», працівники міліції мають право використовувати зброю для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції. Закон, що цілком природно, ставить права людей вище за права тварин, хоча й тварина, як жива істота, не безправна (див., наприклад, статтю 20а Основного закону Німеччини, § 90 Цивільного кодексу Німеччини, статтю 239 Кримінального кодексу України).

Далі необхідно звернути увагу на те, що деякі положення Закону України «Про міліцію» вимагають додаткових процедурних кроків, які мають забезпечити дотримання законності, а саме – при здійсненні обшуку та при застосуванні спеціальних засобів.

Вивчаючи текст цього Закону, можна стверджувати, що він досить зрозумілий та чіткий і що його може застосувати навіть «рядовий» міліціонер (що не завжди можна сказати стосовно інших законів про поліцію; див., наприклад, критичні висловлювання щодо процедурних положень у законодавстві про захист даних поліції).

Значення застережень для прийняття оптимального рішення (так звані застереження для керівного складу органів виконавчої влади) краще шукати там, де йдеться не лише про ті критерії законності, які можна взяти з дослівного тексту закону, а передусім ті, які, окрім цього, вимагають відповідного професійного досвіду. Одним із таких критеріїв є адекватність вжитих заходів.

Вище було сказано, що структурно закон певним чином має відповідати вимогам принципу пропорційності.

У кінці розділу II Закону «Про міліцію» йдеться про питання співвідношення між завданнями міліції, її правами, статтями 10 і 11 та вимогами, які випливають із цього принципу.

Було сказано, що між ціллю та заходами має бути пропорційне співвідношення. Закон може переструктурувати такі відношення таким чином, що для певних завдань міліція матиме лише певні права (правоможність). Така відповідність спостерігається також у Законі Баварії про поліцію.

Але при уважному читанні Закону стає зрозуміло, що завдання і права пов'язані між собою. Це означає, що фактично Закон розширює надані права. Однак така техніка також передбачає певні обмеження: Закон не надає прав «безоглядно», а навпаки, накладає вимоги пропорційності (адекватності).

Стаття 11 Закону України «Про міліцію» починається словами: «Міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право:», далі йде перелік 31 значних за обсягом правоможностей. Поєднання ж окремих прав міліції з конкретними завданнями немає. Фактично цей Закон має форму загального застереження (клаузули), хоч сам факт законодавчого регулювання та теорія права зобов'язують до протилежного. Отже, вимога пропорційності, яка закріплена в статті 5 і, з огляду на свій загальний характер, є відображенням на рівні закону конституційної вимоги адекватності, вклинюється в кожному окремому випадку правозастосування в таку собі «стяжку»: завдання – повноваження для його виконання. Таким чином, адекватність стає «шаблоном» між каталогом завдань і каталогом можливих (бо дозволених законом) дій, свого роду калібратором під потрібний розмір, «відбракуюючи занадто малі і занадто великі яблука». Тому щоб правильно, за допомогою належних повноважень виконати те чи інше завдання, слід у кожному конкретному випадку зважати на дотримання вимоги пропорційності.

IX.3. Пункт 3 статті 25 Закону «Про Службу безпеки України» надає цьому відомству право одержувати інформацію, у тому числі й від приватних осіб. Це право обмежене тим, що ці заходи зі збору інформації повинні бути «необхідними» для забезпечення державної безпеки України. Тут знову маємо протистояння конституційно важливих прав причетних осіб і такої важливої цілі, як «державна безпека». Цей приклад цікавий тим, що у цій сфері навряд чи можна здійснити перевірку відповідних рішень, адже конкретну державну ціль слід тримати в таємниці.

IX.4. Пункт 1 статті 20 Закону України «Про прокуратуру» від 5.11.1991 р. надає прокуророві повноваження на збір необхідної інформації. Ця інформація має бути «необхідною» для цілі, заради якої вона збирається. Таким чином, знову має місце певна опозиція між втручанням у право громадянина на конфіденційність особистих даних та ціллю «переслідування правопорушень».

IX.5. Пункт 2 статті 11 і стаття 22 Закону «Про державну податкову службу в Україні» від 4.12.1990 р. містить повноваження, подібне до передбаченого статтею 20 Закону «Про прокуратуру», яке також обмежене вимогою «необхідності». Оскільки деякі положення Закону «Про міліцію» можна застосовувати і для податкової міліції, то наші коментарі щодо Закону «Про міліцію» можна використати і для коментування цього Закону у відповідній частині.

IX.6. Окремі положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. передбачають повноваження, необхідні для ведення оперативно-розшукової діяльності, що часто пов'язані із втручанням у права громадян. Такі положення, приміром, знаходимо у пункті 8 частини першої статті 8, який містить щось на зразок виправдання для дій відповідних осіб, які пронишли у злочинну групу, вчинених у стані необхідної оборони або крайньої необхідності. Коментар І.В. Сервещького до цього Закону – який за своїм стилем і методикою відповідає європейським підходам підготовки науково-практичних коментарів до актів законодавства – прямо не розглядає зазначені положення у світлі вимог, що випливають із принципу адекватності (пропорційності), однак цей принцип фактично згадується автором серед загальних засад втручання у права та свободи особи і визначається ним як «відповідність».

Пункт 18 частини першої статті 8 визначає право оперативних підрозділів на застосування вогнепальної зброї на підставах і в порядку, визначених, зокрема, Законом України «Про міліцію»; таким чином, наші висновки щодо статей 13–15 Закону України «Про міліцію», відповідно, стосуються й цього Закону (див. вище пункт IX.2).

Стаття 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зобов'язує працівників оперативних підрозділів при застосуванні відповідних заходів враховувати їхню відповідність ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства і держави.

Це накладає на відповідальних осіб обов'язок прийняття виваженого рішення, в якому ціль заходу зіставляється з його якісними показниками.

IX.7. Положення статті 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 р., зокрема, регулюють питання застосування вогнепальної зброї при спробі втечі. Таке застосування допускається лише тоді, коли втечі не можна запобігти іншими засобами, а отже, його можна розглядати як крайній захід (*ultima ratio*). У цьому Законі також здійснено градацію допустимості заходів відповідно до серйозності втручання у права.

IX.8. Положення, які не належать до розділів права про внутрішню безпеку і при цьому вимагають дотримання принципу адекватності, можна знайти в законодавстві про захист інформації, в адміністративно-господарському праві та кримінальному законодавстві. Приміром, у частині четвертій статті 31 Закону України «Про інформацію» сказано:

«Збереження інформації про громадян не повинно тривати довше, ніж це необхідно для законно встановленої мети».

Тут в українському праві знайшли свій відбиток європейські підходи до захисту персональних даних, як у Рішенні Конституційного Суду України від 30.10.1997 р. № 5-зп, відомому як «Справа К.Г. Устименка». Аналогічні положення можна знайти у законодавстві інших європейських країн (стаття 37 Баварського закону «Про завдання поліції (ПАГ)», розділ про збереження даних з боку поліції).

IX.9. Цивільне право також має норми про відповідальність за запобіжні заходи, здійснювані за надзвичайних ситуацій (§ 444, 445 старого Цивільного кодексу Української РСР). Тут також вимоги з дотримання принципу адекватності для забезпечення законності і можливості визначення необхідності відшкодування відповідного виду відіграють вирішальне значення.

IX.10. Дотримання принципу адекватності відіграє свою роль у визначеності законності (непідкарності) запобіжних заходів, здійснюваних за надзвичайних ситуацій. Наведемо уривки відповідних формулювань: «...високий ступінь неадекватності...» – § 10 Кримінального кодексу Австрії; «...необхідно, якщо...» – § 32

Кримінального кодексу ФРН; «...переходить... межі...», «...якщо при зважуванні суперечливих інтересів з'ясувалося, що захищений інтерес переважає за своїм значенням серйозність порушення права» – А. Шенке, Г. Шредер. Подібне знаходимо у положеннях статей 37–39 ККУ.

IX.11. Крім того, Україна приєдналася до міжнародних угод, які також зобов'язують дотримуватися критеріїв принципу адекватності. Чіткий опис принципу адекватності міститься в статті 3 «Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку», прийнятого Резолюцією № 34/169 Генеральної асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року:

«Посадові особи з підтримання правопорядку можуть застосовувати силу лише у випадках крайньої необхідності і тією мірою, наскільки цього вимагає виконання їхніх обов'язків».

У пункті b) коментарів до статті 3 сказано: «Національне законодавство, як правило, обмежує застосування сили з боку посадових осіб з підтримання правопорядку відповідно до принципу адекватності» (в російському варіанті – «принцип пропорциональності»). Щоправда, ця резолюція не є обов'язковою, це скоріше рекомендація для національного законодавця. У цьому зв'язку слід також згадати Європейську конвенцію з прав людини, яка також, як і розділи про права людини в національних конституціях, містить принцип адекватності. Європейська конвенція з прав людини подібна до тих частин національних конституцій, які регулюють права і свободи людини. Внаслідок цього виникає, як і в європейській практиці загалом, потреба зважування між цілями та інтенсивністю втручання в ці гарантовані права, з одного боку, і потребами захисту цих прав – з іншого, що, у свою чергу, породжує питання критеріїв цього зважування.

Існує цікава рекомендація про застосування адміністративного розсуду. У ній принцип адекватності відображено таким чином:

«...підтримує належний баланс між можливим негативним впливом прийнятого рішення на права, свободи й інтереси осіб та визначеною в ньому метою».

Існують й інші рекомендації щодо застосування принципу адекватності.

X. Як зазначалося на початку, у процесі аналізу української судової практики з цього питання нам не вдалося віднайти достатньої кількості судових рішень, тому доводиться констатувати фактичну відсутність цього важливого джерела для його висвітлення.

Звіти і статистика органів внутрішніх справ про вжиті неадекватні заходи не можуть слугувати основою для оцінки, оскільки вони стосуються екстремальних випадків, які здебільшого потрібно оцінювати у площині кримінального законодавства. Ці звіти демонструють лише те, що в окремих випадках абсолютно втрачено здоровий глузд, а отже – адекватність у прийнятті рішень. Щоправда, деяке уявлення про міліцейську практику можна було скласти завдяки телебаченню. Візьмімо, приміром, випадок, коли на Хрещатику зносили намети демонстрантів. Один суворий офіцер міліції постійно нагадував своїм підлеглим про акуратність та адекватність, і це не справляло враження, наче йдеться про не обов'язкову рекомендацію.

XI. До речі, принцип адекватності має в Україні й історичне підґрунтя: його суть закріплено в Пактах та конституціях прав і вольностей Війська Запорозького від 10 травня 1710 року. Тобто можемо говорити про певну традицію в українській правовій системі. У розділі X ідеться про «надмірні тягарі», які не треба покладати на народ. Згідно з Пактами, існує також право «керівників» на «розсуд» стосовно різних прав та свобод народу.

Слід зауважити, що питання не було досліджене з належною для історичної розвідки глибиною.

XII. Дослідивши проаналізовані в цій статті норми українського законодавства, в яких відображено принцип адекватності, з погляду того, що їх об'єднує, маємо таку картину:

Чіткі, усталені формулювання для співвідношення між двома полюсами, яке потрібно вимірювати критеріями принципу адекватності, містять слова «необхідний» та «необхідність». Семантика цих слів завжди містить компонент оцінювання певної дії на предмет відповідності цілі заходу його змісту. Поняття «необхідний» було колись точкою відліку для судочинства в уже згаданому Вищому адміністративному суді Пруссії, який розвинув і надзвичайно докладно уточнив принцип адекватності. Так, зокрема, у пруському законодавстві існувала одна дуже важлива норма, на яку спиралися, застосовуючи більшість заходів: «Вжиття необхідних заходів для підтримання громадського спокою, безпеки і порядку, для запобігання небезпеці, яка загрожує суспільству або окремим його членам, є завданням поліції».

Така юридико-технічна особливість притаманна й статті 11 Закону України «Про міліцію», у якій визначаються повноваження міліції й неодноразово використовується слово «необхідно», що має функцію обмеження заходів міліції. Іншу картину маємо у статті 10 цього Закону, в якій немає таких формулювань і, відповідно, немає жодних критеріїв обмеження. І це логічно, адже в ній визначено завдання міліції, які самі по собі не можуть надати правового обґрунтування для втручань (тобто для вжиття відповідних заходів). Якщо розглянути і українську, і європейську системи права, в яких застосовується принцип адекватності, то побачимо, що логічно необхідні аспекти цього принципу однаковою мірою присутні в обох, а саме:

захід – ціль – їхнє відношення;

захід – адресат – їхнє відношення;

захід – його подальший вплив – отримане відношення.

Розбіжності є в таких аспектах:

– в українському праві принцип адекватності закріплено лише у вузько спеціальних законах. Навіть у загальних положеннях законів, які регулюють сфери, що особливо залежать від застосування принципу адекватності, він не знайшов свого закріплення. Тут ще раз потрібно вказати на частковий виняток у частині четвертій статті 5 Закону України «Про міліцію»;

– у правознавчій літературі цей принцип не розглядається як загальний, і навіть там, де йдеться про вимоги цього принципу, його рідко спеціально визначають (це стосується літератури в галузях конституційного та адміністративного права, але не в порівняльному правознавстві);

– в європейському правознавстві питаннями адекватності займаються, як правило, фахівці з конституційного та адміністративного права, рідко з порівняльного, тоді як в Україні це прерогатива компаративістів;

– принцип правової держави звужується до принципу верховенства права, а отже, багато складових принципу правової держави, до яких належить і принцип адекватності, залишаються «в тіні»;

– обмеження основних прав виконує радше формальну функцію запобігання.

Имога обмеження можливостей обмеження основних прав саме з допомогою таких критеріїв, як принцип адекватності, відсутня. Причини такої ситуації дуже різні, і через наявність традиційних або суто національних передумов вони не завжди нам відомі, тому обмежимося переліком лише таких із них:

– відсутність традиції опублікування судових рішень. Принцип адекватності є продуктом судочинства і може застосовуватися лише на основі наявної практики судової оцінки «правильних» рішень у конкретних випадках, виходячи з логіки цієї матерії. Такий собі «Закон про адекватність» був би нонсенсом;

– в українській правозастосовчій системі не є усталеним застосування загальних принципів. Україну, умовно кажучи, можна вважати «аж надто» правовою державою – з огляду на те, що в українському праві або повсюдно має місце, або ж вимагається дуже докладна законодавча деталізація будь-якої сфери життя. Так, від українських правників можна почути докори на кшталт того, що в Україні, буцімто, ще не можна побудувати правову державу, оскільки... ще немає відповідного закону «Про правову державу». Проте конкретизація цього принципу (принципу правової держави) й закріплення його змісту на рівні Конституції та права України – це завдання науки і юстиції. Розуміння цих загальних і, з огляду на назву, досить нечітких принципів додатково ускладнюється й через те, що часто вони тлумачаться крізь призму англійської мови. Так, принцип правової держави часто перекладається англійською мовою як *rule of law* («верховенство права»), й тому обмежується лише цим аспектом.

Однак це лише один аспект поняття правової держави, і саме він є найрозумілішим. (Інакше в Конституції Азербайджанської Республіки, де використовують поняття «правова держава» та «верховенство права»). І саме завдяки цьому затушовується проблематика змісту цього поняття, тобто те, що його потрібно конкретизувати. Таким чином, мова вводить українських правознавців у стан оманливого спокою щодо цієї проблеми. Ще гіршим є те, що запозичення аргументів та елементів європейської правничої думки ускладнюється через абсурдність аргументації, спричиненої спотвореним розумінням відповідних понять. Прикладом цього є закріплення принципу адекватності за принципом «верховенства права» замість підпорядкування його принципів правової держави.

Можливо, проблеми розуміння змісту принципу домірності (адекватності, пропорційності) в українському праві (не виключено, що й деякі інші непорозуміння також) виникли внаслідок термінологічно-мовних проблем:

– огляд і вивчення літератури показує, що різні автори вивчають і аналізують європейські підходи в праві, користуючись здебільшого англійською мовою. Внаслідок цього не виключене помилкове розуміння цього поняття через спричинене проблемами перекладу звуження і часте спотворення його змісту;

– дискусії з питань адміністративного права часто концентруються на «адміністративних послугах». «Послуги», як правило, не можуть зачіпати прав, а тим більше обмежувати чи взагалі забороняти їх. З цієї причини розглядати діяльність із надання послуг під кутом звичних для адміністративної діяльності загалом обмежень немає підстав;

– з політико-правової точки зору варто врахувати й те, що за часів суспільної, економічної і правової трансформації держава повинна передбачити для себе більшу гнучкість у прийнятті рішень, аби взагалі мати змогу діяти.

ВИСНОВКИ

На рівні звичайного законодавства українське право має численні й типові положення, в яких відображається принцип адекватності. Однак на рівні Конституції цей принцип дискутується мало, не проблематизується він також і на рівні судової практики. Проте загалом українське право має всі необхідні елементи для застосування принципу адекватності.

ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Країни Європи пройшли досить довгий шлях від прагнень створення об'єднаної Європи до існування Європейського Союзу в його сучасному вигляді. Майже 50 років відбувається моделювання правових засад інтеграції європейських держав в економічних та політичних відносинах. До основних питань політики належать і права людини, а еволюція ролі та місця їх у політиці Європейського Союзу становить окремий інтерес.

Проблема прав людини набула особливої актуальності у зв'язку з кількома напрямками розвитку ЄС.

З одного боку, подальший розвиток інституційного механізму самого Європейського Союзу ставить питання щодо необхідності забезпечення прав та свобод людини не тільки на рівні національного законодавства держав-членів, а й на загальному (конституційному) рівні.

З другого боку, розширення ЄС на Схід вимагає встановлення певного стандарту Європейського Союзу в галузі прав людини. Щодо актуальності цього питання для України, то політика України на інтеграцію до Європейського Союзу визначає однією з головних проблем гармонізації законодавства відповідність правової системи України міжнародним стандартам у галузі прав людини, передовсім європейським.

В українській науковій літературі цій проблематиці присвячено недостатньо уваги, більшість досліджень належить англійським, французьким, німецьким авторам та російським, зокрема таким, як Л. М. Ентін, А. Я. Капустін, С. Ю. Кашкін, Ю. М. Колосов та ін. Більшість українських авторів розглядають права людини в Європі в основному в рамках діяльності Ради Європи. Проте сучасний стан справ із розвитком ідеї захисту прав людини в Європейському Союзі потребує детального дослідження, зокрема в аспекті становлення, чому безпосередньо і присвячена ця стаття.

Ідея забезпечення прав людини у повоєнному світі набула нових якостей, які в умовах протистояння двох систем, особливо під час «холодної війни», перетворили її на каталізатор рівня демократії в суспільстві. Місце і роль людини, її права, зокрема обсяг цих прав, їх реальне забезпечення, можливість захисту визначали демократичність політичного режиму держави.

Перелік прав людини, поданий у Загальній декларації прав людини 1948 року, встановлював мінімальний стандарт, який належало закріпити в національних законодавствах держав – членів ООН. Тобто кожна держава повинна була забезпечити реалізацію прав та свобод людини в обсязі, не меншому ніж у Загальній декларації прав людини.

Однак на рівні ООН система контролю не була жорсткою та ефективною, а тому й не давала змоги об'єктивно з'ясувати стан з правами людини в тій чи іншій державі.

Виникла також проблема із нормативним закріпленням повного каталогу прав людини. Різні соціальні системи породили різні доктринальні підходи до їх переліку, забезпечення і дотримання.

Проблема класифікації прав людини на «класичні» (громадянські та політичні) і «некласичні» (соціально-економічні та культурні) виникла ще задовго до створення Загальної декларації прав людини і стала причиною «розподілу» каталогу прав людини за двома окремими міжнародними пактами: Міжнародним пактом про політичні та громадянські права і Міжнародним пактом про соціальні, економічні та культурні права.

Проблема із визнанням та закріпленням соціально-економічних прав (прав другого покоління) має давню історію. Західна доктрина права, яка багато уваги приділяла і приділяє забезпеченню політичних і громадянських прав, дуже обережно ставилася до соціально-економічних прав. Економічні та соціальні права розглядалися як такі, що суперечать суспільним інтересам, обмежують можливість конкуренції та розвитку ринкової економіки.

У певних ситуаціях боротьба за забезпечення прав людини використовувалась як засіб політичної боротьби між протилежними системами – «капіталістичною» та «соціалістичною». За умов політичної ситуації, що склалася на той час у світі навколо проблеми прав людини, європейські держави створили ефективну систему контролю за дотриманням у регіоні політичних та громадянських прав людини. Саме ці права вони вважали гарантією збереження демократії в Європі на засадах парламентаризму. Громадянські й політичні права, як природні та не залежні від держави, як такі, що їх держава повинна забезпечувати й захищати, мали бути контрольованими населенням цих країн. Саме такий контрольний механізм поступово було створено в рамках Ради Європи – механізм моніторингу за дотриманням державами Європейської конвенції з прав людини.

На Раду Європи покладалася функція гаранта дотримання політичних і громадянських прав як основи забезпечення існування демократичних держав у Європі, перепони на шляху розвитку будь-яких антидемократичних режимів.

Таким чином, Рада Європи здійснює ретельний контроль за дотриманням політичних та громадянських прав людини, а що ж до соціально-економічних прав, то навіть у рамках цієї організації і до сьогодні відсутній достатньо ефективний контроль за додержанням Європейської соціальної хартії, яка містить зобов'язання держав стосовно забезпечення соціально-економічних прав.

Європейське об'єднання вугілля та сталі (1951 р.), Європейське співтовариство атомної енергії (1958 р.) та Європейське економічне співтовариство (1957 р.) були засновані як організації економічного характеру; Римський

договір та Паризькі угоди, які є установчими для цих Співтовариств, не закріплювали принципи поваги до прав людини. Певне посилення на принципи поваги до прав людини з'явилося лише у преамбулі Єдиного європейського акта (1986 р.). Це пояснюється й тим, що всі держави, які стали членами зазначених Співтовариств, були в той же час і членами Ради Європи, тобто взяли на себе зобов'язання за Конвенцією про захист прав людини та основних свобод.

Одним сторонами Європейської конвенції з прав людини є держави, а не Європейський Союз як міжнародна організація. Таким чином, національні законодавства саме держав – членів ЄС мають відповідати Конвенції про захист прав людини та основних свобод, тобто повинні забезпечувати дотримання політичних і громадянських прав, а в разі порушення цих прав потерпілі особи можуть звертатися до Європейського суду з прав людини по захист цих прав. Такий розподіл повноважень між європейськими організаціями начебто звільнив ЄС від проблем забезпечення та дотримання прав і свобод людини.

Але подальше поступове розширення компетенції ЄС, визнання примату норм європейського права та їх прямої дії призвели до того, що поступово права і свободи людини в різних сферах діяльності – особливо ж економічні та соціальні – почали підпадати під регулювання норм права ЄС. Наявність правотворчої функції у інститутів та органів ЄС надала їм можливість безпосередньо впливати на правове становище осіб, надавати їм права і визначати обов'язки, а звідси, відповідно, впливає і ймовірність їх порушення.

На національних рівнях можливість порушення прав людини законодавчою гілкою влади обмежувалась конституціями європейських держав та їхніми міжнародно-правовими зобов'язаннями, а також жорстким контролем з боку судової гілки влади. Що ж стосується нормотворчості на наддержавному рівні, тобто на рівні інститутів ЄС, то вони мали повну свободу дії в рамках, визначених установчими угодами, та не були зв'язані ні конституційними обов'язками щодо забезпечення прав і свобод людини, ні відповідними міжнародно-правовими зобов'язаннями. Установчі угоди визначали функціональні права, але вони не становили цілісної системи.

У зв'язку з цим Конституційні суди Німеччини виступили проти застосування норм права ЄС, якщо вони порушують основні конституційно закріплені права людини. Така позиція одержала в Німеччині назву теорії «структурної відповідності». Суть її полягала в тому, що за будь-яких обставин норми права ЄС не можуть суперечити нормам конституційного права крайн-членів.

Після певних вагань і відстоювання абсолютного примату права ЄС Суд ЄС зрештою дійшов висновку щодо необхідності визнання прав людини як частини права ЄС. Саме Суд ЄС відіграв прогресивну роль у створенні юриспруденції, яка закріпила, що основні права людини є частиною загальних принципів, які є спільними для правових систем держав-членів, а захист їх належить до компетенції ЄС.

Так, після розгляду справи *Stauder* Суд ЄС висловив думку, що право ЄС, ґрунтуючись на установчих документах та нормах неписаного права, забезпечує захист основних прав людини як одного із загальних принципів права ЄС. Рішення Суду ЄС із цієї справи мало велике значення для подальшого розвитку захисту прав людини в рамках ЄС, оскільки вперше була згадана така категорія, як загальні принципи права ЄС. Саме на цій основі Суд ЄС не тільки створив каталог основних прав та свобод людини в ЄС, а й забезпечив їх належне дотримання, навіть без запровадження відповідного механізму. При визначенні прав людини Суд брав до уваги положення обов'язкових для всіх держав – членів ЄС універсальних та регіональних міжнародних угод, а також положення національних конституцій – тільки у тих випадках, коли вони існували як загальні принципи права ЄС.

Крім того, рішення у справі *Stauder* заклало підвалини для класифікації прав, що мають захищатися в межах ЄС, відповідно до юридичної природи та характеру цих прав.

Таким чином, сформувався три групи прав:

1. Функціональні права, які впливають з установчих договорів і є необхідними для функціонування внутрішнього ринку. Їх не виділено в окремий розділ чи главу, а розпорошено в текстах установчих договорів (зокрема стаття 39 Договору про ЄС – право приймати реально запропоновану роботу, право залишатися на території держави-члена після завершення трудової діяльності або стаття 287 Договору про ЄС – охорона комерційної і професійної таємниці).

2. Спеціальні права – це друга група прав, пов'язана з правовими нормами, внесеними до правопорядку Маастрихтського договору. Йдеться про інститут європейського громадянства та передбачені ним основні права і свободи громадян Союзу. В доктрині європейського права ця група отримала назву «спеціальні права», оскільки їх було спеціально передбачено установчими угодами, про що свідчить той факт, що вони зібрані й систематизовані в межах одного розділу. За громадянами ЄС визнано право на вільне пересування і вибір місця проживання, активне і пасивне виборче право щодо виборів до Європарламенту та органів місцевого самоврядування, право на дипломатичний та консульський захист.

3. Загальні або основні права людини – це третя група прав людини, які розуміються в тому сенсі, який надається цьому поняттю як у міжнародному, так і у внутрішньодержавному праві. Зокрема, в судових рішеннях основними правами були визнані право власності (справа *Hauer*), право на повагу до приватного і сімейного життя, недоторканність помешкання і кореспонденції (справа *National Panasonic*), право на свободу висловлення думки і т. д. Загальні права отримали захист на рівні неписаного права ЄС завдяки запровадженню концепції загальних принципів права ЄС, спільних для держав-членів.

Подібний поділ, як і будь-який інший, є умовним, оскільки в дійсності становлення захисту різних категорій прав людини в ЄС відбувалось практично одночасно і здійснювалось паралельно.

У 1977 році було прийнято Спільну декларацію Європейського парламенту, Комісії та Ради міністрів, у якій вони висловили своє прагнення дотримуватись і захищати основні права людини так, як вони сформульовані

Судом ЄС. Таким чином, однією з основних рушійних сил у розвитку поваги прав людини в Європейському Союзі став Суд ЄС.

Після підписання Єдиного європейського акта, у преамбулі якого проголошувалося сприяння розвитку демократії через забезпечення основних прав і свобод, вживається ряд пріоритетних заходів у сфері прав людини та розглядається можливість включення принципу поваги прав людини до Договору про Європейський Союз. Було запропоновано дві форми включення принципу поваги прав людини до Права ЄС: закріплення у тексті Договору про Європейський Союз переліку основних прав людини або приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Останню пропозицію було внесено на розгляд Суду ЄС, який відхилив можливість приєднання до Конвенції з огляду на те, що Європейський Союз не має компетенції у сфері захисту прав людини. В ухвалі 2/94 зазначалося, що Суд ЄС оголошує про те, що ЄС не має компетенції на приєднання до Конвенції, оскільки установчі договори спеціально не наділили ЄС повноваженнями ані розробити власні норми в галузі захисту прав людини, ані приєднатись до існуючих міжнародних договорів.

Проте 29 червня 1991 року в Люксембурзі Європейська Рада ухвалила заяву про права людини, яка визначила принципи діяльності Європейського Союзу в галузі прав людини. Вже 28 листопада 1991 року Рада міністрів прийняла резолюцію про права людини, демократію та розвиток, що визначала процедури, напрями та пріоритети політики ЄС у відносинах із країнами, що розвиваються.

Наступний крок у сфері захисту прав людини та демократичних принципів у Європейському Союзі було зроблено після підписання Договору про Європейський Союз, який набув чинності 1 листопада 1993 року.

Уперше в тексті Маастрихтського договору було закріплено принцип поваги до прав людини: у пункті 2 статті F встановлюється, що Союз поважає основні права людини, як вони гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, підписаною 4 листопада 1950 року в Римі, і як вони впливають зі спільних конституційних традицій держав-членів як загальних принципів права ЄС.

Амстердамський договір 1997 року відтворив у статті 6 формулювання, наведене в Маастрихтському договорі про ЄС.

Таким чином, відбулося поетапне нормативне закріплення принципу поваги прав людини: від позбавлених юридичної сили декларацій до положень установчих договорів.

Положення Маастрихтського та Амстердамського договорів мають вирішальне значення щодо офіційного закріплення прав людини в документах Європейського Союзу, але, незважаючи на те, що певні категорії прав людини отримали в них нормативне закріплення, в Європейському Союзі не було створено цілісної системи прав людини. Посилання на Конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року певною мірою ускладнило ситуацію щодо забезпечення та практичного захисту прав людини, які в ній наведено. Щодо іншого положення пункту 2 статті F, яке містить посилання на загальні принципи права ЄС, то ця концепція полягала в тому, що будь-яка правова норма, створена на основі загального принципу, спільного для країн – членів ЄС, автоматично набуває статусу повноцінної норми європейського права, незалежно від її юридичної природи: установчі договори, нормативно-правові акти чи судові рішення. Таким чином, джерелом, що містив перелік і зміст основних прав, які мали забезпечуватися в рамках ЄС, визначалися спільні конституційні традиції держав – членів ЄС. Проте процес визначення загальних принципів права ЄС на підставі вищезгаданого джерела був доволі складний і тривалий.

Відповідно до статті 164 Договору про ЄС, Суд ЄС мав «забезпечувати дотримання права при тлумаченні і застосуванні цього Договору», що поставило перед Судом досить складні проблеми і спонукало до теоретичної дискусії щодо визначення змісту норм, які мали отримати юрисдикційний захист у рамках ЄС, та загальних стандартів основних прав і свобод людини. Унаслідок активної діяльності Суду ЄС із запровадження концепції загальних принципів права ЄС було закріплено певну кількість основних прав, зокрема таких:

- право на людську гідність (справа *Casagrande*, 1974 рік);
- принцип рівноправності (справа *Klockner-Werke AG*, 1962 рік);
- принцип недискримінації (справа *Defrenne/Sabena*, 1976 рік);
- право власності (справа *Nold v. Commission*, 1979 рік);
- свобода легальної конкуренції (справа *France*, 1985 рік).

Це тільки невелика частина принципів, які були сформульовані Судом ЄС, тим більше що цей перелік не є вичерпним або остаточним. Суд і далі працює у напрямі визначення загальних прав людини, які гарантуються в межах ЄС. Проте навіть за таких умов відчувається відсутність єдиного каталогу основних прав і свобод людини, який міг би забезпечити гарантію цих прав інститутами ЄС у процесі прийняття і здійснення владних рішень.

Визнання і захист основних прав у юрисдикційних актах не знімає, а навпаки, посилює необхідність кодифікації цих прав у єдиному писаному джерелі, текст якого доступний і зрозумілий пересічній людині. У Європейському Союзі дедалі нагальнішою стає потреба прийняття нового офіційного акта, який кодифікував би всі основні правові можливості, надані населенню держав – членів ЄС. Необхідність створення повного каталогу прав людини у Європейському Союзі постала з огляду на ряд причин, які було детально проаналізовано у праці російських учених під керівництвом С. Ю. Кашкіна. Однією з них є безконтрольна передача повноважень з одного «політичного поверху на інший». Тобто, створивши над собою ще один поверх влади, здатної приймати обов'язкові рішення і здійснювати різноманітні заходи, держави-члени своєчасно не обмежили носіїв цієї влади – інститути й органи ЄС – основними правами і свободами людини тією мірою, якою це стосується владних органів держав-членів. Така ситуація не сприяла збалансованому розвитку європейської інтеграції.

Наступною причиною вважається відсутність у праві ЄС чітко прописаної процедури законного обмеження прав як громадян ЄС, так і інших категорій населення. Відповідно до багатовікових традицій

парламентських систем, до яких належить більшість країн – членів ЄС, обмеження основних прав можливе лише на основі законодавчого акта, прийнятого парламентом. Через відсутність у рамках ЄС чіткого розподілу законодавчих і виконавчих повноважень між інститутами цієї міжнародної організації для легітимації втручання у сферу основних прав і свобод використовуються всі види правового припису, передбачені статтею 249 Договору про ЄС. Тобто фактично будь-який інститут, уповноважений приймати нормативно-правові акти, може обмежити права і свободи людини.

Хоча, як зазначає німецький дослідник Т. фон Данвіцц, для практичного забезпечення ефективного захисту основних прав людини не настільки важливим є їх нормативне закріплення, як міра припустимості її обмеження, але саме відсутність у праві ЄС цілісного каталогу нормативно закріплених основних прав і стала третьою причиною, що спонукала до розроблення і прийняття Хартії Європейського Союзу про основні права.

На саміті Європейського Союзу в листопаді 2000 року (Ніцца) глави держав-членів проголосили Хартію Європейського Союзу про основні права.

Проте надання цій Хартії обов'язкової юридичної сили вирішується в Європейському Союзі поступово і має пройти три етапи.

Найважливішою рисою Хартії є її універсальний характер – каталог прав людини цього документа нормативно закріплює всі категорії прав людини у всіх сферах суспільного життя: громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні. У цьому істотна відмінність Хартії від попередніх каталогів прав людини, де політичні і громадянські права людини та соціально-економічні й культурні права людини було розділено на дві «нерівноцінні» групи і відповідно закріплено в різних документах, з різною юридичною силою, як на універсальному рівні ООН, так і на рівні Ради Європи.

Хартія відображає новий концептуальний підхід до класифікації прав людини – основною структурною одиницею Хартії стала категорія прав людини, яка визначається такими критеріями, як гідність, свобода, рівність, солідарність, громадянство, правосуддя. Зміст Хартії закріплює три групи положень: перша група – суб'єктивні права; друга група – гарантії прав та законних інтересів; третя група – загальні принципи правового статусу особи та політичні принципи.

Джерельною базою створення Хартії, відображеною в її преамбулі, стали: загальні конституційні традиції та міжнародні зобов'язання держав-членів; Договір про Європейський Союз і комунітарні угоди; Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р.; соціальні хартії, прийняті Європейським Союзом і Радою Європи; юриспруденція Суду ЄС і Європейського суду з прав людини.

Хартія Європейського Союзу про основні права є новим етапом у розвитку нормативного закріплення прав людини з притаманними їй юридичною силою і механізмами реалізації. Цей документ становить безумовний інтерес для науки міжнародного права, особливо в галузі прав людини, і потребує окремого детального дослідження.

Березень 2004 р.

СУД І ПРАВОТВОРЕННЯ

Доповідь на міжнародному семінарі «Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС»

Якщо звернутись до європейської літератури, зокрема німецької, то питання правотворення у процесі судової практики є складовою методології. У нас ці питання традиційно розглядалися (якщо і розглядалися) в межах теорії, але не методології. Мені здається, що сенс у постановленні проблеми «Суд і правотворення» полягає в тому, що вона вписується в ту проблему, яка є предметом нинішнього обговорення, тим більше, що одна з доповідей присвячена саме цьому питанню.

Почну з того, що проблема співвідношення правозастосування і правотворення в судовій діяльності є справді однією з найскладніших для національних правових систем, які належать до романо-германської правової сім'ї і систем, близьких до неї. Якщо говорити про правову систему України, то однозначно ще не можна стверджувати, що вона є складовою сім'ї континентального права, але принаймні історичне коріння її там, і після перебування в лоні сім'ї так званого соціалістичного права наше майбутнє все ж таки в ній. Тому і тим більше проблеми, поставлені тут, мають значення і для нас.

Для правової системи України з низки причин історичного і правокультурного характеру проблема методології є тим більш актуальною, хоча й не можна сказати, що вітчизняна юридична наука, навіть радянських часів, стояла осторонь від проблеми судової практики. Цією проблемою ми займалися не одне десятиліття. Але і сьогодні, на відміну від країн Західної Європи, зокрема Німеччини, де прихильники суддівського правотворення за всієї дискусійності цієї проблеми все ж таки поступово, на мій погляд, зміцнюють свої позиції (мені здається, що про це свідчать і ті доповіді, які тут виголошувались), в Україні продовжує домінувати традиційно позитивістський підхід до її вирішення: суд і правотворчість несумісні, оскільки це суперечить принципу розподілу влади, закріпленому у статті 6 Конституції України.

Якщо говорити загальними словами, то дійсно, мабуть, ніхто не має сумнівів у тому, що правотворчість не є основною функцією судів, включаючи і вищий судовий орган в системі судів загальної юрисдикції — Верховний Суд України. Не належить до правотворчих органів також Конституційний Суд, хоча його досить часто іменують «негативним законодавцем». Основні напрями його діяльності, як і діяльності Верховного Суду, безсумнівно, лежать не в сфері правотворчості. І я думаю, що і в цьому залі, і за його межами заперечень щодо цього бути не може.

Проте, на мій погляд, спрощенням було б розглядати правозастосовчу практику, насамперед, і судову, зокрема, а тим більше практику конституційного судового контролю та практику так званого офіційного тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом як щось таке, що стоїть поруч і окремо від процесу правотворення.

Мені видається, що наявність у діяльності і Конституційного Суду, і вищих судових органів, і судів загальної юрисдикції елементів правотворчості — не аномалія, як це уявляється і досить часто повторюється в нашій літературі, а об'єктивна необхідність, яка хоч і має свої межі, проте повністю виключеною з діяльності як Конституційного Суду, так і судів загальної юрисдикції бути не може.

Це обумовлюється кількома причинами. По-перше, тут уже висловлювалась справедлива, як на мене, думка про те, що пошук права не обмежується законодавчими органами, і навіть більше того — правотворчими в цілому. Пошук права — це завдання будь-якого юриста, який розглядає ті чи інші конкретні справи, — чи це суддя, чи адвокат, чи прокурор. І пошук права не обмежується формально-логічним аналізом текстів Конституції, законів та інших нормативних актів, а вимагає звернення до загальних принципів права, джерелом яких нерідко є не текстуальне чи змістовне закріплення в названих актах, а саме судова практика.

Тут і в тих працях, які роздавали учасникам даного семінару, зокрема в перекладених українською мовою працях професора Ціппелюса, і в доповіді шановного колеги Вюртенбергера, говориться про те, що досить часто судам доводиться звертатись для пошуку того самого права за межами відповідних текстів, на що неодноразово зверталась увага і в рішеннях Конституційного Суду ФРН. Наскільки мені відомо, питання щодо загальних принципів, їхньої природи залишається досить складним і дискусійним в західній, зокрема німецькій, літературі. Але значна частина авторів схиляється до того, що ці загальні принципи виробляються чи формулюються значною мірою з участю судів і не завжди знаходять своє текстуальне закріплення — пряме чи опосередковане — в текстах нормативних актів. У нас же традиційно загальні принципи права пов'язують або з текстом Конституції, або, принаймні, відповідних законів чи інших нормативних актів.

Мені здається, що тут і справді є проблема: стосовно природи загальних принципів можна дискутувати, але те, що вони виходять за межі Конституції та законів і навіть інколи за межі текстів міжнародних пактів (зокрема Пакту про права людини), з моєї точки зору, є безсумнівним.

По-друге, звернення судів до правотворення обумовлено тим, що у статті 8 Конституції України закріплено положення про пряму дію її норм, яке, зокрема, передбачає можливість звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції. І виникає питання: чи може бути реалізоване це конституційне положення судами без певної конкретизації відповідних положень Конституції? Я міг би послатись на ряд рішень Конституційного Суду, зокрема на рішення щодо відомого квітневого референдуму 2000 року, які свідчать про те, що і референдум проводився (я не вдаюся до його юридичних і політичних оцінок), і рішення Конституційним Судом приймалося за відсутності Закону про референдум, який би відповідав і Конституції України, і сучасним реаліям. Рішення було прийнято, можна оцінювати його по-різному, можна сприймати або ні, але навряд чи можна заперечувати, що в цьому рішенні мала місце відповідна конкретизація положень Конституції, яка за своєю ґносеологічною природою і своїми юридичними наслідками, на мій погляд, не відрізняється від правотворчої діяльності державних органів.

Проблема співвідношення судової діяльності і правотворення актуалізується у зв'язку з тими активними правоінтеграційними процесами, які відбуваються нині в Європі та приводять до зближення сім'ї континентального права з сім'єю загального права, в якій, як відомо, правотворча роль суду не викликає сумнівів.

Незалежно від того, як би ми ставилися до судового прецеденту, не можна ігнорувати того факту, що він поступово проникає в сім'ю континентального права, зокрема й через рішення Європейського суду з прав людини. Ця проблема досить активно зараз обговорюється в Російській Федерації і, на жаль, практично осторонь залишається щодо уваги до вітчизняної теорії права. Більше того, є конкретні посилання на ті справи, які ініціювали громадяни Росії і України, зокрема щодо допущення справ до розгляду (тут, справді, ситуація, яка склалась в Україні і Росії, була не тотожна ситуації, яка існує в Німеччині), і навряд чи можна заперечувати те, що рішення про допуск справи до слухання, до розгляду не має прецедентного характеру для інших держав, зокрема Росії і України. Мені доводилося знайомитись із певною реакцією на ці рішення, і наші автори — очевидно, з огляду на певні традиції — зупиняються, як кажуть, на півдорозі: визнають, що рішення Європейського суду з прав людини мають прецедентний характер для самого Європейського суду (і це безсумнівно), мають прецедентний характер для країн сім'ї континентального права, але стосовно України — повне мовчання. Отже, й це теж актуалізує проблему прецедентів і ролі прецедентного права у правовій системі України.

Я розумію, що тут є складнощі, що наші суди — особливо нижчого рівня, — на жаль, далеко не завжди готові через об'єктивні умови до такого правотворення. І зовсім я не закликаю до того, щоб ми негайно визнавали офіційним джерелом відповідний прецедент, хоча латентний прецедент у вигляді рішень вищих судових інстанцій, зокрема Верховного Суду України, вже давно має місце. Заперечувати це, мабуть, неможливо. Але обговорювати цю проблему і заперечувати так, як це робилося в попередні роки, визначати межі, шукати ті сфери, де це можливо, а де ні, — вважаю, що це питання для нас назріло.

Наступне стосується того, що без елементів правотворчості не можна обійтись також у процесі офіційного тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом. Адже воно полягає саме в подоланні невизначеності в розумінні тих чи інших положень Конституції і законів, у з'ясуванні їхнього об'єктивного смислу, який не зводиться до виявлення «волі конституцієдавця чи законодавця на момент прийняття акта» (і про це говорив пан професор Вюртенбергер), тобто історичного законодавця, а передбачає з'ясування «волі самого акта» у світлі сучасної ситуації, що, по суті, неможливо без конкретизації конституційних чи законодавчих положень у процесі їх тлумачення. Якщо так зване динамічне тлумачення не викликає сумнівів у західній літературі і в діяльності Європейського суду з прав людини, то, на жаль, в Україні такому тлумаченню приділяється надзвичайно мало уваги. Якщо не сказати більше, що до останнього часу воно майже не розглядалось.

Знову ж таки тлумачення, яке дається Конституційним Судом щодо відповідних положень Конституції, за своєю ґносеологічною природою та юридичними наслідками є, по суті, одного порядку з конкретизацією, яка здійснюється правотворчими органами. Тут також присутні елементи правотворчості. Працюючи в Конституційному Суді, я знаю, що загалом більшістю конституційних суддів ця позиція не сприймається. І завжди, коли десь стоїть питання про те, чи не буде це елементом правотворчості, відразу ж виникала ситуація «давайте зупинимось».

Я розумію, що правотворча діяльність ні Конституційного Суду, ні судів загальної юрисдикції не є безмежною. Підтримую думку про те, що Конституційний Суд не повинен підмінювати законодавця, зв'язувати його обов'язковими установками щодо шляхів вирішення тієї чи іншої проблеми, що потребує законодавчого регулювання, тобто перетворювати правотворчість в основну свою функцію. Разом з тим вважаю сумнівними пропозиції, які мають місце в російській літературі, про необхідність чіткого визначення меж інтерпретаційної і правотворчої діяльності Конституційного Суду законом. Повторюю, що така позиція видається мені сумнівною, оскільки між тлумаченням і правотворчістю настільки тонкі межі, що їх більш-менш повна регламентація законом навряд чи можлива. У кращому разі, на мій погляд, законом можуть бути визначені лише загальні засади, якими мав би керуватися Конституційний Суд при визначенні меж своєї інтерпретаційної і правотворчої діяльності. Основним же принципом такої діяльності має залишатися принцип самообмеження. Так, тут має спрацювати рівень професійної підготовки суддів, рівень відчуття цієї межі, переходити яку заборонено. Регламентувати, на моє глибоке переконання, — це обмежити можливості суду, зокрема Конституційного Суду і вищих судових інстанцій судів загальної юрисдикції, при прийнятті відповідних рішень і, головне, при пошуку права.

Листопад 2003 р.

РОЛЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Доповідь на міжнародному семінарі «Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС»

Проблема, яку я бажав дослідити, — роль судової практики у правовій системі. Це питання про ті функції, що їх виконує судова практика в нашій правовій системі, та той досвід, який міститься в європейських правових системах, передусім у романо-германських країнах, тому що Україна на сьогодні дійсно має правову систему перехідного типу, яка тяжіє до романо-германської правової сім'ї, можна сказати, є асоційованим членом такої сім'ї, проте остаточно ще до складу романо-германського права не увійшла.

Судова практика має такі функції: правозастосовна, інтерпретаційна, правотворча. Щодо перших двох функцій, то жодних проблем, жодних дискусій з приводу виконання судовою практикою цих функцій не існує. Всі визнають, що суд спеціально створений для правозастосування. У нашій правовій доктрині правозастосуванню надається особливе значення для механізму правового регулювання. Ми говоримо про те, що це додаткова стадія у механізмі правового регулювання, що вона відбувається або між правотворчою стадією чи стадією виникнення правовідносин, або вже після виникнення правовідносин може виникати потреба у правозастосуванні. Таке правозастосування проявляється у діяльності так званих компетентних органів з винесення індивідуальних рішень щодо прав та обов'язків у конкретній справі на підставі загальної правової норми.

Щодо тлумачення, то виконання судами цих функцій не викликає сумнівів. Ми говоримо, що в романо-германському і українському праві норма права (закон) завжди є загальним правилом, що встановлює правила, які застосовуються для невизначеного кола осіб і не вичерпуються їх однократним застосуванням. У цьому разі суд, безумовно, повинен розтлумачити зміст норми права, конкретизувати певним чином її положення для того, щоб застосувати цю норму у конкретних судових справах.

Коли ж справа доходить до правотворчої функції, то тут виникають певні проблеми, про які ми сьогодні вже чули. Офіційно правотворча функція не визнається правовою доктриною, не визнається практикою. Чи є вірним таке офіційне заперечення наявності в судів правотворчої функції? На мій погляд, це досить помилкове рішення. Погляньмо на проблему: для кого є корисним відсутність у судів правотворчих функцій? У принципі ні для кого, оскільки є реальна ситуація, і є її теоретичне обґрунтування. Якщо зважати на теоретичне обґрунтування, то, справді, правотворчість відсутня. А якщо ми подивимось на реальні справи, то така латентна правотворчість судів дійсно існує. В цій ситуації, у принципі, найбільше потерпають пересічні громадяни та юридичні особи. Про що йдеться? Наприклад, виніс певний апеляційний суд добре рішення на користь фізичних осіб. Потім до державного органу — наприклад, до міністерства — звертається особа з проханням вирішити справу, як було вирішено апеляційним судом. І що ми бачимо у відповідь? У відповідь ми бачимо лист — йдеться про конкретний лист з Фонду соціального захисту інвалідів України від 17 серпня 2003 року за № 06 Ю-241/1239/500/1, у якому написано, що постанова Київського апеляційного господарського суду винесена відповідно до обставин конкретної справи і не є обов'язковою для застосування судами при вирішенні подібних справ. Тобто, якби в Україні був визнаний прецедентний характер рішень апеляційних судів, вищих судів, то людина могла б, посилаючись на конкретну справу, розглянуту Апеляційним судом, вимагати такого самого рішення щодо неї. І їй вже не можна було б відмовити на цій підставі. А зараз вказують таке: це не прецедент, тому ви навіть не можете посилатися на рішення суду для обґрунтування своєї позиції.

Тепер про правотворчу роль судів. Чи існує тут порушення принципу поділу влади? Таке питання стояло на порядку денному, і Микола Іванович висловлювався з приводу порушення цього принципу.

Невелике відхилення від теми: справді, ми досить часто визначаємо одні речі різними поняттями, які нам подобаються більше чи подобаються менше. Наприклад, як назвати прецедент? Можна сказати, що це прецедент, а можна — правоположення чи правова позиція. Так само можна сказати — є порушення поділу влади, а можна — є відхилення від класичної моделі. У принципі це термінологічна справа. Але давайте подивимось: а чи не є порушенням принципу поділу влади делегування законодавчих повноважень виконавчій владі? Мабуть, це таке саме порушення, як надання правотворчих функцій суду. Але ж у західноєвропейських країнах це загальновизнана практика, коли урядові надаються законодавчі повноваження щодо прийняття декретів та інших актів, які мають силу закону. Або інше: чи є порушенням суміщення посад депутата та члена уряду? Таке порушення є відхиленням від класичної моделі поділу влади. І якщо ми на ці випадки дивимось досить нормально, то вони нас не ображають, не руйнують все, що збудовано і загалом не є катастрофічним для принципу поділу влади і надання судам правотворчих повноважень. Ми знаємо, що правотворчість — не провідна діяльність суду і його призначення полягає не в цьому. Проте додатковий характер і субсидіарність правотворчості ми за судами повинні визнати. Тим більше, що справді є випадки, коли від правотворчості нікуди подітися. Сьогодні у доповідях нам визначали ті випадки, коли правотворча роль судів є найбільш помітною — наприклад, професор Вюртенбергер говорив про роль судів при усуненні прогалин у законах і звертав увагу на те, що таким чином відбувається добудова права. Так, із цим треба погодитись, оскільки за наявності прогалини суди вдаються до певних правотворчих рішень. На це звертав увагу професор Алексеев у своїй останній праці «Право на межі

тисячоліть», наголошуючи, що аналогія закону — це фактично прецедент, адже суд вирішує, що в такій справі слід застосовувати таке правило.

Чим аналогія закону відрізняється від законодавчого прийому відсильної диспозиції? Нічим за суттю. Наведу приклад ще з радянських часів, коли в законодавстві не існувало норми, яка б встановлювала відповідальність за завдання шкоди при рятуванні життя людини. Тобто про рятування соціалістичного майна була норма у Цивільному кодексі, а про життя людини не було. Суди у цих випадках правомірно й обґрунтовано посилались на аналогічну справу і говорили, що у випадках заподіяння шкоди при рятуванні життя людини слід керуватися нормою, яка стосується рятування соціалістичного майна. Уявіть, що законодавець доповнює закон нормою, що у разі завдання шкоди при рятуванні життя іншої людини треба керуватися статтею 467 ЦК. Це норма права? Норма права. Вона створена законодавцем? Так. Чим у цьому випадку відрізняється функція суду, який у рішенні пише, що за аналогією треба керуватися певною статтею? Тільки відсутністю фактично однієї ознаки — формальної визначеності. Тобто ми завжди говоримо, що позитивне право повинно мати формальну визначеність, а отже, норми, правила мають бути закріплені у тих джерелах, які офіційно визнані джерелами права.

Закон є джерелом права, а судові рішення, судові прецеденти таким джерелом офіційно не є. Це фактично єдина різниця між можливістю законотворчості в усуненні або подоланні прогалин. Крім усунення прогалин, на мій погляд, говорити про правотворчу роль судів можна і в так званих складних випадках — за традиційно західною термінологією, — тобто йдеться про ті важкі справи, які не можна вирішити одностайно, в яких існує так звана конкуренція принципів. Звернімось до нещодавно розглянутої Верховним Судом Росії справи про право мусульманських жінок фотографуватись на паспорт у хустинках. Тут має місце конкуренція двох принципів: з одного боку, визнається право людини на свободу совісті, право сповідувати релігію, сповідувати іслам, який забороняє жінкам відкривати обличчя незнайомій людині. З другого боку, є принципи суспільної корисності, суспільної безпеки, які вимагають, щоб через фото людини у паспорті могла бути здійснена ідентифікація. Має місце конкуренція принципів.

Отже, якщо суд винесе будь-яке рішення у відповідь на запитання: надати право чи ні, буде створена норма, котра передбачить, що в тих випадках, коли існує конкуренція між двома принципами, треба надати перевагу такому-то принципу.

Визнанню за судовими рішеннями статусу прецедентів притаманні логічні аргументи. Ще професор Виноградов на початку ХХ ст. писав, що в деяких випадках впевненість у праві важливіша за справедливість. Тобто, якщо припустити, що судові рішення є несправедливим, якщо воно є помилковим, проте впевненість особи у застосуванні такого рішення в майбутньому є більш важливим для людини, оскільки поняття справедливості є мінливим, залежно від часу та від людини. Але кожна людина чітко знатиме, яке правило застосовуватиметься, якщо вона матиме аналогічну справу.

За радянських часів правотворчість судів не визнавалася, у працях відомого радянського юриста Вишинського йшлося про те, що радянські судді законів і права не створюють, а лише це право застосовують. Цей погляд був у радянській науці домінуючим. Тобто якщо щось не визнається офіційно, ми вигадуємо якісь терміни, займаємось так званою мімікрією. Ми говорили про правоположення. Правоположення — це такі «згустки правосознання» (рос.), що є правилами, які застосовуються і мають фактично значення правових норм, але правом як таким не є. Фактично правоположення і є деякою мірою прецедентами, однак офіційно такими не визнаються. Отже, така мімікрія не є корисною для людства.

За якими рішеннями можна визнавати прецедентний характер? Крім рішень Конституційного Суду, які іноді мають прецедентний характер, практика інших судів (зокрема Вищого господарського суду) сьогодні безумовно, є прецедентною. Наприклад, на інформаційний лист від 26 травня 2003 року за № 01-8/583, в якому зазначено: «З метою забезпечення однакового і правильного застосування законодавства про власність доводимо до відома Постанову Верховного Суду у справах з відповідних спорів. Зазначені постанови рекомендується використовувати у здійсненні правосуддя». На додаток наводяться копії п'яти постанов Верховного Суду в конкретних справах. Чи це не прецедент? Навіщо ці постанови тоді доводити до судів? Тобто офіційно це не прецедент, а фактично — це прецедент. Або інша справа. Оглядовий лист від 14 січня 2002 р. Вищого господарського суду. Господарський суд надсилає огляд практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про інтелектуальну власність, і фактично відразу формулює правило, формулює норму: «Розміщення у мережі Інтернет твору у вигляді, доступному для публічного використання, є його відтворенням та потребує дозволу особи, яка має авторське право». Тобто таке положення офіційно має статус прецеденту. Якщо ми це офіційно визнаємо, то від цього ніщо не постраждає.

Завершуючи доповідь, наголошу, що визнання прецедентного характеру не призведе до того, що судова практика стане основним джерелом права в нашій країні. Такого ніколи не буде, і я погоджуюсь з професором Козюброю, що прецедент — субсидіарне джерело. Але статус джерела за ним визнати треба. Те ж саме стосується рішень Європейського суду з прав людини.

Крім того, питання про загальні принципи права. Справді, досвід романо-германського права доводить, що загальні принципи права — це такі положення, які формує судова практика. Саме від судової практики йдуть загальні принципи права. В нашій теорії держави і права це, мабуть, найскладніша тема — принципи права. Коли я читаю лекції з цієї теми, я дуже хвилююсь, бо не можу сказати студентові чітко, які ж принципи в нас існують, оскільки в літературі є різні підходи: хтось називає одні принципи, другий — інші. На рівні галузей права щось більш-менш з'ясовується, але якщо ми говоримо про загальнолюдські, загальноцивілізаційні принципи, то кожен автор називає свої принципи.

А в європейському праві ці принципи відомі, оскільки вони закріплені фактично в судовій практиці, і є конкретні справи, які говорять, що є принцип пропорційності, і ніхто не може сказати, що його немає, є принцип адекватності, є принцип права бути заслуханим, тобто вони втілюються саме в судовій практиці. Якщо ми підемо таким шляхом, то це буде для України дуже корисним. Якщо ми, формулюючи ті чи інші принципи, будемо посилатись на ті чи інші судові справи, де вони знайшли своє формулювання і втілення у практичне життя.

Ще є такий шлях впливу судової практики на сучасну правову систему, як визнання звичаїв. Знову ж таки визнання звичаїв — для нас цей судовий шлях не є основним, а для романо-германського права саме це є основний шлях. Також це треба вітати.

І ще один момент — стаття 6 нового Цивільного кодексу. На мій погляд, без судової практики, без визнання правотворчості судів ми далеко не дійдемо. Як ви знаєте, у статті 6 встановлено принцип свободи договору, тобто, в принципі, в договорі сторони можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Але сторони не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано на це, або у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. Виникає питання, а хто буде давати відповідь: впливає зі змісту чи суті відносин заборона чи ні? Безумовно, це буде судова функція. Адже для мене щось впливає зі змісту чи суті відносин, а для мого колеги це не впливає із суті відносин. У цьому разі спір може вирішити тільки суд. І тоді ми можемо сказати, що згідно з рішенням Верховного Суду у відносинах з договору купівлі-продажу змінити це положення не можна, оскільки суть відносин переважає над правом сторін на свободу договору. Ми можемо по-різному ставитись до цієї статті: її можна критикувати, що, мабуть, недоречно, і сприймати, тобто орієнтуватись на судову практику і визнавати за нею прецедентний характер.

Листопад 2003 р.

Василь Паліюк

СУДДІВСЬКЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАКОНІВ —ВЕЛІННЯ ЧАСУ (ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Доповідь на міжнародному семінарі “Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС”

З прийняттям Конституції в нашому праві, в судовій практиці з'явилися такі поняття, як офіційне тлумачення Конституції і неофіційне. Це підтвердили не лише Конституція, а й Конституційний Суд України — в рішенні від 11 липня 1997 р. щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України ст. 98 Конституції, а також висновком щодо проекту змін у Конституції, який подали народні депутати Мусіяка і Мороз, де Конституційний Суд зазначив, що офіційно тлумачити закони має право лише Конституційний Суд.

Оскільки я представник суду загальної юрисдикції, то вестиму мову про неофіційне тлумачення Конституції і законів судами загальної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції, а саме апеляційні суди, розглядаючи конкретну справу, здійснюють неофіційне тлумачення законів, Конституції, які мають індивідуальний характер. Водночас Верховний Суд при розгляді конкретної справи буде здійснювати неофіційне тлумачення, котре матиме зобов'язальний характер. Два роки тому розглядалася скарга приватних нотаріусів, які оспорювали прогресивність податків. Львівські суди вирішували це, наприклад, задовольняючи позовні заяви, донецькі частково задовольняли претензії приватних нотаріусів. При розгляді в миколаївських судах, особливо апеляційній інстанції, приватні нотаріуси заявляли клопотання про залучення до матеріалів справи судової практики інших областей. На той час, коли не було правової позиції Верховного Суду щодо розгляду цієї категорії справ, ми проявляли певну солідарність щодо розгляду скарг приватних нотаріусів і вважали, що вони повинні сплачувати 20 % податків, а не за прогресивною шкалою.

Через рік після цього Верховний Суд зазначив, що приватні нотаріуси права сплачувати 20 % не мають. Таким чином, після неофіційного тлумачення Верховним Судом податкового законодавства, яке вже набуло загального характеру, апеляційні суди вимушені були змінити свою позицію і піти за практикою Верховного Суду.

Аналіз судової практики свідчить, що суди неофіційно тлумачать Конституцію та інші закони, тож перший блок мого виступу стосуватиметься Конституції.

Положення ст. 39 Конституції України передбачають право на збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації, що є однією з форм безпосередньої демократії. Ця ж стаття передбачає наявність спеціального закону. Більше того, апеляційний суд, розглядаючи відповідне подання, зазначив, що має бути спеціальний закон, бо його відсутність породжує два запитання: як розуміти положення про *завчасне* повідомлення органів державної влади при вирішенні цього питання судами загальної юрисдикції — день, два чи три; що матиме на увазі орган, який заборонятиме проведення мітингу, посилаючись на *інтереси національної безпеки*?

Справді, веління часу таке, що в судів виникає необхідність тлумачити Конституцію. Ситуація в Херсоні, Львові, Донецьку свідчить, що ці питання виникатимуть постійно. Вчора я почув цікаву доповідь професора Бюртенберґера, який наголосив на меті норми права чи закону, яка буде тлумачитися. Готуючись до цього виступу, я погоджувався з публікаціями моїх колег, що суди не мають права розширювати тлумачення Конституції щодо заходів, які вживаються згідно зі ст. 39. Однак, вислухавши шановного професора, я сам собі поставив запитання — якщо громадяни України, а саме шахтарі, прийдуть з Донецька до Києва, то чи підпадатиме це під поняття заходів, що про них ідеться у ст. 39? І в судах постане відповідне питання. А мета ст. 39 — дати політичну волю громадянам України. Відразу виникає необхідність тлумачити не лише незрозумілі «завчасно» «інтереси держави», а й «заходи, направлені на вираження політичної волі народу», тобто громадян України.

Далі. Положення ст. 30 Конституції України не допускають проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду.

Рішення суду як акт судової влади, відповідно до теорії цивільного процесуального права України, — це правозастосовчий акт, оформлений у вигляді процесуального документа, що владно підтверджує правовідносини сторін на основі встановлених у судовому засіданні фактичних обставин справи. В свою чергу, норми Цивільно-процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) передбачають, що суд має право при розгляді справи постановити ухвали, окремі ухвали та рішення по суті. Зазначене дає підстави для існування в праві таких понять, як рішення суду в широкому розумінні цього слова та у вузькому. Перше визначення охоплює всі процесуальні акти, які має право постановити суд (ухвали, окремі ухвали та рішення по суті), а друге — лише рішення суду по суті.

Викладене має значення не тільки для теорії, а й для практики, оскільки надає право судам загальної юрисдикції неофіційно тлумачити конституційне поняття *рішення суду*, яке випливає зі ст. 30 Основного Закону.

Є практика в кримінальному судочинстві, коли судді, мої колеги, дають санкцію оперативникам на проникнення в житло, обмежуючись постановою у вузькому розумінні слова. Але це ще не проблема, бо в Україні є Закон «Про виконавче провадження», який змінювався вже разів п'ять, а останні зміни передбачають, що державний виконавець не має права проникнути в жиле приміщення для складання опису майна без вмотивованого рішення.

У практиків, зокрема у нас, суддів, виникло запитання: рішення — це постанова, ухвала чи рішення по суті? На сьогодні судді Миколаївської області дійшли висновку, що для того, щоб постановити іменем України рішення, яке дозволить державному виконавцеві проникнути в приміщення боржника, потрібно розглядати в повному розумінні цивільну справу за поданням державного виконавця. Для цього ми не лише використовували структуру норми права, не лише думали про тлумачення Конституції, а дбали й про корпоративні інтереси суддів. Чим це викликано? Ми всі знаємо, і знає Європа, Європейський суд, що рішення судів України не виконуються. Отже, якщо ми не розглядатимемо справи з реєстрацією її номера, то ми таким чином приховаємо від Європи латентність порушеного права і боржника, і стягувача.

Далі. Старий Кримінальний кодекс передбачав такі поняття, як наклеп і образа. З введенням нового Кримінального кодексу не передбачено ні наклепу, ні образи. В нашому українському суспільстві існують з давнини Часник і Галушка, які не можуть один одного не образити. Виникає питання, а як ці суспільні інтереси регулювати, коли відбувається звернення з відповідним позовом до судів загальної юрисдикції? Ми використовуємо Конституцію, де передбачено право на захист від недостовірної інформації та відшкодування моральної шкоди.

Виникає й таке запитання: а якщо і наклеп, і образа — достовірна інформація? Як бути із захистом честі і гідності? Переходимо до іншої статті Конституції, в якій ідеться про захист честі і гідності, але в разі здійснення протиправних дій проти людини. Виникає й третє запитання: а якщо наклеп і образа не пов'язані з діями, які визначені в цій статті? Як бути? В такому разі ми приходимо до статті Конституції України, де йдеться про загальне поняття людської гідності. В цих двох останніх випадках позивачі ставлять питання про відшкодування моральної шкоди, про яку йдеться в ст. 32 Конституції, але немає в двох згаданих. Тоді ми поєднуємо конституційну норму з нормою Цивільного кодексу 61-го року.

Переходжу до другого блоку виступу, який пов'язаний із тлумаченням цивільного законодавства. В 90-х роках Україна почала приймати спеціальне законодавство щодо відшкодування моральної шкоди. Розпорошеність цієї дефініції по різних законах, відсутність судової практики, а також ідеологія, згідно з якою радянська людина не може мати моральної шкоди, спричинилися до того, що суди мали напрацювати сферу дії цього інституту, визначити суб'єктів, які мають право відшкодувати цю шкоду, а також поняття моральної шкоди юридичної особи. Відтак вони визначили, що юридична особа як специфічний суб'єкт права не може мати честі і гідності.

З 1-го січня 2004 року буде введено в дію новий Цивільний кодекс, де також передбачається відшкодування моральної шкоди. Звертаємося до ст. 23, де зазначено, що моральна шкода юридичної особи — це приниження її честі і гідності. Виникає питання, як підуть суди — за усталеною практикою тлумачення судами загальної юрисдикції чи за новим ЦК? Мабуть, застосовуватиметься судова практика в тлумаченні цього нового для України інституту.

Листопад 2003 р.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ З НЕЧІТКИМ ЗМІСТОМ (ДОСВІД США ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУДІВ І МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ)

Доповідь на міжнародному семінарі «Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС»

Переді мною постало практичне питання: чи може людина, яка захищає свої права в суді, оспорювати неправомірність закону з нечітким змістом? Що каже про це наше законодавство? Що каже про це наше право? Я провів роботу із вивчення цього питання і хочу доповісти вам про її результати.

Коли я працював із європейськими правовими системами, то побіжно стикався з цією проблемою, тому передусім пішов шляхом аналізу практики Європейського суду з прав людини та Суду ЄС, тобто в рамках Європейського Союзу. На сьогодні, з мого погляду, у законодавстві України питання про тлумачення і застосування правових норм із «нечітким» змістом майже не врегульоване. Конституція України прямо, чітко і ясно це питання не регулює.

Єдиний відомий мені випадок — це п.п. 4.4.1 «Конфлікт інтересів» статті 4 Закону «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 р. Це новела в нашому законодавстві, яка викликала великий резонанс у правозастосовчій практиці та наукових колах. Це положення звучить так (дозволю собі процитувати його):

«У разі, коли норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або коли норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків».

Інших випадків у нашому законодавстві я не зустрів, тому звернувся до зарубіжного досвіду і виявив таке: судова практика тих держав, які сповідують принцип правової держави, принцип верховенства права, виробила певний комплекс норм, які дозволяють врегулювати ці ситуації. Засаднича ідея, яка стоїть за виробленням цих норм, звучить так (пошлюсь на думку європейських науковців): «Одна зі складових принципу верховенства права полягає в тому, що люди повинні мати змогу планувати своє життя із впевненістю, що люди знають правові наслідки своїх дій».

Такий відомий правознавець, як Роналд Дворкін зі США, зазначив:

«Верховний суд [США] неодноразово анулював, з огляду на вимоги належного судового процесу, обвинувальні вироки в кримінальних справах, тому що закон, на підставі якого було винесено вирок, виявився надто нечітким. (Наприклад, Суд анулював обвинувальні вироки, винесені на підставі законів, які визнавали злочином встановлення «необґрунтованих цін» та членство у «банді»). Засудження на підставі нечіткого кримінального закону зазіхає на моральні та політичні ідеали положення про належний судовий процес у два способи. По-перше, таке засудження ставить громадянина в несправедливу позицію, коли він змушений або діяти на свій страх і ризик, або погодитись на жорсткіше обмеження свого життя, ніж те, яке, можливо, було санкціоновано законодавчою владою; як я доводив вище, модель соціальної поведінки, якою передбачено, що в таких випадках громадянин повинен виходити з найгіршого варіанта, є неприйнятною. По-друге, воно надає прокуророві та судам право творити кримінальний закон шляхом вибору тієї чи іншої можливої інтерпретації після факту події. Це означало б делегування повноважень з боку законодавчої влади, що несумісне з нашою схемою розмежування гілок влади».

Далі я хочу вам доповісти про практику, яка склалася в Європейському Союзі, яка була вироблена Судом ЄС. У праві ЄС звільнення від відповідальності за невиконання нечіткого закону відбувається на підставі принципу юридичної певності, або визначеності (англ. legal certainty), що був запроваджений у правопорядок Співтовариств Судом ЄС як загальний принцип права ЄС. Цей принцип існує у більшості європейських правових систем, але Суд ЄС взяв за основу саме німецьку модель.

Загалом правову визначеність можна охарактеризувати як зобов'язання державних владних органів забезпечити легкість з'ясування права тими, до кого воно застосовується. Тобто ідея полягає в тому, що застосування права у конкретній ситуації має бути передбачуваним, що було підтверджено у низці справ. Важливість цієї вимоги була підкреслена Судом ЄС, коли він виніс рішення про критерії визначеності й передбачуваності, які являють собою вимоги, що мають бути чітко додержані в нормах, які можуть спричинити матеріальну відповідальність.

Хочу звернути увагу, що принцип юридичної певності є досить комплексним, з нього можна зробити дуже багато висновків. Зокрема, йдеться про норму щодо так званих виправданих очікувань, коли особа має право діяти, слушно розраховуючи на те, що існуюче законодавство буде застосовуватись і надалі. Цей принцип правомірних (виправданих, законних) очікувань спрямований на те, щоб у випадках, коли розумно передбачлива особа добросовісно переконана, що досягне певного результату, якщо діятиме відповідно до букви і духу норм правової системи, забезпечити захист цих очікувань. Тобто кожен має знати про своє правове становище, і, коли відбуваються зміни в праві, ніхто не повинен зазнати шкідливого впливу, оскільки зачіпаються його чинні права.

Особливого значення цей принцип набуває, коли законодавство змінюється з негайним набуттям чинності та без попередження, без прийняття перехідних заходів, які б дозволили принаймні уникнути завданих збитків.

Далі я звернувся до практики Європейського суду з прав людини, і виявилось, що тут Суд встановив іншу концепцію. Україна бере участь у Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), тому її положення є частиною законодавства України відповідно до статті 9 Конституції. В чому ж полягає підхід цього судового органу до нечіткого закону?

Суд неодноразово мав справу із аргументами заявників, що положення національного закону є настільки нечіткими і незрозумілими, що не можна збагнути, якої ж поведінки ці закони вимагають, внаслідок чого їх застосування було неможливе.

Для оцінки таких аргументів Суд розробив цікаву юридичну конструкцію, яка ґрунтується на тому, що саме слід розуміти під терміном «закон», що вживається в Конвенції для позначення національних законів держав-членів та будь-яких норм національного права.

Термін «закон» вживається в багатьох статтях Конвенції і в різних контекстах. Я поділив випадки його вживання на дві групи.

Найпоширеніший випадок — коли Конвенція дозволяє її державам-учасникам обмежувати права, гарантовані Конвенцією, якщо ознакою такого заходу є, зокрема, його передбаченість національним законом. Я нарахував 12 таких випадків.

В усіх інших випадках термін «закон» у Конвенції вживається тоді, коли він виконує функцію означення, але без наведеного у попередньому разі контексту.

Цікаво, що суд у низці справ постановив, що до терміна «закон» він буде ставитись однаково, незалежно від того, в якому контексті та в якій статті він вживається. Тобто позицію він виробив однакову, і про це зазначається у кількох статтях.

Хочу процитувати рішення Суду у справі «Санді Таймз проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 р. (за статтею 9 Конвенції). Суд визначив, які саме вимоги він висуватиме до національного нормативного акта, щоб він вважався «законом» для цілей Конвенції:

«На думку Суду, ось дві вимоги, що випливають із виразу «передбачений законом». По-перше, закон повинен бути достатньо доступним (англ. *adequately accessible*): громадянину повинен бути наданий орієнтир, достатній за тих правових норм, що застосовуються у конкретній справі. По-друге, норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована із достатньою точністю (англ. *with sufficient precision*), щоб дозволити громадянину регулювати свою поведінку: у нього має бути можливість — якщо в цьому виникає потреба, з належною порадою — передбачати (англ. *foresee*), тією мірою, якою це розумно за даних обставин, наслідки, до яких може призвести конкретна дія».

Аналогічні фрази Суд вживає, характеризуючи термін «закон» у рамках інших статей Конвенції. Особливо важливо зазначити, що стосовно статті 7 Конвенції (у ній термін «закон» вживається не як складова частина конструкції обмеження права, гарантованого Конвенцією) Суд зазначив:

«Говорячи про «закон», стаття 7 має на увазі те ж саме поняття (англ. *concept*), на яке Конвенція посилається у всіх інших випадках, коли використовує цей термін, — поняття, що включає як статутне, так і прецедентне право, а також має на увазі якісні вимоги, а саме доступності та передбачуваності (рішення у справі «Кантоні проти Франції» від 15 листопада 1996 р.).

Таким чином, Суд однаково розуміє термін «закон» (принаймні в рамках концепцій доступності та передбачуваності) для всіх випадків його вживання в Конвенції.

Далі я побудую аналіз на тлумаченні терміна «закон» у рамках статті 7 Конвенції, оскільки ця стаття є досить суттєвою у рамках кримінального права і, крім того, вона фактично майже дослівно міститься у статті 58 Конституції України.

Перше речення пункту 1 статті 7 Конвенції встановлює: «Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення за національними законами або за міжнародним правом». Цікаво, що для розроблення концепції щодо застосування нечіткого закону суд фактично розтлумачив слова «не становила кримінального правопорушення за національними законами».

Я проаналізував 5 справ — «Кантоні проти Франції», «Коккінакіс проти Греції», «S.W. проти Сполученого Королівства» та «S.R. проти Сполученого Королівства», «К.-Н. W. проти Німеччини». У випадках, коли заявник скаржиться, що кримінальний закон є настільки нечітким, що не можна зрозуміти, яка саме поведінка заборонена, Суд у своїх рішеннях використовує таку формулу (з тими чи іншими незначними словесними відхиленнями; цитую рішення у справі «Кантоні проти Франції»):

«Стаття 7 включає, *inter alia*, принцип, що тільки закон може визначити злочин та передбачати покарання (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), і принцип, що кримінальний закон не повинен розширено тлумачитися на шкоду обвинуваченому, наприклад, за аналогією. З цих принципів випливає, що злочин повинен бути чітко визначеним у законі. Ця вимога дотримується, коли індивід здатен дізнатися із словесного вираження відповідного положення та, за потреби, з допомогою його [положення] судового тлумачення, за які дії або бездіяльність його буде притягнуто до кримінальної відповідальності.

Говорячи про «закон», стаття 7 має на увазі те ж саме поняття, на яке Конвенція посилається у всіх інших випадках, коли використовує цей термін, — поняття, що включає як статутне, так і прецедентне право, а також має на увазі якісні вимоги, а саме доступності та передбачуваності».

У рішенні в справі «S. W. проти Сполученого Королівства» Суд постановив:

«Закріплена у статті 7 гарантія, яка становить суттєвий елемент верховенства права, посідає визнане місце в системі захисту [прав людини], створеній Конвенцією <...>. Вона повинна тлумачитися і застосовуватися, як впливає з її предмета та мети, таким чином, щоб надати ефективні гарантії від свавільного обвинувачення, засудження та покарання».

Із наведеного можна вивести такі ознаки вимоги щодо чіткості норми, яка визначає кримінальний злочин:

- 1) ця вимога є принципом, тобто вона є досить серйозною, якщо говорити з точки зору системності;
- 2) є складовою принципу верховенства права;
- 3) гарантує особі захист від свавільного обвинувачення, засудження та покарання — я вважаю, що це досить суттєва риса, оскільки, на мою думку, в деяких випадках нечіткий закон можна прирівняти до свавільного закону;
- 4) критерієм чіткої визначеності є усвідомлення особою, що обвинувачується у вчиненні злочину, які дії або бездіяльність карає норма, — тобто починати аналізувати треба саме з усвідомлення особою, яка обвинувачується за порушення нечіткого закону.

Отже, щоб національний правовий акт вважався «законом» для цілей Конвенції, він повинен задовольняти двом «якісним» вимогам: доступності (англ. *accessibility*) та передбачуваності. Концепція доступності закону стосується питання про його оприлюднення, тому не буде розглядатися в рамках цього дискурсу.

Але що таке передбачуваний закон? Як же Суд встановлює наявність чи відсутність передбачуваності закону? Які він виробив критерії?

Суд вважає, що правова норма з огляду на свою природу повинна мати певну міру неясності. Тому неясність закону є загальною, нормальною парктикою. Суд сказав так:

«...Логічним наслідком принципу, що закони повинні мати загальне застосування, є те, що словесне вираження статутів не завжди чітке (англ. *precise*). Одним із стандартних методів регулювання за допомогою норм є використання загальних класифікацій, на відміну від вичерпних переліків. Потреба уникати надмірної жорсткості та йти в ногу із мінливими обставинами означає, що багато законів формулюються з допомогою термінів, що є, більшою або меншою мірою, нечіткими».

Більше того, Суд не має права висловлювати свою думку щодо доцільності вибору законодавцем того чи іншого методу формулювання правових норм (тобто жоден з методів *a priori* не є неправомірним). Суд лише оцінює само норму на предмет відповідності Конвенції.

З практики Суду випливає, що критерієм визначеності закону є усвідомлення особою, що притягується до відповідальності, які саме дії або бездіяльність карає норма, тобто її суб'єктивна оцінка закону.

Проте ступінь усвідомлення повинен встановлюватися за певними критеріями. Із існуючої на даний момент практики досить важко сказати, які саме є об'єктивні критерії. Радше можна сказати, що не вважається такими критеріями:

1. Необхідність звернення за юридичною консультацією, щоб усвідомити наслідки дії закону.

Більше того, Суд висуває особливі вимоги до осіб, котрі під час здійснення своєї професійної діяльності вчинили кримінальний злочин: від них очікується особлива завбачливість при оцінці ризиків, що супроводжують їхню професійну діяльність. Тому така особа повинна звернутися за належною юридичною допомогою. Зокрема, у справі «Кантон проти Франції» заявник повинен був врахувати судову практику Касаційного суду Франції і зрозуміти, що своїми діями він наражав себе на серйозну небезпеку бути притягнутим до відповідальності. Тому аргумент заявника про порушення статті 7 Конвенції був відхилений (а суть справи полягала в тому, що за Кодексом про суспільну безпеку було заборонено продаж деяких фармацевтичних товарів, але закон було сформульовано настільки нечітко, що важко було зрозуміти, чи входить той чи інший медичний препарат у перелік тих, продаж яких заборонено; існувала досить незрозуміла практика судів нижчої інстанції, але Касаційний суд встановив стабільну судову практику).

2. Поширеність незрозуміння закону (кількість людей, які його не розуміють). Коли у справі «Ларіссіс та інші проти Греції» знову постало питання про неясність закону, що вже було предметом розгляду у справі «Коккінакіс проти Греції» (йшлося про те, що злочин прозелітизму, встановлений КК Греції, є досить незрозумілим), то Суд знову не визнав порушення статті 7 Конвенції. На його думку, за п'ять років зміст закону не став менш зрозумілим.

При визначенні значення закону особа зобов'язана врахувати існуючу судову практику застосування такого закону (звичайно, на момент вчинення правопорушення).

Суд наголошує, що судові тлумачення є природним і обов'язковим методом усунення неточності закону. Тому оцінка закону Судом на предмет прийнятної/неприйнятної неточності має відбуватися обов'язково у контексті його застосування національними судами. Прочитую витяг із двох справ:

У рішенні в справі «S.W. проти Сполученого Королівства» Суд постановив таке:

«Незалежно від того, наскільки чітко може бути розроблена правова норма, у будь-якій системі права, включаючи кримінальне право, є невід'ємний елемент судового тлумачення. Завжди буде існувати потреба у роз'ясненні сумнівних моментів та [її] адаптації до мінливих обставин».

В рішенні у справі «Кантоні проти Франції» Суд по-іншому сформулював цю тезу: «...Коли використовується законодавчий метод класифікації, часто виникають сірі зони на периферії дефініції. Проте наявність сумніву щодо маргінальних фактів само по собі не робить норму невідповідною статті 7 за умови, якщо вона є досить чіткою у переважній більшості випадків. Роль правосуддя, закріплена за судами, якраз полягає в тому, щоб усунути ці інтерпретаційні сумніви, що залишилися, беручи до уваги зміни, що сталися у повсякденній

практиці. Тому Суд повинен оцінити, чи задовольняє текст статутної норми, прочитаний у світлі супроводжуючої його тлумачної судової практики, згаданий тест [на передбачуваність]».

Саме тому в рішенні у справі «Коккінакіс проти Греції» Суд постановив, що вважає існуючий обсяг судової практики (що була опублікована і є доступною для заявника) достатнім, щоб заявник зміг регулювати свою поведінку на підставі суперечливої норми. Тому аргумент заявника про порушення статті 7 Конвенції був відхилений.

З другого боку, відсутність передбачуваності закону може підтверджуватися протиріччями в його застосуванні судами. Проте, якщо такі протиріччя існують тільки на рівні нижчих судів, а практика вищої інстанції є послідовною, то судова практика не є суперечливою — це рішення у згадуваній справі Кантоні.

Утім, існує проблема відсутності передбачуваності, що може виникнути внаслідок появи самої судової практики. В рішенні у справі «S. W. проти Сполученого Королівства» Суд постановив, що «стаття 7 не визнає неправомірною практику поступового з'ясування норм про кримінальну відповідальність з допомогою судового тлумачення від справи до справи, але лише за умови, що його кінцевий результат є сумісним із суттю злочину та може бути розумно передбачений». Тут, до речі, є деякі критерії відповіді на питання щодо меж судового тлумачення. Тобто можна тлумачити кримінальний закон, поступово з'ясувавши норми, але лише за умови, що його кінцевий результат є сумісним із суттю злочину та може бути розумно передбачений.

У цій справі заявник вважав, що не вчинив зґвалтування своєї дружини, оскільки відповідно до принципу загального права, встановленого у 1736 р., чоловік не може зґвалтувати свою дружину. Але за останні півстоліття суди у численних рішеннях відхилили це правило. Тому еволюція кримінально-правової норми, що забороняє зґвалтування, «досягла межі, коли судові визнання відсутності імунітету [чоловіка] стало розумно передбачуваним розвитком права», — так зазначив Суд.

Проте, за певних умов, навіть без відповідної судової практики, неясний, на думку заявника, закон повинен бути йому зрозумілим.

Наприклад, у справі «Грігоріадес проти Греції» Суд розглядав питання значення виразу «встановлений законом», що вживається у пункті 2 статті 10 Конвенції (про свободу слова). Заявник скаржився, що формулювання статті Військового кримінального кодексу, що встановлює відповідальність військовослужбовців за образу прапора або збройних сил, є дуже загальним, оскільки, зокрема, не роз'яснює значення терміна «образа». Суд погодився, що проблема дійсно існує, а відповідної судової практики немає.

Проте Суд постановив, що, виходячи зі звичайного значення слова «образа», заявник міг здогадатися, що він ризикує зазнати кримінального покарання.

Як видається, цей самий аргумент був використаний в рішенні у справі «S. W. проти Сполученого Королівства» (справа про зґвалтування). Суд постановив, що «відмова від неприйнятної ідеї, згідно з якою чоловіка не можна переслідувати за зґвалтування власної дружини, відповідає не лише цивілізованій концепції подружнього життя, але, передовсім, основним завданням Конвенції, квінтесенцією якої є захист людської гідності та свободи людини».

Наступне питання, що впливає з вищезазначеного: яким же є ставлення до закону, який Суд визнає нечітким? Він його просто не застосовує, для нього такого закону як закону не існує — його не можна ні порушувати, ні дотримуватись. Нечіткий закон, визнаний за тими критеріями, які я назвав, є законом, що не існує в юридичному сенсі. І в цьому його істотна відмінність від українського закону, який, зокрема, говорить, що в разі конфлікту інтересів у тлумаченні між платником податків і контролюючим органом така норма застосовується, але на користь платника податку. Це — суттєва відмінність.

Як можна використати досвід правових держав та міжнародних структур у тлумаченні нечіткого закону? Що стосується досвіду США та права ЄС, то, звичайно, ця практика не є обов'язковою для України. Єдине, що ми можемо, це, порівнявши засадничі норми, з яких робили тлумачення суди США або Суд ЄС, спробувати за аналогією дати таке саме тлумачення і в Україні.

Інша ситуація — практика Європейського суду з прав людини. Безумовно, той підхід, що нечіткий закон не можна застосовувати, наш суд використати не може, адже наш суд повинен застосовувати закон, навіть якщо він виявиться нечітким. Єдиний дозволений виняток із цієї ситуації — це коли нечіткий закон суперечить Конституції, і на цій підставі суд зможе відправити на експертизу цей закон до Конституційного Суду. Тут у пригоді може стати досвід Європейського суду з прав людини щодо тлумачення відповідних українських положень.

Найбажаніший, на мій погляд, шлях запровадження певних принципів щодо того, як бути з нечітким законом, — все-таки виробити відповідну практику нашими судами. Саме про це свідчить досвід — це справа судів. Думаю, що законодавець просто не зможе нормально встановити такі принципи — вони будуть або занадто жорсткими, або занадто неповними, щоб їх нормально застосовувати.

Вважаю, що наша Конституція містить багато норм, щоб розвинути аналогічну європейським судам практику. Зокрема, це:

- частина друга статті 3: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність»;
- частина перша статті 8: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» (я зазначав, що американські суди ведуть цю дискусію в межах реалізації принципу верховенства права);
- частина перша статті 9: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України»;

- частина перша статті 19: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством»;
- частина друга статті 58: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення» (по суті, ідентично статті 7 Конвенції);
- частина перша статті 22: «Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними»;
- частина перша статті 57: «Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки» (ми це тлумачимо буквально, тобто що людина могла прочитати, але як людина може знати і розуміти закон?);
- частина перша статті 64: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України».

Листопад 2003 р.

ТЕКСТОВА СКЛАДОВА ЗАКОНУ: ПОТРЕБА УНОРМУВАННЯ

Доповідь на міжнародному семінарі “Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС”

Перш ніж перейти до власне свого повідомлення, не можу не сказати кілька слів з приводу труднощів у практичному правозастосуванні, породжених невизначеністю терміна «рішення суду» (чи «судове рішення») на родовому та видовому рівнях.

Ще десять років тому, в «Російсько-українсько-англійському словнику правничої термінології. Труднощі терміновживання», а також пізніше, в одній зі своїх статей у журналі «Українське право», я висловив відповідним чином обгрунтоване побоювання, що паралельне вживання цього терміна як на родовому рівні, тобто на позначення постанови суду першої інстанції, якою цивільна справа вирішується по суті (глава 22 ЦПК), так і на родовому — наприклад, «умисне невиконання судового рішення» — може призвести до проблем у судовій практиці.

Якщо тоді це припущення мало скоріше споглядальний характер, то сьогодні, в умовах реального застосування судами норм Конституції, ця неунормованість «вистрілила» реальними труднощами при розгляді конкретних справ. І говорять про це практики — судді.

* * *

Спираючись на думку Р. Ціппелюса про те, що «намагання здійснити тлумачення в тому чи іншому напрямі мають відштовхуватись від меж можливого значення слів, які слід тлумачити» (курсив мій. — Ю. З.), спробуємо окреслити кілька проблем, вирішення яких у реаліях українського законотворення та правозастосування мало б сприяти формуванню «словесної вихідної бази» для тлумачення та окреслювати — бодай з позицій елементарної мовної зрозумілості — «простір для тлумачення закону».

* * *

Передовсім — у контексті розвитку на українському ґрунті концепції Р. Ціппелюса про «звичайне мовне значення (слів)» — це питання підготовки та періодичного перевидання загальномовних тлумачних словників, максимально повних та актуальних з погляду відстежування динаміки розвитку всього лексичного масиву сучасної української мови. Такі словники мають бути підготовлені академічними установами, мати відповідний статус та авторитет, який забезпечував би їхню «валідність» під час правозастосування, передовсім при розгляді справ у суді.

Те саме стосується й питань правопису.

Не зосереджуючись на загальновідомих труднощах організації таких робіт, зазначимо лишень, що «революційні» кроки в мовній сфері можуть призвести (а в окремих випадках уже призводять) до вкрай негативних наслідків з погляду функціонування закону. Приміром, кардинально і часто немотивована заміна одних слів та правил іншими (на думку авторів новотворів, більш точними чи природними) висуває, зокрема, потребу вирішення таких питань:

- яким чином наступні зміни та доповнення «вживлюватимуться» в текст ухвалених за старими правилами нормативних актів?
- хто, чийм коштом і як саме технічно здійснюватиме «переприйняття» та офіційне «переоприлюднення» усієї раніше напрацьованої законодавчої бази?
- як на цьому тлі виглядатиме конституційне право людини знати свої права та обов'язки?

Другим — формально вужчим, але актуальнішим за значенням — аспектом сформування «словесної вихідної бази» для тлумачення закону є питання створення системи української правничої термінології.

Як з тактичного, так і зі стратегічного погляду найоптимальнішим для такої роботи є період кодифікації національного законодавства, оскільки за належної координації діяльності в цій ділянці є можливість: а) забезпечити системне та узгоджене вживання правничих термінів з автоматичним їх відтворенням у законах та інших нормативних актах, що приймаються на розвиток положень нових кодексів; б) нормативно закріпити термінологічні стандарти, усунувши таким чином передумови до довільного тлумачення, дублювання, багатозначності тощо.

Однак, як свідчить практика сучасного українського законотворення, процес кодифікації як із змістового, так і з часового погляду відбувається не так узгоджено і системно, як хотілося б, а відсутність законодавчого регулювання нормопроектувальної діяльності, невипрацьованість питань юридичної техніки і взагалі призводять до додаткової плутанини та невизначеності.

В ідеалі, схема розбудови української правничої терміносистеми мала б виглядати таким чином: наукове (лінгво-правове) обгрунтування — нормативне закріплення (для цього потрібна законодавча вимога наводити у

кожному нормативному акті визначення термінів) — *лексикографічне закріплення* (узагальнення нормативних дефініцій у загальноправових та галузевих тлумачних словниках).

Проте, враховуючи стан речей, що склався, коли потреба нормативного врегулювання певних правовідносин випереджає еволюційний розвиток правничої терміносистеми за наведеною вище схемою, заслуговує уваги досвід видання так званих *словників-досліджень*, коли на базі нового і невнормованого в національній правовій системі каталогу правових понять подається система їх номінації засобами української мови. Умовно такий спосіб розбудови правничої терміносистеми можна назвати «превентивним термінотворенням», а його закріплення саме у формі *словника* не тільки сприяє універсальності використання в законотворчій та правозастосовчій діяльності, а й створює певні умови неупередженості для законопроектувальника, оскільки в основу терміносистеми покладено не якусь (і частіше чиюсь!) цілісну концепцію, а принцип «випадкових чисел»: системність будь-якого словника починається і закінчується принципом дотримання алфавіту.

З прийняттям у 1996 році Конституції України загострився ще один аспект не тільки створення та тлумачення, а й *технічного застосування* текстів нормативних актів. Йдеться про міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України і які, відповідно до частини першої статті 9 Конституції України, «є частиною національного законодавства». Невнормованість текстового оформлення офіційних перекладів цих актів уже призводить до проблем у тлумаченні з метою імплементації, а в умовах дедалі ширшого їх застосування українськими судами проблема перейшла з кадемичної в суто практичну площину. Що ж стосується нормативного врегулювання надання статусу офіційних перекладам документів міжнародних організацій та установ, що не є міжнародними договорами (наприклад, рішень Європейського суду з прав людини чи актів Європейського Союзу), то це питання й до сьогодні залишається на законодавчому рівні невирішеним.

У наслідку з поля зору повністю випадають не тільки елементарні питання *забезпечення автентичності*, а й технічні аспекти гармонізації законодавства відповідно до вимог, визначених міжнародно-правовими документами, а також проблема пріоритетів для судового застосування: *автентичний іншомовний текст* — з одного боку, та — з іншого, *офіційний переклад, неофіційний переклад, варіанти офіційного перекладу, варіанти неофіційного перекладу, перекладені витяги з автентичного тексту, варіанти перекладів цих витягів* тощо. Звідси — негативні наслідки відсутності методик вирішення конкуренції між юридично рівними, але лінгвістично різними паралельними правовими текстами.

Навіть з огляду на кілька наведених вище прикладів стає очевидним, що для врегулювання питань, пов'язаних із текстовим чинником юридичної методології, — як обов'язкової передумови створення якісного законодавства та забезпечення справедливого судочинства в Україні — необхідно вжиття низки бодай першочергових заходів.

На нашу думку, якнайшвидше має бути зроблено бодай три кроки.

По-перше, прийняти закон про нормативно-правові акти, яким би, у тому числі, регулювалися й питання підготовки офіційних перекладів міжнародних договорів та актів міжнародних установ та організацій (а не законом про міжнародні договори).

По-друге, розробити й законодавчо закріпити концепцію кодифікованої (нормативної) форми державної мови, яка б лягла в основу: а) *загалом* — для випрацювання мовних нормативів та їх закріплення у відповідних джерелах (нормативних правописах, загальнономовних та галузевих словниках тощо), що мають періодично оновлюватися та перевидаватися; б) *зокрема* — для забезпечення технічної автентичності нормативних актів у часі — через закріплення положення про те, що *нормативний акт тлумачиться за тією кодифікованою (нормативною) формою державної мови, яка діяла на момент прийняття нормативного акта*. Власне, ця кодифікована (нормативна) форма державної мови, затверджена законодавчо уповноваженим суб'єктом, і має скласти ту саму згадану Р. Ціппеліусом «словесну вихідну базу», яка, за його ж словами, й визначає «простір для тлумачення закону».

По-третє, в Україні, за прикладом інших держав, має бути організована підготовка професійних *нормопроектувальників*, так званих *юристів-лінгвістів*, тобто фахівців, які володіли б знаннями щодо принципів та інструментів формування як *змістової*, так і *формальної (текстової) складової* нормативного акта.

* * *

На нашу думку, вжиття таких заходів має сприяти забезпеченню *чіткості та зрозумілості закону, законодавства в цілому* як неодмінної умови забезпечення кожній особі права знати свої права та обов'язки і на цій основі прогнозувати свою поведінку — що є базовою *складовою принципу верховенства права*, що, відповідно до статті 8 Конституції України, визнається і діє в Україні.

Листопад 2003 р.

I. Офіційне друковане видання ЄС у ФРН

Офіційним друкованим органом Європейського Союзу є "Бюлетень Європейських співтовариств" (Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften), що складається із серій "L" і "C". "Бюлетень" періодично публікується офіційними мовами Європейського Союзу.

У серії "L" друкуються постанови і директиви Європейських співтовариств та інші нормативні акти.

Серія "C" містить повідомлення, проекти й оголошення.

Двічі на рік як додаток до "Бюлетеня" виходить двотомний каталог чинного права Європейського Союзу. Перший том містить систематизований перелік документів. У другому томі наводиться покажчик у хронологічному й алфавітному порядку.

II. Позначення міжнародно-правових договорів і міжнародних організацій

Міжнародно-правові договори в законах про ратифікацію чи в нормативних постановах, що стосуються таких договорів, позначаються відповідно до особливих правил (абз. 2 § 81 Загального регламенту II). У деталях вони викладені у виданих Федеральним міністерством юстиції Директивах по складанню законів про ратифікацію міжнародних договорів і постанов, що стосуються таких договорів (див. абз. 35).

У законах чи нормативних постановах відсилки до міжнародно-правових договорів оформляються, як правило, із зазначенням дати, повного і короткого найменування, а також даних офіційного друкованого органу - "Вісника федеральних законів", частина II. Якщо сторони договору встановили коротке позначення, воно використовується як офіційна назва. У тих випадках, коли текст міжнародно-правового договору не надрукований у частині II "Вісника федеральних законів", посилання на нього в національному праві допускається, якщо він опублікований в іншому друкованому органі німецькою мовою (як автентичною мовою договору чи як офіційний переклад) і є загальнодоступним. Дані про друкований орган чи установу, де з текстом договору можна ознайомитися, потребують максимальної точності.

У посиланнях на загальновідомі міжнародно-правові угоди можна вказувати тільки їх назви. Загальновідомими визнаються угоди, про які поінформована значна кількість адресатів. До них відносяться лише основні міжнародно-правові договори й угоди, зокрема договори про заснування Європейських співтовариств, Договір про Європейський Союз, Договір про об'єднання, Конвенція про захист прав людини й основних свобод.

Якщо в законі чи постанові посилання на певний міжнародно-правовий договір повторюються, у такому випадку після першого повного позначення договору в тексті наступних посилань наводиться тільки його назва без зазначення інших реквізитів.

При зазначенні друкованого органу, в якому опублікований міжнародно-правовий договір (частина II "Вісника федеральних законів" або "Вісник імперських законів"), слід керуватися абзацом 6 § 34 Загального регламенту II. Відповідно до встановленого правила наводяться реквізити друкованого органу, в якому публікується закон про ратифікацію міжнародного договору: вихідні дані містять сторінку, з якої починається виклад тексту закону про ратифікацію (але не самої угоди!). Додатково зазначається рік випуску друкованого органу:

Вісник федеральних законів, 1960 р., частина II, стор...

Аналогічне правило діє щодо міжнародно-правових угод, опублікованих у "Віснику імперських законів".

Якщо останній офіційно опублікований текст міжнародно-правової угоди піддавався виправленням, то додатково вказуються джерела з виправленнями: до сторінки закону про ратифікацію договору чи постанови, що його стосується, додаються сторінки з виправленнями технічних помилок. Якщо виправлення були надруковані у "Віснику федеральних законів", виданому в наступні роки, потрібно додатково вказати рік його випуску.

Якщо в міжнародно-правовий договір чи угоду внесена зміна, то необхідно зазначити і цю зміну. Змінена угода не потребує повного позначення і наводиться у такий спосіб:

*Договір/угода від ... про... (Вісник федеральних законів, 1998 р., частина II, стор...),
(останній раз) змінена договором/протоколом (чи іншими актами) від ... (Вісник
федеральних законів 1999 р., частина II, стор...)*

Для позначення міжнародних організацій у національних законах і постановах слід використовувати їх найменування німецькою мовою, встановлені державами-учасниками в установчих договорах. Німецьке найменування цитується за німецьким текстом договору чи офіційним перекладом тексту договору на німецьку мову, що наведений у частині II Вісника федеральних законів.

¹ Справочник по нормотворческой технике. Рекомендации Федерального министерства юстиции Германии по единообразному оформлению законов и нормативных постановлений. 2-е переработанное издание. М.: "Германский фонд международного правового сотрудничества", 2002.

Це також стосується найменувань органів міжнародних організацій. Якщо установчі договори не встановлюють які-небудь особливі позначення, використовуються найменування, визначені міжнародною організацією. У національних законах і постановах найменування міжнародних організацій також наводяться німецькою мовою.

III. Особливі посилання до норм права Європейського Союзу

Позначення Європейського Союзу, Європейських співтовариств, їх установчих договорів, учасників, органів і правових приписів, а також Європейського економічного простору

Відповідно до укладеного в Маастрихті 7 лютого 1992 р. Договору (Вісник федеральних законів 1992 р., частина II, стор. 1251) був заснований **Європейський Союз**². Основу Європейського Союзу утворюють Європейські співтовариства.

Поняття *Європейські співтовариства* встановлене статтею 1 Єдиного Європейського Акта від 28 лютого 1986 р. (Вісник федеральних законів 1986 р., частина II, стор. 1102). Воно охоплює Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), Європейське співтовариство (ЄС), що було засноване як Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) і перейменоване Договором про Європейський Союз, а також Європейське співтовариство по атомній енергії (Євратом). Договір про Європейський Союз додатково встановив інституційні рамки спільної зовнішньої політики, політики безпеки і співробітництва в галузі юстиції і внутрішніх справ. Ці галузі названо другою і третьою "опорами" Європейського Союзу.

З моменту набрання чинності Амстердамським договором від 2 жовтня 1997 р. (Вісник федеральних законів 1998 р., частина II, стор. 386) третю "опору" Європейського Союзу складає лише співробітництво органів поліції і юстиції у сфері кримінального права. Інші галузі спільної роботи в рамках третьої "опори" не зачіпаються³.

Амстердамським договором змінена нумерація статей Договору про Європейський Союз і Договору про Європейське співтовариство. Перехресні посилання і відсилки до приписів Договору про Європейський Союз і Договору про Європейське співтовариство відповідним чином адаптовані. Абзац 3 §12 Амстердамського договору встановлює, що відсилки, які містяться в інших правових актах, до статей, глав і розділів зазначених договорів слід читати як відсилки до статей, глав і розділів зі зміненою нумерацією. Це правило діє і стосовно зміненої нумерації абзаців окремих статей договору про Європейське співтовариство.

Відсилки в німецькому праві до положень перерахованих договорів також підпорядковуються цим правилам. Адаптація посилань у національних законах і постановах до положень Договору про Європейський Союз з урахуванням зміненої нумерації не потрібна. Якщо в нормативні акти вносяться зміни після набрання чинності Амстердамським договором, то посилання на положення договорів даються відповідно до нової нумерації. У таблицях узгодження, виданих як додаток до статті 12 Амстердамського договору, приписи Договору про Європейський Союз і Договору про Європейське співтовариство зіставляються з використанням старої і нової нумерації, що полегшує застосування й адаптацію чинного права.

До набрання чинності Амстердамським договором відсилки до Договору про Європейський Союз і до Договору про Європейське співтовариство оформлялися у відповідності зі старою нумерацією. У приписах, що набирають чинності одночасно з Амстердамським договором чи пізніше, відсилки до положень договорів враховують нову нумерацію.

Європейський Союз - це не міжнародна організація з власною правосуб'єктністю. У рамках Європейського Союзу лише Європейські співтовариства виступають носіями власних прав і обов'язків як міжнародні організації як у відносинах зі своїми членами, так і з третіми державами.

Якщо посилання стосується окремих співтовариств, то використовуються найменування *Європейське співтовариство*. *Європейське об'єднання вугілля і сталі*, *Європейське співтовариство по атомній енергії*. Для сукупного позначення трьох співтовариств використовується загальне найменування — *Європейські співтовариства*. Найменування *Європейський Союз* застосовується, якщо мова йде про спільну зовнішню політику і про політику безпеки, а також про співробітництво органів поліції і юстиції у сфері кримінального права. Воно є узагальнюючим позначенням Європейських співтовариств і згаданих форм урядового співробітництва.

В юридичних текстах перераховані найменування використовуються без скорочень. В інших текстах при необхідності можуть застосовуватися аббревіатури:

² Докладно про Маастрихтський договір 1992 р. і про утворення Європейського Союзу див.: Європейське право. Підручник для вузів / Під загальною ред. д.ю.н., проф. Ентіна Л.М. - М., Норма, 2000. - С. 22 і наст.; Топорнін Б.Н. Європейське право. Підручник. - М., Юристъ, 1998. - С. 140 і наст.

³ Амстердамський договір, який набрав чинності 1 травня 1999 р., з точки зору юридичної техніки становить особливий інтерес. Це об'ємний і складний документ, що складається з розділів, глав і статей. У нього включені як основний текст додатків протоколи і декларації. Договір вніс доповнення, уточнення, зміни в установчі договори Європейських співтовариств і в Маастрихтський договір про Євросоюз. Докладніше про Амстердамський договір див.: Європейське право. Під ред. Ентіна Л.М. - С. 28 і наст.

<i>Українською мовою</i>	<i>Німецькою мовою</i>
<i>ЄС (Європейське співтовариство)</i>	<i>EG</i>
<i>ЄОВС (Європейське об'єднання вугілля і сталі)</i>	<i>EGKS</i>
<i>Євратом (Європейське співтовариство по атомній енергії)</i>	<i>EAG</i>
<i>Євросоюз (Європейський Союз)</i>	<i>EU</i>

Угода від 2 травня 1992 р. (Вісник федеральних законів 1993 р., частина II, стор. 266), відповідно до якого було утворено Єдиний Європейський економічний простір, в юридичних текстах позначається як *Угода про Європейський економічний простір*. В інших текстах можна використовувати скорочене найменування *Угода про ЄП/ЄВР-Авкоттен*.

Якщо в правових приписах зазначаються держави-члени Європейських співтовариств чи Європейського Союзу, то слід використовувати винятково позначення *держави-члени Європейського Союзу*. Замість виразу *членство в Європейському Союзі* слід застосовувати формулювання *права й обов'язки держави-члена Європейського Союзу*. Якщо поряд з державами-членами Європейського Союзу також згадуються інші країни-учасниці Угоди про ЄП, то прийняте формулювання *держави-члени Європейського Союзу та інші держави-учасниці Угоди про Європейський економічний простір*.

Громадяни держав-членів Європейського Союзу в абзаці 1 статті 17 Договору про Європейське співтовариство іменуються *громадянами Союзу*.

При позначенні договірних засад Європейського Союзу посилаються на Договір про Європейський Союз. Договори про заснування Європейських співтовариств у правових приписах іменуються: *Договір про заснування Європейського співтовариства, Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі, Договір про заснування Європейського співтовариства по атомній енергії*.

При обґрунтуванні правових приписів або в інших текстах можуть використовуватися наступні скорочення:

<i>Українською мовою</i>	<i>Німецькою мовою</i>
<i>Договір про ЄС (Договір про заснування Європейського співтовариства)</i>	<i><u>EG-Vertrag/EGV</u></i>
<i>Договір про ЄОВС (Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі)</i>	<i><u>EGKS-Vertrag/EGKSV</u></i>
<i>Договір про Євратом (Договір про заснування Європейського співтовариства по атомній енергії)</i>	<i><u>EAG-Vertrag/EAGV</u></i>
<i>Договір про Євросоюз (Договір про Європейський Союз)</i>	<i><u>EU-Vertrag/EUV</u></i>

Якщо потрібне посилання на договори про заснування Європейських співтовариств, на нормативні акти про зміну і доповнення цих договорів чи на видані органами Європейських співтовариств приписи, то рекомендується позначення *право Європейських співтовариств* або *європейське право співтовариств*.

Позначення *право Європейського Союзу* застосовується у випадках, коли мова йде про спільну зовнішню політику і про політику безпеки, а також про співробітництво органів поліції і юстиції у сфері кримінального права. Воно використовується також як узагальнююча категорія для права Європейських співтовариств і для правової сфери другої і третьої "опори" Європейського Союзу.

Із створенням Європейського Союзу відбулися деякі зміни, які торкнулися органів Європейських співтовариств та їх найменувань. У той час як *Парламент Європейських співтовариств* зберіг назву *Європейський парламент*, Рада і Комісія після набрання чинності Договору про Європейський Союз свої назви змінили.

На підставі рішення від 8 листопада 1993 р. Рада в правових актах іменується *Радою Європейського Союзу*. У статтях 13а і 16 поновленої редакції Регламенту від 10 грудня 1993 р. (Бюлетень Європейських співтовариств № L 304, стор. 1). Рада, крім того, встановила, що зазначене найменування повинно використовуватися у вступних положеннях регламентів, директив і постанов для позначення органу, що їх видає. Однак у заголовку правових актів як і раніше використовується найменування *Рада*. У тексті правових приписів для позначення Ради застосовується термін *Рада* чи *Рада Європейського Союзу*.

Від Ради слід відрізнити **Європейську раду**. Відповідно до статті 4 Договору про Європейський Союз терміном *Європейська рада* іменуються регулярні зустрічі глав держав і урядів країн-членів Союзу та голови Комісії. *На зустрічах визначається політична лінія Європейського Союзу.*

17 листопада 1993 р. Комісія прийняла рішення про свою майбутню назву - *Європейська Комісія*. Однак одночасно з посиланням на Договір про заснування Ради і Комісії від 8 квітня 1965 р., яким затверджувалися найменування *Рада Європейських співтовариств* і *Комісія Європейських співтовариств*, було зазначено, що в юридичних актах і офіційних текстах зберігаються позначення *Комісія* і *Комісія Європейських співтовариств*. Якщо Рада і Комісія після скасування Договору від 8 квітня 1965 р. відповідно до Амстердамського договору змінять свої найменування в юридичних текстах, то в правових приписах слід використовувати змінені найменування.

Суд у правових приписах позначається як *Суд Європейських співтовариств*. В інших текстах може також використовуватися найменування *Європейський суд* або абревіатура *EuGH*.

Договором про Європейський Союз встановлено статус **Рахункової палати** як одного з органів Європейських співтовариств. У правових приписах використовується найменування *Рахункова палата*, уживане в офіційних публікаціях Європейських співтовариств, або *Рахункова палата Європейських співтовариств*. Останнє Колегія Рахункової палати затвердила як офіційне позначення. У текстах, у яких міститься обґрунтування закону, Рахункова палата може іменуватися *Європейською рахунковою палатою*.

Якщо в правових приписах вказуються юридичні акти Європейських співтовариств, то як узагальнююче позначення можуть використовуватися формулювання:

*видані Європейськими співтовариствами правові приписи чи
видане органами Європейських співтовариств право співтовариств.*

При перерахуванні окремих юридичних актів Європейських співтовариств, що відповідають постановам і директивам, в контексті Договору про Європейське співтовариство, Договору про Євратом і Договору про ЄОБС вони називаються *загальними рішеннями і рекомендаціями*.

Техніка викладення права Європейського Союзу

Техніка викладення норм права Європейського Союзу в принципі зорієнтована на сформовані загальноєвропейські традиції. Це стосується європейських договорів, юридичних актів Європейських співтовариств, а також прийнятих відповідно до Амстердамського договору документів у сфері третьої "опори" Європейського Союзу.

Техніка викладення приписів права Європейського Союзу відрізняється деякими особливостями, що зумовлено іншою - у порівнянні з німецьким правом - структурою приписів. Елементи цієї структури повинні відтворюватися без змін. Поряд з поділом на абзаци, пункти і підпункти, у праві Європейського Союзу вводяться додаткові структурні одиниці - *підабзаци та частини підабзацив (Spiegelstrich)*; останні можуть виділятися за допомогою тире.

Приклад:

Частина 2 підабзацу "б" абзацу 4 статті 5 Постанови (ЄЕС) № 4064/89.

На відміну від структурної схеми, прийнятої в німецькому праві, частини абзацив у європейському праві співтовариств позначаються літерними індексами і рядковими знаками римських цифр (див. абз. 108).

Приклад:

№ ii підабзацу "а" абзацу 3 статті 5 Постанови (ЄЕС) №4064/89.

В юридичній практиці, поряд з європейськими договорами, найчастіше цитуються постанови і директиви Європейських співтовариств. Відповідно до сформованих правил позначення постанови включає у наступній послідовності:

- слово *Постанова*,
- скорочене найменування організації, що видала постанову, (наприклад, ЄС),
- порядковий номер, якому передує знак №,
- назва органу / структури, що видала постанову,
- дату видання постанови,
- предмет постанови,
- дані про публікацію в Бюлетені Європейських співтовариств.

Приклад:

Постанова (ЄС) № ... /98 Європейського парламенту і Ради / Ради / Комісії / Європейського центрального банку від ... про... (Бюлетень ЄС № L ..., стор. ...)

Повне позначення директиви включає у наступній послідовності:

- слово *Директива*,

- номер без попереднього знака "№" (перша частина номера вказує на рік видання, остання - на організацію, що видала директиву),
- назву органу / структури, що видає директиву,
- дату видання директиви,
- предмет директиви,
- дані про публікацію в "Бюлетені Європейських співтовариств".

Приклад:

Директива 98/.../ЄС Європейського парламенту і Ради / Ради / Комісії від ... про ... (Бюлетень ЄС №L,...стор. ...)

У позначенні даних про публікацію юридичних актів Європейських співтовариств, оприлюднених до 1 січня 1968 р., є деякі особливості.

До 31 грудня 1967 р. виходив єдиний Бюлетень Європейських співтовариств. Дані про друкований орган, що вийшов до 1 липня 1967 р., зазначалися таким чином: *Бюлетень ЄС, стор.* Видані після 1 липня 1967 р. до 31 грудня 1967 р. випуски позначаються з доданням номера "Бюлетеня Європейських співтовариств" - *Бюлетень ЄС № ... стор.*

Постанови і директиви Європейського економічного співтовариства, прийняті до його перейменування на Європейське співтовариство, зберігають аббревіатуру *ЄЕС*.

До даних про публікацію в "Бюлетені Європейських співтовариств" додається зазначення року його випуску, якщо він не збігається з роком видання юридичного акта.

Приклад:

Директива 96/71/ ЄС Ради від 16 грудня 1996 р. про направлення найманих працівників у зв'язку з наданням послуг (Бюлетень ЄС 1997, № L 18, стор. 1).

У даних про публікацію зазначаються виправлення технічних помилок в офіційному тексті постанови чи директиви (абз. 6 § 34 Загального регламенту II); вони йдуть через кому після сторінки юридичного акта.

Приклад:

Постанова (ЄС) № 122/97 Ради від 25 червня 1997 р. про загальні заходи для поліпшення виробництва і збуту меду (Бюлетень ЄС № L 173, стор. 1, № L 314, стор. 35).

Якщо рік випуску "Бюлетеня", у якому відзначені виправлення, не збігається з роком опублікування юридичного акта, то додатково вказується рік випуску "Бюлетеня", що містить дані про виправлення.

Приклад:

Постанова (ЄС) № 2431/96 Комісії від 17 грудня 1996 р. про встановлення орієнтованих цін на рибопродукти на 1997 господарський рік (Бюлетень ЄС № L 331, стор. 19, 1998 № L 73, стор. 26).

Постанови і директиви, в тексти яких після опублікування вносилися зміни, позначаються із зазначенням змін. У випадку кількарізкових змін юридичного акта вказується тільки остання зміна. Посилання на юридичні акти Євросоюзу оформляються відповідно до положень Загального регламенту II.

Приклад:

Директива 98/34/ ЄС Європейського Парламенту і Ради від 22 червня 1998 р. про інформаційний обмін за технічними нормативами і розпорядженнями служб Інформаційного товариства (Бюлетень ЄС № L 204, стор. 37), змінена Директивою 98/48/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 20 липня 1998 р. (Бюлетень ЄС № L 217, стор. 18).

Якщо в нормативному акті дається повторна відсилка до постанови чи директиви Європейських співтовариств, то після першого повного позначення наводиться тільки їх коротка назва, що у випадку постанови Європейських співтовариств обмежується словом *постанова*, зазначенням організації, що видає, і порядковим номером, а якщо мова йде про директиву - словом *директива* і номером. Вибір і викладення тексту відсилки залежить від її виду (див. абз. 233-238 про статичні та динамічні відсилки).

Дотримання принципу субсидіарності

Як впливає зі статті 5 Договору про ЄС, Європейське співтовариство, суворо додержуючись принципу субсидіарності, бере участь у справах, що виходять за межі його виключної компетенції, тільки тоді й остільки, коли й оскільки цілі запланованих заходів не реалізуються в повному обсязі на рівні держав-членів: через масштабність і ймовірні наслідки вони можуть набагато успішніше вирішуватися Співтовариством.

Дотримання принципу субсидіарності підлягає контролю при проведенні будь-яких заходів Європейського співтовариства, особливо це стосується його юридичних актів. Система контролю починає діяти вже на стадії правотворчої ініціативи. Процедура контролю здійснюється відповідальним за реалізацію проекту міністерством.

Для перевірки дотримання принципу субсидіарності відповідно до абзацу 2 § 85а Загального регламенту II пропонується такий тест.

I. Введення в проблему

Чи передбачає Договір про ЄС відповідну компетенцію на проведення передбачуваних заходів і чи узгоджуються зазначені заходи з цілями Договору?

II. Субсидіарність

1. Оскільки мова не йде про виключну компетенцію Співтовариства, чи можливе досягнення цілей передбачуваних заходів зусиллями держав-членів або у державах-членах (Федерація, землі або громади) на їх рівні:

- Чи можливе досягнення запланованих цілей, наприклад, у результаті соціального партнерства, приватних ініціатив чи потрібна відповідна підтримка?*
- Чи досягаються цілі передбачуваних заходів шляхом співробітництва окремих держав-членів?*
- Які транснаціональні аспекти передбачуваних заходів, що не знаходять задовільного вирішення зусиллями держав-членів?*

2. Чи можлива більш ефективна реалізація цілей передбачуваних заходів на рівні Співтовариства в зв'язку з їх масштабністю або майбутніми наслідками?

3. Чи є безумовно необхідною передача законодавчої функції саме Комісії, а не державам-членам?

4. Чи обов'язкова передача виконавчої функції, якщо це передбачається як виняток, саме Комісії, а не державам-членам?

5. Чи існують особливі обґрунтування часткового або повного забезпечення фінансування?

6. Чи варто обмежувати терміни дії передбачуваних заходів?

III. Відповідність цілей результатам

1. Чи співвідносні масштаби передбачуваних заходів - як за виключної, так і у випадку невиключної компетенції Співтовариства - з цілями Договору?

а) Необхідність прийняття юридичного акта для реалізації передбачуваних заходів.

б) Наявність оптимальної для передбачуваних заходів правової форми, що мінімально обмежує держави-члени.

в) Обмеження обсягу й інтенсивності регламентації передбачуваних заходів, наявність альтернативних рішень та їх оцінка.

г) Облік особливостей окремих держав-членів при проведенні передбачуваних заходів.

2. Чи є безумовно необхідною передача законодавчої функції саме Комісії, а не державам-членам?

3. Чи обов'язкова передача виконавчої функції, якщо це передбачається як виняток, Комісії, а не державам-членам?

4. Чи існують особливі обґрунтування часткового або повного забезпечення фінансування?

5. Чи треба обмежувати терміни дії передбачуваних заходів?

6. Чи не спричинять передбачувані заходи небажане обмеження виконавчої влади держав-членів у формі нагляду за реалізацією права Союзу?

IV. Обґрунтування

Чи відповідає обґрунтування запланованих Комісією заходів або пропозицій про внесення змін основним позиціям перевіреного тесту?

Порядок виконання постанов Європейських співтовариств

Постанови Європейських співтовариств мають обов'язковий характер і не вимагають прийняття спеціальних актів трансформації чи особливого опублікування згідно з нормами національного права. Німецьке законодавство не допускає відтворення норм прямої дії договорів і постанов. Не повинно залишатися і яких-небудь неясностей щодо авторства та юридичної сили зазначених норм, так само як зайвими будуть повтори. Але виконання постанов Союзу в державах-членах може вимагати додаткового національного врегулювання, що, у свою чергу, зобов'язує розробляти відповідні внутрішньодержавні заходи, які б забезпечили необмежене застосування постанови. В окремих постановах державам-членам доручається видання додаткових нормативних актів щодо їх виконання.

Національні акти про порядок застосування постанови Співтовариства не повинні обмежувати її дію. Тому положення про виконання формулюються таким чином, щоб не змінювати мету чи дію постанови.

Національні нормативні акти про порядок застосування нерідко містять приписи про штрафні санкції, що забезпечують виконання постанов. Докладні вказівки і приклади щодо правового забезпечення виконання постанов є в Інструкціях зі складання норм про штрафні санкції в спеціальних нормативних актах про карну й адміністративну відповідальність (див. абз. 36).

На відміну від постанов, що є актами прямої дії в усіх державах-членах Європейського Союзу, директиви потребують трансформації в національне право. Директиви Європейського Союзу вимагають досягнення визначеної мети, але вибір форм і засобів її здійснення є прерогативою держав-членів. Рішенням від 8 квітня 1976 р. у справі Ройер (Royer, 48/75 - Slg. 1976, S. 497, 517) Європейський суд встановив, "що держави-члени зобов'язані в межах допустимої за статтею 249 Договору про ЄС свободи рішення вибирати ті форми і засоби, що оптимально забезпечують практичну ефективність директиви з урахуванням досягнення її мети".

Компетентне з відповідних питань міністерство зобов'язане створити необхідні умови для своєчасної трансформації директиви в національне право. Порядок трансформації директив та інших юридичних актів Європейського Союзу встановлений § 22 - 75, § 85e Загального регламенту II.

До прийняття рішення про способи трансформації директиви слід ретельно перевірити, чи потребує вона цього. Трансформація не потрібна, якщо цілі директиви досягаються за допомогою вже чинного національного права. Трансформація може обмежитися скасуванням норм внутрішньодержавного законодавства, що суперечать положенням директиви. Нарешті, не виключається необхідність зміни існуючого регулювання чи розробки нового. Останній варіант передбачає видання закону або постанови.

При трансформації директиви в національне право використовуються різні прийоми юридичної техніки:

- відсилки до приписів директиви,
- відтворення приписів директиви в національному регулюванні,
- самостійне національне регулювання.

Вибір доцільної форми трансформації залежить від конкретної директиви: вибрана форма повинна забезпечувати досягнення мети, встановленої директивою, і задовольняти вимогам визначеності.

Трансформація директиви за допомогою відсилки до її приписів чи їх дослівного відтворення пропонується у випадку достатньої визначеності правових норм, що не залишають державам-членам будь-якої свободи дій.

Відсилка використовується, якщо положення директиви містять докладно розроблені правила. Звичайно в таких випадках вдаються до статичних відсилок. Динамічні відсилки використовуються тільки щодо деталізованих технічних нормативів, які повинні бути незмінними. Передача і відтворення внесених до директиви змін може затримуватися навіть при динамічній відсилці, якщо в застереженні зазначається, що зміни беруться до уваги лише після закінчення визначеного перехідного періоду (див. абз. 232).

Дослівний виклад приписів і правових понять директив у німецькому законодавстві вимагає попередньої перевірки можливостей їх включення до чинного національного права. Якщо в директиві є поняття, звичайні для німецького права, їх впровадження не створить проблем тільки у випадку повного збігу суті цих понять у національному праві й у праві Євросоюзу.

Введення понять європейського права не повинно призводити до втрати точності однозначно визначених дефініцій німецького права внаслідок змістовної різниці між однаковими за формою правовими категоріями. Поняття європейського права в широкому значенні не може позначатися терміном національного права, що збігається за формою, але є вужчим за змістом. Механічного запозичення дефініцій європейського права, що не мають у німецькому праві аналогів, слід уникати.

При трансформації директиви за допомогою самостійного національного акта регулювання треба забезпечити контроль за її застосуванням у повному обсязі.

Техніка відтворення приписів директив

У 1990 р. Рада і Комісія прийшли до єдиної думки про те, що держави-члени Євросоюзу зобов'язані використовувати в національних актах трансформації відсилки до відповідної директиви (вимога техніки відтворення). На забезпечення зазначеної вимоги директиви містять такі положення.

(1) Держави-члени видають необхідні правові й адміністративні приписи з метою виконання цієї Директиви до ...

(2) Якщо держави-члени видають приписи відповідно до абзацу 1, то в приписі чи в даних про офіційне опублікування наводиться відсилка до цієї директиви. Держави-члени визначають особливості такої відсилки.

У відсилці наводиться повна назва директиви із зазначенням офіційного друкованого органу. Вимоги техніки відтворення директив Європейських співтовариств відрізняються національними особливостями.

Посилання на директиву може міститися в назві закону чи постанови. Такий варіант рекомендується, якщо трансформація директиви є єдиним предметом регулювання первинного закону або постанови (див. абз. 16).

Приклад:

Постанова про трансформацію Директиви 80/68/ЄЕС Ради від 17 грудня 1979 р. про захист ґрунтових вод від забруднення (Постанова про ґрунтові води).

У зведених законах (див. абз. 736) або зведених постановах про внесення змін посилення на директиву також може міститися в назві. Якщо в законі чи постанові згадується кілька директив, обов'язкових до трансформації, вимога техніки відтворення виконується іншим чином.

Повні назви декількох директив у назві надмірно подовжують його, тоді як узагальнена назва призводить до порушення вимог юридичної техніки. У випадку окремих актів про внесення змін (про новелу див. абз. 537) зазначена вимога є нездійсненою в назві, тому що за правилами її формулювання (див. абз. 541-552) посилення на директиву до неї не включається.

Якщо директива трансформується в національне право державним договором¹, то вимога техніки відтворення виконується включенням посилення в преамбулу договору.

Включення посилення на директиву в текст окремих приписів відповідає вимозі юридичної техніки. Якщо закону чи постанові передують загальні положення про межі їх дії та цілі, то посилення на директиву дається в окремому заключному приписі.

Відповідно до вимог техніки відтворення в офіційних публікаціях вказівки на трансформацію директиви формулюються таким чином:

Цей Закон / ця Постанова забезпечує трансформацію Директиви .../... Ради від ... про... (Бюлетень ЄС № L ... стор. ...).

Якщо з директивою пов'язані лише окремі фрагменти закону чи постанови або стаття зведеного закону про внесення змін, вони відповідно уточнюються:

§ ... цієї Постанови / стаття ... цього Закону забезпечує трансформацію Директиви .../... Ради від ... про... (Бюлетень ЄС № L..., стор. ...).

У випадку трансформації декількох директив наводяться точні дані по кожній з них:

Цей Закон у § X забезпечує трансформацію Директиви ... і в § Y - Директиви ...

Якщо вказівка на трансформацію директиви наводиться в офіційній публікації, то посилення дається в примітці - на сторінці, з якої починається виклад закону чи постанови. Після назви закону чи постанови йде знак виноски, що вказує на примітку.

Текст примітки складається і передається в редакцію друкованого органу відповідальним відомством для опублікування. Але щоб привернути увагу до посилань на директиви Європейських співтовариств уже на стадії обговорення, текст примітки включається в проект закону чи постанови.

Посилання в примітці не має сили закону, воно лише відтворює дані при опублікуванні, його статус не змінюється навіть шляхом включення до тексту законопроекту. Текст примітки може змінюватися чи доповнюватися відповідальним відомством у процесі підготовки до опублікування. Якщо у викладеному в примітці посиланні на директиву зроблено помилку чи пропуск, то вона виправляється як технічна помилка.

Вимога техніки відтворення враховується і при опублікуванні нової редакції закону чи постанови. Якщо посилення було в офіційній публікації, то нова редакція нормативного акта також публікується з вказівкою на трансформацію директиви. Оскільки закон і постанова надалі цитуються лише з відсилкою до нової редакції, в останній перелічуються всі директиви, що підлягали трансформації. Аналогічне правило діє щодо національних приписів, які стосуються пізніше прийнятих директив.

Інформація про створення або зміну технічних норм і приписів служб Інформаційного Товариства (Директива про нотифікацію)

Технічні норми, до яких також належать приписи служб Інформаційного Товариства, включаються в закон чи постанову з урахуванням Директиви 98/34/ЄС Європейського парламенту і Ради від 22 червня 1998 р. про інформаційний обмін (Бюлетень ЄС № L 204, стор. 37), зміненої Директивою 98/48/ЄС Європейського парламенту і Ради від 20 липня 1998 р. (Бюлетень ЄС № L 217, стор. 18).

Директива 98/34/ЄС була прийнята замість Директиви 83/189/ЄЕС Ради від 28 березня 1983 р. про інформаційний обмін (Бюлетень ЄС № L 109, стор. 8). Сфера дії Директиви 98/34/ЄС поширюється на служби Інформаційного Товариства. Ці зміни діють з 5 серпня 1999 р.

Держави-члени Європейського Союзу відповідно до статті 8 Директиви 98/34/ЄС зобов'язані подавати Комісії проекти технічних норм, до яких з 5 серпня 1999 р. належать також положення про послуги Інформаційного Товариства. Терміни подання проектів повинні бути достатніми, щоб врахувати пропозиції щодо істотних змін ще на ранніх стадіях правотворчості, до подання проекту нормативного акта в Бундесрат чи Бундестаг. Для того, щоб Комісія могла вивчити проект, що надійшов, і у разі необхідності підготувати нормативний акт Європейського Союзу, держави-члени вправі приймати технічні норми лише після закінчення

¹ Державним договором (Staatsvertrag) у правовій системі ФРН називають міжнародно-правовий договір, положення якого виконуються за допомогою внутрішнього законодавства. Звичайні дії законодавчого органу у випадку з державним договором - прийняття відповідного закону про ратифікацію державного договору (Vertragsgesetz, дослівно: договірний закон), що, перше, є виявом схвалення міжнародного договору, тобто його ратифікацією, а по-друге, трансформує його положення у внутрішнє право.

строків, визначених у статті 9 Директиви. Відступ допускається, тільки якщо видання припису зумовлене невідкладною потребою і Комісія при передачі проекту була повідомлена про це.

Європейський суд рішенням від 30 квітня 1996 р. (CIA Security International, C-194/94, Slg. 1996, I-2201) постановив, що порушення встановленого в статтях 8 і 9 Директиви 83/189/ЄЕС обов'язку інформування призводить до незастосовності відповідних технічних норм. Технічні приписи не можуть застосовуватися, якщо вони перешкоджають використанню чи збуту продукції, що не відповідає зазначеним нормам.

При виданні технічних норм дається посилання на Директиву 98/34/ЄС: вона оформляється або в тексті припису, або в примітці до офіційної публікації. Посилання на цю Директиву в назві законів чи постанов не робиться, тому що не вбачається прямого зв'язку між вказівкою на Директиву і змістом закону або постанови. Посилання дається тільки на виконання встановленого Директивою порядку прийняття приписів. Зміст приписів при цьому не зачіпається.

Оскільки назване в абз. 316 посилання значно перевищує за обсягом посилання, оформлюване при трансформації директиви в національне право, у випадку офіційного опублікування технічних норм рекомендується вказувати на дотримання Директиви 98/34/ЄС у формі примітки.

Текст примітки формулюється таким чином:

Враховано обов'язки, що випливають з Директиви 98/34/ЄС Європейського парламенту і Ради від 22 червня 1998 р. про інформаційний обмін за технічними нормами і приписами служб Інформаційного Товариства (Бюлетень ЄС № L 204, стор. 37), зміненої Директивою 98/48/ЄС Європейського парламенту і Ради від 20 липня 1998 р. (Бюлетень ЄС № L 217 стор. 18).

Порядок складання примітки визначається рекомендаціями, аналогічними загальним вимогам техніки відтворення (див. абз. 309 - 312). Посилання на Директиву 98/34/ЄС включається в проект закону чи постанови, щоб уже при обговоренні проекту привернути увагу до питання про обов'язки, що випливають з цієї Директиви. Особливо наголошується, що Директива забезпечує Комісії можливість проведення експертизи до затвердження технічних норм.

У технічних нормах, виданих у період дії Директиви 83/189/ЄЕС, посилання на неї є обов'язковим, у тому числі й у випадку публікації нової редакції. Якщо технічні норми зазнають змін після набуття чинності Директиви 98/34/ЄС, посилання відповідно буде вказувати на прийняту Директиву.

Правові адреси Internet

Зміст

Вступ.....	127
Основи роботи з Internet.....	129
Введення адреси.....	129
Стандартна панель інструментів.....	130
Робота з гіперпосиланнями.....	131
Можливості роботи з web-сторінками.....	132
☐ <i>Пошукові сервери.....</i>	<i>134</i>
☐ <i>Правові пошукові сервери.....</i>	<i>134</i>
Правові ресурси Internet.....	135
☐ <i>Державні органи України.....</i>	<i>135</i>
☐ Верховна Рада України.....	135
☐ Президент України.....	135
☐ Кабінет Міністрів України.....	135
☐ Національний банк України.....	135
☐ Конституційний Суд України.....	135
☐ Верховний Суд України.....	135
☐ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.....	135
☐ Рахункова палата.....	135
☐ Генеральна прокуратура України.....	135
☐ Міністерства.....	135
☐ Державні комітети та інші центральні органи виконавчої влади, статус яких прирівнюється до Державного комітету України.....	136
☐ Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.....	137
☐ Інші органи виконавчої влади.....	138
☐ <i>Місьцеве самоврядування в Україні.....</i>	<i>140</i>
☐ <i>Юридичні видання.....</i>	<i>141</i>
☐ Українські видання.....	141

☐ Видання держав - учасниць СНД.....	142
☐ Бази законодавства.....	143
☐ Українські ресурси.....	143
☐ Законодавство держав - учасниць СНД.....	143
☐ Законодавство країн світу.....	145
☐ Українські правові ресурси.....	146
☐ Наукові установи	146
☐ Асоціації юристів.....	147
☐ Правові організації, центри, установи.....	147
☐ Правові Internet-портали.....	148
☐ Міжнародні проекти, що діють в Україні.....	149
☐ Міжнародні організації.....	150
☐ Парламенти (уряди) держав світу.....	155
☐ Правові портали держав - учасниць СНД.....	159
☐ Конституції держав світу.....	161
☐ Вищі навчальні заклади України, що надають юридичну освіту.....	162
☐ Бібліотеки.....	163
☐ Українські бібліотеки.....	163
☐ Бібліотеки країн світу.....	164
☐ Юридичні словники.....	165
☐ Перекладачі та словники.....	167
☐ Атрибутика.....	167

Вступ

Ми живемо в час швидких змін і кардинальних перетворень усіх сфер суспільства. Якісне його оновлення, побудова демократичної, правової держави неможливі без формування в Україні єдиного інформаційно-правового простору, що забезпечує правову поінформованість усіх структур суспільства і кожного громадянина.

Сучасну законотворчу діяльність вже важко уявити без застосування інформаційних технологій. Це пояснюється тим, що об'єктом діяльності законотворця є права інформація, яка налічує сьогодні сотні тисяч документів. Для орієнтації у такому значному масиві інформації створено інформаційні системи, програмні продукти, бази даних правової інформації. Як правило, ці системи мають механізм пошуку інформації, забезпечують можливість її електронної обробки та збереження, що значно покращує якість процесу законотворення. Нехтування інформаційними ресурсами призводить до отримання матеріалу, що не повністю охоплює проблемне питання і як наслідок збільшує вірогідність юридичної помилки. (Так, термін “база даних” має різне визначення у п'яти нормативно-правових актах України.)

Якість законотворчого процесу, як будь-якої системи управління, характеризується однією або кількома критичними ланками, що мають найбільш низькі показники. Отже, покращання останніх дозволить поліпшити роботу системи в цілому. Мова йде про порівняльне правознавство, вирішення існуючих проблем законотворчості за аналогією, з використанням минулого досвіду. В цьому випадку критичною ланкою законотворчого процесу, перш за все, є формування повної, точної і доступної для огляду добірки правової інформації з проблеми, яку слід розв'язати. Нині джерелом, що не має аналогів і дозволяє оперативно отримувати інформацію щодо потрібної теми, зберігати електронні копії документів, здійснювати багатофункціональний пошук, стежити за змінами в законодавстві, одержувати новини з усього світу, є всесвітня мережа Internet.

Усього за декілька років Internet набув вагомого значення у суспільстві. Його інформаційні ресурси весь час зростають, оновлюються, модернізуються. Вони є істотним чинником соціально-економічного розвитку держави. Усе актуальнішим стає використання Internet як самого ефективного й економічного засобу спілкування, що відкриває доступ до інформаційних ресурсів, а також підвищує роль у цьому процесі користувачів.

Однак стрімкий розвиток всесвітньої мережі дещо ускладнює швидку орієнтацію у значному масиві інформації і пошук у ньому потрібної. Навіть великі пошукові сервери не завжди можуть виконати Ваш запит і підібрати потрібний матеріал.

Це видання має на меті допомогти користувачам глобальної мережі швидко знаходити потрібну правову інформацію. В ньому зібрано та структуровано як українські web-ресурси, так і закордонні (бази та огляди законодавства, сайти парламентів держав світу, наукові центри, юридичні видання тощо). Воно буде корисним для працівників Апарату Верховної Ради України, слухачів Української школи законотворчості, а також практичних працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, науковців, які займаються законо- чи нормопроекуванням, усіх зацікавлених в одержанні правової інформації.

Водночас, якщо Ви раніше не працювали з мережею Internet або не зовсім володієте цим питанням, тоді зверніться до розділу “Основи роботи з Internet”. З нього Ви дізнаєтесь, як переглянути ресурс Internet, як зберегти, роздрукувати потрібну інформацію, а також отримаєте відомості про можливості web-браузерів та їх опції, одержите багато іншої корисної інформації.

Це перше подібне видання, яке налічує більш як 500 електронних адрес юридичних web-ресурсів. Воно буде постійно поповнюватись новим матеріалом, і сподіваємось, стане Вашим надійним помічником у безмежному просторі Internet.

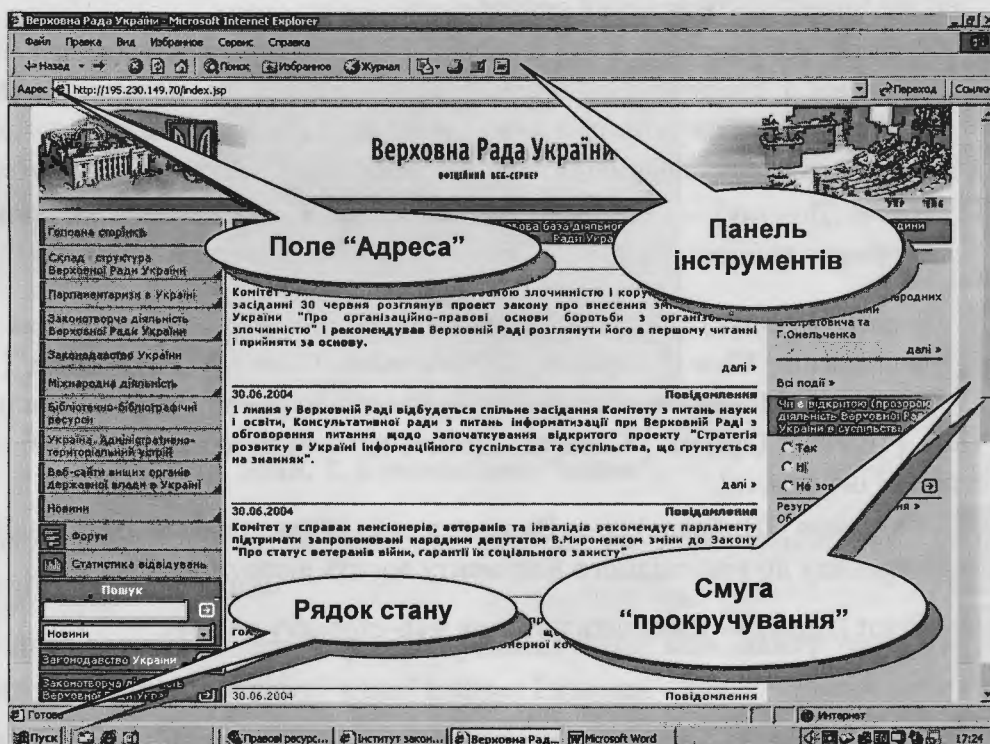
Видання підготовлене на основі законодавства України та його офіційних роз’яснень станом на 1 жовтня 2004 р.

Основи роботи з Internet

Припустимо, що Вам порадили відвідати певний web-сайт. Ви бажаєте перевірити, чи дійсно цей сайт заслуговує на увагу. Як звернутися до цього ресурсу Internet? Для цього, насамперед, необхідний *web-браузер* - програма, за допомогою якої Ви зможете переглядати сторінки потрібного Вам сайту. Існує багато web-браузерів, та найбільшу популярність отримали *Internet Explorer*, *Netscape Navigator*, *Opera*. Принцип роботи всіх цих програм дуже схожий, тому розглянемо її на прикладі Internet Explorer, який встановлено на більшості комп'ютерів.

Введення адреси

Кожен web-сайт має свою електронну адресу, тому, щоб переглянути його, можна просто натиснути кнопку "миші", помістивши її покажчик на поле (Адреса), ввести адресу сайту в Internet (наприклад: <http://www.rada.gov.ua>) і натиснути клавішу <Enter> (мал.1). Адреса Internet, так званий URL, звичайно починається з **http://**, але може зустрічатися і **ftp://**, і **gopher://**. Після цього у "вікні" програми відкриється web-сторінка, адресу якої Ви ввели.

Мал.1. "Вікно" Internet Explorer

Більшість web-сторінок містить інформації більше, ніж відображається на екрані у "вікні" програми Internet Explorer (web-браузера), тому для ознайомлення з усім документом його вміст доводиться "прокручувати". Для цього використовуються клавіші <Page Down>, <Page Up> чи "миша" і смуга "прокручування" у правій частині "вікна" Internet Explorer. Іноді потрібно здійснювати і горизонтальне "прокручування", щоб вивести на екран частину великого малюнка, що не вмістилась. У таких випадках знизу "вікна" з'являється горизонтальна смуга "прокручування", але, в принципі, Internet Explorer автоматично

форматує, якщо це можливо, текст і графічні зображення таким чином, щоб вони вміщалися в горизонтальні розміри “вікна”.

Стандартна панель інструментів

Ця панель інструментів містить найбільшу кількість корисних опцій. Нижче наведено короткий огляд кожної з кнопок.

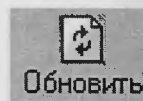
Back (Назад) — Повернення до сторінки, що була відображена у “вікні” web-браузера до цього. Послідовне натискання кнопки **Back** забезпечує повторний перегляд раніше завантажених документів.

Forward (Уперед) — Повернення до web-сторінки, що була завантажена перед натисканням кнопки **Back**. Опція стає доступною лише в тому випадку, якщо перед цим використовувалася кнопка **Back**.

Stop (Зупинити) — Припинення завантаження web-сторінки. Якщо при звертанні за якою-небудь адресою виникли ускладнення, натисніть цю кнопку і ще раз спробуйте вибрати той же зв'язок чи ввести адресу. Іноді вдається досягти прийнятного з'єднання, якщо навіть повторну спробу звертання до ресурсу зроблено через кілька секунд після попередньої. Крім того, цю можливість доцільно використовувати, якщо потрібно швидко завантажити великий ресурс.

Refresh (Обновити) — Відновлення і повторне відображення на екрані усієї текстової і графічної інформації, що міститься на поточній web-сторінці. Цю опцію використовують при виникненні якихось проблем з документом або в разі необхідності одержати свіжу інформацію про документи, що постійно змінюються.

Home (Додому) — Завантаження web-сторінки, визначеної як початкова. Цей же документ копіюється до web-браузера при його запуску.

Search (Пошук) — Завантаження web-сторінки, визначеної як пошукова, за допомогою **View | Options | Navigation | Search Page (Вид | Параметри | Переходи | Пошукова сторінка)** (у Internet Explorer 4 для цього використовується команда **View | Internet Options | General**). Досить натиснути цю кнопку, щоб почати пошук у Internet потрібної інформації.

Favorites (Вибране) — Виводить на екран перелік відібраних місць. Для переходу до відповідного документу досить вказати його назву.

Print (Друк) — Виводить поточну web-сторінку на друк.

Mail (Пошта) — Робота з повідомленнями електронної пошти. За допомогою цієї кнопки забезпечується доступ до таких функцій, як читання і створення нових повідомлень, відправлення адреси URL як предмета повідомлення і виклик програми читання новин.

History (Журнал) — Представляє документи в хронологічній послідовності роботи з ними (у Internet Explorer 4).

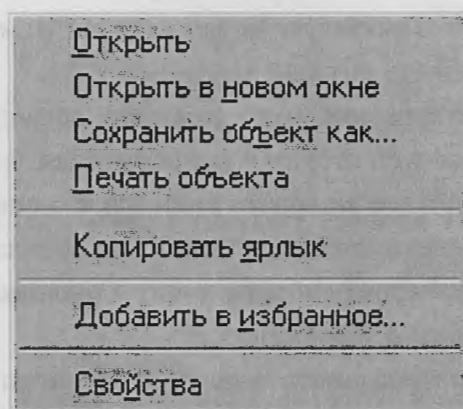
Fullscreen (На весь екран) — Представлення “вікна” web-браузера на весь екран (у Internet Explorer 4).

Практично кожна web-сторінка містить особливі області тексту чи малюнки, при виборі яких буде виконаний автоматичний перехід до ресурсів Internet, розташованих за іншими адресами. Таким чином, досягається взаємозв'язок web-сторінок, а особливі області називаються гіпертекстовими посиланнями (гіперпосиланнями).

Розрізнити гіперпосилання дуже легко. Якщо встановити на таке посилання покажчик “миші”, то він матиме вигляд кисті руки з витягнутим пальцем. Крім того, у рядку стану з'явиться адреса сторінки, на яку вказує посилання. Слід зазначити, що області гіпертекстових посилань звичайно підкреслені і відрізняються за кольором від основного тексту.

Для переходу на web-сторінку, з якою пов'язане посилання, досить простого натискання “мишею” на область гіпертексту.

Однак існують посилання, які не так просто знайти. Але в цьому випадку варто покладатися на свою увагу і підказки, якими забезпечені багато сторінок. Якщо користувач встановить покажчик “миші” на гіперпосилання і натисне праву її кнопку, то відкриється контекстове “меню” (мал.2). Основні пункти цього “меню” наведено нижче.

Мал. 2. Контекстове “меню”.

Открыть (Відкрити) - Дозволяє відкрити ресурс, на який вказує гіперпосилання, у поточному “вікні” Internet Explorer.

Открыть в новом окне (Відкрити у новому вікні) - Дає можливість відкрити ресурс, на який вказує гіперпосилання, у новому “вікні” Internet Explorer.

Сохранить объект как (Зберегти об’єкт як) - Дозволяє зберегти в локальному файлі ресурс, на який вказує гіперпосилання.

Печать объекта (Друк об’єкта) - Дає можливість вивести на друк копію web-сторінки, на яку вказує гіперпосилання.

Копировать ярлык (Копіювати ярлик) - При виборі цього пункту в буфер обміну заноситься ярлик ресурсу, на який вказує гіперпосилання.

Добавить в избранное (Додати до вибраного) - Дозволяє додати ресурс у список Вибране.

Свойства (Властивості) - Дає можливість переглянути властивості ресурсу, на який вказує гіперпосилання, такі, як Internet-адреса, тип ресурсу, протокол тощо.

Дуже часто при роботі з web-сторінками виникає необхідність зберегти вміст сторінки у файлі чи роздрукувати його. Web-сторінки являють собою особливий код, що створюється спеціальною мовою програмування - HTML. Оскільки практично будь-яка web-сторінка містить велику кількість тексту, то і значна частина HTML-програми містить текстову інформацію.

Зберігання. Якщо виникла необхідність збереження web-сторінки на комп'ютері з метою вивчення HTML-коду сторінки, слід зробити наступне.

Спочатку необхідно вибрати пункт “меню” *Файл*, а в ньому – *Сохранить как*. Потім у “вікні”, що з'явилося, потрібно вибрати ту папку, в якій варто зберігати файл, а також вибрати тип файла, що зберігається: web-сторінка повністю, HTML чи звичайний текст. Після цього слід вказати ім'я файла, в якому буде збережена сторінка, і натиснути кнопку *Сохранить*.

Варто враховувати той факт, що будь-які графічні об'єкти, що завантажуються з окремих файлів, можна зберегти також тільки в окремих файлах. Це ж стосується і кадрів. Якщо необхідно зберегти всю графіку чи кадри, це найпростіше зробити, вибравши тип збереження *web-сторінка ціликом*. У цьому випадку в каталозі, в якому зберігається HTML-файл, буде створений підкаталог з таким же ім'ям, як у HTML-файла, і розширенням *files*. У ньому і будуть збережені всі зовнішні об'єкти.

Розглянута методика збереження web-сторінки дозволяє зберігати відображувану сторінку. Якщо потрібно зберегти web-сторінку за посиланням, що може бути зручнішим через відсутність необхідності попереднього відкриття сторінки, слід виконати наступні дії.

Спочатку потрібно встановити покажчик “миші” на посилання, що цікавить, і натиснути праву кнопку “миші”. Потім необхідно вибрати пункт *Сохранить объект как* і аналогічно розглянутому вище способу виконати збереження.

Якщо посиланням виступає малюнок, а не текст, то можна зберегти або сам малюнок, вибравши пункт *Сохранить рисунок как*, або інформацію, на яку цей малюнок посилається, вибравши пункт *Сохранить объект как*.

Цікавою особливістю також є можливість збереження фонового малюнка web-сторінки. Для цього потрібно натиснути праву кнопку “миші” на сторінці і вибрати пункт *Сохранить фон как*. Далі збереження виконується за звичайною схемою. Також існує можливість встановити фоновий малюнок web-сторінки на робочий стіл, вибравши пункт *Сделать рисунком рабочего стола*, чи скопіювати його в буфер *Копировать фон*, звідки малюнок може бути вставлений у будь-який документ, відкритий у текстовому чи графічному редакторі.

Друк. Web-сторінку можна роздрукувати у тому вигляді, в якому вона відображається на екрані, чи окремими її фрагментами, наприклад кадрами. Крім того, можна включити до друку таку додаткову інформацію, як заголовок “вікна”, адреса сторінки, її номер, дата і час.

Для того, щоб виконати друк сторінки, необхідно переконатися в тому, що в системі правильно встановлений принтер. Якщо потрібно змінити параметри принтера для друку web-сторінок, варто вибрати пункт “меню” *Файл*, а в ньому – *Параметры страницы*.

У “вікні”, що відкрилося, буде представлений макет сторінки, що дає уявлення про те, як вона буде виглядати після друку. У цьому ж “вікні” можна встановити розмір паперу, колонтитули та орієнтацію сторінки.

Отже, ми розглянули основні можливості Internet Explorer, проте є ще багато корисних можливостей, про які можна дізнатися зі спеціальної літератури або у процесі набуття досвіду роботи на комп'ютері.

Українські пошукові сервери

Мета	http://www.meta-ukraine.com
Пінг (Ping)	http://www.topping.com.ua
Альфа-каунтер (Alpha-counter)	http://www.a-counter.com.ua
ASearch	http://search.avanport.com/rus/default.asp
Ау!	http://www.ay.com.ua

Російськомовні пошукові сервери

Яндекс (Yandex)	http://www.yandex.ru
Гугл (Google)	http://www.google.ru
Рамблер (Rambler)	http://www.rambler.ru
Апорт	http://www.aport.ru

Англомовні пошукові сервери

Яху (Yahoo)	http://www.yahoo.com
Альта Віста (Alta Vista)	http://www.altavista.com
Хот Бот (Hot Bot)	http://www.hotbot.com
Інфосік (Infoseek)	http://infoseek.go.com
Ексайт (Excite)	http://www.excite.com

Правові пошукові сервери

Find Law

Найбільший правовий пошуковий сервер. Містить посилання на правові ресурси більшості країн. Зорієнтований переважно на законодавство США. Містить посилання не тільки на “Звід законів США”, й на законодавство штатів, а так само прецеденти. Класифікатор за галузями права. Юридична бібліотека. Добірка типових форм юридичних документів.

<http://www.findlaw.com/>

Австралійський інститут правової інформації

Пошукова система по законодавству Австралії, Нової Зеландії, Великої Британії тощо. Основні закони інших держав світу. Юридичний журнал. Посилання на правові ресурси. Зручна система пошуку за фразою в назві і тексті.

<http://www.austlii.edu.au/>

Сервер Law Guru

Сервер загальної правової інформації. Могутній пошук за запитом текстів законів різних країн. “Звід законів США”, окремих штатів, законодавство деяких інших держав. Аналітичні матеріали. Юридична бібліотека. Ради юристів. Зібрання форм і зразків документів.

<http://www.lawguru.com/>

Сервер CataLaw

Зручний пошук інформації за країною, темою запиту, а так само широкий спектр додаткових критеріїв пошуку. Сервер надає інформацію про всі правові ресурси країни.

<http://www.catalaw.com/>

Правові ресурси Internet

Державні органи України

Верховна Рада України	http://www.rada.gov.ua
Президент України	http://www.president.gov.ua/
Кабінет Міністрів України	http://www.kmu.gov.ua/
Національний банк України	http://www.bank.gov.ua
Конституційний Суд України	http://www.ccu.gov.ua
Верховний Суд України	http://www.scourt.gov.ua/
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	http://www.ombudsman.kiev.ua
Рахункова палата	http://www.ac-rada.gov.ua
Генеральна прокуратура України	http://www.gpu.gov.ua

Міністерства

Міністерство аграрної політики України	http://www.minagro.kiev.ua/
Міністерство внутрішніх справ України	http://www.centrmia.gov.ua/
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	http://www.menr.gov.ua/
Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України	http://www.me.gov.ua/
Міністерство палива та енергетики України	http://mpe.energy.gov.ua
Міністерство закордонних справ України	http://www.mfa.gov.ua/
Міністерство культури і мистецтв України	http://www.mincult.gov.ua

Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій	http://www.mns.gov.ua
Міністерство оборони України	http://www.mil.gov.ua
Міністерство освіти і науки України	http://www.mon.gov.ua/
Міністерство охорони здоров'я України	http://www.moz.gov.ua/
Міністерство праці та соціальної політики України	http://www.mlsp.gov.ua
Міністерство промислової політики України	http://www.industry.gov.ua
Міністерство транспорту та зв'язку України	http://www.mintrans.gov.ua
Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді	http://www.dksm.gov.ua/
Міністерство фінансів України	http://www.minfin.gov.ua
Міністерство юстиції України	http://www.minjust.gov.ua/

Державні комітети та інші центральні органи виконавчої влади, статус яких прирівнюється до Державного комітету України

Державний комітет архівів України	http://www.archives.gov.ua/
Державний комітет України з будівництва та архітектури	http://www.build.gov.ua
Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства	http://www.djkg.gov.ua/
Державний комітет України по водному господарству	http://www.scwm.gov.ua
Державний комітет України по земельних ресурсах	http://myland.org.ua/
Державний комітет України з енергозбереження	http://www.cenef.kiev.ua
Державний комітет України з нагляду за охороною праці	http://www.dnop.kiev.ua/

Державний комітет України з питань фізичної культури і спорту	http://www.mst.gov.ua
Державний комітет телебачення і радіомовлення України	http://www.sciptrb.gov.ua
Державний комітет лісового господарства України	http://www.dklg.kiev.ua
Державний комітет України у справах національностей та міграції	http://www.scnm.gov.ua/
Державний комітет України у справах ветеранів	http://www.dkusv.gov.ua/
Вища атестаційна комісія України	http://www.vak.org.ua/
Національне космічне агентство України	http://www.nsau.gov.ua
Пенсійний фонд України	http://www.pfu.gov.ua/
Головне контрольно-ревізійне управління України	http://www.dkrs.gov.ua
Державне казначейство України	http://www.treasury.kiev.ua/
Державна служба автомобільних доріг України	http://www.ukravtodor.gov.ua/
Державна туристична адміністрація України	http://www.tourism.gov.ua
Державна служба України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації	http://www.ukraviatrans.gov.ua/

Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом

Антимонопольний комітет України	http://www.ngbi.com.ua/amk/about.html
Державна податкова адміністрація України	http://www.sta.gov.ua
Державна митна служба	http://www.customs.gov.ua
Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва	http://www.dkrp.gov.ua
Державний комітет ядерного регулювання України	http://www.snrcu.gov.ua/

Національна комісія регулювання електроенергетики України	http://www.nerc.gov.ua/
Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України	http://www.ssmc.gov.ua
Державний департамент України з питань виконання покарань	http://www.kvs.gov.ua/
Фонд державного майна України	http://www.spfu.gov.ua
Служба безпеки України	http://www.sbu.gov.ua
Управління державної охорони України	http://www.dso.kiev.ua/index1.html
Головне управління державної служби України	http://www.guds.gov.ua
Національний координаційний центр адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, та конверсії колишніх військових об'єктів	http://www.ncc.gov.ua/
Державна служба експортного контролю	http://www.dsecu.gov.ua/
Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики	http://www.dstu.gov.ua
Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України	http://www.dfp.gov.ua/
Національне космічне агентство України	http://www.nkau.gov.ua/
Адміністрація Державної прикордонної служби України	http://www.pvu.gov.ua/
Державний комітет статистики України	http://www.ukrstat.gov.ua

Інші органи виконавчої влади

Рада міністрів Автономної Республіки Крим	http://www.sovmin.at-crimea.org/
Вінницька обласна державна адміністрація	http://www.vin.gov.ua
Волинська обласна державна адміністрація	http://www.voladm.gov.ua/

Дніпропетровська обласна державна адміністрація	http://www.adm.dp.ua/
Донецька обласна державна адміністрація	http://www.donoda.gov.ua/m1/uk/
Житомирська обласна державна адміністрація	http://www.zhitomiroda.ic.zt.ua/
Закарпатська обласна державна адміністрація	http://www.carpathia.uz.ua/
Запорізька обласна державна адміністрація	http://www.zoda.gov.ua/ukr/
Івано-Франківська обласна державна адміністрація	http://www.if.gov.ua/
Київська обласна державна адміністрація	http://www.kyiv-obl.gov.ua/golovna.php3
Кіровоградська обласна державна адміністрація	http://www.kr-admin.gov.ua/cgi-bin/main.cgi?adminGreeting
Луганська обласна державна адміністрація	http://www.loga.gov.ua/
Львівська обласна державна адміністрація	http://www.loda.gov.ua/
Миколаївська обласна державна адміністрація	http://www.oga.mk.ua/
Одеська обласна державна адміністрація	http://oda.odessa.gov.ua/
Полтавська обласна державна адміністрація	http://www.obladmin.poltava.ua/cgi-bin/oda/oda.pl?lang=ukr
Рівненська обласна державна адміністрація	http://www.obladmin.rv.ua/
Сумська обласна державна адміністрація	http://www.state-gov.sumy.ua/
Тернопільська обласна державна адміністрація	http://www.adm.gov.te.ua/
Харківська обласна державна адміністрація	http://www.regionnet.kharkov.ua/news/
Херсонська обласна державна адміністрація	http://www.oda.kherson.ua/
Хмельницька обласна державна адміністрація	http://www.adm.km.ua/new/
Черкаська обласна державна адміністрація	http://www.oda.ck.ua/

Чернівецька обласна державна адміністрація	http://www.bucoda.cv.ua/
Чернігівська обласна державна адміністрація	http://www.regadm.cn.ua/
м. Київ	http://www.kmv.gov.ua/
Київська міська державна адміністрація	
м. Севастополь	http://www.sevastopol-adm.gov.ua/
Севастопольська міська державна адміністрація	

Місцеве самоврядування в Україні

Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України	http://www.municipal.gov.ua/
Українська асоціація місцевих та регіональних влад	http://www.alau.org.ua/
Асоціація міст України та громад	http://www.auc.org.ua/
Громадська рада з питань законодавства для місцевого самоврядування та організацій третього сектору	http://www.gr.org.ua
Верховна Рада Автономної Республіки Крим	http://www.rada.crimea.ua/
Запорізька обласна рада	http://www.rada.zp.ua/
Луганська обласна рада	http://oblrada.lg.ua/
Львівська обласна рада	http://www.oblrada.lviv.ua/
Полтавська обласна рада	http://www.oblrada.poltava.ukrtel.net/
Харківська обласна рада	http://oblrada.kharkov.ua/

Українські видання

- “Бюлетень Міністерства юстиції України”** <http://www.gdo.kiev.ua/prod04.htm>
- “Бюлетень Національного банку України”** "Бюлетень Національного банку України" - щомісячні статистичні видання Національного банку України. Видаються україно- та англомовний варіанти. Заснований у січні 1993 року.
http://www.bank.gov.ua/Of_vydan/Buleten/buleten.htm
- “Вісник НАН України”** <http://www.visnyk-nanu.kiev.ua/index.html>
- “Віче”** Теоретичний і громадсько-політичний журнал. Засновник - Верховна Рада України. Видається з квітня 1992 р.
<http://www.rada.gov.ua/viche/>
- “Голос України”** "Голос України" - газета Верховної Ради України. Головний редактор - Горлов Анатолій Федорович. Дата заснування - 1990 р. Тираж - 170 тис. прим. Періодичність - 5 разів на тиждень.
<http://uamedia.visti.net/golos/>
- Інтернет-часопис "СВІТ ПРАВА"** Головною метою цього проекту є висвітлення того, що відбувається в правовому житті України і за кордоном.
<http://www.worldoflaw.net>
- “Політична думка”** Політологічне Internet-видання Інституту посткомуністичного суспільства і журналу “Політична думка”.
<http://www.politdumka.kiev.ua>
- “Український юрист”** Журнал «Український юрист» побачив світ на початку 2003 р. В ньому висвітлюється широке коло питань юридичного характеру, аналізуються найактуальніші проблеми юриспруденції.
<http://www.ukrjurist.com>
- “Урядовий кур'єр”** Щоденне видання органів державної виконавчої влади України. “Урядовий кур'єр” висвітлює політичне, культурне та спортивне життя в Україні та світі. Як офіційна газета органів державної виконавчої влади України, отримує ексклюзивну інформацію про діяльність Президента України та Уряду України, друкує повні тексти законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України та коментарі до них. Значна частина цих документів набирає чинності з дня публікації в “Урядовому кур'єрі”.
<http://uamedia.visti.net/uk/>

Часопис "Парламент"

<http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine>

"Юридична практика"

Щотижнева фахова газета "Юридична практика" видається з 15 березня 1995 р. і є першою в Україні спеціалізованою юридичною газетою. На сайті надається відкритий доступ до матеріалів, опублікованих на сторінках "Юридичної практики" у поточному році, а також у попередніх роках.

<http://www.yurpractika.com/welcome.php>

"Юридичний вісник України"

"Юридичний вісник України" - щотижнева загальнонаціональна правова газета. Заснована у 1995 р. Газета публікує науково-практичні коментарі, матеріали судової, слідчої, прокурорської, нотаріальної та арбітражної практики, судові нариси, історико-правові матеріали, матеріали з правовиховної тематики та досвіду викладання права, на її сторінках здійснюються юридичні консультації.

<http://www.yurincom.kiev.ua/uvu/>

Видання держав - учасниць СНД

"Бюлетень міжнародних договорів"

Офіційне видання Адміністрації Президента Росії.

<http://www.jurizdat.ru/editions/official/bmd/>

"Вісник Вищого арбітражного суду Російської Федерації"

Головною метою "Вісника Вищого арбітражного суду Російської Федерації" було і залишається інформування про діяльність цього органу судової влади, а також висвітлення судової арбітражної практики.

<http://www.vestnik-vas.ru/>

"Держава і право"

Журнал Інституту держави і права Російської академії наук

<http://www.igpran.ru/rus/magazine/>

"Економіка и життя"

<http://www.akdi.ru/pravo/akdi.htm>

"Законодавство і практика"

Щомісячний журнал.

<http://www.medialaw.ru/zip.html>

Міжвузівська газета студентів-юристів
"Юрфак"

<http://www.lawreview.ru/>

"Парламентська газета"

Видання Федеральних Зборів Російської Федерації.

<http://www.pnp.ru/>

"Російська газета"

Публікуються офіційні документи, закони і законодавчі

акти, інформація від міністерств і відомств (офіційний публікатор державних документів).

<http://www.rg.ru>

“Російська Федерація сьогодні”

Суспільно-політичний журнал Федеральних Зборів - парламенту Російської Федерації.

<http://www.russia-today.ru/default.htm>

“Юридичний консультант”

<http://www.jk.ru/>

“Юрист”

Білоруський юридичний журнал.

<http://www.jurist.by/index.php>

Бази законодавства

Українські ресурси

Офіційний веб-сервер Верховної Ради України

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

Інформаційно-пошукова система "Нормативні акти України"

<http://www.nau.kiev.ua/index.html>

Нормативно - правова база на “Урядовому порталі”

<http://www.kmu.gov.ua/z1/portal/templ?page=search>

Сайт Інституту проблем законодавства ім. Ярослава Мудрого

<http://www.legality.kiev.ua/index.html>

Сайт "Законопроекти України"

<http://www.zakon.gov.ua/>

Нормативно - правові акти Автономної Республіки Крим

<http://www.normdoc.crimea-portal.gov.ua/search.php>

Законодавство держав - учасниць СНД

- Азербайджан

Законодавство
Азербайджанської Республіки

<http://www.stracker.bos.ru/>

- Білорусь

Еталонний банк даних правової інформації Республіки Білорусь

<http://pravo.by/webnpa/webnpa.asp>

Законодавство Республіки Білорусь

<http://pravo2004.by.ru/>

- Вірменія

Законодавство Вірменії

<http://www.parliament.am/legislation.php?lang=rus>

- Грузія

Законодавство Грузії

http://www.parliament.ge/LEGAL_ACTS/legi.html

- Казахстан

Законодавство Республіки Казахстан

<http://www.pavlodar.com/zakon/>

ЮРИСТ on-line

База законодавства Республіки Казахстан. Містить як безкоштовні, так і платні документи.

<http://base.zakon.kz>

- Киргизька Республіка

Енциклопедія Киргизького Права

<http://www.adviser.kg/monitor.htm>

Нормативні документи уряду Киргизької Республіки

<http://www.law.gov.kg/>

- Молдова

MoldLex

<http://www.lex.md/moldlex/defo.ru.htm>

- Росія

Сайт Президента Росії

Офіційне Internet-представництво. Банк документів, підписаних Президентом Росії.

<http://document.kremlin.ru/?DTL=0>

АРБТ правові системи

<http://www.arbt.ru/pravo/search/>

Закони Російської Федерації

<http://www.femida.info>

Підприємницьке право

На сайті у вільному доступі міститься нормативно-правова база Росії (близько 90 тис. документів), що постійно поновлюється. Також є багато іншої корисної інформації.

<http://www.businesspravo.ru/>

Людина і закон

Інформаційно-правовий сервер містить різні документи (архів з 1992 р.) - кодекси Росії, укази, закони, постанови, зразки документів, правові документи Краснодарського краю тощо.

<http://zakon.kuban.ru>

Домашня сторінка юриста (бази законодавства Росії)

<http://www.antitax.ru/lawbase.html>

- **Таджикистан**

Законодавча база Республіки Таджикистан

<http://tajikistan.tajnet.com/state/laws.htm>

- **Узбекистан**

Відкрита Бібліотека правової інформації

<http://lawlib.freenet.uz/>

Законодавство країн світу

- **Велика Британія**

HMSOnline

База законодавства Великої Британії.

<http://www.legislation.hmso.gov.uk/acts.htm>

IALS (Institute of Advanced Legal Studies)

<http://www.ials.sas.ac.uk/>

- **Ізраїль**

Ізраїльське право

Законодавство Ізраїлю з коментарями.

<http://www.pravo.co.il>

- **Італія**

Normeinrete

База законодавства італійською мовою.

<http://www.normeinrete.it/>

- **Канада**

Портал legis.ca

<http://www.legis.ca/en/index.html>

- **Латвія**

База законодавства

<http://www.legal.lv/russian/index.htm>

- **Литва**

Document Search

<http://www3.lrs.lt/n/eng/DPaieska.html>

- **Німеччина**

**Законодавство Німеччини
(німецькою мовою)**

<http://www.rechtliches.de/>

- **США**

Find Law for legal Professional

<http://www.findlaw.com/cascode/>

TOMAS legislative information

<http://thomas.loc.gov/>

- **Франція**

**Законодавство Франції
(французькою мовою)**

<http://www.rabenou.org/>

- **Японія**

**Законодавство Японії
(англійською мовою)**

<http://www.law.tohoku.ac.jp/tohokulaw2.html>

Українські правові ресурси

Наукові установи

**Національна академія наук
України**

<http://www.nas.gov.ua>

**Академія правових наук
України**

<http://www.aprnu.kharkiv.org/>

**Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького**

<http://www.nbu.gov.ua/Idp/>

**Інститут проблем законодавства
ім. Ярослава Мудрого**

<http://www.legality.kiev.ua/index.html>

**Державний фонд
фундаментальних досліджень**

<http://www.dffd.gov.ua/index.php?m=15>

**Науково-дослідний інститут
проблем боротьби зі
злочинністю Національної
академії внутрішніх справ
України**

<http://ndi.naiu.kiev.ua/>

**Інститут вивчення проблем
злочинності АПРН України**

<http://www.niipp.ro1.net.ua/>

Асоціації юристів

Спілка юристів України

<http://www.lawyersunion.org.ua/>

Асоціація правників України

<http://www.uba.kiev.ua/>

Нотаріуси України

<http://www.notarius.com.ua/>

Правові організації, центри, установи

Ліга депутатських помічників

Організація парламентської молоді України.

<http://lidep.iatp.org.ua>

Віктимологія в Україні

<http://www.victimology.org.ua/>

**Всеукраїнська незалежна
суддівська асоціація**

<http://www.uajudges.org/>

Інститут політики	http://www.tomenko.kiev.ua/
Інститут реформ	http://www.ir.org.ua/
Лабораторія законодавчих ініціатив	http://www.parlament.org.ua
Мережа аналітичних центрів України	http://www.intellect.org.ua
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю і корупцією	http://mnndc.naiu.kiev.ua/index.shtml
Міжнародний центр перспективних досліджень	http://www.icps.com.ua/
Український освітній центр реформ	http://www.umrep.kiev.ua
Українська правнича фундація	http://www.ulf.com.ua/
Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова	http://www.uceps.org
Національний інститут стратегічних досліджень	http://www.niss.gov.ua/
Центр європейського і порівняльного права	http://www.eclc.gov.ua/
Центр політико-правових реформ	http://www.pravo.org.ua/
Центр розвитку українського законодавства	http://www.uldc.kiev.ua/news.php

Правові Internet-портали

Сайт “Бібліотека юриста”

На сайті представлені роботи українських і російських вчених-юристів, коментарі до кодексів, періодичні видання в області права тощо.

<http://www.lawbook.by.ru/>

Кримінологія та кримінальна юстиція в Україні

<http://www.criminology.org.ua/>

Науково-практичний правовий портал "Правниче Бюро"

Новини українського законодавства.

<http://pravburo.if.ua/>

Політична Україна

<http://www.polit.com.ua>

Міжнародні проекти, що діють в Україні

Канадсько-Український законодавчий і міжурядовий проект (КУЗМП)

<http://www.culip.com.ua>

Міжнародний фонд "Відродження"

<http://www.irf.kiev.ua/ua>

Національний Демократичний Інститут в Україні

<http://www.ndi.org/worldwide/eurasia/ukraine/ukraine.asp>

Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони

<http://www.eulegtraining.org.ua/>

Програма сприяння парламенту України Університету штату Індіана

<http://www.spea.indiana.edu/pdp/>

Проект Агентства США з міжнародного розвитку "Сприяння організації виборів в Україні"

<http://www.vybory.com/ukr/>

Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX)

<http://www.irex.org/eurasia/ukraine/index.asp>

Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства (UEPLAC)

<http://www.ueplac.kiev.ua/about/?ln=u>

Центр комерційного права

<http://www.commerciallaw.com.ua/>

ООН (Організація Об'єднаних Націй, UN)

Відповідно основних принципів міжнародних відносин свою діяльність Організація Об'єднаних Націй спрямовує на досягнення чотирьох цілей: підтримувати міжнародний мир і безпеку, розвивати дружні відносини між націями, здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем і в питаннях заохочення поваги до прав людини, а також бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

<http://www.un.org/>

РЄ (Рада Європи, Council of Europe)

Першочерговим завданням Ради Європи є досягнення більшого єднання держав-членів для забезпечення індивідуальних свобод, політичних свобод та принципу верховенства права, який лежить в основі справжньої демократії і нерозривно пов'язаний з різними сферами життєдіяльності європейців.

<http://www.coe.int/>

Інформація про Раду Європи в Інтернеті:

Комітет Міністрів

<http://www.coe.int/cm>

Парламентська Асамблея

<http://assembly.coe.int>

Генеральний секретар

<http://www.coe.int/SG>

Конгрес місцевих та регіональних влад

<http://www.coe.int/cplre>

Права людини

Сторінка загальної інформації з прав людини

<http://www.humanrights.coe.int>

Європейський Суд з прав людини

<http://www.echr.coe.int>

Український портал практики Європейського Суду з прав людини

<http://www.eurocourt.org.ua/>

Комітет запобігання катуванням

<http://www.cpt.coe.int>

Боротьба з расизмом та нетерпимістю

<http://www.ecri.coe.int>

Засоби масової інформації

<http://www.humanrights.coe.int/media>

Комісар з прав людини

<http://www.commissioner.coe.int>

Правове співробітництво

Угоди Ради Європи

<http://conventions.coe.int>, <http://www.legal.coe.int>

Біоетика

<http://www.coe.fr/oviedo>

Боротьба з корупцією та організованою злочинністю

http://www.coe.int/T/E/Legal-affairs/Legal_co-operation/Combating_economic_crime

Захист інформації

<http://www.legal.coe.int/dataprotection>

Міжнародний інститут демократії <http://www.iidemocracy.coe.int>

Місцева демократія і транскордонне співробітництво <http://www.local.coe.int>

Соціальна єдність та охорона здоров'я <http://social.coe.int>

Культура, освіта, культурна спадщина

Загальна інформація з питань європейського культурного співробітництва <http://culture.coe.int>

Культура http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/culture

Освіта http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/education

Вища освіта і дослідницька діяльність http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/education/Higher_education

Культурна спадщина http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Heritage

Європейський Центр сучасних мов (Грац) <http://www.ecml.at>

"Євроімідж" <http://culture.coe.int/Eurimages>

Охорона навколишнього середовища <http://www.nature.coe.int>

Молодь і спорт

Загальна інформація <http://www.coe.int/youth>

Європейський центр молоді (Будапешт) <http://www.eycb.coe.int>

Спорт http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Sport

Часткові угоди

Європейська аудіовізуальна обсерваторія <http://www.obs.coe.int>

Європейська Фармакопея <http://www.pheur.org>

Банк розвитку <http://www.coebank.org>

Центр Південь - Північ <http://www.nscentre.org>

Венеціанська Комісія <http://www.venice.coe.int>

Група Помпиду <http://www.pompidou.coe.int>

Група держав по боротьбі з корупцією (GRECO) <http://www.greco.coe.int>

Головні угоди (EUR-OPA) <http://www.europarisks.coe.int>

Видання Ради Європи <http://book.coe.fr>

Європейський Союз

Офіційна веб-сторінка Європейського Союзу (обслуговує Парламент, Раду, Комісії, Суд Європейського Союзу, Суд Аудиторів, комітети, Європейський центральний банк, агентства та інші установи ЄС).

<http://europa.eu.int/index-en.htm>

Веб-сайти Європейського Союзу

Європейський Парламент

<http://www.europarl.eu.int>

Європейська Комісія

http://europa.eu.int/documents/comm/index_en.htm

*Представництво Європейської
Комісії*

<http://www.delukr.cec.eu.int/>

в Україні, Молдові та Беларусі

Рада Євросоюзу

<http://ue.eu.int/en/summ.htm>

Тезаурус EUROVOC

<http://europa.eu.int/celex/eurovoc/>

*База законодавства ЄС EUR-
Lex*

<http://europa.eu.int/eur-lex/>

*База даних ЄС із законотворчої
процедури Pre-Lex*

<http://europa.eu.int/prelex/apcnet.cfm?CL=en>

*База процедур прийняття
рішення OEIL*

<http://wwwdb.europarl.eu.int/dors/oeil/en/default.htm>

Анотації до законодавства ЄС

<http://europa.eu.int/scadplus/>

Офіційний журнал ЄС

http://europa.eu.int/eur-lex/en/search/search_oj.html

**ОБСЕ (Організація з безпеки і
співробітництва в Європі,
OSCE)**

<http://www.osce.org>

**ОЕСР (Організація
економічного співробітництва і
розвитку, OECD)**

<http://www.oecd.org/>

**НАТО (Північно-Атлантичний
Альянс, North Atlantic Treaty
Organization)**

<http://www.nato.int/>

Грінпіс (Greenpeace)

<http://www.greenpeace.org>

Світовий банк (Всесвітній банк)

Це міжнародна організація розвитку, мета якої - надавати допомогу країнам-членам Групи Світового банку на шляху до економічного та соціального прогресу.

<http://www.worldbank.org/>

<http://www.worldbank.org.ua/bankukrsite/home.htm>

ЄБРР (Європейський банк реконструкції та розвитку)

<http://www.ebrd.com/>

Європейський центральний банк

<http://www.ecb.int/>

Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International)

Міжнародна організація, яка є єдиним міжнародним недержавним та некомерційним громадським рухом, що протидіє корупції. Заснована у 1993 р., має національні відділення у 87 країнах світу з секретаріатом у Берліні (Німеччина)

www.transparency.org

ВМО (Всесвітня митна організація)

<http://www.wcoomd.org/ie/index.html>

Світова організація торгівлі (World Trade Organization)

<http://www.wto.org/>

Всесвітня організація інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization)

<http://www.wipo.org/>

Європейська асоціація вільної торгівлі (EFTA)

<http://www.efta.org/welcome.htm>

Європейська економічна комісія ООН (UNECE)

<http://www.unece.org/>

МТП (Міжнародна торгова палата)

<http://www.iccwbo.org/>

МВФ (Міжнародний валютний фонд)

<http://www.imf.org/>

Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (UNIDO)

<http://www.unido.org/>

Організація Об'єднаних Націй з питань продовольства і сільського господарства (FAO)

<http://www.fao.org/>

Виконавчий комітет Співдружності Незалежних Держав

<http://www.cis.minsk.by/russian/home.htm>

Міжпарламентська асамблея

<http://www.ipa.spb.su/>

держав-учасниць Співдружності
Незалежних держав

Всесвітня асоціація юристів
(World Jurist Association) <http://www.worldjurist.org/>

Міжнародна асоціація юристів
(International Bar Association) <http://www.ibanet.org/>

Міжнародна комісія юристів
(International Commission of
Jurists) <http://www.icj.org/>

Міжнародна асоціація студентів
права (International Law Students
Association) <http://www.ilsa.org/>

Міжпарламентська Асамблея
Євразійського економічного
співтовариства <http://mpa.rbc.ru/>

Міжпарламентський Союз <http://www.ipu.org/english/home.htm>

ЗЄС (Західноєвропейський
Союз) <http://www.weu.int/>

Центральноєвропейська
ініціатива <http://www.ceinet.org/>

Британська Співдружність
Націй <http://www.thecommonwealth.org/HomePage.asp?NodeID=20593>

Організація американських
держав <http://www.oas.org/>

АСЕАН (Асоціація країн
Південно-Східної Азії) <http://www.aseansec.org/home.htm>

Організація ісламської
конференції <http://www.oic-un.org/>

Рада держав Балтійського моря <http://www.cbss.st/>

Африканський союз <http://www.africa-union.org/>

Європейський арбітражний суд
при Європейському центрі
арбітражу <http://cour-europe-arbitrage.org/>

Всесвітня організація споживачів	http://www.consumersinternational.org/homepage.asp
Федеральна адвокатська асоціація	http://www.fedbar.org/
Всесвітня організація з нагляду за додержанням прав людини	http://www.hrw.org/
Міжнародна агенція з атомної енергії	http://www.iaea.or.at/worldatom/
Правова організація міжнародного розвитку	http://www.idli.org/
Міжнародна правова асоціація	http://www.ila-hq.org/
Міжнародна морська організація	http://www.imo.org/home.asp
МОП (Міжнародна організація праці)	http://www.ilo.org/
Міжнародний телекомунікаційний союз	http://www.itu.int/home/index.html
Національний арбітражний форум	http://www.arb-forum.com/
ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури)	http://www.unesco.org/general/rus/
Міжнародні суди	http://www.worldcourts.com/index.htm
ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я)	http://www.who.int/en/

Парламенти (уряди) держав світу

Австралія	http://www.aph.gov.au/
Австрія	http://www.parlinkom.gv.at
Албанія	http://www.parlament.al
Алжир	Національна Асамблея: http://www.apn-dz.org/

Ангола	Національна Асамблея: http://www.parlamento.ao/
Андорра	http://www.govern.ad
Аргентина	http://www.congreso.gov.ar/
Афганістан	http://www.afghangovernment.com/
Багамські Острови	Прем'єр-Міністр: http://www.opm.gov.bs/
Бангладеш	http://www.parliamentofbangladesh.org/
Барбадос	http://www.parliamentbarbados.gov.bb/
Беліз	http://www.belize.gov.bz/
Бельгія	http://www.fed-parl.be/
Бенін	http://www.bj.refer.org/
Беларусь	Сайт Президента: http://www.president.gov.by
Болгарія	http://www.parliament.bg/
Болівія	http://www.congreso.gov.bo/
Боснія і Герцеговина	http://www.fbihvlada.gov.ba/
Ботсвана	http://www.gov.bw/home.html
Бразилія	Палата депутатів : http://www.camara.gov.br/ Сенат: http://www.senado.gov.br/
Бруней	http://www.brunei.gov.bn/index.htm
Буркіна-Фасо	http://www.primature.gov.bf/
Вануату	http://www.vanuatu.gov.vu/
Ватікан	http://www.vatican.va/
Велика Британія	http://www.parliament.uk/
Венесуела	http://www.asambleanacional.gov.ve/ns2/index.asp
В'єтнам	http://www.na.gov.vn/
Вірменія	http://www.parliament.am/
Габон	http://www.senat-gabon.org/
Гайана	http://www.sdp.org.gy/guylink.html
Гамбія	http://gambiagateway.tripod.com/government.html
Гана	http://www.ghana.gov.gh/index.php http://www.parliament.gh/
Гватемала	http://www.congreso.gob.gt/
Гвінея	http://www.guinee.gov.gn/
Гондурас	http://www.congreso.gob.hn/
Гренада	http://www.belgrafix.com/
Греція	http://www.parliament.gr/
Грузія	http://www.parliament.ge/
Данія	http://www.folketinget.dk/
Джибуті	http://www.presidence.dj/
Естонія	http://www.riigikogu.ee/
Ефіопія	http://ethiopar.net/

Єгипет	http://www.shoura.gov.eg/
Ємен	Палата представників: http://www.parliament.gov.ye/ Народний Конгрес: http://www.gpc.org.ye/
Зімбабве	http://www.parlzim.gov.zw/
Ізраїль	http://www.knesset.gov.il/index.html
Індія	http://parliamentofindia.nic.in/
Індонезія	http://www.dpr.go.id/
Іран	Президент: http://www.president.ir/
Ірландія	http://www.irlgov.ie/oireachtas/frame.htm
Ісландія	http://www.althingi.is/
Іспанія	Конгрес депутатів: http://www.congreso.es/ Сенат: http://www.senado.es/
Італія	http://www.parlamento.it/
Йорданія	http://www.parliament.gov.jo/
Кабо-Верде	http://www.parlamento.cv/
Казахстан	http://www.parlam.kz
Камбоджа	Національна Асамблея: http://www.cambodian-parliament.org/ Сенат: http://www.khmersenate.org/
Камерун	http://www.camnet.cm
Канада	http://www.parl.gc.ca/
Катар	http://www.diwan.gov.qa/english/main_page_english.htm
Кенія	http://www.kenyaweb.com/government/
Киргизстан	http://www.kenesh.gov.kg/
Китай	http://www.govonline.cn/frontmanger/index.jsp
Кіпр	http://www.parliament.cy/
Кірібаті	http://www.photius.com/wfb/wfb1999/kiribati/kiribati_government.html
Колумбія	http://www.senado.gov.co/
Конго	http://www.congonline.com/
Коста-Ріка	http://www.casapres.go.cr/
Куба	http://www.cubagob.cu/ingles/default.htm
Кувейт	http://www.kia.gov.kw/
Курдістан	http://www.geocities.com/CapitolHill/Congress/1154/
Латвія	http://www.saeima.lv/
Лесото	http://www.lesotho.gov.ls/
Литва	http://www.lrs.lt/
Ліван	http://www.lp.gov.lb/
Лівія	http://www.nfsl-libya.com/
Ліхтенштейн	http://www.landtag.li/
Люксембург	http://www.chd.lu/default.jsp
Маврікій	http://ncb.intnet.mu/govt/

Мадагаскар	http://www.assemblee-nationale.mg/
Македонія	http://www.sobranie.mk/mk/default.asp
Малайзія	http://www.parlimen.gov.my/
Мальдіви	Сайт Президента: http://www.presidencymaldives.gov.mv/v3/
Мальта	http://parliament.magnet.mt/
Марокко	http://www.mincom.gov.ma/
Мексика	Палата Депутатів : http://www.cddhcu.gob.mx/
Мікронезія	http://www.fsmgov.org/congress/
Мозамбік	http://www.mozambique.mz/parlamen/index.htm
Молдова	http://www.parlament.md/
Монако	http://www.monaco.gouv.mc/
Монголія	http://www.parl.gov.mn/
Намібія	http://www.parliament.gov.na/
Нігерія	http://odili.net/government.html
Нідерланди	http://www.parlement.nl/
Німеччина	Бундестарг: http://www.bundestag.de/ Бундесрат: http://www1.bundesrat.de/coremedia/generator/Inhalt/DE/
Норвегія	http://www.stortinget.no/
Об'єднані Арабські Емірати	http://www.almajles.gov.ae/
Пакістан	http://members.tripod.com/~NationalAssembly/
Панама	http://www.asamblea.gob.pa/
Папуа-Нова Гвінея	http://www.parliament.gov.pg/
Парагвай	Палата депутатів : http://www.camdip.gov.py/ Сенат: http://www.senado.gov.py/
Перу	http://www.congreso.gob.pe/
Південна Корея	http://www.assembly.go.kr/
ПАР	http://www.parliament.gov.za/
Північна Корея	http://www.korea-dpr.com/
Польща	Сенат: http://www.senat.gov.pl/ Сейм: http://www.sejm.gov.pl/
Португалія	http://www.parlamento.pt/
Росія	Рада Федерації: http://www.council.gov.ru/ Державна Дума: http://www.duma.gov.ru/
Руанда	http://www.rwanda1.com/government/#
Румунія	Палата депутатів : http://www.cdep.ro/ Сенат: http://www.senat.ro/
Сальвадор	http://www.asamblea.gob.sv/
Сенегал	http://www.gouv.sn/
Сербія і Чорногорія	http://www.gov.yu/
Сирія	http://www.basharassad.org/newgov.htm

Сінгапур	http://www.gov.sg/
Словаччина	http://www.nrsr.sk/
Словенія	http://www.sigov.si/
Сполучені Штати Америки	Бібліотека Конгресу: http://thomas.loc.gov/ Сенат: http://www.senate.gov/ Палата представників: http://www.house.gov/
Судан	http://www.sudan-parliament.org/
Сьєрра-Леоне	http://www.adminet.com/world/sl/
Таїланд	http://www.parliament.go.th/files/mainpage.htm
Тайвань	http://www.gio.gov.tw/
Танзанія	http://www.bungetz.org/
Тринідад і Тобаго	http://www.ttparliament.org/
Туніс	http://www.ministeres.tn/
Туреччина	http://www.tbmm.gov.tr/
Угорщина	http://www.mkogy.hu/
Узбекистан	http://www.gov.uz/
Україна	http://www.rada.gov.ua/
Фіджі	http://www.fiji.gov.fj/
Філіппіни	http://www.congress.gov.ph/
Фінляндія	http://www.eduskunta.fi/
Франція	Національна Асамблея: http://www.assemblee-nat.fr/ Сенат: http://www.senat.fr/
Хорватія	http://www.sabor.hr/
Швейцарія	http://www.parlament.ch
Швеція	http://www.riksdagen.se/
Шрі-Ланка	http://www.priu.gov.lk/
Чехія	http://www.psp.cz/
Чилі	http://www.congreso.cl/
Ямайка	http://www.cabinet.gov.jm/
Японія	Палата радників: http://www.sangiin.go.jp/eng/ Палата представників: http://www.shugiin.go.jp/itdb_main.nsf/html/index_e.htm

Правові портали держав - учасниць СНД

- Росія

„Офіційна Росія”

Сервер органів державної влади Російської Федерації.

<http://www.gov.ru/index.html>

**Інститут держави і права
Російської академії наук**

<http://www.igpran.ru/>

„Політком.ру”

Інформаційний сайт політичних коментарів.

<http://www.politcom.ru/2004/pvz339.php>

Проект "Законотворчість"

<http://legislature.ru/>

**Московська державна юридична
академія**

<http://new.msai.ru/>

**Московська державна юридична
академія Кафедра права
Європейського Союзу, Центр
права Європейського Союзу**

<http://www.eulaw.edu.ru/>

**Фонд розвитку
парламентаризму в Росії**

<http://legislature.ru/fund/index.html>

**Фонд "Російський суспільно-
політичний центр"**

<http://www.rppc.ru/international.html>

„Юридична Росія”

Федеральний правовий портал.

<http://law.edu.ru/>

Бюро правової інформації

Інформаційне агентство "Бюро правової інформації" - засіб масової інформації й аналітична служба, що спеціалізується на висвітленні, зібранні, обробці та наданні на ексклюзивній основі інформації про законодавчий процес у Росії, хід підготовки й розгляд найбільш важливих правових актів, що регулюють соціально-економічну сферу.

<http://www.bpi.ru>

**Інформаційно-аналітичний
портал "Співдружність"**

<http://www.mpa.ru>

„Legal.ru”

<http://www.legal.ru>

"Закон і правопорядок"

Новини законодавства Російської Федерації. Історія правової літератури Росії. Статті про законотворчий процес, законодавство, судову систему, правоохоронні, митні, податкові органи Російської Федерації.

<http://zakon.rin.ru/>

„Все про право”

Мета порталу - зробити юридичну освіту максимально доступною.

<http://www.allpravo.ru/>

- Білорусь

Національний центр
законопроектної діяльності при
Президентіві Республіки
Білорусь

<http://ncpi.gov.by/ncla/>

Національний правовий
Інтернет - портал Республіки
Білорусь

<http://www.pravo.by/default.asp>

Білоруський республіканський
фонд фундаментальних
досліджень

<http://www.fond.bas-net.by/>

- Казахстан

Казахстанський інститут
стратегічних досліджень при
Президентіві Республіки
Казахстан

<http://www.kisi.kz/>

Конституційна Рада Республіки
Казахстан

<http://www.constcouncil.kz/rus/index.html>

Казахстанський юридичний
портал

<http://www.zakon.kz/>

Конституції держав світу

„Charter 88”

Крім конституцій країн світу сайт містить інші важливі документи. Конституції розташовано за назвою країн у каталогах A-F | G-L | M-R | S-Z . Також є пошукова система, що допомагає знайти потрібний документ. Документи наведено англійською мовою.

http://www.charter88.org.uk/links/link_cons.html

„Constitution Finder”

Цей сайт пропонує конституції, чартери, виправлення та інші документи. Держави світу розташовано за абеткою. Є можливість пошуку документів. Документи наведено англійською мовою.

<http://confinder.richmond.edu/>

Східно - Казахстанська Обласна
Бібліотека ім. О.С. Пушкіна.
Відкритий Центр Правової
Інформації

Сайт містить тексти конституцій держав-учасниць СНД та країн Балтії. Також є тексти конституцій США, Німеччини, Італії, Іспанії, Франції, Японії. Документи наведено російською мовою.

Вищі навчальні заклади України, що надають юридичну освіту

**Національний університет
„Києво-Могилянська академія”.** http://www.ukma.kiev.ua/ua/faculties/fac_pra/index.php
Факультет правничих наук

**Київський Національний
університет ім. Тараса
Шевченка. Юридичний
факультет** <http://www.law.univ.kiev.ua/>

**Інститут міжнародних відносин
Київського Національного
університету ім. Тараса
Шевченка. Відділення
„Міжнародне право”** <http://www.iir.kiev.ua/?mp>

**Національна академія
державного управління при
Президентіві України** <http://www.academy.kiev.ua/>

**Донецький національний
університет. Економіко-
правовий факультет** <http://elf.dongu.donetsk.ua/new/index.htm>

**Львівський національний
університет ім. Івана Франка.
Юридичний факультет** <http://www.franko.lviv.ua/faculty/law/index.html>

Київський університет права <http://www.kul.kiev.ua/>

**Київський національний
економічний університет.
Юридичний факультет** <http://www.uf-kneu.kiev.ua/>

**Одеська Національна
Юридична Академія** http://www.paco.net.ua/~slao/akademy_today.htm

**Київський міжнародний
університет** <http://www.kymu.edu.ua/>

**Прикарпатський університет ім.
Василя Стефаника. Юридичний
інститут** [http://www.pu.if.ua/ukraine/mainpage\(u\).html](http://www.pu.if.ua/ukraine/mainpage(u).html)

**Міжрегіональна Академія
управління персоналом.
Інститут права ім. Князя** <http://www.iapm.edu.ua/1-4.html>

Національна юридична академія
України ім. Ярослава Мудрого <http://www.uracad.kharkiv.edu/>

Юридична академія
Міністерства внутрішніх справ
України <http://www.academyvd.dp.ua/>

Національна академія Служби
безпеки України <http://www.sbu.gov.ua/structure/ed1.shtml>

Хмельницький інститут
регіонального управління та
права <http://www.hirup.km.ua/>

Бібліотеки

Українські бібліотеки

Національна Парламентська
бібліотека України

Фонд Національної парламентської бібліотеки України - універсальний, складає більше 4 млн. примірників українською, російською, англійською, французькою, німецькою, польською, чеською та іншими іноземними мовами, в т. ч. стародруки, рідкісні, цінні видання. Склад і зміст фондів НПБ України розкривають каталоги та картотеки, які створені в традиційній картковій і електронній формах.

<http://www.nplu.kiev.ua>

Національна бібліотека України ім.
В.І. Вернадського

<http://www.nbuv.gov.ua/>

*Національна юридична
бібліотека*

Одеська державна наукова бібліотека
ім. М. Горького

<http://www.ognb.odessa.ua/>

Харківська державна наукова
бібліотека ім. В.Г. Короленка

<http://korolenko.kharkov.com>

Публічна бібліотека ім. Лесі
Українки

<http://lucl.lucl.kiev.ua/>

Наукова бібліотека ім. М.
Максимовича Київського
національного університету ім.
Тараса Шевченка

www.library.univ.kiev.ua

Наукова бібліотека Національного
університету "Києво-Могилянська
академія"

<http://www.ukma.kiev.ua/ukmalib>

**Правнича бібліотека Української
Правничої Фундації** <http://www.ulf.com.ua/library.asp>

**Бібліотеки та
науково-інформаційні центри
України** <http://www.nbuv.gov.ua/internet/libukr.html>

Бібліотеки країн світу

Російська державна бібліотека <http://www.rsl.ru/>

Російська національна бібліотека <http://www.nlr.ru:8101/>

**Всеросійська державна бібліотека
іноземної літератури ім. М.І.
Рудоміно в Москві** <http://www.libfl.ru/>

**Державна публічна історична
бібліотека Росії** <http://www.shpl.ru/>

**Наукова бібліотека Московського
державного університету ім. М.В.
Ломоносова** <http://www.lib.msu.su/>

**Фундаментальна бібліотека Санкт-
Петербурзького Державного
політехнічного університету** <http://www.unilib.neva.ru/rus/lib/>

Бібліотека Конгресу США <http://www.loc.gov/>

Британська бібліотека <http://portico.bl.uk/>

**Бібліотека Інституту Поглиблених
Правничих Студій. Велика Британія** <http://www.ials.sas.ac.uk/library/library.htm>

Бібліотека та архіви Канади <http://www.collectionscanada.ca/>

Німецькі бібліотеки <http://www.ddb.de/>

Національна бібліотека Нідерландів <http://www.konbib.nl/>

Національна бібліотека Франції <http://www.bnf.fr/>

Королівська бібліотека Бельгії <http://www.kbr.be/>

Віртуальна бібліотека Школи права
Корнель

<http://www.lawschool.cornell.edu/lawlibrary/defaultflash.asp>

Юридична бібліотека Школи права
Йелльського університету

<http://www.law.yale.edu/library/>

Юридична бібліотека Школи права
Університету Уошборн

<http://washburnlaw.edu/lawlib/>

Віртуальна юридична бібліотека
Школи права Блумінгтон
Університету Індіани

<http://www.law.indiana.edu/v-lib/>

Юридичні словники

"Все про право"

На цьому сайті в розділі "Юридические словари" наведено наступні словники: "Авторское право", "Вексельное право", "Конституционное право", "Страховой словарь", "Экологическое право".

http://www.allpravo.ru/law_dictionaries/

**„Електронний словник юридичних і
правових термінів і понять”
(Інформаційний центр "ТОКТОМ")**

Киргизька компанія "Інформаційний центр "ТОКТОМ" крім видання інформаційно-правової бази даних з киргизького законодавства створила безкоштовний словник юридичних і правових термінів. Даний словник написано російською мовою, він містить наступні розділи: "Энциклопедический юридический словарь Российской Федерации", "Словарь гражданского права Российской Федерации", "Словарь по правам человека", "Глоссарий понятий бухгалтерского учета", "Термины и определения законодательства Кыргызской Республики". Завантажити програмне забезпечення можна за даним посиланням: <http://www.toktom.kg/soft/~doop.exe> Виробник указує, що "Ви маєте право передати одну або необмежену кількість копій дистрибутива Словника третім особам за умови відсутності комерційної зацікавленості й одержання прибутку."

<http://www.toktom.kg>

"Великий Юридичний Словник"

Internet-видання російською мовою. Містить правові терміни і поняття.

<http://pravo-slovar.narod.ru/>

**Некомерційне партнерство сприяння
професіональному росту фахівців у
галузі економіки та фінансів „СКАТ”**

Словник термінів російською мовою.

<http://www.ckat.ru/keywords/index.php?letter=a&page=0>

“Правознавець”

Правовий ресурс Русецького Олександра. Містить юридичний словник російською мовою.

„Словник з прав людини”

Словник виданий російською мовою у рамках дворічної програми партнерства між Американським Фондом Розвитку і Московським дослідницьким центром з прав людини.

<http://www.hro.org/editions/glossary/index.htm>

Словник та компендіум Уільяма К. Андерсона з американської та англійської юриспруденції

Юридичний словник Уільяма К. Андерсона 1893 р. англійською мовою, що містить терміни, використовувані в загальному праві (в американській та англійській юриспруденції).

<http://ecclesia.org/lawgiver/defs.asp>

Юридичний Словник правника Ллойда Дюгейма

Тлумачний словник з юриспруденції (англійською мовою).

<http://www.duhaime.org/dictionary/diction.aspx>

„Law.com Dictionary”

Юридичний словник (англійською мовою).

<http://dictionary.law.com/>

„Словник-довідник з міжнародного права”

Словник містить терміни з міжнародного приватного та публічного права, скорочені назви міжнародних організацій та описання держав світу (англійською мовою).

<http://august1.com/pubs/dict/>

Online-перекладач „ПРОМТ”

Сайт надає послугу перекладу текстів, веб-сторінок, електронної пошти, переклад WAP. Є можливість різних напрямків перекладу. Переклад з англійської, німецької, французької, іспанської, італійської. Для доступу до спеціалізованих словників та можливості перекладати великі за обсягом тексти, потрібно лише зареєструватися на сайті.

<http://www.translate.ru/translator.asp?lang=ru>

„ProLinG Online”

Онлайн-версія відомого українсько-російського та російсько-українського перекладача. Дозволяє за один раз перекладати тексти обсягом не більше ніж 5 тис. символів.

http://uaportal.com/cgi_bin/translator.cgi

„МультиЛекс Online”

Безкоштовний сервіс, що надає можливість отримання через web-інтерфейс якісного перекладу окремих слів та словосполучень з англійської, німецької, французької, іспанської, італійської мов.

<http://online.multilex.ru/>

„Lingvo Online”

Lingvo Online – Internet-версія електронного словника АBBYY Lingvo 9.0. Дозволяє отримати докладний переклад слів або словосполучень з англійської, німецької, французької, іспанської, італійської мов, а також приклади їх використання, варіанти їх написання.

<http://www.lingvo.ru/lingvo/>

Атрибутика

Прапори держав світу

На цій сторінці розміщено зображення прапорів держав світу.

<http://istrebok.narod.ru/6.htm>

„Геральдика.ру”

У структурному відношенні проект складається з чотирьох основних взаємозалежних блоків: геральдичні новини; статті з питань геральдики; довідкова інформація щодо символіки (включаючи автентичні тексти правових актів стосовно символіки); векторні геральдичні зображення (прапори, герби держав світу, міжнародних організацій, політичних партій тощо). Крім того, на сайті працює форум з геральдики та є інші довідкові матеріали.

<http://geraldika.ru>

Проект „WGEO - Всесвітня географія”

Ресурс містить корисну інформацію про країни світу: прапор, герб, час за Гринвічем, кордони, великі міста, кількість населення тощо.

<http://www.wgeo.ru/>

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОЦЕСУ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Поряд із традиційними (друкованими) формами опублікування в даний час усе більше поширення набувають альтернативні джерела інформації, засновані на новітніх досягненнях інформаційно-телекомунікаційних технологій (електронні публікації): комп'ютерні інформаційні системи і бази даних. Інформаційно-правові системи і бази даних Європейського Союзу відносяться до числа найбільш досконалих у світі як по їх змісту, так і по технічній оснащеності. Вони містять величезну кількість документів 20 мовами. Також становлять інтерес установи і служби, що забезпечують реалізацію інформаційної діяльності Європейського Союзу.

Основні друковані видання Європейського Союзу

Офіційний вісник.

Як і в кожній державі, у Європейському Союзі існує офіційне періодичне друковане видання, що на регулярній основі публікує законодавчі акти, пропозиції, інші рішення та підготовчі документи інститутів Союзу. Це – „Офіційний вісник Європейських співтовариств”. Його номери виходять практично щодня, відображаючи весь зміст правотворчої діяльності Європейського Союзу

Офіційний вісник видається в трьох серіях.

У серії "Законодавство" („L”) публікуються прийняті інститутами ЄС регламенти, директиви, постанови, міжнародні договори, а також рекомендації і висновки.

У серії "Повідомлення" („C”) громадськість Союзу інформується про різні аспекти політики ЄС. У першому її розділі "Інформація" публікуються звіти про пленарні засідання Європарламенту, повідомлення про справи, що надійшли на розгляд Європейського Суду, а також поточний валютний курс євро. Другий розділ даної серії "Підготовчі акти" містить документи, прийняті на різних етапах законодавчого процесу (законопроекти Комісії, висновку Європарламенту, Економічного і соціального комітету та ін.), і, крім того, висновку Палати аудиторів. Тут публікуються також тексти програм Співтовариства, резолюції Європарламенту і Ради, розроблені Комісією "Білі" і "Зелені" книги.

Серія "Доповнення" („S”) становить інтерес в основному для підприємців і носить рекламно-інформаційний характер.

Номера кожної серії Офіційного вісника виходять на мовах усіх держав, що входять у Європейський Союз, за винятком ірландського (15 мов, а з травня 2004 р. 20 мов).

"Повідомлення Європейського Суду".

Найважливіші рішення Європейського суду і Суду першої інстанції також публікуються в Офіційному віснику. Разом з тим видається і спеціальне видання для офіційного обнародування повних текстів усіх рішень органів судової влади ЄС - "Повідомлення про справи, що надійшли на розгляд у Суд і Суд першої інстанції" (скорочено часто називане "Повідомлення Європейського Суду"). Воно також виходить на всіх офіційних мовах ЄС.

Інші офіційні друковані видання.

Самостійні друковані органи мають і два інших інститути Союзу - Комісія і Європейський парламент. Повну інформацію про всі дії, рішення, пропозиції Комісії можна одержати в бюлетені "COM" (COM Documents). Інформація про діяльність Європарламенту одержує відображення в "Повідомленнях Європейського парламенту", а також у додатку до Офіційного вісника "Дебати в Європейському парламенті". Окремий бюлетень видається також Економічним і Соціальним Комітетом - "Бюлетень Економічного і Соціального Комітету".

Велике практичне значення має "Каталог діючого законодавства Співтовариства й інших актів інститутів Співтовариства", він друкується двічі на рік. Звернувшись до цього видання, можна одержати вичерпну інформацію про нормативні акти, судові рішення або інші документи Європейського союзу: дати прийняття і публікації в Офіційному віснику, зведення про усі внесені згодом виправлення. Для полегшення пошуку необхідних документів Каталог поряд із хронологічним індексом надає в розпорядження читача додаткові можливості, зокрема алфавітний індекс, що дозволяє здійснювати предметний пошук необхідних нормативних актів і судових рішень по ключових словах, що визначають зміст документів (загальний ринок, митний тариф, транспорт, рибальство і т.д.).

Інформацію про поточну діяльність ЄС в окремих областях, статистичні дані, довідки по різних сферах політики і правового регулювання ЄС можна почерпнути у численних видаваних Європейським Союзом збірниках законодавства і судових рішень, статистичних довідниках, оглядах, глосаріях і словниках. До них відносяться: "Дайджест прецедентного права Європейських співтовариств"; збірники: "Право конкуренції в Європейських співтовариствах", "Кредитні інститути: прийняті і передбачувані міри Співтовариства", "Директиви Європейського Співтовариства в сфері захисту прав споживачів і здоров'я суспільства"; "Довідкова книга про рівноправність чоловіків і жінок у Європейському Співтоваристві"; "Європа в цифрах"; 8-томний "Дайджест статистики про соціальний захист у Європі"; "Глосарій технічних бар'єрів"; "Словник європейських договорів"; 2-томний довідник "Правова термінологія в Європейських співтовариствах" і багато інших. Серед них чимало періодичних видань, які можна одержувати по передплаті. Це, зокрема, щомісячні збірники "Комерція, послуги і транспорт"; "Екюстат" - 10 випусків на рік; "Бюлетень Європейського Союзу" та ін.

Ці й інші видання також друкуються на усіх або більшості з 20 офіційних мов ЄС.

Інформаційні системи, і бази даних законодавства і судові рішення ЄС

Електронні публікації нормативних актів, судових рішень, інших даних про право і політику Європейського Союзу ґрунтуються на досягненнях інформаційно-телекомунікаційних технологій. Спираючись на можливості нових технологій, Рада і Комісія ЄС прийняли рішення про створення комп'ютерної системи збереження і поширення інформації - спеціалізованих банків даних, комп'ютерних програм і мереж стосовно різних сфер діяльності Співтовариства і громадського життя. У їхньому числі рішення про створення комп'ютерних інформаційних систем по праву ЄС. Вони дозволяють користувачам (органам і посадовим особам ЄС і держав-членів, юридичним особам, юристам, іншим громадянам) більш оперативного одержувати доступ до всієї необхідної інформації про правові акти ЄС і рішення Європейського суду, зберігати її поряд із традиційними засобами - друкowanими виданнями. До дійсного часу створено кілька інформаційно-правових систем ("евробаз").

EUROPA (www.europa.eu.int)

Заснована в лютому 1995 року, EUROPA є найповнішою базою даних про всі аспекти діяльності ЄС. Доступна і легка в користуванні, вона сприяє відкритості Європейських політичних інституцій, є діючим прикладом європейського інформаційного суспільства. Вона складається з декількох окремих баз даних.

EUR-LEX – Це нова база даних, доступ до нормативних документів вільний та здійснюється на безкоштовній основі. Містить наступні документи - Офіційний вісник Європейських співтовариств – усі серії (ретроспектива до 1998 включно), Чинні договори, діючі нормативні акти, консолідовані версії нормативних актів та ін., має предметний покажчик.

SCADPlus – база даних, яка містить короткі огляди нормативних актів ЄС.

OIEL, Pre-lex – бази даних з законодавчого процесу.

CELEX (www.law.warwick.ac.uk). (Платний доступ)

Система CELEX являє собою універсальне джерело поширення і збереження джерел права Європейського Союзу. Її можна розглядати як електронний аналог Офіційного вісника. У банку даних CELEX містяться повні тексти всіх документів, прийнятих Європейськими співтовариствами і Союзом починаючи з 1951 р. Ці документи розділені на 7 груп:

- 1) установчі договори - група 1;
- 2) угоди;
- 3) "вторинне" право Європейських співтовариств (законодавчі акти, прийняті інститутами Союзу);
- 4) документи допоміжного і підготовчого характеру (висновку Європарламенту, Комітету Регіонів і ін.);
- 5) парламентські питання;
- 6) рішення Європейського суду і Суду першої інстанції;
- 7) посилання на законодавчі акти держав-членів, прийняті для виконання положень директив ЄС, - група 7.

Усі документи, що знаходяться в банку даних CELEX, згруповані по тематичних індексах, що дозволяє знаходити необхідні правові джерела, не маючи даних про їхню форму і дату прийняття. Загальні, фінансові й інституційні питання (код 01); Митний Союз і вільний рух товарів (02); сільське господарство (03); правове регулювання діяльності підприємств (17); загальна зовнішня політика і політика безпеки (18) і т.д. Кожному тематичному коду далі надаються уточнюючі додаткові коди. Наприклад, за допомогою індексу загальних, фінансових і адміністративних питань (код 01) можна шукати документи, що відносяться до принципів і цілій установчих договорів (код 01.10), загальних положень (01.20), інституцій (01.30), а серед них - присвячені загальним питанням організації інституційного механізму ЄС (01.40.10), Європарламенту (01.40.20), Раді (01.40.30) та ін.

Система CELEX функціонує в даний час на сімох офіційних мовах ЄС (англійська, німецька, французька, грецька, італійська, датська і голландська), а доступ до її ресурсів можливий як шляхом приєднання телекомунікаційних мереж передачі інформації ("on-line"), так і з використанням CD-ROM.

Інші інформаційно-правові системи.

Системи SCAD (scad.utdallas.edu), ECLAI (EC Library Automated Catalogue) містять автоматизований каталог Бібліотеки Комісії в Брюсселі і дозволяють ознайомитися з науковими монографіями, дисертаціями і статтями в періодичних виданнях, присвяченими різним аспектам європейської інтеграції і права Європейського Союзу. Подібні функції й у системі EPISTOTE, банк даних якої включає понад 10 тис. публікації про Європейський Союз і його правову систему. (Доступ тільки для країн-членів)

Свою інформаційну систему і базу даних має і Європарламент - EPOQUE (europa.eu.int/) (European Parliament Online Quiry). Поряд з повною інформацією про діяльність представницького органа Європейського Союзу в ній містяться матеріали стосовно діяльності національних парламентів країн-членів ЄС.

В даний час створюється нова інформаційна система, що містить банк даних про діяльність всіх інститутів і органів Європейського Союзу та їхніх підрозділів, BIAS.

Крім інформаційно-правових систем, що розроблені та керуються безпосередньо Європейським Союзом, існують і неофіційні комп'ютерні системи документації щодо права ЄС, що створюються державами-членами, комерційними організаціями і науковими інститутами: LEXI (www.lexis-nexis.com) (Великобританія), JURI (www.euroscer.dircon.co.uk/corpus.htm) (ФРН), CD-ROM EUROPA (Нідерланди). Вони містяться найважливіші правові акти і судові рішення ЄС, що представляють найбільший інтерес для державних органів, юридичних осіб і громадян.

Інформаційні служби

Європейське агентство офіційних публікацій (EUR-OP) (eur-op.eu.int). Створено в 1969 р. Здійснює заходи щодо інформаційного забезпечення всіх напрямків діяльності Європейського Союзу в області традиційних (друкованих) і нових (електронних) засобів поширення інформації. Це агентство, розташоване в Люксембурзі, поєднує функції видавництва, друкарні і розповсюджувача публікацій Європейського Союзу, зокрема Офіційного вісника й інших періодичних друкованих видань (понад 80), окремих випусків законодавства, статистичних і інших довідників, монографій і брошур, призначених для широкої громадськості, 12 правових, економічних і статистичних "евробаз", відео матеріалів і т.д. Усі ці функції здійснюються персоналом приблизно в 500 осіб.

Особливо варто виділити складну і потребує великих затрат людського ресурсу задачу забезпечення перекладу матеріалів на 20 мов, щоб необхідна інформація про Європейські співтовариства і Союз була доступна аудиторії, що розмовляє на різних мовах, із усіх держав-членів ЄС.

Інститут або інший орган Європейського Союзу, зацікавлений у публікації визначеного матеріалу, робить замовлення EUR-OP, на підставі якого останнє готує матеріал для друку. Найбільше часто замовниками публікацій виступають Європарламент, Комісія, а також її структурні підрозділи (генеральні директорати, Статистичне агентство й ін.). EUR-OP має у своєму розпорядженні спеціалізовану мережу відділів по поширенню публікацій Європейського Союзу, розташованих у всіх державах-членах, а також понад 30 відділів продажу в інших країнах.

Завдяки EUR-OP забезпечується інформування фізичних та юридичних осіб Європейського Союзу про прийняті законодавчі акти, що діють і майбутні рішення Союзу, заповнюється "інформаційний вакуум", це, без сумніву, сприяє ефективному здійсненню Європейським Союзом своїх завдань. Цю ж мету переслідують створені на локальному рівні спеціальні інформаційні центри і центри документації.

Серед причин постійно зростаючої активності Європейського Союзу в інформаційній сфері чималу роль грає і пропагандистський аспект: переконати громадян, а разом з ними й органи влади держав-членів у тих вигодах і перевагах, що надає європейська інтеграція для кожної людини, у необхідності подальшого розширення компетенції Європейського Союзу і його інститутів. Як інформаційні, так і пропагандистські цілі стимулюють пошук нових додаткових засобів поширення інформації про Європейський Союз, які забезпечать доведення її до громадян безпосередньо за місцем їх проживання. Саме тому Європейським Союзом у країнах-учасницях, національних університетах і бібліотеках були відкриті спеціальні інформаційні центри, що підрозділяються на кілька категорій. Усе це сприяє зближенню не тільки держав, але і народів Європи, що є основною метою Європейського союзу.

Інформаційні центри в Європі (Information Centres on Europe).

Розташовані у великих містах Європейського Союзу, здійснюють поширення інформації, що становить інтерес для громадськості держав-членів, у тому числі законодавчих актів ЄС. До їхньої функції належить також проведення семінарів і симпозіумів, випуск бюлетенів, надання консультацій зацікавленим особам з усіх питань діяльності Європейського Союзу. Через ці центри можна одержати доступ до найважливіших інформаційних систем ЄС, у тому числі до універсальної бази даних права Союзу CELEX.

Інформаційні пункти Євро (EURO Info Points).

Мережа інформаційних пунктів розташована у різних країнах ЄС. Виконує функції подібні Інформаційним центрам. У кожному з таких пунктів є Офіційний вісник, з якими може ознайомитися будь-який бажаючий; та можна зробити запит на одержання необхідної інформації про Європейський Союз.

Європейські інформаційні центри (EURO Info Centres).

Орієнтовані на більш вузьке коло осіб: підприємців і компанії, в основному підприємства малого і середнього бізнесу. У більш ніж 250 центрах на території Європейського Союзу та закордонних відділеннях зацікавлені особи можуть отримати інформацію про діяльність Співтовариства (у тому числі про правові акти) в області регулювання економічних відносин, правове положення комерційних організацій у ЄС, фінансову допомогу Співтовариства підприємствам малого і середнього бізнесу у формі консультацій фахівців, курсів для підприємців, експертиз інвестиційних проектів і т.д.

Європейські довідкові центри (European Reference Centres).

Діють з 1963 р. Розташовуються в університетах або інших освітніх установах Європейського Союзу й інших країн. В даний час працює більш 200 таких центрів. 1/3 з них розташована на території Співтовариства, а 2/3 - за кордоном.

Європейські депозитарні бібліотеки (European Depository Libraries).

У 1963 р. Європейське Співтовариство також почало створювати мережі Європейських депозитарних бібліотек у найбільших національних бібліотеках держав-членів і інших країн (усього на сьогоднішній день створено більш 100 депозитарних бібліотек на території ЄС і за кордоном.). Депозитарні бібліотеки одержують копії офіційних публікацій Європейського Союзу і надають їх читачам для ознайомлення.

Євробібліотеки.

Євробібліотеки розташовані в трьох країнах Співтовариства - Великобританії, Іспанії і Данії. Незважаючи на те, що Євробібліотеки поки охоплюють лише частину території Європейського Союзу, їхнє число перевищує кількість депозитарних бібліотек. Наприклад, в одній тільки Великобританії функціонує понад 80 подібних установ, розташованих у різних регіонах цієї країни.

Локальні міські інформаційні центри (Local Urban Information Centres).

Експериментальна система локальних міських інформаційних центрів призначена для інформування жителів міст Європейського Союзу про програми і заходи Співтовариства, що торкаються соціально-економічних інтересів городян. Центри забезпечують доступ до необхідної документації ЄС за замовленням, у тому числі через електронні бази даних.

Сільські інформаційні пункти.

Ті ж задачі у відношенні селян, інших працівників сільського господарства, сільськогосподарських підприємств покладені на систему з 50 сільських інформаційних пунктів, що охоплює більшість аграрних районів ЄС.

Система Європраво (EURO-Jus).

За допомогою цієї системи професійні юристи надають консультації громадянам і юридичним особам по різних аспектах застосування права Європейського Союзу. Юрисконсультанти, що працюють у даній системі, діють у рамках представництв Комісії в державах-членах ЄС.

Лінія споживачів COLINE (Consumer Line).

П'ять центрів, що входять у транс'європейську мережу COLINE, надають консультації з питань захисту прав споживачів у Європейському Союзі.

Система Транскордонних центрів інформації і консультацій для споживачів (Trans-border Information and Consulting Centres for Consumers).

Ця інформаційна мережа служить захисту прав і інтересів споживачів у ЄС. Заснована з ініціативи місцевої і регіональної влади держав-членів ЄС, Центри сприяють громадянам у придбанні товарів і послуг. Допомога центрів може здійснюватися у формі надання необхідної інформації, консультацій юридичного й економічного характеру, посередництва при суперечках споживачів із продавцями, виробниками, державними органами.

Система Європейських центрів документації (European Documentation Centres (EDC)).

Становить особливий інтерес для юристів і інших осіб, що вивчають право Європейського Союзу. Система Європейських центрів документації заснована в 1963 р. з метою сприяння і координації навчальних і дослідницьких проектів в галузі європейського права. Тому місцезнаходженням даних центрів звичайно є університети, інші наукові й освітні установи. Саме EDC є депозитаріями документів, виданих Європейським Союзом, передплатниками Офіційного вісника, інших періодичних видань і матеріалів, виданих Європейським агентством офіційних публікацій (у тому числі електронних публікацій і баз даних). Багато документів надходять винятково в EDC. Європейські центри документації мають привілей безкоштовного приєднання до системи CELEX і іншим комп'ютерним базам даних ЄС.

Основними споживачами послуг Європейських центрів документації є викладачі і студенти юридичних факультетів вищих навчальних закладів, науковці, посадові особи державних органів і установ, юристи, що спеціалізуються в області права ЄС. Доступ до інформаційних ресурсів EDC вільний. Завдяки відкритості центрів із запитами до них часто звертаються також юридичні особи, підприємницькі асоціації, національні парламентарії, громадяни Європейського Союзу. В даний час на території Європейського Союзу діє понад 300 Європейських центрів документації. Крім того, більш 100 EDC створені в країнах, що не входять у ЄС, з метою надання зацікавленим інститутам і особам в інших державах можливості ознайомлення з інформацією про Європейський Союз і його правову систему. Велика частина закордонних EDC розміщена на території країн Східної Європи, що сприяє їх входженню до Європейського Союзу.

В Україні центр європейської документації створено у бібліотеці Академії державного управління при Президентові України.

Представництва Європейської Комісії.

Координацію діяльності локальних інформаційних центрів здійснюють представництва Європейської Комісії, створені в кожній державі-члені Європейського Союзу, а також в інших країнах за межами ЄС. Представництва Комісії виконують широке коло задач, аналогічних тим, що виконують посольства і консульські установи.

В інформаційній сфері діяльність представництв Європейської Комісії розвивається по двох напрямках: інформування Комісії про події і процеси, що відбуваються в даній країні; та надання державам, діловим і політичним колам, громадянам інформації про Європейський Союз, політику і законодавство ЄС. У структурі представництв також існують відділи документації, функції яких у цілому подібні розглянутим вище EDC. Крім того, представництва одержують і поширюють різноманітні види безкоштовних публікацій, призначені для інформування широких кіл громадян про Європейський Союз. Ці публікації видаються мовою відповідної країни ЄС, а для представництв Комісії в закордонних державах Європейське агентство офіційних публікацій видає спеціальні брошури на мовах цих країн (у тому числі українською мовою).

Розглянуті основні форми і напрямки діяльності Європейського Союзу по поширенню інформації про його політику і правову систему як усередині Союзу, так і за її межами є складовою єдиною системи міжнародного інформаційного обміну. Організація даної системи будується на основі міжнародних конвенцій. Вони визначають рамки і структуру "правового поля", на якому будується інформаційна діяльність Європейського Союзу, інших країн і міжнародних організацій.

Міжнародні акти з питань інформації створюють основу для зміцнення економічних, культурних, політичних та правових зв'язків, та забезпечують можливість для розширення інформаційної взаємодії різних країн і регіонів планети та сприяють інтеграційному процесу у всій Європі, будівництву „загальноєвропейського будинку”.

НАУКОВІ ІНСТИТУТИ, ЦЕНТРИ МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

АМЕРИКАНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА (American society of comparative law Inc.) – громадська організація, що об'єднує організації та осіб, які займаються дослідженням та викладанням порівняльного правознавства, зарубіжного та міжнародного приватного права. Метою А.т.п.п. є пропагування порівняльного викладання права в американських університетах та видання "Американського журналу порівняльного права" (А.ж.п.п.). Воно є також національним комітетом США з проведення міжнародних конгресів порівняльного права. А.т.п.п. є членом-засновником Американської ради наукових товариств та членом Міжнародної асоціації юридичних наук. З 1952 р. А.т.п.п. видає "Американський журнал порівняльного права" (вийшло 52 томи).

Керівним органом А.т.п.п. є Рада директорів, яка збирається щорічно.

Веб-ресурс: www.comparativelaw.org Сайт містить загальні відомості про організацію, статутні документи, найважливіші постанови, відозви, протоколи засідань ради директорів, програми конференцій, організованих АТПП, покажчик статей, опублікованих у "Американському журналі порівняльного права" з 1952 р., а також посилання на інші веб-ресурси з порівняльного правознавства.

Адреси керівництва:

Президент АТПП Девід Кларк (David S. Clark): Willamette University College of Law, 245 Winter str., SE, Salem, OR 97301. Тел.: 503-370-6403. Факс: 503-370-6375. Ел. адреса: dsclark@willamette.edu.

Віце-президент – Симеон Симеонідіс (Symeon C. Symeonides): Willamette University College of Law, 245 Winter Street, SE, Salem, OR 97301. Тел.: 503-370-6402. Факс.: 503-370-6828. Ел. адреса: symeon@willamette.edu

Вчений секретар – Вівіан Гросвальд Курран (Vivian Grosswald Curran): University of Pittsburgh School of Law, 3900 Forbes Avenue, Pittsburgh, PA 15260. Тел.: 412-648-1393. Факс: 412-648-2647. Ел. адреса: curran@law.pitt.edu

БРИТАНСЬКИЙ ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА (British Institute of International Comparative Law), м. Лондон (Великобританія) – незалежна наукова та благодійна організація.

Інститут засновано 17 листопада 1958 р. як благодійний фонд та товариство з обмеженою відповідальністю шляхом об'єднання Товариства порівняльного законодавства (Society of Comparative Legislation) й Товариства ім. Г.Гроція (Grotius Society).

Основні сфери досліджень Б.і.м. та п.п. – порівняльне правознавство, міжнародне публічне, міжнародне приватне, європейське право, право країн Британської Співдружності, правові колізії. Головними напрямками досліджень Б.і.м. та п.п. є міжнародне, європейське, порівняльне цивільне процесуальне право, можливості та шляхи його уніфікації в Європі. Нові проекти передбачають розгляд питань зміни структури та ролі міжнародного права, формування міжнародного підприємницького права, права людини, можливості гармонізації права у Європі на основі концепцій загального права.

Головним прикладним завданням Б.і.м. та п.п. вважається допомога молодим демократіям та країнам, що розвиваються (насамперед, у рамках Британської Співдружності). Формами здійснення цього є лекції, семінари, дискусійні групи, тренінги для юристів-практиків, навчальні курси, правова допомога під патронатом Юридичної консультативної служби Британської Співдружності (Commonwealth Legal Advisory Service) тощо.

З 2001 р. Б.і.м. та п.п. проводить щорічні конференції з міжнародного та порівняльного конкурентного права. Його періодичними органами є "Щоквартальник міжнародного та порівняльного права" (International and Comparative Law Quarterly), щодвотижневий "Бюлетень розвитку права" (Bulletin of Legal Developments), щоквартальний інформаційний бюлетень (Newsletter of British Institute of International Comparative Law).

В Інституті працює бібліотека ім. Г.Гроція, яка в свою чергу є депозитарієм документації Ради Європи у сфері захисту прав людини.

Електронний ресурс: www.biicl.org Містить загальну інформацію про Інститут, його історію, проекти, вакансії та можливості інтернатури, каталог публікацій.

Адреса: Charles Clore House, 17 Russell Square, London, WC1B 5JP, Great Britain.

ІНСТИТУТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА ОКСФОРДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (Institute of European and Comparative Law) – спеціалізований підрозділ юридичного факультету Оксфордського університету (Великобританія) на базі кафедр порівняльного права, європейського права (Clifford Chance Chair in European Law) та права ЄС (Jacques Delors Chair in European Community Law). Створений у 1995 р.

Мета створення Інституту - європеїзація викладання права та сфери досліджень юридичного факультету, розвиток зв'язків з європейськими інституціями та університетами. У центрі уваги досліджень Інституту – приватне право європейських держав та ЄС, а також “порівняльні інтеграційні дослідження”.

Інститут організовує лекції, семінари та конференції, програми навчання студентів юридичного факультету Оксфордського університету в університетах Франції, Німеччини, Італії, Нідерландів.

Веб-ресурс: www.iuscomp.org містить: загальну інформацію, щорічні звіти, список співробітників, опис навчальних курсів з європейського права та порівняльного правознавства у Оксфордському університеті, електронний архів німецького права, повні тексти та службу електронної передплати періодичних видань Інституту.

Адреса: St Cross Building, St Cross Road, Oxford OX1 3UL, United Kingdom.

Тел.: +44 (0)1865 281610. Факс: +44 (0)1865 281611. Ел. адреса: (адміністратор Інституту – Дженні Дікс (Jenny Dix)) jenny.dix@eurocomplaw.ox.ac.uk.

ІНСТИТУТ ЗАРУБІЖНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ІМЕНІ МАКСА ПЛАНКА (Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law) (ІЗМКП) – міжнародний науковий заклад, розташований у м. Фрейбург (Німеччина). ІЗМКП є частиною франко-німецької лабораторії, створеної Товариством ім. Макса Планка (Німеччина) та Національним центром наукових досліджень (Франція), яка здійснює порівняльно-правові дослідження проблем нелегальної міграції, кримінальних покарань, нелегального обігу наркотиків, віктимізації та криминофобії.

Інститут має Департаменти кримінального права та криминології. Головні напрями дослідження Департаменту кримінального права – німецьке та зарубіжне кримінальне право, кримінальний процес, правові засади управління у пенітенціарній системі, порівняльне кримінальне право, міжнародне співробітництво у кримінальних справах (право екстрадиції, міжнародна правова допомога), міжнародне кримінальне право, проблеми кримінального права в об'єднаній Німеччині, трансформація кримінального права у Східній Німеччині. Окрім того, спільно з Центром етики і права у медицині (Zentrum für Ethik und Recht in der Medizin) Фрейбурзького університету ІЗМКП розробляє наукову тему “Право і медицина”.

Головний напрям дослідження Департаменту криминології – правопорушення, злочин і соціальний контроль, а саме: процес виправлення злочинця, тюремна система, віктимологія, система кримінальних покарань, порівняльні та міждисциплінарні криминологічні та правові дослідження. Спільно департаменти розробляють теми імплементації норм міжнародного кримінального права, кримінальної статистики, а також тему “Кримінал і державна політика”.

Веб-ресурс: www.iuscrim.mpg.de Подано опис програм та списки співробітників, списки публікацій ІЗМКП за останні роки, повні тексти частини публікацій, електронний каталог бібліотеки.

Тел.: Відділення кримінального права: (0172) 7326515 (Маделін Аренс); Відділення криминології: (0761) 7081230 (Мішель Кайлчлінг)

ІНСТИТУТ ЗАРУБІЖНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА ІМЕНІ МАКСА ПЛАНКА (Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Sozialrecht, Max Planck Institute for Foreign and International Social Law) – науково-дослідний інститут, що входить до мережі інститутів Товариства розвитку наук імені Макса Планка - незалежної наукової організації, що об'єднує і підтримує науково-дослідні інститути. Його було засновано у 1980 р. у Мюнхені (Німеччина).

Мета діяльності Інституту – розвиток методологічної бази у сфері зарубіжного та міжнародного соціального права, а також порівняльного соціального права. Співробітники Інституту вивчають зміни у праві більшості країн - членів ЄС, США, КНР, а також таких міжнародних організацій, як МОП, ЄС, Рада Європи. У центрі уваги Інституту – питання забезпечення соціальних ризиків, загального

соціального забезпечення, його реформ у розвинених країнах, європеїзації та інтернаціоналізації соціального права, співвідношення міжнародного соціального та комерційного права, впровадження сучасних соціальних стандартів у країнах, що розвиваються, та перехідних країнах, координації та апроксимації соціального законодавства та ін. Значна частина досліджень є міждисциплінарною.

Інститут публікує два серійних видання - "Schriftenreihe für internationales und Vergleichendes Sozialrecht" та "Studien aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Sozialrecht", а також – разом із Інститутом трудового права та трудових відносин ЄС (м. Трип) – "Zeitschrift für internationales und ausländisches Arbeits- und Sozialrecht". Інститут брав участь у нормотворчому процесі ЄС, держав Центральної та Східної Європи.

Веб-ресурс: www.mpisoc.mpg.de Подається загальна інформація, список співробітників, інструкції для претендентів на гранти.

Адреса: Amalienstr. 33. D-80799 Munich Germany.

Тел. +49 (0)89-386020. Факс: +49 (0)89-38602490.

Ел. адреса: info@mpisoc.mpg.de

ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА (Institute for International and Comparative Law) (ІМПП) - є один із інститутів - підрозділів Центру американського та міжнародного права у м. Даллас (США) і водночас є міжнародною громадською науковою організацією. ІМПП засновано у 1963 р. Його метою є підвищення кваліфікації юристів-практиків та державних службовців – як американських, так і зарубіжних. Програми ІМПП – навчальні, охоплюють сферу міжнародного бізнесу та приватних іноземних інвестицій.

Програми ІМПП: 1 Симпозіум з міжнародного права; 2 Академія американського й міжнародного права.

Веб-ресурс Академії американського й міжнародного права: www.cailaw.org/academy

Адреса ІМПП: 5201 Democracy drive, Plano, TX 75024-3561. Тел.: (972) 244-3400. Факс: (972) 244-3401.

Ел. адреса: iicl@cailaw.org.

ІНСТИТУТ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ІМЕНІ МАКСА ПЛАНКА (Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law) – науково-дослідний інститут. Заснований у 1924 р. у Берліні як Інститут зарубіжного публічного права та міжнародного права імені Кайзера Вільгельма (Kaiser-Wilhelm-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht) і відновлений у 1949 р. у межах Товариства розвитку наук імені Макса Планка - незалежної наукової організації, що об'єднує і підтримує науково-дослідні інститути. Знаходиться у м. Гейдельберг (Німеччина).

Сфери досліджень: 1) міжнародне публічне право: право міжнародних організацій, зокрема ООН; міжнародний захист прав людини; міжнародне економічне право; міжнародне право навколишнього середовища; 2) право ЄС: конституційне, адміністративне право; 3) порівняльне публічне право: конституційне право Центральної та Східної Європи, окремих ісламських країн Африки та Азії; порівняльні дослідження права у межах європейського правового простору; 4) теоретичні засади наднаціонального права.

Разом з німецькими та зарубіжними вченими Інститут готує "Енциклопедію міжнародного публічного права", організовує спільні з Тель-Авівським та Єврейським (у Єрусалимі) університетами зустрічі та навчальні курси для студентів. Він є одним із засновників Родоської академії права й політики Світового океану, консулює міжнародні організації, уряд, Федеральний Конституційний Суд та інші суди Німеччини. Інститут організовує наукові конференції, семінари, "круглі столи".

Видає журнали "Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht", "Journal of the History of International Law", щорічник "Max Planck yearbook of United Nations law". Серійними виданнями є науковий збірник "Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht", збірник судових рішень Міжнародного суду справедливості "World court digest", монографічна серія "Deutsche Rechtsprechung in völkerrechtlichen Fragen". Інститут видає бібліографію міжнародного публічного права "Public international law".

Його спеціалізована бібліотека нараховує понад 520 тис. книжок і є найбільшою у Європі та однією з найбільших у світі книгозбірень щодо міжнародного та порівняльного публічного права. Вона має статус депозитарію ООН (з 1949 р.) та Центру документації ЄС.

Веб-ресурс: www.mpiv-hd.mpg.de Містить загальну інформацію про Інститут; список публікацій та електронні адреси співробітників; документацію ООН та пов'язаних з нею організацій; електронний

каталог бібліотеки Інституту; повний текст періодичного збірника "World court digest"; покажчик рішень німецьких судів, пов'язаних з міжнародним правом та правом ЄС; повний текст журналу "Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht"; систематизований покажчик електронних ресурсів міжнародного публічного права, європейського права, міжнародних організацій, публічного права країн світу та ін.

Директор Інституту – проф. Рудігер Вольфрум (Rüdiger Wolfrum), виконавчий директор – проф. Армін фон Богданди (Armin von Bogdandy).

Адреса: Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law. Im Neuenheimer Feld 535. 69120 Heidelberg{PRIVATE "TYPE=PICT;ALT=External link"} Germany. Тел.: +49(0)62214821; fax: +49(0)6221482288. Ел. адреси: sekreavb@mpil.de, wolfrum@mpil.de.

ІНСТИТУТ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (Maastrichts Europees instituut voor Transnationaal Rechtswetenschappelijk Onderzoek, Institute for Transnational Legal Research) науковий підрозділ юридичного факультету Маастрихтського університету (Голандія). Створений у 1991 р. ІТПД ініціює та стимулює порівняльні та транскордонні юридичні дослідження, організує наукові конференції. Інститут видає "Maastricht Journal of European and Comparative Law" ("Маастрихтський журнал європейського та порівняльного права") та книжкову серію "Комунітарне європейське право" ("Ius Commune Europaeum book series").

Основним напрямком діяльності ІТПД є здійснення досліджень наукового, навчально-методичного та практичного характеру (розробка проектів вдосконалення нормативно-правового регулювання у певній сфері тощо). ІТПД разом з юридичними факультетами Маастрихтського, Утрехтського, Леуварденського університетів (Голандія) організує Школу досліджень комунітарного європейського права (Ius Commune Research School) у Маастрихті.

Бюро ІТПД очолює проф. Шварц (Mr. C. Schwarz). Науковим (виконавчим) директором є проф. Майкл Фаур (Mr. Michael G. Faure), виконавчий секретар – Марина Жодоне (Ms. Marina Jodogne). Менеджер Школи досліджень комунітарного європейського права – Маріо Мюллерс (Ms. Marjo Mullers). Виконавчим редактором "Маастрихтського журналу європейського та порівняльного права" є Морґ Гудвін (Morag Goodwin).

Ел. ресурс: www.rechten.unimaas.nl Подано загальну інформацію про ІТПД, його конференції та наукові заходи, "Маастрихтський журнал європейського та порівняльного права", Школу досліджень комунітарного європейського права, списки видань ІТПД, детальні анотації проектів ІТПД.

Адреса пошта: METRO, Universiteit Maastricht, P.O. Box 616, 6200 MD Maastricht, The Netherlands. 3259091 Тел.: +31 (0)43 3883060, (0)43 3883207. Факс: +31 (0)43 3259091. Адреса директора ІТПД: Lenculenstraat 14, 6211 KR Maastricht Room 1.002. Тел. виконавчого секретаря ІТПД (адреса та сама): +31 (0)43 3883257. Тел. менеджера Школи досліджень комунітарного європейського права (адреса та сама): +31 (0)43 3883207. Тел. виконавчого редактора "Маастрихтського журналу європейського та порівняльного права" (адреса та сама): +31 (0)43 3883266. Ел. пошта: metro.institute@facburfdr.unimaas.nl (загальна), c.schwarz@pr.unimaas.nl (Шварц), michael.faure@facburfdr.unimaas.nl (Фаур), marina.jodogne@facburfdr.unimaas.nl (Жодоне), marjo.mullers@facburfdr.unimaas.nl (Мюллерс), morag.goodwin@facburfdr.unimaas.nl (Гудвін).

КІОТСЬКИЙ ЦЕНТР ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА (The Kyoto Comparative Law Center) – громадська наукова організація, член Японського національного інституту розвитку науки. Заснований у 1977 р. Його мета - сприяння обміну науковою інформацією, наукові дослідження японського та зарубіжного права, ознайомлення міжнародної аудиторії з японським підприємницьким та комерційним правом. Форми діяльності - дослідження, навчальні курси та семінари, формування інформаційної бази зарубіжного законодавства. У структурі Центру діють дослідні групи комерційного, антимонопольного права та правового забезпечення індустрії розваг.

З 1980 р. Центр оновлює та перевидає своє основне багатомне видання "Як робити бізнес у Японії". Також він видає "Журнал Кіотського центру порівняльного права" (The Kyoto Comparative Law Center Journal), інформаційний бюлетень (Monthly Bulletin), і здійснює серійні та окремі публікації. Центр організовує навчальні програми для державних службовців країн, що розвиваються, з права інтелектуальної власності та сприяння іноземним інвестиціям.

Ел. ресурс: www.kclc.or.jp/japanese/center/ Подаються загальна інформація про Центр, його керівництво, коротка історія, списки членів, опис програм.

Тел. 075-315-9922, 075-315-9923, 075-315-9924. Факс: 075-315-9930. Ел. адреса: kinosita@kclc.or.jp.

КОМІТЕТ ПОРІВНЯЛЬНИХ СУДОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ НАУК (Research Committee on Comparative Judicial Studies, International Political Science Association) – є дослідним комітетом Міжнародної асоціації політичних наук. Створений у 1973 р. Мета Комітету – порівняльні дослідження діяльності судів та судового процесу у взаємозв'язку з політичними інститутами. Формами роботи Комітету є регулярні збори та тематичні конгреси. Керівні органи Комітету – Координатор та Виконавча рада – обираються на його регулярних зборах. Двічі на рік Комітет видає інформаційний бюлетень (The Docket).

Електронний ресурс: www.ipsa.ca, www.casdn.neu.edu містить коротку інформаційну довідку про комітет, програми минулих та майбутніх конференцій та тексти інформаційних бюлетнів.

Адреса координатора Комітету Майкла Толлі: Northeastern University, 303 Meserve Hall, Boston, Massachusetts, 02115 USA. Ел. адреса: m.tolley@neu.edu.

МІЖНАРОДНИЙ ЦЕНТР ПОРІВНЯЛЬНИХ ПРАВА І ПОЛІТИКИ (International Center for Comparative Law and Politics) – підрозділ Школи права й політики Токійського університету (Японія).

Існує з 1988 р. Мета – розвиток міжнародних наукових обмінів, проведення порівняльно-правових досліджень. Напрямами діяльності МЦППП є організація наукових обмінів (найбільше – з США), виконання науково-дослідних програм, організація наукових конференцій, семінарів, відкритих лекцій. (У 1998 та 2002 р. МЦППП організував Японо-Бразильські симпозиуми з порівняльного правознавства, у 1995 р. – Голандсько-Японський симпозиум з порівняльного законодавства, у 2001 р. – Англо-Японську академію та ін. У 1991 та 1995 рр. МЦППП виконував роль японського національного комітету з проведення Міжнародного конгресу порівняльного права. МЦППП організував 15 симпозиумів (з 1996 р.), понад 150 семінарів (з 1994 р.) та понад 130 форумів (з 1991 р.) під спільною назвою “Порівняльні право і політика”).

МЦППП публікує серійні видання “Публікації” (ICCLP Publications, насамперед збірники матеріалів наукових конференцій), “Дослідження порівняльного права і політики” (Comparative Law and Politics Research Series). У 1995-1998 рр. МЦППП видавав “Бюлетень МЦППП” (ICCLP Newsletter), у 1998-2002 рр. – “Огляд МЦППП” (ICCLP Review; зміст – наукові статті та хроніка діяльності МЦППП), з 2003 р. – “Щорічний звіт МЦППП” (ICCLP Annual Report; зміст – хроніка діяльності МЦППП).

Директором МЦППП є проф. Казуо Сугено (Kazuo Sugeno), головою Управлінської ради Хідекі Канда (Hideki Kanda).

Ел. ресурс: www.j.u-tokyo.ac.jp/~icclp Японською та англійською мовами. Подаються загальна інформація про МЦППП, його проекти, список публікацій Центру, повні тексти “Огляду МЦППП” та “Щорічного звіту МЦППП” за останні роки.

Адреса: 7-3-1 Hongo, Bunkyo-ku, Tokyo 113-0033 Japan. Тел. +81 3 58057294, +81 3 58057295. Факс: +81 3 58057318. Ел. пошта: lhikaku@j.u-tokyo.ac.jp.

Література: W. Keiko. The International Center for Comparative Law and Politics and International Academic Exchange: A Tenth Anniversary Retrospective //ICCLP Review. – 2002. – Vol. 5, No. 2. – P. 39 – 48 (опубліковано на сайті МЦППП).

НІДЕРЛАНДСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА (НАПП) – громадська наукова організація, яка об'єднує нідерландських компаративістів, що займаються дослідженнями різних галузей права. Була утворена у 1968 р. На щорічних зібраннях НАПП обговорюються наукові доповіді членів асоціації. НАПП організує наукові конференції та видає “Електронний журнал порівняльного права”. НАПП тісно співробітничує з Міжнародною академією порівняльного правознавства та Міжнародною асоціацією юридичних наук.

Адреса НАПП:

Maastricht University, Faculty of Law, PO Box 616, 6200 MD Maastricht

Електронні адреси: Сьєф ван Ерп (Sjef van Erp) S.vanErp@pr.unimaas.nl; Жерар-Рене де Гроот (Gerard-Renē de Groot) R.deGroot@pr.unimaas.nl; Ларс ван Вліет (Lars van Vliet) L.vanVliet@pr.unimaas.nl.

НОВОЗЕЛАНДСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА (The New Zealand Association for Comparative Law) – громадська наукова організація. Створена у 1995 р, м. Веллінгтон. Мета: сприяння порівняльно-правовій освіті та науці у Новій Зеландії, вивченню зарубіжних правових систем. Формами діяльності Асоціації є лекції, семінари, видання щорічника.

Спільно з Веллінгтонським університетом ім. Королеви Вікторії Н. а. п. п. видає з 1995 р. “Щорічник Новозеландської асоціації порівняльного права” (The New Zealand Association for Comparative Law Yearbook).

Адреса: C/o Faculty of Law, Victoria University of Wellington, PO Box 600, Wellington, New Zealand. Тел.: +64 4 463 6324. Факс: +64 4 463 6365.

ОФІС ДОКУМЕНТАЦІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ЮСТИЦІЇ ПОРТУГАЛІЇ (Gabinete de Documentação e Direito Comparado, Documentation and Comparative Law Office) – науково-допоміжний підрозділ міністерства юстиції. Знаходиться у м. Лісабон. Заснований у 1980 р. Мета - наукове та інформаційне забезпечення роботи міністерства юстиції та Генеральної прокуратури Португалії, міжнародне співробітництво. Діяльність Офісу регламентується Статутом Генеральної прокуратури 1998 р. Форми діяльності: збір та систематизація юридичної інформації щодо зарубіжного, європейського та міжнародного права, порівняльно-правові дослідження, забезпечення участі Міністерства юстиції та Генеральної прокуратури у діяльності міжнародних організацій, публікація періодичних та інших видань, поширення знань про особливості та розвиток португальської правової системи за кордоном, надання інформації на вимогу португальських та зарубіжних судів. Офіс забезпечує публікацію “Бюлетеня Міністерства юстиції Португалії” (Boletim do Ministério da Justiça) та “Бюлетеня документації та порівняльного права” (Boletim de Documentação e Direito Comparado).

Офіс має власну, відкриту для всіх бібліотеку, яка налічує понад 12 тис. книжок та 300 журналів, а також внутрішню електронну базу.

Ел. ресурс: www.gddc.pt

Адреса: Rua do Vale de Pereiro, 2, 1269-113 Lisboa. Тел.: (351) 213820300. Факс: (351) 213820301. Ел. адреса: mail@gddc.pt.

ТОВАРИСТВО ПОРІВНЯЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (Societe de Legislation Comparee) – громадська наукова організація, заснована у Франції у 1869 р. До ТПЗ входять французькі та зарубіжні правники (вчені, практикуючі юристи та судді), які цікавляться порівняльним правознавством. ТПЗ має консультативний статус при Економічній та соціальній раді ООН, МОП та Раді Європи. Сучасна редакція статуту ТПЗ ухвалена 1993 р.

ТПЗ організує міжнародні наукові конференції у Франції та за кордоном, видає щоквартальний науковий журнал “Revue Internationale de Droit Comparee” (“Міжнародний огляд порівняльного права”, з 1949 р.), а також монографії, збірники конференцій та наукових статей.

Президентом ТПЗ є Жан-Луї Девос (Jean-Louis Dewost), генеральним секретарем – Д. Капітан (D. Caritant). Також до ТПЗ входять чотири віце-президенти та 16 дійсних членів.

Ел. ресурс: www.legiscompare.com Подається загальна інформація про ТПЗ, його статут; підбірка збірників конференцій та виступів у ТПЗ; покажчик до журналу “Revue Internationale de Droit Comparee”; анонси наукових заходів, які організує ТПЗ. Сайт французькою та англійською мовами.

Адреса: Société de Législation Comparée. 28 rue Saint Guillaume, 75007 Paris France. Тел. +33 (0)1 44 39 86 23. Факс: +33 (0)1 44 39 86 28. Ел. пошта: slc@legiscompare.com.

Редакція “Revue Internationale de Droit Comparee”: Еліс Монере-Вольфар (Mme Alice Monéger-Wolfart). Тел.: +33 (0)1 44 39 86 21. Ел. пошта: amw@legiscompare.com.

ЦЕНТР ГЛОБАЛЬНИХ ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ при Школі права Колумбійського університету (Center on Global Legal Problems) – спеціалізований підрозділ Школи права Колумбійського університету. Заснований у 2003 р. Його метою є вивчення впливу глобалізації на право. Центр підтримує довготермінові наукові проекти, зокрема міждисциплінарні (право, економіка, філософія та ін.). ЦГПП періодично організовує наукові конференції, семінари та публічні лекції. Здійснює спільні програми з ООН та науковими організаціями.

Веб-ресурс: www.law.columbia.edu/centers/

Адреса: 435 West 116th str., New York, NY 10027.

ЦЕНТР МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА, м. Балтимор (The Center for International and Comparative Law) – науковий підрозділ школи права Балтиморського університету (США). Створений у 1994 р.

Метою Центру є розвиток викладання міжнародно- і порівняльно-правових дисциплін, а також здійснення наукових досліджень. Основні напрями досліджень Центру – права людини; демократичні інститути; екологічне право; міжнародний бізнес та економічне право; конкуренція; інтелектуальна власність; комерційні угоди.

Центр фінансує шість основних програм: 1. Запрошення провідних юристів – науковців та практиків, які хотіли б протягом певного терміну здійснювати у Центрі дослідження та брати участь у навчальному процесі Балтиморського університету; 2. Щорічна лекція про зміни у сфері міжнародного права та порівняльного правознавства; 3. Симпозіуми з міжнародного права та порівняльного правознавства, участь у яких беруть провідні політики, службовці та вчені; 4. Регулярні колоквиуми з міжнародного та порівняльного права ім. Джона Самнера; 5. Студентський дискусійний форум, а у електронному форматі він відкритий для всіх бажаючих. Щорічно Центр проводить конкурси (в межах Балтиморського університету) на кращі викладацькі та студентські наукові роботи, а також визначає кращого викладача міжнародного права та порівняльного правознавства.

Центр видає журнали “Теорія міжнародного права” (International Legal Theory) та “Ius Gentium”, серію збірників наукових статей “Балтиморські дослідження націоналізму та інтернаціоналізму” (Baltimore studies in nationalism and internationalism), збірники симпозіумів з міжнародного права та порівняльного правознавства.

Ел. ресурс: <http://law.ubalt.edu/cicl/index.html> Подано загальну інформацію про Центр, біографії керівництва Центру, опис навчальних програм Балтиморського університету з міжнародного права та порівняльного правознавства, повні тексти журналів “International Legal Theory” та “Ius Gentium”, матеріали студентського дискусійного форуму.

Адреса: 1420 North Charles Street, Baltimore, MD 21201-5779 USA. Тел.: 410.837.4532 . Факс: 410.837.4396. Ел. адреса: ubcicl@ubalt.edu.

ЦЕНТР МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА ІМ. ДІНА РАСКА (Dean Rusk Center for International and Comparative Law) – науковий підрозділ школи права Університету Джорджії (США). Створений у 1977 р. Метою центру є розвиток юридичної науки, синергії між нею та іншими науками, міжнародне співробітництво, сприяння правовим реформам. Формами діяльності Центру є організація наукових досліджень, наукових конференцій, тренінгів, міжнародних консультацій. Фахівці Центру регулярно організують навчальні сесії в університетах Мексики, Аргентини, Швейцарії та Бельгії. Центр щорічно організує Брюссельський навчальний семінар з права та інституцій ЄС, розрахований на американських і зарубіжних студентів. Центр є організатором програми тренування зарубіжних суддів з питань підвищення ефективності судової адміністрації.

Центр видає серію збірників статей (Occasional Papers series), монографій та збірників конференцій (Rusk Center Monographs), “Журнал міжнародного та порівняльного права Джорджії” (Georgia Journal of International and Comparative Law).

Ел. ресурс: <http://www.uga.edu/ruskcenter/> Подається загальна інформація про Центр та його співробітників, опис програм Центру, список його видань та конференцій,

Адреса: University of Georgia, Athens, Georgia 30602 USA. Тел. (706) 542-5211, (706) 542-5238 (виконавчий директор). Факс: (706) 542-7822. Ел. адреса виконавчого директора: wilner@uga.edu.

ЦЕНТР МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА, м. ІНДІАНАПОЛІС (The Center for International and Comparative Law) .

Метою Центру є проведення наукових досліджень, сприяння правовим реформам та розвитку правової інфраструктури країн, що розвиваються. Літні навчальні програми: китайське право (м. Пекін), європейське право (у м. Страсбург, Франція та у м. Загреб, Хорватія), право Латинської Америки (м. Ла Плата, Аргентина). Індивідуальні літні стажування студентів з прав людини у країнах світу. Стажування та читання лекцій у Центрі видатними науковцями, практиками, суддями.

Центр видає “Огляд міжнародного та порівняльного права Індіани” (Indiana International and Comparative Law Review), а також, спільно з Інститутом поглиблених правових досліджень Лондонського університету (Великобританія) та школою права Базельського університету (Швейцарія), “Європейський журнал правової реформи” (European Journal of Law Reform).

Ел. ресурс: www.iulaw.indy.indiana.edu

ЦЕНТР МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА МІЧІГАНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (Center for International and Comparative Law) – науковий підрозділ школи права Мічиганського університету. Мета: проведення досліджень з міжнародного права та порівняльного правознавства, координування міжнародних програм в Мічиганському університеті у цих сферах.

Ел. ресурс: www.law.umich.edu/CentersAndPrograms/cicl/center.htm

Адреса: 625 South State Street, 300D Legal Research, Ann Arbor, MI 48109-1215.

Тел.: 734 6474041, 734.764.0535. Факс: 734 7638309, 734.763.9182. Ел. адреса: wls@umich.edu, markwest@umich.edu.

ЦЕНТР ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРАВА І СУСПІЛЬСТВА, м. Бейрут (The centre for the comparative study of Law and society) – громадська наукова організація. Заснований у 1998 р. (Ліван, м. Бейрут).

Метою Центру є порівняльне дослідження юридичних текстів та практики у соціальному, культурному та історичному контекстах, розвиток соціології та філософії права. Формами роботи Центру є організація наукових конференцій в межах виконання дослідницьких проектів; а також семінарів, круглих столів, тренінгів для обговорення важливих правових подій у Лівані та за кордоном.

Ел. ресурс: <http://www.societylaw.com> Огляд проектів, список та матеріали проведених конференцій, семінарів та круглих столів. Матеріали представлені арабською та французькою мовами.

Адреса: Badaro st., Ghattas Bldg., 6th floor, Beirut, Lebanon . P.O.Вox: 16/5815-1100-2070. Тел.: 961 1 383544. Факс: 961 1 383581. Ел. адреса: contact@societylaw.com.

ЦЕНТР ПОРІВНЯЛЬНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ (The Center for Comparative Constitutionalism), Чикаго – науковий підрозділ Чикагського університету (США).

Мета – дослідження конституційних прав людини та засобів їх захисту в різних країнах, впливу позаправових соціальних чинників на конституційні права, обов'язки та відповідальність громадян, впливу глобалізації на національне конституційне право, ролі юристів у суспільстві. Особлива увага приділяється правам груп та осіб, які традиційно були маргіналізовані чи підпорядковані у суспільстві – жінкам, бідним, етнічним, расовим та релігійним меншинам.

ЦПК організує наукові конференції як у США, так і за кордоном.

Координатором Ради директорів ЦПК є проф. Марта Нуссбаум (Martha C. Nussbaum).

Ел. ресурс: www.ccc.uchicago.edu Подано загальну інформацію про ЦПК, його проекти, новини, тексти наукових досліджень та збірників доповідей конференцій, звукові записи лекцій, посилання на інші електронні ресурси з конституційного права.

Адреса: 1111 East 60th str., Chicago Illinois 60637. Ел. пошта: compcon@listhost.uchicago.edu.

ЦЕНТР ПОРІВНЯЛЬНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ПРАВА (Centro Studi e Ricerche di Diritto Comparato e Straniero, Centre for Comparative and Foreign Law Studies), м. Рим (Італія) – громадська науково-дослідна організація. Співзасновниками ЦПЗП є Італійська національна наукова рада, Римський університет “Ла Сапієнца”, Міжнародний інститут уніфікації приватного права. Метою ЦПЗП є дослідження у сферах порівняльного правознавства, міжнародного та зарубіжного приватного права. ЦПЗП організує відкриті лекції та семінари, формує електронні базу UNILEX міжнародного прецедентного права та бібліографію щодо Міжнародної конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів ООН (ЮНСІТРАЛ) 1980 р. ЦПЗП публікує матеріали лекцій та семінарів видатних юристів.

Директором ЦПЗП є проф. Мішель Йоахим Бонелл (Michael Joachim Bonell).

Ел. ресурс: www.soi.cnr.it/~crdcs/crdcs/ Подається загальна інформація про ЦПЗП, його діяльність, список і тексти публікацій ЦПЗП, база UNILEX, посилання на сайти, присвячені Міжнародній конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів ООН (ЮНСІТРАЛ) 1980 р.

Адреса: via Panisperna, 28, 00184 – Rome, ITALY. Тел.: +39-6-6798856. Факс: +39-6-6798894. Ел. пошта: md2479@mcmlink.it.

ЦЕНТР ПОРІВНЯЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА УНІВЕРСИТЕТУ М. ТУЛСА (Comparative and International Law Center) – підрозділ коледжу права Університету м. Тулса (США). Заснований у 1994 р. Метою Центру є проведення досліджень з міжнародного права та порівняльного правознавства, розвиток відповідного напрямку навчання в університеті, розвиток міжнародного співробітництва Університету. Формами роботи Центру є: навчальні курси, наукові семінари та лекції, міжнародні обміни, організація інтернатури студентів за кордоном, консультування юристів у сферах міжнародного та зарубіжного права, видання журналу.

При центрі щодвароки видається “Журнал порівняльного та міжнародного права Тулса” (The Tulsa Journal of Comparative and International Law).

Директор Центру – проф. Лінда Лейсі (Linda Lacey).

Адреса: Тел. 918.631.2522. * Факс: 918.631.2194. Ел. адреса (директор) linda-lacey@utulsa.edu.

ЦЕНТР ПУБЛІЧНОГО, МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА КВІНСЛЕНДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (The Centre for Public, International and Comparative Law), м. Сан Лючія (Австралія) – науковий підрозділ школи права ім. Т. Бірна Квінслендського університету. Створений у 2003 р. Мета – наукові дослідження та підготовка докторантів. Сфери досліджень: конституційне, адміністративне, міжнародне публічне право, порівняльне правознавство, теорія та філософія права. Форми діяльності: організація докторантури, семінари та конференції, публікації. Центр здійснює такі довгострокові програми: “Юридична професія”, “Релігійні інституції”, “Південно-Тихоокеанське право”.

Центр разом з Азійсько-Тихоокеанською юридичною асоціацією (LawAsia, The Law Association for Asia and the Pacific) видає “Журнал Азійського права” (Lawasia Journal).

Ел. ресурс: www.uq.edu.au Подається загальна інформація про Центр, його керівні органи та програми, зміст випусків “Журналу Азійського права”.

Адреса: TC Beirne School of Law, University of Queensland, St Lucia, Queensland 4072 Australia. Тел.: +61 7 33658597. Ел. адреса (адміністратор Марія Пірс (ms Marie Pearce): m.pearce@law.uq.edu.au.

ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА, м. Лозанна (Institut suisse de droit comparé, Institute of Comparative Law) – науковий інститут. Створений 1982 р.

Інститут має програму наукових досліджень. Найбільші дослідницькі проекти Інституту останніх років були пов’язані з біоетикою та правом Інтернет. Інститут організовує наукові симпозиуми та конференції, виконує роль швейцарського національного комітету з проведення міжнародних конгресів порівняльного правознавства.

Інститут видає монографічну літературу, збірники конференцій та тексти найважливіших юридичних експертиз. З 1999 р. Інститут спільно з іншими організаціями публікує щорічник “The Yearbook of Private International Law”.

Інститут надає юридичні послуги (експертизи та консультації) приватним особам, організаціям, судам, офіційним інституціям, міжнародним організаціям щодо національного права різних країн (контрактне, фінансове, зобов’язальне, сімейне, конституційне, адміністративне, кримінальне право та ін.), міжнародного публічного та приватного права, права ЄС, проводить порівняльно-правові дослідження. Бібліотека Інституту нараховує понад 250 тис. книг та документів (закони, судові рішення, договори, юридичні коментарі тощо) а також є депозитарієм документів ЄС.

Інститут має власну грантову програму (Van Calker scholarship program), орієнтовану на молодих юристів. Гранти присуджуються щорічно швейцарським та зарубіжним науковцям, які бажають здійснити в Інституті дослідницькі проекти у сферах порівняльного правознавства, зарубіжного та міжнародного права.

Адреса: CH-1015 Lausanne, Switzerland.

Тел.: +41 21 692.49.11. Факс: +41 21 692.49.49.

Ел. адреса: загальна: secretariat@isdc-dfjp.unil.ch; Бертіл Коттріє (Bertil Cottier): bertil.cottier@isdc-dfjp.unil.ch, Ярміла Лукс (Jarmila Looks): jarka.looks@isdc-dfjp.unil.ch, Елеонор Рітані-Кашин (Eleanor Ritaine-Cashin) eleanor.ritaine@isdc-dfjp.unil.ch.

ШКОЛА ЗАРУБІЖНОГО І ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА ІМ. ЕДВІНА ПАРКЕРА при Школі права Колумбійського університету, м. Нью-Йорк (The Parker School of Foreign and Comparative Law) – благодійна наукова організація, заснована у 1931 р. згідно із заповітом юриста-міжнародника Едвіна

Паркера (Edwin V.Parker). Школа організує та матеріально підтримує навчальні курси, семінари, наукові дослідження та конференції із зарубіжного та порівняльного права у Школі права Колумбійського університету.

Разом із Школою права Колумбійського університету ШЗПП впроваджує навчальні програми, спрямовані на всебічне вивчення права окремих регіонів світу, зокрема Південно-Східної Азії, Латинської Америки, пострадянських країн. Окрім того, з 1994 р. ШЗПП впроваджує програми співробітництва з французькими, німецькими та італійськими університетами щодо навчання студентів зарубіжному праву та порівняльному правознавству.

Одна з найбільших публікацій ШЗПП – багатотомна бібліографія англomовної літератури із зарубіжного права та порівняльного правознавства, підготована Чарльзом Шладіцем (Szladits Charles. A bibliography of foreign and comparative law: Books and articles in English).

ШЗПП публікує низку періодичних видань – “Дослідження з приватного міжнародного права”, “Фінансове та інвестиційне право у Східній Європі”, “Світовий арбітражний репортер”, “Довідник міжнародного арбітражу та арбітражних суддів Школи Паркера”, “Американський огляд міжнародного арбітражу”, “Журнал Східноєвропейського права Школи Паркера” (The Parker School Journal of East European Law).

Веб-ресурс: www.law.columbia.edu/centers/parker.htm

Адреса: 435 West 116th str., New York, NY 10027. Тел. (212) 854-2693. Факс: (212) 222-4256.

Література: Research centers directory /Ed. by D. Wood. – In 2 vol. – Vol.1,2. – Detroit, L.: Gale, 1998;

World guide to scientific associations and learned societies /Ed. by M. Sachs. – Munchen, L., N.Y., P.: Saur, 1990.

ЮРИДИЧНЕ ТОВАРИСТВО РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОГО (ПОРІВНЯЛЬНОГО) ПРАВА (Civil (Comparative) Law Society), м. Корел Гейблс – громадська організація студентів школи права Університету Майямі. Створене 1998 р. Форми діяльності – зустрічі, дискусії, лекції.

Товариство видає “Огляд міжнародного та порівняльного права Університету Майямі” (University of Miami International and Comparative Law Review; видається двічі на рік). Президент товариства – Карина Гонсалес Ребер (Karyna Gonzalez Rabagh).

Адреса: University of Miami School of Law, P.O. Box 248087, Coral Gables, Florida 33124 USA. Тел.: (305) 284-1856.

ЯПОНСЬКИЙ ЦЕНТР МІЖНАРОДНОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА (Japan Center of International and Comparative Environmental Law) – громадська наукова організація та підрозділ Центру комерційного права (Commercial Law Center) під патронатом міністерства юстиції Японії. Створений у 1991 р. Метою Центру є дослідження національного та міжнародного екологічного законодавства. Дослідження Центру здійснюються згідно з завданнями міністерства екології Японії.

Формами роботи Центру є організація наукових досліджень, семінари, лекції, переклад та публікація збірників екологічного законодавства країн світу та відповідних міжнародних актів, проведення міжнародних конференцій. Центр також координує роботу секретаріату Японської асоціації екологічного права та політики (Japan Association for Environmental Law and Policy), створеної 1997 р.

Адреса: 3-9-10 Nihonbashi-Kayabacho, Chuo-ku, Tokyo 103-0025 Japan. Тел.: +81-3-5614-5633. Факс: +81-3-5643-7186. Ел. адреса: sugiyama@shojihomu.or.jp.

**КАРТОТЕКА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ПРО
РАТИФІКАЦІЮ ТА ПРИЄДНАННЯ ДО
МІЖНАРОДНИХ УГОД
(станом на 01.01.2005 р.)**

1994

<p>ВР України, Закон від 1994.07.15, № 115/94-ВР "Про приєднання України до Афіньської конвенції про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 року і Протоколу 1976 року до неї"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.07.15, № 116/94-ВР "Про ратифікацію Статуту і Конвенції Міжнародного союзу електриків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.07.15, № 117/94-ВР "Про участь України у Митній конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенції МДП 1975 року)"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.07.15, № 114/94-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною і Словачкою Республікою про режим українсько-словацького державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з природонних питань"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.07.15, № 112/94-ВР "Про ратифікацію Договору про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.07.15, № 113/94-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною і Словачкою Республікою про спільний державний кордон"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.07.27, № 142/94-ВР "Про ратифікацію Консульського Договору між Україною та Республікою Казахстан"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.07.27, № 143/94-ВР "Про ратифікацію Договору про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Узбекистан"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.09.22, № 178/94-ВР "Про приєднання України до Міжнародної угоди по цукру 1992 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.10.11, № 193/94-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про сприяння здійсненню і взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.10.21, № 225/94-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про заохочення і захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.10.21, № 226/94-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною та Сполученими Штатами Америки про заохочення та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.11.10, № 240/94-ВР "Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.11.10, № 238/94-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.11.10, № 237/94-ВР "Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.11.16, № 248/94-ВР "Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.11.29, № 257/94-ВР "Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.12.09, № 281/94-ВР "Про ратифікацію Консульської Конвенції між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.12.09, № 282/94-ВР "Про ратифікацію Консульської Конвенції між Україною і Корейською народно-демократичною республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.12.20, № 306/94-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про уникнення подвійного оподаткування та запобігання ухиленню від сплати податків стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1994.12.24, № 328/94-ВР "Про ратифікацію договору між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку про надання Україні реабілітаційної позики"</p>

<p>ВР України, Закон від 1995.01.27, № 34/95-ВР "Про ратифікацію Угоди про співробітництво в галузі охорони авторського права і суміжних прав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.02.08, № 43/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.02.15, № 67/95-ВР "Про ратифікацію Протоколу про введення нової статті 83-bis до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.02.15, № 66/95-ВР "Про ратифікацію Угоди про дружбу і співробітництво між Україною і Канадою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.03.14, № 100/95-ВР "Про ратифікацію Угоди про загальні умови і механізм підтримки розвитку виробничої кооперації підприємств і галузей держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.05.16, № 165/95-ВР "Про ратифікацію Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.05.16, № 166/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.05.26, № 180/95-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухиленнь стосовно податків на доходи та капітал"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.05.31, № 189/95-ВР "Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 року, зміненого 2 жовтня 1979 року)"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 204/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 206/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 208/95-ВР "Про ратифікацію Четвертого додаткового протоколу до Статуту Всесвітнього поштового союзу"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 202/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємне сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 201/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Узбекистан про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 205/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про заохочення та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 203/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Канади про сприяння та захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 207/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про заохочення та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.02, № 209/95-ВР "Про приєднання України до Міжнародної конвенції по охороні нових сортів рослин"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.20, № 232/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Канади про торговельні та комерційні відносини"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.06.20, № 231/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Канади про економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.07.06, № 270/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про виробничу кооперацію"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.07.06, № 267/95-ВР "Про ратифікацію Конвенції про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.07.06, № 271/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про виробничу кооперацію"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.07.11, № 290/95-ВР "Про ратифікацію Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.07.14, № 309/95-ВР "Про ратифікацію Гарантійної структурної угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки"</p>

<p>ВР України, Закон від 1995.07.14, № 311/95-ВР "Про ратифікацію Гарантійної структурної угоди між Урядом України та Експорт-Імпортом Банком США"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.09.22, № 339/95-ВР "Про приєднання України до Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах, 1972 рік"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.09.22, № 337/95-ВР "Про приєднання України до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб, 1983 рік"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.09.22, № 336/95-ВР "Про приєднання України до Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками, 1964 рік"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.05, № 361/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.06, № 368/95-ВР "Про ратифікацію Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.06, № 369/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження ухилень від сплати податків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.06, № 370/95-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України та Урядом Республіки Фінляндія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.13, № 381/95-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною та Латвійською Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.13, № 380/95-ВР "Про ратифікацію Договору про закони щодо товарних знаків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.20, № 399/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамахірією про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.20, № 400/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія про взаємне сприяння та захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.20, № 401/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Чеської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.10.31, № 398/95-ВР "Про приєднання України до Статуту Ради Європи"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.02, № 414/95-ВР "Про ратифікацію Кредитної угоди між Україною і Європейським Банком Реконструкції та Розвитку на проєкт реконструкції плодочовчого ринку м.Києва"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.04, № 426/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Туркменістану про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.04, № 425/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.22, № 448/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про принципи співробітництва в галузі виробництва і поставок авіаційної техніки у 1994-2001 роках"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.22, № 451/95-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.22, № 447/95-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною та Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.22, № 452/95-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.22, № 449/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на дохід і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.22, № 446/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.24, № 462/95-ВР "Про ратифікацію Угоди про створення міждержавного Європейського об'єднання вугілля та металу"</p>
<p>ВР України, Закон від 1995.11.24, № 464/95-ВР "Про ратифікацію Кредитної угоди між Європейським Співтовариством (Кредитор) та Україною (Позичальник) та Національним банком України (Агент Позичальника) про</p>

<p>надання України позики в сумі 85 млн. ЕКЮ" ВР України, Закон від 1995.12.14, № 469/95-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Туркменістану про реструктуризацію державного боргу України Туркменістану за 1993 рік, Протоколу про внесення доповнень до Угоди про реструктуризацію державного боргу України Туркменістану за 1993 рік та Протоколу про графік погашення заборгованості України перед Туркменістаном за поставлений у 1994 році природний газ"</p>
--

1996

<p>ВР України, Закон від 1996.01.18, № 5/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Словацької Республіки про заохочення і взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.02.06, № 34/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Естонською Республікою про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.02.09, № 44/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Гвінейської Республіки про торговельно-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.02.09, № 43/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Туркменістану про виробничу кооперацію"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.02.09, № 42/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між урядами держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав про звільнення від сплати мита, податків і видачі спеціальних дозволів за провезення нормативних документів, еталонів, засобів вимірювань і стандартних зразків, що провозяться з метою перевірки та метрологічної атестації"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.02.22, № 64/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Китайської Народної Республіки про морський транспорт"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.03.26, № 112/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про позику між Україною (що діє через Міністерство фінансів України) та Експортно-імпортним Банком Японії щодо надання нез'язованого кредиту в сумі, еквівалентній 150 млн. доларів США"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.03.26, № 113/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про позику між Україною (що діє через Міністерство фінансів України) та Експортно-імпортним Банком Японії щодо надання експортного кредиту в сумі, еквівалентній 50 млн. доларів США"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.04, № 122/96-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку про надання позики (Проєкт реабілітації гідроелектростанцій та управління у системі)"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.23, № 134/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.23, № 136/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.23, № 135/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України та Урядом Швеції про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.23, № 137/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Україною та Угорською Республікою про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.23, № 133/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.23, № 132/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.26, № 149/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про забезпечення населення лікарськими засобами, вакцинами та іншими імунологічними препаратами, виробами медичного призначення і медичної техніки, що виробляються на території держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.26, № 150/96-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною та Італійською республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.26, № 151/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.26, № 152/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія, які працюють за межами своїх держав"</p>

<p>ВР України, Закон від 1996.04.26, № 144/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників та інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.04.26, № 145/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про встановлення для учасників Великої Вітчизняної війни, трудівників тилу воєнних років та вдов загиблих бойових додаткових пільг і матеріальної допомоги у зв'язку з 50-річчям Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 - 1945 років"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.05.05, № 166/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про торгівлю та економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.05.05, № 167/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.05.05, № 168/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Грузія про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.05.05, № 165/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною і Сполученими Штатами Америки про співробітництво в дослідженні і використанні космічного простору в мирних цілях"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.05.07, № 186/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.03, № 266/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про фінансову допомогу для проекту реабілітації гідроенергетики та системного контролю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.03, № 265/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про надання подвійного (Проект з розвитку насадництва) між Україною та Міжнародним банком реконструкції і розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.11, № 310/96-ВР "Про ратифікацію Кредитної угоди між Україною і Світовим банком щодо Експериментального проекту в галузі вугільної промисловості"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.11, № 308/96-ВР "Про ратифікацію Кредитної угоди між Україною і Європейським Співтовариством про надання Україні позики в сумі 200 млн. ЕКЮ"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.11, № 309/96-ВР "Про ратифікацію Кредитної угоди між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку про позику на розвиток підприємств"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 332/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Україною і Королівством Нідерланди про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 341/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Королівства Данії про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 338/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Словацької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 335/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 339/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Україною і Канадою про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків стосовно доходів і майна"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 340/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Королівства Норвегія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 342/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Китайської Народної Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 334/96-ВР "Про приєднання України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 331/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.07.12, № 333/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною і Словацькою Республікою про співробітництво і взаємодопомогу в галузі митної справи"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.09.12, № 359/96-ВР "Про ратифікацію Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною і Федеративною Республікою Бразилія"</p>

<p>ВР України, Закон від 1996.09.13, № 369/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Вірменія про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.09.13, № 368/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.01, № 391/96-ВР "Про приєднання України до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи, 1949 р. та Протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи, 1952 р."</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.29, № 436/96-ВР "Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.29, № 432/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Індонезія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.29, № 431/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.29, № 434/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.29, № 433/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Королівства Бельгія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.29, № 435/96-ВР "Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.10.29, № 437/96-ВР "Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 472/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про надання взаємодопомоги у боротьбі з незаконним обігом наркотиків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 464/96-ВР "Про приєднання України до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 459/96-ВР "Про ратифікацію Договору про добросусідство, дружбу і співробітництво між Україною та Республікою Молдова"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 471/96-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною і Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 463/96-ВР "Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Литовською Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 462/96-ВР "Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Республікою Молдова"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 470/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Латвійською Республікою про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 473/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про арешт і конфіскацію доходів та знарядь, пов'язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 467/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Аргентинської Республіки про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 466/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Болгарія про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 465/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Швейцарською Конфедерацією про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 468/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Бразилія про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 469/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Союзним Урядом Республіки Югославія про торгівлю та економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.01, № 474/96-ВР "Про приєднання України до Будапештського договору про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури від 28 квітня 1977 року та Інструкції до нього від 31 січня 1981 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 510/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Грецької Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>

<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 513/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Угорською Республікою про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 515/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Куба про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 516/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Чилі про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 508/96-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 509/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Швейцарською Конфедерацією про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 514/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про виробничу кооперацію"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 512/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Італійської Республіки про сприяння та захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.15, № 511/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про заохочення та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.22, № 547/96-ВР "Про приєднання України до Часткової Угоди про Європейську Комісію "За демократію через право"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.22, № 545/96-ВР "Про ратифікацію Поправок до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озонний шар"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.11.22, № 546/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про гарантії прав громадян у галузі пенсійного забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.06, № 577/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.06, № 576/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.06, № 575/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Ісламської Республіки Іран про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.18, № 612/96-ВР "Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект розвитку ринку електроенергетики) між Україною і Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.18, № 614/96-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу та співробітництво між Україною та Республікою Вірменія"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.18, № 615/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про проведення узгодженої політики в галузі транзиту природного газу"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.18, № 613/96-ВР "Про ратифікацію Гарантійної угоди (Проект розвитку енергоринку України) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.20, № 630/96-ВР "Про ратифікацію Угоди про поставки товарів для забезпечення національних гідрометеорологічних служб держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.25, № 645/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Королівства Швеція про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.25, № 644/96-ВР "Про ратифікацію Договору про принципи відносин та співробітництва між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам"</p>
<p>ВР України, Закон від 1996.12.25, № 638/96-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною і Міжнародним банком реконструкції та розвитку про надання позики на реструктуризацію вугільної галузі"</p>

1997

<p>ВР України, Закон від 1997.01.24, № 32/97-ВР "Про ратифікацію Рамкової Угоди між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччини про консультування і технічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.01.24, № 33/97-ВР "Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському</p>

<p>або такому, що приносить підність, поводження чи покаранню"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.02.21, № 106/97-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Киргизькою Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.02.26, № 120/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Королівством Нідерланди про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.02.26, № 119/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Ліванської Республіки про торгівлю та економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.02.26, № 118/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Бельгійсько-Люксембурзьким Економічним Союзом про взаємне заохочення і захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.03.18, № 147/97-ВР "Про ратифікацію Угоди про грант (Проект ядерної безпеки Чорнобильської АЕС) між Європейським банком реконструкції та розвитку як Розпорядником коштів, наданих згідно з Грантом з Рахунку ядерної безпеки, Урядом України та Чорнобильською атомною електростанцією"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.03, № 173/97-ВР "Про ратифікацію Гарантійної угоди (Проект реконструкції Старобешівської ТЕС) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.04, № 183/97-ВР "Про ратифікацію Угоди про створення Міждержавного резерву біопрепаратів та інших засобів захисту тварин у державах - учасницях Співдружності Незалежних Держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 197/97-ВР "Про ратифікацію Торговельної угоди між Урядом України і Урядом Республіки Корея"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 192/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Австрія про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 193/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран про взаємне сприяння та захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 199/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Словенія про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 198/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Індонезія про економічне та технічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 196/97-ВР "Про ратифікацію Торговельної угоди між Урядом України та Урядом Республіки Індонезія"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 195/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Аргентинської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.04.11, № 194/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Індонезія про сприяння та захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.05.16, № 267/97-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.05.17, № 272/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Турецькою Республікою про взаємне сприяння та захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.05.17, № 271/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України, Урядом Туркменістану та Урядом Ісламської Республіки Іран про основні принципи торгово-економічного співробітництва"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.06.11, № 329/97-ВР "Про ратифікацію Угоди про проведення узгодженої політики в галузі транзиту нафти і нафтопродуктів магістральними трубопроводами"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.06.17, № 348/97-ВР "Про ратифікацію Угоди про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.07.11, № 446/97-ВР "Про ратифікацію Меморандуму про порозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Іспанії щодо фінансового співробітництва"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.07.15, № 451/97-ВР "Про ратифікацію Гарантійної угоди (Проект розвитку експорту) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.07.15, № 452/97-ВР "Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування"</p>
<p>ВР України, Закон від 1997.07.17, № 474/97-ВР "Про ратифікацію Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією і Додаткової угоди до нього у формі обміну листами Міністра закордонних справ України та Міністра закордонних справ Румунії"</p>

ВР України, Закон від 1997.07.17, № 475/97-ВР "Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції"
ВР України, Закон від 1997.07.18, № 493/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні"
ВР України, Закон від 1997.07.18, № 492/97-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною та Іспанією"
ВР України, Закон від 1997.07.18, № 491/97-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон"
ВР України, Закон від 1997.10.16, № 578/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"
ВР України, Закон від 1997.10.16, № 577/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Корея про сприяння та взаємний захист інвестицій"
ВР України, Закон від 1997.10.21, № 586/97-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Румунії про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків стосовно доходу і капіталу"
ВР України, Закон від 1997.11.04, № 614/97-ВР "Про ратифікацію Фінансового протоколу між Урядом України та Урядом Французької Республіки щодо надання гранту для фізичного захисту Запорізької АЕС"
ВР України, Закон від 1997.11.04, № 613/97-ВР "Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект підтримки соціального захисту) між Україною та Міжнародним Банком реконструкції і розвитку"
ВР України, Закон від 1997.11.04, № 615/97-ВР "Про ратифікацію Договору між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення"
ВР України, Закон від 1997.11.21, № 669/97-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною та Азербайджанською Республікою про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбукання покарання"
ВР України, Закон від 1997.11.21, № 670/97-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною і Грузією про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбукання покарання"
ВР України, Закон від 1997.11.21, № 668/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про принципи співробітництва в нафтогазових галузях"
ВР України, Закон від 1997.12.03, № 687/97-ВР "Про ратифікацію Конвенції про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення"
ВР України, Закон від 1997.12.09, № 705/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про вільну торгівлю"
ВР України, Закон від 1997.12.09, № 704/97-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Литовської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно"
ВР України, Закон від 1997.12.09, № 703/97-ВР "Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 741/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 739/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про нафтопровідну систему Джейхан-Самсун"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 738/97-ВР "Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 742/97-ВР "Про ратифікацію Меморандуму про створення і діяльність Японського центру в Україні"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 735/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 736/97-ВР "Про ратифікацію Конвенції про ядерну безпеку"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 740/97-ВР "Про ратифікацію Договору між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах"
ВР України, Закон від 1997.12.17, № 737/97-ВР "Про ратифікацію Угоди між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї"

ВР України, Закон від 1998.01.14, № 13/98-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 36/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Македонії про торгівлю та економічне співробітництво"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 37/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і майно"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 40/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про науково-технічне співробітництво"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 39/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки про науково-технічне співробітництво"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 38/98-ВР "Про ратифікацію Угоди про співробітництво в галузі вивчення, розвідки і використання мінерально-сировинних ресурсів"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 41/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 43/98-ВР "Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 44/98-ВР "Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції"
ВР України, Закон від 1998.01.16, № 42/98-ВР "Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Грецькою Республікою"
ВР України, Закон від 1998.02.04, № 80/98-ВР "Про ратифікацію Рамкової угоди між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку стосовно діяльності Чорнобильського фонду "Укріття" в Україні"
ВР України, Закон від 1998.02.04, № 79/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист"
ВР України, Закон від 1998.02.04, № 78/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Словацької Республіки про взаємне працевлаштування громадян"
ВР України, Закон від 1998.02.06, № 89/98-ВР "Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів"
ВР України, Закон від 1998.02.10, № 104/98-ВР "Про ратифікацію Угоди про проведення узгодженої політики у визначенні транспортних тарифів"
ВР України, Закон від 1998.02.10, № 107/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про передачу і приймання осіб"
ВР України, Закон від 1998.02.10, № 105/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про міжнародне автомобільне сполучення"
ВР України, Закон від 1998.02.10, № 106/98-ВР "Про ратифікацію Додаткової угоди до Рамкової угоди від 29 травня 1996 р. між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про консультування та технічне співробітництво"
ВР України, Закон від 1998.02.12, № 127/98-ВР "Про ратифікацію Меморандуму між Кабінетом Міністрів України, що діє через Національне агентство України з реконструкції та розвитку, та Експортно-імпорнтним банком Японії як урядовою установою Японії щодо надання Україні кредитів і гарантій"
ВР України, Закон від 1998.02.12, № 126/98-ВР "Про ратифікацію Меморандуму між Кабінетом Міністрів України, що діє через Національне агентство України з реконструкції та розвитку, та Міністерством міжнародної торгівлі і промисловості Японії, що діє через Департамент експортного, імпорнтного та інвестиційного страхування, щодо державної підтримки експорту, кредитів та інших операцій для України"
ВР України, Закон від 1998.03.03, № 150/98-ВР "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Французької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"
ВР України, Закон від 1998.03.03, № 148/98-ВР "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про виробничу кооперацію"

ВР України, Закон від 1998.03.03, № 149/98-ВР	"Про ратифікацію Угоди щодо співробітництва у розвитку та використанні систем стільникового рухомого зв'язку"
ВР України, Закон від 1998.03.03, № 140/98-ВР	"Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року"
ВР України, Закон від 1998.03.04, № 171/98-ВР	"Про ратифікацію Протоколу про вилучення з режиму вільної торгівлі до Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про вільну торгівлю"
ВР України, Закон від 1998.03.04, № 163/98-ВР	"Про ратифікацію Угоди про зустрічні гарантії між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"
ВР України, Закон від 1998.03.05, № 195/98-ВР	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Королівства Данія щодо допомоги в енергетичній програмі, яка враховує аспекти захисту довкілля"
ВР України, Закон від 1998.03.05, № 193/98-ВР	"Про ратифікацію Угоди про взаємне визнання ліцензій на провадження будівельної діяльності, які видаються ліцензійними органами держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав"
ВР України, Закон від 1998.03.24, № 209/98-ВР	"Про ратифікацію Протоколу між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про надання кредитів для фінансування експорту товарів та послуг із Чеської Республіки в Україну"
ВР України, Закон від 1998.07.24, № 69-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Швейцарської Конфедерації про надання безповоротної фінансової допомоги на Проєкт "Охорона здоров'я матерів і дітей (неонатологія)"
ВР України, Закон від 1998.09.11, № 106-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про організацію спільного контролю в пунктах пропуску через українсько-молдовський державний кордон"
ВР України, Закон від 1998.09.11, № 104-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору"
ВР України, Закон від 1998.09.11, № 105-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про приймання та передачу осіб через українсько-молдовський державний кордон"
ВР України, Закон від 1998.10.02, № 155-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про вільну торгівлю"
ВР України, Закон від 1998.10.02, № 156-XIV	"Про ратифікацію Протоколу про вилучення з режиму вільної торгівлі до Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про вільну торгівлю від 17 вересня 1994 року"
ВР України, Закон від 1998.10.02, № 154-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Королівства Норвегія про торговельні зв'язки та економічне співробітництво"
ВР України, Закон від 1998.10.14, № 182-XIV	"Про денонсацію Гарантійної угоди (Проєкт розвитку енергоринку України) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"
ВР України, Закон від 1998.10.16, № 187-XIV	"Про ратифікацію Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення"
ВР України, Закон від 1998.11.05, № 237-XIV	"Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про дружбу і подальше поглиблення всебічного співробітництва"
ВР України, Закон від 1998.11.05, № 232-XIV	"Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Македонія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на капітал"
ВР України, Закон від 1998.11.05, № 233-XIV	"Про ратифікацію Угоди про взаємодію держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав на випадок евакуації їх громадян з третіх країн у разі виникнення надзвичайних ситуацій"
ВР України, Закон від 1998.11.05, № 236-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Киргизької Республіки про співробітництво в галузі цивільної оборони, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків"
ВР України, Закон від 1998.11.05, № 238-XIV	"Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних та сімейних справах"
ВР України, Закон від 1998.11.05, № 235-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про науково-технічне співробітництво"
ВР України, Закон від 1998.11.05, № 234-XIV	"Про зняття застережень України до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання"
ВР України, Закон від 1998.11.20, № 274-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про міжнародне автомобільне сполучення та Виконавчого протоколу до цієї Угоди"
ВР України, Закон від 1998.11.20, № 275-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про міжнародне автомобільне сполучення та Протоколу до цієї Угоди"

ВР України, Закон від 1998.11.20, № 273-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про міжнародні автомобільні перевезення"
ВР України, Закон від 1998.12.01, № 287-XIV	"Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Грузією"
ВР України, Закон від 1998.12.01, № 288-XIV	"Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Азербайджанською Республікою"
ВР України, Закон від 1998.12.01, № 286-XIV	"Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Республікою Болгарія"
ВР України, Закон від 1998.12.04, № 300-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про транзит через територію України військових формувань Російської Федерації, які тимчасово знаходяться на території Республіки Молдова"
ВР України, Закон від 1998.12.04, № 299-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про захист технологій, пов'язаних із запуском Україною ліцензованих США комерційних космічних апаратів"

1999

ВР України, Закон від 1999.03.04, № 473-XIV	"Про ратифікацію Угоди про грант Всеукраїнського екологічного траст-фонду (Проєкт вилучення речовин, що руйнують озоновий шар) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку, як виступає як впроваджувальна установа зазначеного фонду"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 505-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків на доходи і капітал"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 503-XIV	"Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Чеської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 504-XIV	"Про ратифікацію Конвенції між Урядом України та Урядом Грузії про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 502-XIV	"Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Італійської Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталу та попередження податкових ухилень"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 500-XIV	"Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Австрія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 498-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Нідерландів про технічне та фінансове співробітництво"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 506-XIV	"Про ратифікацію Конвенції між Кабінетом Міністрів України і Урядом Туркменістану про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на майно"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 499-XIV	"Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Арабської Республіки Єгипет про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 501-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Хорватія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно"
ВР України, Закон від 1999.03.17, № 497-XIV	"Про ратифікацію Угоди про співпрацю держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з незаконною міграцією"
ВР України, Закон від 1999.03.19, № 529-XIV	"Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Туркменістаном"
ВР України, Закон від 1999.03.19, № 528-XIV	"Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Республікою Узбекистан"
ВР України, Закон від 1999.03.19, № 530-XIV	"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про морське торговельне судноплавство"
ВР України, Закон від 1999.03.19, № 535-XIV	"Про приєднання України до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин"
ВР України, Закон від 1999.03.19, № 523-XIV	"Про ратифікацію Угоди про співробітництво між Україною та Сполученими Штатами Америки стосовно мирного використання ядерної енергії"
ВР України, Закон від 1999.03.19, № 526-XIV	"Про ратифікацію Статуту Організації Чорноморського Економічного Співробітництва"

<p>ВР України, Закон від 1999.03.19, № 534-XIV "Про ратифікацію Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.19, № 531-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про вільну торгівлю та Протоколу між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про вилучення з режиму вільної торгівлі до Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про вільну торгівлю від 17 грудня 1992 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.19, № 533-XIV "Про ратифікацію П'ятого додаткового протоколу до Статуту Всесвітнього поштового союзу"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.19, № 532-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.19, № 527-XIV "Про ратифікацію Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною та Аргентинською Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.19, № 525-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.23, № 544-XIV "Про ратифікацію змін і доповнень до Угоди між Україною і Міжнародним банком реконструкції та розвитку про надання позики на реструктуризацію вугільної галузі"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.23, № 542-XIV "Про ратифікацію Угоди про позику (Проект реабілітації та розширення централізованого теплопостачання м. Києва) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.03.24, № 547-XIV "Про ратифікацію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.04.08, № 582-XIV "Про ратифікацію Угоди про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах учасниць СНД"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.04.08, № 583-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заснування та умови діяльності інформаційно-культурних центрів"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.04.08, № 578-XIV "Про ратифікацію Угоди про Спільний аграрний ринок держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.04.08, № 581-XIV "Про ратифікацію Конвенції про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і багажу"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.04.08, № 580-XIV "Про ратифікацію Рішення Ради глав урядів держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав про Міждержавну науково-технічну програму "Створення конкурентоздатних на світовому ринку зварних конструкцій, ресурсозберігаючих технологій, матеріалів та обладнання для зварювального виробництва"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.04.08, № 579-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про принципи стягнення непрямих податків при експорті та імпорті товарів (робіт, послуг)"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.13, № 648-XIV "Про ратифікацію Кредитної угоди (Фінансування Української енергозберігаючої сервісної компанії (УкрЕско) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку)"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.13, № 650-XIV "Про ратифікацію Рамкової угоди щодо грантів технічної допомоги між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.13, № 649-XIV "Про ратифікацію Гарантійної угоди (Проект модернізації системи аеронавігаційного обслуговування) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.14, № 664-XIV "Про ратифікацію Додаткового протоколу від 26 березня 1998 року до Конвенції про режим судноплавства на Дунаї від 18 серпня 1948 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.14, № 667-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємний залік заборгованості за поставлені енергетичні ресурси і за розцінені матеріали"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.14, № 663-XIV "Про приєднання України до Угоди про збереження кашанів в Європі"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.14, № 665-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Швейцарської Конфедерації про технічне та фінансове співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.05.14, № 662-XIV "Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення"</p>

<p>ВР України, Закон від 1999.06.03, № 728-XIV "Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.06.15, № 738-XIV "Про приєднання України до Конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.06.30, № 792-XIV "Про ратифікацію Рішення про пайові внески держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав на фінансування капітального ремонту і реставрації Меморіального комплексу "Брестська фортеця-герой"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.06.30, № 791-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998 - 2007 роки"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.06.30, № 790-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Білорусь про економічне співробітництво на 1999 - 2008 роки"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.06.30, № 789-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Молдова про економічне співробітництво на 1998 - 2007 роки"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.01, № 802-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.01, № 799-XIV "Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Турецькою Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.01, № 803-XIV "Про приєднання України до Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.01, № 801-XIV "Про приєднання України до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.01, № 800-XIV "Про ратифікацію Угоди про взаємний залік до загального трудового стажу та вислуги років служби в органах і установах прокуратури в державах - учасницях Співдружності Незалежних Держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.02, № 819-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Королівства Бельгія про автотранспортне сполучення"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.02, № 818-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про торговельне судноплавство"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.02, № 820-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємодію під час експлуатації магістральних нафтопродуктопроводів"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.02, № 821-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Чеської Республіки про умови завершення реалізації після 1 січня 1992 року на території України Угоди між Урядом СРСР і Урядом ЧСРСР про співробітництво в освоєнні Ямбургського газового родовища, будівництва магістрального газопроводу Ямбург - Західний кордон СРСР та об'єктів Уральського газового комплексу і пов'язані з цим поставки природного газу із СРСР до ЧСРСР від 16 грудня 1985 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 832-XIV "Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 827-XIV "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 833-XIV "Про ратифікацію Протоколу про внесення поправок до Угоди про Міжурядовий фельд'єгерський зв'язок"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 829-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Куба про торгово-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 826-XIV "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 828-XIV "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 830-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Австралії про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.06, № 831-XIV "Про приєднання України до Конвенції про майбутнє багатостороннє співробітництво в галузі рибальства в північно-західній частині Атлантичного океану 1978 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.07, № 850-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо привілеїв, імунітетів та пільг, наданих Організацією"</p>

<p>ВР України, Закон від 1999.07.13, № 923-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.13, № 924-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною та Грузією про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства та усунення вже існуючого подвійного громадянства"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.13, № 921-XIV "Про ратифікацію Конвенції про транснаціональні корпорації"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.13, № 922-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Виконавчою Владою Грузії про співробітництво у галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.13, № 919-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про співробітництво і взаємодопомогу з питань додержання податкового законодавства"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.07.14, № 933-XIV "Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Японії щодо надання японського культурного гранту на постачання музичних інструментів Національній філармонії України"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.09.09, № 1030-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.09.21, № 1084-XIV "Про прийняття Протоколу про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв з поправками, внесеними 3 травня 1996 року (Протокол II з поправками, внесеними 3 травня 1996 року), що додається до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.09.21, № 1071-XIV "Про ратифікацію Основної Угоди про співробітництво між Дитячим фондом ООН та Урядом України"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.06, № 1125-XIV "Про ратифікацію Угоди про створення зони вільної торгівлі та Протоколу про внесення змін та доповнень до Угоди про створення зони вільної торгівлі"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.06, № 1126-XIV "Про ратифікацію Угоди про принципи формування спільного транспортного простору і взаємодії держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі транспортної політики"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.19, № 1161-XIV "Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Японії щодо надання японського культурного гранту на постачання аудіовізуального обладнання Національному музею історії України"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.19, № 1162-XIV "Про ратифікацію Гарантійної угоди (Програма інвестицій та розвитку системи водопостачання та очищення води м. Запоріжжя) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.19, № 1163-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво та надання взаємної допомоги в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.21, № 1185-XIV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців та Протоколу про доповнення пункту 2 статті 4 Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.21, № 1186-XIV "Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Білорусь про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Білорусь, і громадянами Республіки Білорусь, які постійно проживають в Україні"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.21, № 1184-XIV "Про ратифікацію Договору між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.10.22, № 1196-XIV "Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок, трудящі із сімейними обов'язками"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.11.17, № 1232-XIV "Про приєднання України до Спільного протоколу про застосування Віденської конвенції та Паризької конвенції"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.11.17, № 1231-XIV "Про ратифікацію Договору про взаєморозуміння та співробітництво між Україною та Королівством Бельгії, Французькою спільнотою Бельгії, Фламандською спільнотою Бельгії, Німецькомовною спільнотою Бельгії, Валлонським регіоном Бельгії, Фламандським регіоном Бельгії, регіоном Брюссель - столиця Бельгії"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.12.03, № 1273-XIV "Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.12.15, № 1302-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.12.15, № 1301-XIV "Про ратифікацію Угоди про співробітництво та взаємодопомогу в митних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 1999.12.21, № 1324-XIV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Аргентинської Республіки про науково-технічне співробітництво"</p>

<p>ВР України, Закон від 2000.01.11, № 1372-XIV "Про ратифікацію Конвенції про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.01.11, № 1371-XIV "Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Македонія"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1450-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Грецької Республіки про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і вантажів"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1447-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Грузії про взаємне визнання прав та регулювання відносин власності"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1452-III "Про ратифікацію Угоди про співробітництво в сфері збереження і використання генетичних ресурсів культурних рослин держав - учасниць СНД"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1449-III "Про ратифікацію Угоди про міжнародні автомобільні перевезення між Урядом України та Урядом Королівства Іспанія"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1438-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1448-III "Про приєднання України до Угоди про прийняття єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів, предметів обладнання та частин, які можуть бути встановлені та/або використані на колісних транспортних засобах, і про умови взаємного визнання офіційних затверджень, виданих на основі цих приписів, 1958 року з поправками 1995 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1440-III "Про ратифікацію Основної багатосторонньої угоди про міжнародний транспорт щодо розвитку коридору Європа - Кавказ - Азія та технічних додатків до неї"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1441-III "Про ратифікацію Угоди між Україною та Іспанією про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1439-III "Про ратифікацію Гарантійної угоди (Друга кредитна лінія для розвитку малих і середніх підприємств) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1451-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Румунії про міжнародне автомобільне сполучення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1446-III "Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) щодо створення нової форми співробітництва"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1443-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Хорватія про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1442-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Македонія про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.10, № 1444-III "Про ратифікацію Угоди про економічне та промислове співробітництво між Україною та Королівством Іспанія"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.22, № 1487-III "Про ратифікацію Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав про Міждержавну науково-технологічну програму створення системи сейсмологічного моніторингу території держав - учасниць СНД"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.22, № 1486-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про міжнародне автомобільне сполучення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.22, № 1485-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Данія про міжнародні автомобільні перевезення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.02.22, № 1484-III "Про ратифікацію Протоколу N 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, який стосується скасування смертної кари, 1983 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1517-III "Про ратифікацію Договору між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в сфері науки та технологій"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1510-III "Про ратифікацію Угоди між державами - учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь в програмі "Партнерство заради миру", щодо статусу їхніх збройних сил та Додаткового протоколу до цієї Угоди"</p>

<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1513-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Ліванської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.04.20, № 1690-III "Про ратифікацію Угоди про принципи справляння непрямих податків під час експорту та імпорту товарів (робіт, послуг) між державами - учасницями Співдружності Незалежних Держав"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1511-III "Про приєднання України до Європейської Угоди про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ)"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.05.18, № 1739-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про міжнародне автомобільне сполучення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1514-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про взаємне визнання прав та регулювання відносин власності, Протоколу між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про визнання прав власності України на майно Бакинського спецавтоцентру "Таврія", розташованого на території Азербайджанської Республіки, і прав власності Азербайджанської Республіки на майно Сніжнського вищаводу, розташованого на території України (Донецька область)"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.05.18, № 1738-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Казахстан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбукання покарання"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1512-III "Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Словенія про взаємне сприяння та захист інвестицій"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.05.18, № 1737-III "Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Казахстан про економічне співробітництво на 1999 - 2009 роки"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1515-III "Про ратифікацію Угоди про торговельно-економічне співробітництво між Урядом України та Урядом Республіки Чилі"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.06.01, № 1763-III "Про приєднання України до Протоколу до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1509-III "Про ратифікацію Договору з відкритого неба"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.06.01, № 1762-III "Про приєднання України до Ніщської угоди про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.02, № 1516-III "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухиленнє від сплати податків на доход і майно"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.06.01, № 1765-III "Про ратифікацію Угоди про співробітництво у розв'язанні проблем ВІЛ-інфекції"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.16, № 1547-III "Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.06.01, № 1764-III "Про ратифікацію Угоди про надання медичної допомоги громадянам держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав та Протоколу про механізм реалізації Угоди про надання медичної допомоги громадянам держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у частині порядку надання медичних послуг"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.16, № 1546-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом Республіки Болгарія, Виконавчою Владою Грузії і Кабінетом Міністрів України про спільну експлуатацію залізничної поромної переправи між портами Варна (Республіка Болгарія), Поті/Батумі (Грузія) і Іллічівськ (Україна)"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.06.08, № 1802-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про економічне співробітництво на 1999 - 2008 роки"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.23, № 1597-III "Про ратифікацію Торговельної угоди між Урядом України та Урядом Південно-Африканської Республіки"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.06.08, № 1803-III "Про ратифікацію Гарантійної угоди (Проект розвитку залізничних шляхів України) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.23, № 1598-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Грузією про економічне співробітництво на 1999 - 2008 роки"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.06.08, № 1801-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Демократичної Соціалістичної Республіки Шрі-Ланка про торговельно-економічне та технічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.23, № 1599-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Молдова про єдиний порядок регулювання зовнішньоекономічних відносин"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.07.06, № 1863-III "Про ратифікацію Угоди між Україною та Аргентинською Республікою з питань міграції"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.23, № 1600-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Швеція про співробітництво в галузі ядерної безпеки"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.07.06, № 1865-III "Про ратифікацію Додаткового протоколу про привілеї та імунітети Організації Чорноморського Економічного Співробітництва"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.03.23, № 1601-III "Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Білорусь про співробітництво у забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.07.06, № 1864-III "Про ратифікацію Угоди про позику (Проект енергозбереження в адміністративних і громадських будівлях міста Києва) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.06, № 1635-III "Про ратифікацію Угоди між Україною і Урядом Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії про міжнародні автотранспортні перевезення"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.07.13, № 1891-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.06, № 1633-III "Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Молдова про державний кордон та Додаткового протоколу до Договору між Україною і Республікою Молдова про державний кордон щодо передачі у власність Україні ділянки автомобільної дороги Одеса - Рені в районі населеного пункту Паланка Республіки Молдова, а також земельної ділянки, по якій вона проходить, і режиму їх експлуатації"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.14, № 1940-III "Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Казахстан про спрощений порядок набуття і припинення громадянства громадянами України, які постійно проживають у Республіці Казахстан, та громадянами Республіки Казахстан, які постійно проживають в Україні, та запобігання випадкам безгромадянства та подвійного громадянства"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.06, № 1634-III "Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1972-III "Про ратифікацію Угоди про співробітництво по припиненню правопорушень у сфері інтелектуальної власності"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.06, № 1636-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Французької Республіки про міжнародні автомобільні перевезення вантажів і Протоколу до цієї Угоди"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1973-III "Про ратифікацію Рішення Ради глав урядів держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав про Міждержавну програму щодо створення та застосування міждержавних стандартних зразків складу та властивостей речовин і матеріалів на 1999 - 2001 роки"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.06, № 1637-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Фінляндія про міжнародні автомобільні перевезення"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1977-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Польща про міжнародні автомобільні перевезення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.20, № 1688-III "Про ратифікацію Об'єднаної конвенції про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1974-III "Про ратифікацію Угоди з адаптації Договору про звичайні збройні сили в Європі"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.20, № 1687-III "Про ратифікацію Подальшого додаткового протоколу до Угоди між державами - учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі "Партнерство заради миру", щодо статусу їхніх збройних сил"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1975-III "Про ратифікацію Угоди про міжнародний автомобільний транспорт між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.20, № 1689-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Польща про будівництво автодорожнього мосту через ріку Західний Буг на українсько-польському державному кордоні в районі пункту пропуску Ягодин - Дорогуськ і Протоколу до неї"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1976-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про міжнародне автомобільне сполучення та Виконавчого протоколу про застосування цієї Угоди"</p>
<p>ВР України, Закон від 2000.04.20, № 1691-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Аргентинської Республіки про працевлаштування членів сімей співробітників дипломатичних представництв та працівників консульських установ"</p>	<p>ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1978-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і вантажів та Протоколу про застосування цієї Угоди"</p>

ВР України, Закон від 2000.09.21, № 1971-III "Про ратифікацію Угоди про заходи щодо попередження та припинення використання неправдивих товарних знаків та географічних позначень"
ВР України, Закон від 2000.10.05, № 2023-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Азербайджанською Республікою про економічне співробітництво на 2000 - 2009 роки"
ВР України, Закон від 2000.10.05, № 2021-III "Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 105 про скасування примусової праці"
ВР України, Закон від 2000.10.05, № 2024-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Арабської Республіки Єгипет про торговельне судноплавство"
ВР України, Закон від 2000.10.05, № 2022-III "Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці"
ВР України, Закон від 2000.10.19, № 2051-III "Про приєднання України до Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах"
ВР України, Закон від 2000.10.19, № 2052-III "Про приєднання України до Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах"
ВР України, Закон від 2000.11.02, № 2080-III "Про ратифікацію Договору між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах"
ВР України, Закон від 2000.11.02, № 2084-III "Про ратифікацію Загальної угоди про підтримку проєктів між Урядом (Кабінетом Міністрів) України, Національним банком України та Експортно-імпортним банком Сполучених Штатів Америки"
ВР України, Закон від 2000.11.02, № 2081-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Македонія про правову допомогу в цивільних справах"
ВР України, Закон від 2000.11.02, № 2083-III "Про ратифікацію Поправки до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар"
ВР України, Закон від 2000.11.02, № 2079-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо реалізації програм та проєктів міжнародної допомоги у військовій сфері"
ВР України, Закон від 2000.11.02, № 2082-III "Про приєднання України до Протоколу про поправки до Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 року"
ВР України, Закон від 2000.11.16, № 2106-III "Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Японії щодо виконання Проєкту вдосконалення рівня медичного обладнання в українській спеціалізованій лікарні "ОХМАТДИТ"
ВР України, Закон від 2000.11.16, № 2108-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Підготовчою комісією Організації Договору про повсякденну заборону ядерних випробувань про проведення заходів, у тому числі післясертифікаційної діяльності, стосовно об'єктів з міжнародного моніторингу за Договором про повсякденну заборону ядерних випробувань"
ВР України, Закон від 2000.11.16, № 2107-III "Про ратифікацію Договору про повсякденну заборону ядерних випробувань"
ВР України, Закон від 2000.12.07, № 2119-III "Про ратифікацію Кредитної угоди (Кредит на закупівлю палива на зимовий період 2000/2001) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"
ВР України, Закон від 2000.12.07, № 2132-III "Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Азербайджанською Республікою"

2001

ВР України, Закон від 2001.01.11, № 2208-III "Про ратифікацію Меморандуму про домовленість у зв'язку з Договором між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про обмеження систем протиракетної оборони"
ВР України, Закон від 2001.01.11, № 2207-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про засоби систем попередження про ракетний напад і контролю космічного простору"
ВР України, Закон від 2001.01.18, № 2231-III "Про ратифікацію Рамкової угоди про інституційні засади створення міждержавних систем транспортування нафти та газу"
ВР України, Закон від 2001.02.22, № 2285-III "Про ратифікацію Спільного Розпорядження Президента України Л. Кучми і Президента Туркменістану С. Ніязова "Про будівництво і фінансування інвестиційних об'єктів загальнодержавного значення в Туркменістані"
ВР України, Закон від 2001.02.22, № 2284-III "Про приєднання України до Протоколу про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику"
ВР України, Закон від 2001.02.22, № 2283-III "Про ратифікацію Угоди про порядок транзиту через території держав - учасниць

Співдружності Незалежних Держав" ВР України, Закон від 2001.03.15, № 2295-III "Про ратифікацію Антидопінгової конвенції"
ВР України, Закон від 2001.03.22, № 2327-III "Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Республікою Македонія"
ВР України, Закон від 2001.03.22, № 2326-III "Про ратифікацію Конвенції між Україною і Португальською Республікою про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на капітал"
ВР України, Закон від 2001.05.29, № 2483-III "Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Японії щодо надання японського культурного гранту на постачання аудіообладнання Національному академічному драматичному театру імені І. Франка"
ВР України, Закон від 2001.05.29, № 2482-III "Про ратифікацію Рішення Ради глав урядів держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав про Міждержавну програму з розробки стандартів у галузі безпеки та охорони праці на продукції, що взаємолостається, на 2000 - 2005 роки"
ВР України, Закон від 2001.05.29, № 2481-III "Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 132 (переглянутої) 1970 року про оплачувані відпустки"
ВР України, Закон від 2001.05.29, № 2485-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Казахстан про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків"
ВР України, Закон від 2001.05.29, № 2484-III "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Грецької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно"
ВР України, Закон від 2001.06.07, № 2494-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про співробітництво у сфері науки та технологій"
ВР України, Закон від 2001.06.07, № 2495-III "Про ратифікацію Протоколу до Угоди між державами держав - учасницями Співдружності Незалежних Держав про соціальні та правові гарантії військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей від 14 лютого 1992 року"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2604-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про взаємний захист секретної інформації та матеріалів, обмін якими здійснюється в процесі співробітництва в оборонній промисловості"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2602-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємну охорону таємної інформації та матеріалів"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2600-III "Про ратифікацію Угоди про економічне та технічне співробітництво між Урядом України та Урядом Держави Кувейт"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2596-III "Про ратифікацію Протоколу про внесення змін і доповнень до Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Беларусь про міжнародне автомобільне сполучення від 17 грудня 1992 року і Виконавчого Протоколу до Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Беларусь про міжнародне автомобільне сполучення від 16 грудня 1994 року"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2599-III "Про ратифікацію Угоди про вільну торгівлю між Україною та Республікою Македонія"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2603-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про взаємну охорону секретної інформації"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2601-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Союзним Урядом Союзу Республік Югославія про взаємне сприяння та захист інвестицій"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2605-III "Про ратифікацію Угоди між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2597-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Туркменістану про співробітництво у сфері міжнародного автомобільного сполучення"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2595-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Узбекистан про міжнародне автомобільне сполучення"
ВР України, Закон від 2001.07.05, № 2598-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом та Виконавчого протоколу про застосування Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про міжнародне автомобільне сполучення"
ВР України, Закон від 2001.07.11, № 2632-III "Про ратифікацію Протоколу про затвердження Положення про Виконавчий комітет Співдружності Незалежних Держав"

ВР України, Закон від 2001.07.12, № 2666-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про взаємне визнання прав та регулювання відносин власності з Протоколу між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Молдова про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про взаємне визнання прав та регулювання відносин власності від 11 серпня 1994 року"
ВР України, Закон від 2001.07.12, № 2667-III "Про ратифікацію Угоди між урядами держав - учасниць Чорноморського Економічного Співробітництва (ЧЕС) про співробітництво у наданні надзвичайної допомоги і ліквідації надзвичайних ситуацій, що виникли внаслідок лих природного і техногенного характеру"
ВР України, Закон від 2001.09.13, № 2690-III "Про ратифікацію Протоколу N 2 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню"
ВР України, Закон від 2001.09.13, № 2688-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Узбекистан про приймання та передачу осіб, які перебувають на території держав нелегально"
ВР України, Закон від 2001.09.13, № 2689-III "Про ратифікацію Протоколу N 1 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2736-III "Про ратифікацію Кредитної угоди (Відновлення автомагістралі М06 та реформа фінансування сектору автодоріг) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2734-III "Про ратифікацію Протоколу про правила ліцензування імпорту державами - учасницями Угоди про створення зони вільної торгівлі"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2737-III "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Індія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2735-III "Про ратифікацію Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав про Правила визначення країни походження товарів"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2730-III "Про приєднання України до Міжнародної конвенції про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2732-III "Про приєднання України до Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограм"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2731-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Словачькою Республікою про соціальне забезпечення"
ВР України, Закон від 2001.09.20, № 2733-III "Про приєднання України до Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право"
ВР України, Закон від 2001.10.04, № 2758-III "Про ратифікацію Рішень про створення та діяльність Антитерористичного центру держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав"
ВР України, Закон від 2001.10.04, № 2757-III "Про ратифікацію Конвенції між Кабінетом Міністрів України і Союзним Урядом Союзної Республіки Югославія про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і капітал"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2797-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2799-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону секретної інформації"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2800-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Узбекистан про взаємний захист таємної інформації"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2794-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Ірак про торговельне, економічне, наукове та технічне співробітництво"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2793-III "Про ратифікацію Торговельної Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Кіпр"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2791-III "Про ратифікацію Європейської конвенції про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2792-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Вірменія про економічне співробітництво на 2001 - 2010 роки"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2795-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про умови резервних поставок і оплати російського природного газу в Україну в 2001 році"

ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2796-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про гарантії транзиту російського природного газу територією України"
ВР України, Закон від 2001.11.15, № 2798-III "Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Вірменія про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання"
ВР України, Закон від 2001.11.29, № 2855-III "Про приєднання України до Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом"
ВР України, Закон від 2001.11.29, № 2857-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про пенсійне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей і державне обов'язкове особисте страхування військовослужбовців"
ВР України, Закон від 2001.11.29, № 2858-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про пенсійне забезпечення військовослужбовців і членів їх сімей"
ВР України, Закон від 2001.11.29, № 2856-III "Про ратифікацію Шостого додаткового протоколу до Статуту Всесвітнього поштового союзу"

2002

ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2943-III "Про ратифікацію Угоди між Україною і Туркменістаном про регулювання процесу переселення і захист прав переселенців"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2928-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2929-III "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Швейцарською Федеральною Радою про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на капітал"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2931-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Грецької Республіки про торговельне суднопластво"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2930-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Швейцарською Федеральною Радою про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і вантажів та Протоколу до цієї Угоди"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2932-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Французької Республіки про морське торговельне суднопластво"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2935-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про рвадмісію осіб"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2936-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво у військовій галузі"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2933-III "Про приєднання України до Конвенції, що стосує вимогу легалізації іноземних офіційних документів"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2940-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про взаємну охорону секретної інформації"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2941-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Італійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2946-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про заходи зміцнення довіри і безпеки та про розвиток двосторонніх військових зв'язків"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2926-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивільних справах"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2927-III "Про ратифікацію Договору між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2934-III "Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Радою Європи щодо створення в Україні Бюро інформації Ради Європи та його правового статусу"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2937-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про взаємний захист таємної інформації"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2938-III "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Словачької Республіки про взаємний захист таємної інформації та матеріалів"
ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2939-III "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль про взаємну охорону таємної інформації та матеріалів"

<p>ВР України, Закон від 2002.01.10, № 2942-III</p> <p>"Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців"</p>	<p>від 2002.07.11, № 109-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Королівства Марокко про заохочення та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2994-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Держави Ізраїль з питань мореплавства і морських перевезень"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 110-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про вільну торгівлю"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2993-III</p> <p>"Про приєднання України до Міжнародної конвенції про стандарти підготовки, сертифікації персоналу риболовних суден та несення вахти 1995 року"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 108-IV</p> <p>"Про ратифікацію Торговельної Угоди між Урядом України та Урядом Королівства Марокко"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2997-III</p> <p>"Про ратифікацію Конвенції щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай)"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 111-IV</p> <p>"Про прийняття Четвертої поправки до Угоди Міжнародного валютного фонду"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2998-III</p> <p>"Про прийняття Додаткового протоколу до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію – Протоколу про застосування лазерної зброї (Протокол IV)"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 113-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про умови розміщення і обслуговування дипломатичних представництв України в Республіці Білорусь та Республіці Білорусь в Україні"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2992-III</p> <p>"Про приєднання України до Гаазької угоди про міжнародну реєстрацію промислових зразків (Гаазького акта, прийнятого 28 листопада 1960 року, та Женевського акта, прийнятого 2 липня 1999 року)"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 114-IV</p> <p>"Про прийняття Статуту Міжнародної організації з міграції та Змін до Статуту"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2991-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди про позику (Проект "Фонд соціальних інвестицій") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 115-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Таджикистан про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Таджикистан, і громадянами Республіки Таджикистан, які постійно проживають в Україні"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2995-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди про морське торгове судноплавство між Урядом України і Урядом Ісламської Республіки Іран"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 149-IV</p> <p>"Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2996-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія про морське торговельне судноплавство"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 150-IV</p> <p>"Про ратифікацію Конвенції держав - учасниць ГУУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.01.17, № 2990-III</p> <p>"Про ратифікацію Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 155-IV</p> <p>"Про ратифікацію Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Еквадор"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.02.07, № 3040-III</p> <p>"Про ратифікацію Конвенції між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Корея про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 151-IV</p> <p>"Про ратифікацію Договору між Україною та Туркменістаном про довгострокове торговельно-економічне співробітництво на 2001 - 2010 роки"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.02.07, № 3039-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Ємен про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 156-IV</p> <p>"Про ратифікацію Договору про дружні відносини і співробітництво між Україною і Боліварською Республікою Венесуела"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.02.07, № 3041-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією про співробітництво в галузі воєнної розвідки"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 159-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про організацію військових міждержавних перевезень та розрахунки за них"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.02.07, № 3058-III</p> <p>"Про зняття застереження до Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Польща про міжнародні автомобільні перевезення"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 160-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.03.07, № 3107-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія про приймання та передачу осіб, що перебувають на територіях обох держав нелегально"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 158-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво під час здійснення контролю осіб, товарів і транспортних засобів, які перетинають українсько-польський державний кордон"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.03.07, № 3102-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди про основні напрями співробітництва держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі захисту прав споживачів"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 153-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грецької Республіки про співробітництво в галузі попередження промислових аварій, стихійних лих та ліквідації їх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.03.07, № 3104-III</p> <p>"Про ратифікацію Угоди про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та Європейським Співтовариством з атомної енергії в галузі ядерної безпеки та Угоди про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та Європейським Співтовариством з атомної енергії в галузі керування термоядерного синтезу"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 154-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Вірменія про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.03.07, № 3106-III</p> <p>"Про ратифікацію Договору між Україною і Китайською Народною Республікою про передачу засуджених для відбування покарання"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 157-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Україною та Республікою Болгарія про порядок та умови транзитного перетину території Республіки Болгарія підрозділами Збройних Сил України, які входять до складу міжнародних сил безпеки "KFOR"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.06.20, № 22-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Японії про надання японського культурного гранту на постачання аудіообладнання та музичних інструментів Національному академічному театру опери та балету України ім. Т. Шевченка"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.12, № 152-IV</p> <p>"Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.07.04, № 44-IV</p> <p>"Про приєднання України до Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.26, № 171-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про науково-технічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.07.04, № 62-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.26, № 172-IV</p> <p>"Про ратифікацію Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироки"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.07.04, № 60-IV</p> <p>"Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Бразилія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.26, № 173-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про взаємну охорону секретної інформації"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.07.04, № 61-IV</p> <p>"Про приєднання України до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.26, № 175-IV</p> <p>"Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 112-IV</p> <p>"Про ратифікацію протоколів, що стосуються зміни Конвенції про міжнародну цивільну авіацію"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.26, № 174-IV</p> <p>"Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 140 1974 року про оплачувані навчальні відпустки"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.07.11, № 112-IV</p> <p>"Про ратифікацію протоколів, що стосуються зміни Конвенції про міжнародну цивільну авіацію"</p>	<p>ВР України, Закон від 2002.09.26, № 169-IV</p> <p>"Про приєднання України до Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обругтованої угоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі"</p>
<p>ВР України, Закон</p>	

<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 240-IV "Про приєднання України до Міжнародної конвенції про морські застави та іпотеки 1993 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 241-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про переміщення товарів у рамках співробітництва в освіненні космічного простору, створенні та експлуатації ракетно-космічної та ракетної техніки"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 235-IV "Про ратифікацію Угоди про грант траст-фонду Всесвітнього екологічного фонду (Проект збереження біорозмаїття в Азово-Чорноморському коридорі) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку, що виступає як впроваджувальна установа Всесвітнього екологічного фонду"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 236-IV "Про ратифікацію Угоди про надання гранту в розмірі 48 млн. шведських крон між Урядом Швеції, представленим Шведським Агентством Міжнародного Розвитку, та Урядом України (Кабінетом Міністрів України), представленим Міністерством фінансів України, містом Львів та Львівським міським комунальним підприємством "Львівводоканал"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 237-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про надання державного кредиту для фінансування будови атомних електростанцій на території України"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 238-IV "Про ратифікацію Договору між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 239-IV "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 242-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки, Урядом Румунії, Урядом Словацької Республіки стосовно створення багатонаціонального інженерного батальйону"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 243-IV "Про ратифікацію Угоди про Правила визначення походження товарів країн, що розвиваються, при наданні тарифних переваг у рамках Загальної системи переваг"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 244-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною та Грецькою Республікою про правову допомогу в цивільних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.22, № 245-IV "Про приєднання України до Договору про патентне право"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 320-IV "Про ратифікацію Угоди про науково-технічне співробітництво між Україною та Іспанією"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 321-IV "Про ратифікацію Угоди про створення зони вільної торгівлі між державами - учасницями ГУУАМ"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 322-IV "Про ратифікацію Угоди про співробітництво причорноморських держав з пошуку та рятування на Чорному морі"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 323-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Словенія про міжнародне автомобільне сполучення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 324-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Хорватія про міжнародні автомобільні перевезення"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 325-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Союзним Урядом Союзної Республіки Югославія про науково-технічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 326-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 317-IV "Про ратифікацію Угоди про позику (Проект водопостачання та каналізації міста Львова) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 318-IV "Про ратифікацію Протоколу N 13 до Конвенції про захист прав та основних свобод людини, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.11.28, № 319-IV "Про ратифікацію Угоди про виконання положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй за морського права від 10 грудня 1982 року, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів та запасів далеко мігруючих риб і управління ними"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.12.25, № 368-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.12.26, № 382-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про співробітництво і взаємну допомогу у разі виникнення надзвичайних ситуацій"</p>

<p>ВР України, Закон від 2002.12.26, № 383-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Македонія про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і вантажів"</p>
<p>ВР України, Закон від 2002.12.26, № 384-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною та Португальською Республікою про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>

2003

<p>ВР України, Закон від 16.01.2003 № 449-IV "Про ратифікацію Договору про проведення узгодженої антимонопольної політики"</p>
<p>ВР України, Закон від 16.01.2003 № 450-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво та взаємну допомогу в галузі попередження катастроф, стихійних лих, інших надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.02.2003 № 511-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Султанату Оман про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.02.2003 № 512-IV "Про ратифікацію Угоди про економічне, торговельне і технічне співробітництво між Урядом України та Урядом Держави Катар"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.02.2003 № 507-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Хашимітського Королівства Йорданія про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.02.2003 № 510-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Держави Кувейт про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.02.2003 № 509-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сирійської Арабської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.02.2003 № 508-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сирійської Арабської Республіки про торговельне, економічне і технічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.03.2003 № 620-IV "Про ратифікацію Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.03.2003 № 622-IV "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.03.2003 № 624-IV "Про ратифікацію Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів N 159"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.03.2003 № 623-IV "Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.03.2003 № 625-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про взаємну охорону секретної інформації"</p>
<p>ВР України, Закон від 06.03.2003 № 621-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Монголії про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал"</p>
<p>ВР України, Закон від 20.03.2003 № 632-IV "Про ратифікацію Угоди (у формі обміну листами) між Україною та Державою Кувейт про надання допомоги 19-м окремим батальйоном радіаційного, хімічного та біологічного захисту Збройних Сил України в захисті цивільного населення Держави Кувейт від наслідків можливого застосування зброї масового ураження та у ліквідації можливих наслідків застосування зброї масового ураження на території Держави Кувейт"</p>
<p>ВР України, Закон від 03.04.2003 № 719-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Індія про сприяння та взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 03.04.2003 № 718-IV "Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб"</p>
<p>ВР України, Закон від 03.04.2003 № 720-IV "Про ратифікацію Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав про Міждержавну програму створення мережі інформаційно-маркетингових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав на період до 2005 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 03.04.2003 № 716-IV "Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 801-IV "Про ратифікацію Договору про основи взаємодійносин і принципи співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран"</p>

<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 797-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Індія про торговельно-судноплавство"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 799-IV "Про ратифікацію Угоди про привілеї та імунітети Комісії із захисту Чорного моря від забруднення"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 802-IV "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 800-IV "Про ратифікацію Шостою протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 798-IV "Про ратифікацію Конвенції про представників працівників N 135"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 795-IV "Про ратифікацію Тимчасового положення про Інформаційний офіс ГУУАМ у Києві"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 796-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною та Туркменістаном про подальший розвиток міждержавних відносин"</p>
<p>ВР України, Закон від 15.05.2003 № 794-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Таджикистан про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилення від сплати податків на доходи і капітал"</p>
<p>ВР України, Закон від 22.05.2003 № 877-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій і ліквідації їх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 22.05.2003 № 878-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Таджикистан про заохочення і взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 22.05.2003 № 879-IV "Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Японії про надання японського культурного гранту на постачання музичних інструментів, аудіо- та відеобладнання Київській дитячій Академії мистецтв"</p>
<p>ВР України, Закон від 05.06.2003 № 944-IV "Про ратифікацію Протоколу про внесення змін і доповнень до Угоди про міждержавний обмін відправленнями спеціального зв'язку від 23 грудня 1993 року та затвердженого нею Положення про міждержавний обмін відправленнями спеціального зв'язку"</p>
<p>ВР України, Закон від 05.06.2003 № 945-IV "Про ратифікацію Угоди про дружбу та співробітництво між Україною та Португальською Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 05.06.2003 № 946-IV "Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок"</p>
<p>ВР України, Закон від 05.06.2003 № 943-IV "Про приєднання України до Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ)"</p>
<p>ВР України, Закон від 05.06.2003 № 948-IV "Про ратифікацію Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва"</p>
<p>ВР України, Закон від 05.06.2003 № 947-IV "Про ратифікацію Торговельної Угоди між Урядом України та Урядом Малайзії"</p>
<p>ВР України, Закон від 05.06.2003 № 942-IV "Про ратифікацію Конвенції між Кабінетом Міністрів України і Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень"</p>
<p>ВР України, Закон від 19.06.2003 № 1008-IV "Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Хорватія"</p>
<p>ВР України, Закон від 19.06.2003 № 1009-IV "Про ратифікацію Угоди про торговельно-економічне, інвестиційне та науково-технічне співробітництво між Україною та Королівством Саудівська Аравія"</p>
<p>ВР України, Закон від 19.06.2003 № 1010-IV "Про ратифікацію Торговельної Угоди між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран"</p>
<p>ВР України, Закон від 19.06.2003 № 1007-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Вірменія про взаємну охорону секретної інформації"</p>
<p>ВР України, Закон від 19.06.2003 № 1011-IV "Про ратифікацію Конвенції між Україною і Ліванською Республікою про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на капітал"</p>
<p>ВР України, Закон від 19.06.2003 № 1012-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Держави Кувейт про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал"</p>
<p>ВР України, Закон від 19.06.2003 № 1013-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал"</p>
<p>ВР України, Закон від 09.07.2003 № 1066-IV</p>

<p>"Про ратифікацію Протоколу про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 09.07.2003 № 1067-IV "Про приєднання України до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану"</p>
<p>ВР України, Закон від 09.07.2003 № 1065-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Союзним Урядом Союзної Республіки Югославія про співробітництво в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.09.2003 № 1194-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Турецької Республіки про технічне і фінансове співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.09.2003 № 1193-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Домініканської Республіки про торговельно-економічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.09.2003 № 1196-IV "Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про взаємне працевлаштування членів сімей співробітників закордонних установ"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.09.2003 № 1195-IV "Про ратифікацію Меморандуму між Урядом України і Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне співробітництво на 2003-2007 роки (дей 1381 - дей 1386 рр. сонячної хіджри)"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.09.2003 № 1192-IV "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про сприяння та захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.11.2003 № 1287-IV "Про ратифікацію Угоди про позику (Проект "Контроль за туберкульозом та ВІЛ/СНІДом в Україні") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.11.2003 № 1285-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною та Боснією і Герцеговиною про заохочення і взаємний захист інвестицій"</p>
<p>ВР України, Закон від 18.11.2003 № 1286-IV "Про ратифікацію Торговельної угоди між Україною та Боснією і Герцеговиною"</p>
<p>ВР України, Закон від 20.11.2003 № 1320-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною та Гонконгом - Спеціальним Адміністративним Районом Китайської Народної Республіки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах"</p>
<p>ВР України, Закон від 20.11.2003 № 1317-IV "Про ратифікацію Угоди про позику (Проект "Модернізація державної податкової служби України - 1") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку"</p>
<p>ВР України, Закон від 20.11.2003 № 1319-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною і Киргизькою Республікою про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають у Киргизькій Республіці, та громадянами Киргизької Республіки, які постійно проживають в Україні, і запобігання випадкам безгромадянства та подвійного громадянства"</p>
<p>ВР України, Закон від 20.11.2003 № 1321-IV "Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Республіки Куба про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та на майно"</p>
<p>ВР України, Закон від 20.11.2003 № 1318-IV "Про ратифікацію Угоди між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці"</p>
<p>ВР України, Закон від 25.11.2003 № 1335-IV "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки про технічне співробітництво"</p>
<p>ВР України, Закон від 25.11.2003 № 1334-IV "Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй"</p>
<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1336-IV "Про ратифікацію документів релігійної державного кордону між Україною і Угорською Республікою"</p>
<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1338-IV "Про ратифікацію Протоколу, що консолідує Міжнародну конвенцію щодо співробітництва в галузі безпеки авіонавігації "Євроконтроль" з усіма змінами, укладену 13 грудня 1960 року"</p>
<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1340-IV "Про приєднання України до Додаткового протоколу до Міжнародної конвенції щодо співробітництва в галузі безпеки авіонавігації "Євроконтроль"</p>
<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1342-IV "Про прийняття Протоколу про внесення змін та доповнень до Додаткового протоколу до Міжнародної конвенції щодо співробітництва в галузі безпеки авіонавігації "Євроконтроль"</p>
<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1343-IV "Про ратифікацію Договору про забезпечення польотів авіації збройних сил держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав авіонавігаційною інформацією"</p>

<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1337-IV Про ратифікацію Протоколу, яким вносяться зміни та доповнення до Міжнародної конвенції щодо співробітництва у галузі безпеки авіонавігації "Євроконтроль", укладеної 13 грудня 1960 року</p>
<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1341-IV Про приєднання України до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів</p>
<p>ВР України, Закон від 26.11.2003 № 1339-IV Про приєднання України до Міжнародної конвенції щодо співробітництва у галузі безпеки авіонавігації "Євроконтроль"</p>
<p>ВР України, Закон від 10.12.2003 № 1368-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах</p>
<p>ВР України, Закон від 10.12.2003 № 1367-IV Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Республікою Куба</p>
<p>ВР України, Закон від 10.12.2003 № 1369-IV Про ратифікацію Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянутої)</p>
<p>ВР України, Закон від 10.12.2003 № 1372-IV Про ратифікацію Положення про демаркацію державного кордону між Україною і Республікою Молдова</p>
<p>ВР України, Закон від 10.12.2003 № 1370-IV Про денонсацію Договору між Україною та Республікою Узбекистан про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства</p>
<p>ВР України, Закон від 10.12.2003 № 1371-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Монголії про співробітництво в галузі оборони</p>
<p>ВР України, Закон від 25.12.2003 № 1401-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про врегулювання претензій, які виникли внаслідок повітряної катастрофи, що сталася 4 жовтня 2001 року</p>

2004

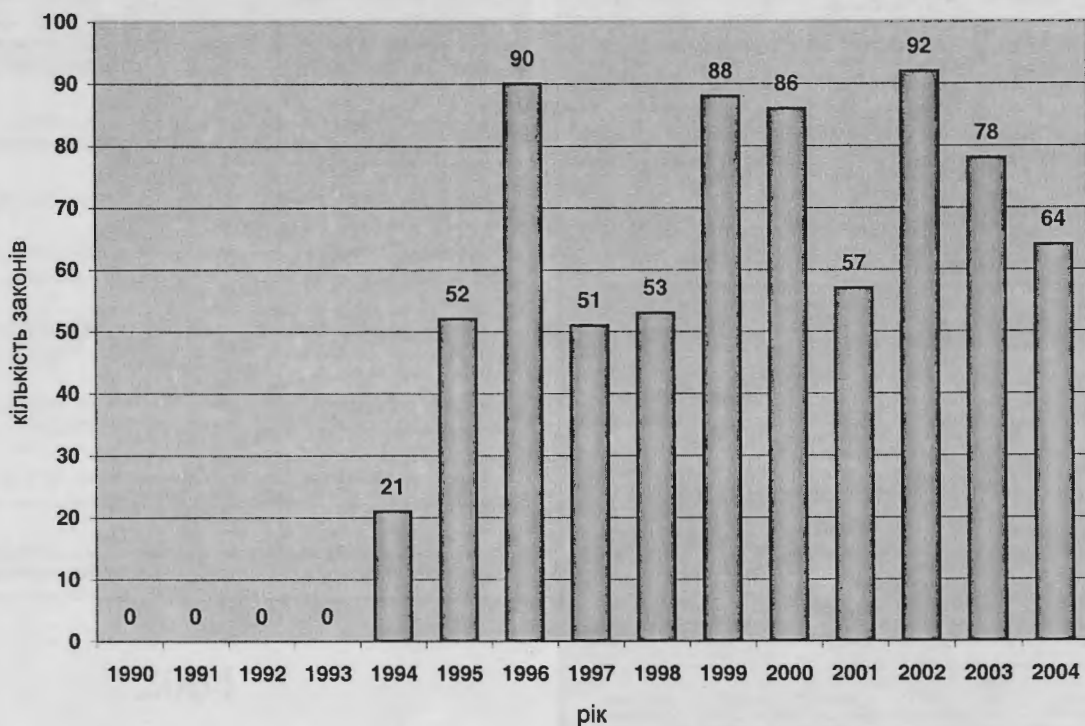
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1431-IV Про ратифікацію Угоди про співробітництво з реалізації проекту інтеграції нафтопроводів "Дружба" та "Адрія"</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1432-IV Про ратифікацію Протоколу про внесення змін і доповнень до Правил визначення походження товарів країн, що розвиваються, при наданні тарифних преференцій у рамках Загальної системи преференцій, передбачених Угодою про Правила визначення походження товарів країн, що розвиваються, при наданні тарифних преференцій у рамках Загальної системи преференцій від 12 квітня 1996 року</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1430-IV Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1434-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі технічного захисту інформації</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1429-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про довгострокове співробітництво щодо використання ракети-носія "Циклон-4" на пусковому центрі Алкантара</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1436-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Сирійської Арабської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1435-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження розповсюдження хвороби, що спричиняється вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ-інфекції)</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1437-IV Про ратифікацію Конвенції між Кабінетом Міністрів України і Урядом Південно-Африканської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи</p>
<p>ВР України, Закон від 04.02.2004 № 1433-IV Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покрання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітряно)</p>
<p>ВР України, Закон від 18.02.2004 № 1507-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про науково-технічне співробітництво</p>
<p>ВР України, Закон від 18.02.2004 № 1505-IV Про ратифікацію Угоди про морське торговельне судноплавство між Кабінетом Міністрів України і Головним Народним Комітетом Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамагирії</p>
<p>ВР України, Закон від 18.02.2004 № 1506-IV Про ратифікацію Угоди про науково-технічне співробітництво між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Австрія</p>

<p>ВР України, Закон від 18.02.2004 № 1502-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Албанія про сприяння та взаємний захист інвестицій</p>
<p>ВР України, Закон від 18.02.2004 № 1503-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Сирійської Арабської Республіки про торговельне судноплавство</p>
<p>ВР України, Закон від 18.02.2004 № 1504-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Спеціального Адміністративного Району Гонконг Китайської Народної Республіки про морський транспорт</p>
<p>ВР України, Закон від 18.02.2004 № 1501-IV Про ратифікацію Протоколу до Угоди з питань, пов'язаних з відновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів</p>
<p>ВР України, Закон від 03.03.2004 № 1566-IV Про денонсацію Договору між Україною та Грузією про запобігання виникненню випадків подвійного громадянства та усунення вже існуючого подвійного громадянства</p>
<p>ВР України, Закон від 03.03.2004 № 1567-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ліванської Республіки про співробітництво у сфері науки і технологій</p>
<p>ВР України, Закон від 17.03.2004 № 1606-IV Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Японії про надання японського культурного гранту на постачання освітлювального обладнання Львівському державному академічному театру опери та балету імені С. Крушельницької</p>
<p>ВР України, Закон від 17.03.2004 № 1607-IV Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО на Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України</p>
<p>ВР України, Закон від 17.03.2004 № 1609-IV Про ратифікацію Угоди між Україною і Республікою Білорусь про регулювання процесу переселення і захист прав переселенців і членів їх сімей</p>
<p>ВР України, Закон від 17.03.2004 № 1608-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Виконавчою владою Грузії про приймання і передачу осіб (реадмісії), які знаходяться на територіях держав незаконно</p>
<p>ВР України, Закон від 24.03.2004 № 1662-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Литовської Республіки про співробітництво і взаємну допомогу в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків</p>
<p>ВР України, Закон від 24.03.2004 № 1661-IV Про приєднання України до Конвенції про тимчасове ввезення</p>
<p>ВР України, Закон від 07.04.2004 № 1670-IV Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагирією</p>
<p>ВР України, Закон від 07.04.2004 № 1669-IV Про ратифікацію Протоколу про затвердження Положення про порядок організації і проведення спільних антитерористичних заходів на територіях держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав</p>
<p>ВР України, Закон від 07.04.2004 № 1671-IV Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Індія про взаємну охорону секретної інформації</p>
<p>ВР України, Закон від 07.04.2004 № 1672-IV Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат</p>
<p>ВР України, Закон від 20.04.2004 № 1681-IV Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон</p>
<p>ВР України, Закон від 20.04.2004 № 1683-IV Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору</p>
<p>ВР України, Закон від 20.04.2004 № 1682-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки</p>
<p>ВР України, Закон від 20.04.2004 № 1684-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про морське торговельне судноплавство та Протоколу між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про внесення змін та доповнень до цієї Угоди</p>
<p>ВР України, Закон від 12.05.2004 № 1716-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Панама про видачу правопорушників</p>
<p>ВР України, Закон від 12.05.2004 № 1714-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань</p>
<p>ВР України, Закон від 12.05.2004 № 1715-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Панама про взаємну правову допомогу в кримінальних справах</p>
<p>ВР України, Закон від 04.06.2004 № 1762-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про взаємну охорону секретної інформації</p>

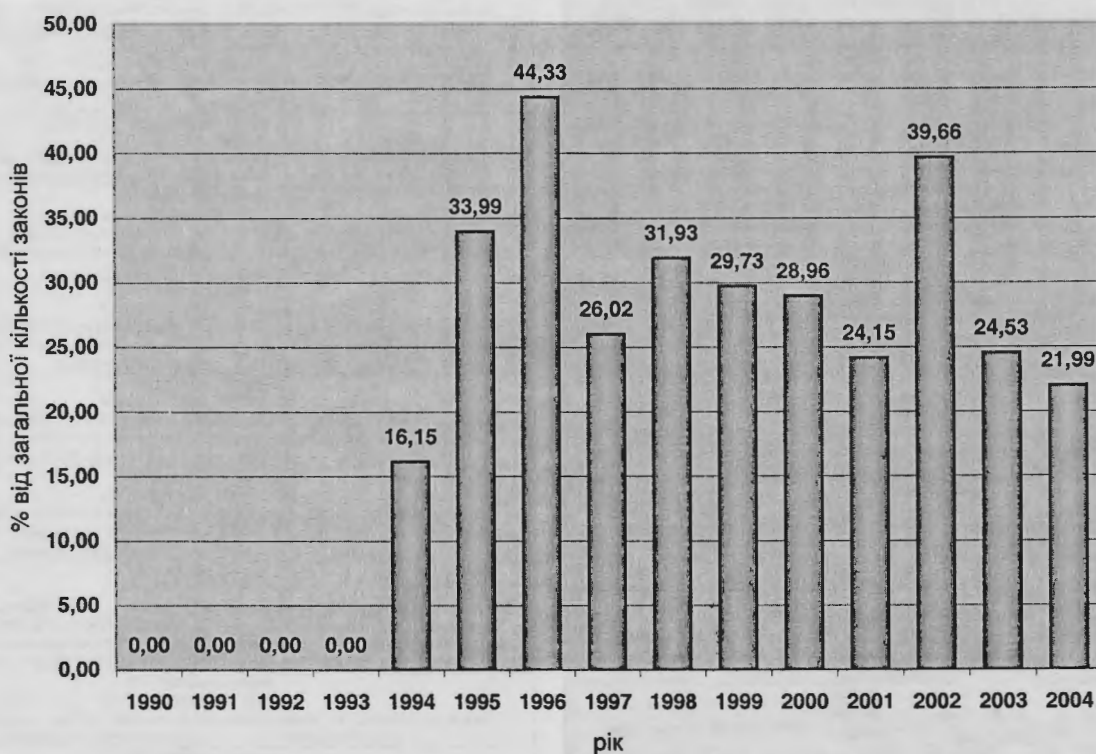
<p>ВР України, Закон від 04.06.2004 № 1758-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах</p>
<p>ВР України, Закон від 04.06.2004 № 1761-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом</p>
<p>ВР України, Закон від 04.06.2004 № 1757-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про врегулювання претензій, які виникли внаслідок повітряної катастрофи, що сталася 4 жовтня 2001 року</p>
<p>ВР України, Закон від 04.06.2004 № 1760-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про охорону секретної інформації у сфері оборони</p>
<p>ВР України, Закон від 04.06.2004 № 1759-IV Про ратифікацію Договору між Урядом України і Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) про відкриття Місії МКЧХ в Україні</p>
<p>ВР України, Закон від 15.06.2004 № 1776-IV Про ратифікацію Угоди про позику (Проект "Видача державних актів на право власності на землю у сільській місцевості та розвиток системи кадастру") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку</p>
<p>ВР України, Закон від 15.06.2004 № 1774-IV Про ратифікацію Угоди між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією про співпрацю у сфері праці та працевлаштування</p>
<p>ВР України, Закон від 23.06.2004 № 1845-IV Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах</p>
<p>ВР України, Закон від 23.06.2004 № 1846-IV Про ратифікацію Європейської угоди про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини</p>
<p>ВР України, Закон від 23.06.2004 № 1847-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Швейцарською Федеральною Радою про реадмісію осіб, які перебувають на територіях їх держав нелегально</p>
<p>ВР України, Закон від 01.07.2004 № 1964-IV Про ратифікацію Угоди про відновлення Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво</p>
<p>ВР України, Закон від 01.07.2004 № 1968-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про використання полігону злітно-посадкових систем "Нітка"</p>
<p>ВР України, Закон від 01.07.2004 № 1969-IV Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Японії про технічне співробітництво та грантову допомогу</p>
<p>ВР України, Закон від 01.07.2004 № 1967-IV Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 150 про адміністрацію праці: роль, функції та організація</p>
<p>ВР України, Закон від 01.07.2004 № 1966-IV Про ратифікацію Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про видачу правопорушників</p>
<p>ВР України, Закон від 01.07.2004 № 1963-IV Про ратифікацію Додаткового протоколу до Антидопінгової конвенції</p>
<p>ВР України, Закон від 01.07.2004 № 1979-IV Про ратифікацію Угоди про позику (проект "Україна - розвиток через Інтернет") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку</p>
<p>ВР України, Закон від 08.09.2004 № 1985-IV Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 81 1947 року про інспекцію праці у промисловості й торгівлі</p>
<p>ВР України, Закон від 08.09.2004 № 1986-IV Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці N 129 1969 року про інспекцію праці в сільському господарстві</p>
<p>ВР України, Закон від 08.09.2004 № 1987-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про охорону секретної інформації</p>
<p>ВР України, Закон від 22.09.2004 № 2034-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про ліквідацію і порядок повернення авіаційної техніки, що знаходиться на ремонтних підприємствах Міністерства оборони України і Міністерства оборони Російської Федерації</p>
<p>ВР України, Закон від 22.09.2004 № 2035-IV Про ратифікацію Конвенції між Урядом України і Урядом Королівства Таїланд про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи</p>
<p>ВР України, Закон від 06.10.2004 № 2054-IV Про ратифікацію Консульської конвенції між Україною і Союзною Республікою Югославія</p>
<p>ВР України, Закон від 20.10.2004 № 2096-IV Про ратифікацію Угоди про торговельно-економічне співробітництво між Урядом України та Урядом Мексиканських Сполучених Штатів</p>
<p>ВР України, Закон від 20.10.2004 № 2097-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Панама про морське торговельне судноплавство</p>

<p>ВР України, Закон від 22.10.2004 № 2126-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про взаємну охорону секретної інформації</p>
<p>ВР України, Закон від 05.11.2004 № 2170-IV Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Словенія про морське торговельне судноплавство</p>
<p>ВР України, Закон від 05.11.2004 № 2171-IV Про ратифікацію Протоколу про припинення дії Угоди про створення Міждержавного Європейсько-азійського об'єднання вугілля та металу від 24 вересня 1993 року</p>

Динаміка прийняття законів України про ратифікацію та приєднання до міжнародних угод
(станом на 01.01.2005 р.)

Частка законів України про ратифікацію та приєднання до міжнародних угод у законодавчому полі України
(станом на 01.01.2005 р.)

Бібліотека Української школи законотворчості

Наукове видання

Редакційна рада:

Зайчук Валентин Олександрович (голова)
Копиленко Олександр Любимович
Йоганнес Пост
Богачова Олена Вікторівна
Муравйов Віктор Іванович

Автори:

Богачова О.В.	Експерт Ради Європи, директор Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України
Гернфельд Ганс-Г.	Доктор права (Німеччина)
Гладкова Т.Л.	Інформаційний менеджер UEPLAC
Заблоцька Л.Г.	К.ю.н., доцент
Зайцев Ю.Є.	Головний редактор журналу "Практика Європейського суду з прав людини"
Козюбра М.І.	Д.ю.н., професор
Копиленко О.Л.	Д.ю.н., професор, академік АПрНУ
Кресін О.В.	К.ю.н., доцент
Кушель Ганс-Д.	Доктор права (Німеччина)
Лукас Райнер	Доктор права (Німеччина)
Маруженко О.П.	Науковий співробітник Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України
Муравйов В.І.	Д.ю.н., професор
Мурашин Г.О.	К.ю.н. чл.-кор. АПрНУ
Палюк В.	К.ю.н.
Погребняк С.	К.ю.н.
Федорін М.П.	К.ю.н.
Хорольський Роберт	К.ю.н.
Шлоер Бернгард	Доктор права (Німеччина)
Шпакович О.	К.ю.н.

У підготовці видання "Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом" взяли участь **Терлецька І.С., Поповська А.В.** – наукові співробітники Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України.

Редактор **Кравчук М.Т.**

Художнє оформлення та виготовлення оригінал-макета **Маруженка О.П.**

Підписано до друку 05.01.2005.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний №1.

Друк офсетний. Ум.-друк. арк 20,8.

Обл. вид. арк. 25,0. Гарнітура Times

Тираж 2000. Зам. №15.

Віддруковано в типографії ТОВ "АТОПОЛ інк" 04073, м. Київ, просп. Московський, 9

Верховна Рада України
Інститут законодавства

Українсько-європейський
консультативний центр з питань
законодавства (UEPLAC)

Українська школа законотворчості
пров. Несторівський, 4, кімн. 406, 407

Київ, 04053, Україна

тел. (044) 235 9621, 235 9609

факс (044) 235 9605

E-mail: zak_norm@rada.gov.ua

вул. Трьохсвятительська, 4

Київ, 01001, Україна

тел.: (044) 228 51 49

факс: (044) 228 62 79

www.ueplac.kiev.ua